

มณฑลมหัศจรรย์

ชลไสย โส

๒ IN ๑

๒

ตติยคากายตถ วรรณนา

- ๐ พาสุจจกถา
- ๐ สิปปกถา
- ๐ วินยกถา
- ๐ สุภาสิตวาจากถา

ขุททกปาเจ มงคลสูตร

เอวมเม สุตํ ฯ เอกํ สมยํ ภควา สาวตถียํ วิหริติ เขตวเน อนาถปิณฑิกัสส อาราเม ฯ อถโข
อณฺณตฺรา เทวตา อภิกฺกนฺตาย รตติยา อภิกฺกนฺตวณฺณา เกวลกปฺปิ เขตวณฺโณ โอบาเสตฺวา เยน ภควา
เตนุปลงฺกมิ อุปสงฺกมิตฺวา ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา เอกมฺนุตํ อฏฺฐาลิ ฯ เอกมฺนุตํ จิตฺตา โข สา เทวตา
ภควนฺตํ คาถาย อชฺฌภาสิ

พหู เทวา มนุสฺสา จ
อากงฺขมานา โสตถานํ
อเสวนา จ พาลานํ
ปฺรูชา จ ปฺรูชนิยานํ
ปฏฺริรูปเทสวาโส จ
อตตสมฺมาปณฺธิ จ
พาหุสจฺจณฺจ สิปปณฺจ
สุภาสิตา จ ยา วาจา
มาตาปิตุอุปฏฺฐานํ
อนากุลา จ กมฺมมฺนฺตา
ทานณฺจ ฌมฺมจริยา จ
อนวชฺชานิ กมฺมานิ
อารตี วิรตี ปาปา
อปรมาโท จ ฌมฺเมสุ
คารโว จ นิวาโต จ
กาเลน ฌมฺมสุสฺวานํ
ขนฺติ จ โสวจสฺสตา
กาเลน ฌมฺมสากจฺฉา
ตโป จ พุรุหฺ มจฺริยณฺจ
นิพฺพานสจฺฉนิกิริยา จ
ผุฏฺฐสฺส โลภธมฺเมหิ
อโสภํ วิรชํ เขมํ
เอตาทิสานิ กตฺวาน
สพฺพตฺถ โสตถิ คจฺฉนฺติ

มจฺคลานิ อจินฺตยํ
พฺรุทธิ มจฺคลมฺมุตฺตมํ ฯ
ปณฺทิตานณฺจ เสวนา
เอตมฺมจฺคลมฺมุตฺตมํ ฯ
ปฺพุเพ จ กตฺปญฺญตา
เอตมฺมจฺคลมฺมุตฺตมํ ฯ
วินโย จ สุสิกฺขิโต
เอตมฺมจฺคลมฺมุตฺตมํ ฯ
ปฺุตตทวารสฺส สงฺคโห
เอตมฺมจฺคลมฺมุตฺตมํ ฯ
ฉาตกานณฺจ สงฺคโห
เอตมฺมจฺคลมฺมุตฺตมํ ฯ
มชฺชปานา จ สณฺณโม
เอตมฺมจฺคลมฺมุตฺตมํ ฯ
สนฺตญฺจิจิ จ กตฺถณฺญตา
เอตมฺมจฺคลมฺมุตฺตมํ ฯ
สมณฺวานณฺจ ทสฺสนํ
เอตมฺมจฺคลมฺมุตฺตมํ ฯ
อริยสจฺจานทสฺสนํ
เอตมฺมจฺคลมฺมุตฺตมํ ฯ
จิตฺตํ ยสฺส น กมฺปติ
เอตมฺมจฺคลมฺมุตฺตมํ ฯ
สพฺพตฺถมปฺราชิตา
ตนฺเตสํ มจฺคลมฺมุตฺตมฺนฺติ ฯ

มจฺคลสูตรํ นิฏฺฐิตํ ฯ

กิตฺตนปฺตํ

ตติยคาถายตถ วรรณนา

พาหุสจฺจกถา

สิปฺปกถา

วินยกถา

สุภาสิตวาจากถา

จตุตถคาถายตถ วรรณนา

มาตาปิตุอุปฺฆานกถา

ปุตฺตทวารสงฺคหกถา

อนากุลกมุมนุตกถา

พรรณนาความแห่งคาถาที่ ๓

[๑๑๕] พึงทราบวินิจฉัยแห่งคาถาที่ ๓ ดังต่อไปนี้ :
ความเป็นแห่งผู้มีสละมากชื่อว่า **พาทุสัจจะ**. ความเป็นผู้
ฉลาดในหัตถกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่า **คิลปะ**.
แม้ในฎีกาแห่งวาเสฏฐสูตร ในมัชฌิมปิณฑาสกั ท่านก็
กล่าวว่า “ความเป็นผู้ฉลาดในหัตถกรรม ชื่อว่า คิลปะ
เพราะอรรถว่า อันบุคคลต้องศึกษาด้วยอุบายนั้นๆ.”

กฎสำหรับฝึกหัดกายวาจาและจิต อธิบายว่า
“เครื่องกันเครื่องห้ามกายวาจาและจิตเหล่านั้น จาก
อาบัติบ้าง จากโทษเครื่องทุศีลบ้าง จากอกุศลกรรมบถ
บ้าง ตามสมควร” ชื่อว่า **วินัย**. ส่วนในอรรถกถาทันที
มีสมันตปาสาทิกาเป็นต้น ท่านกล่าวหมายเอาพระวินัย-
ปิฎกอย่างเดียวกันว่า “ก็อุบายนั้น ย่อมฝึกกายด้วย วาจา
ด้วย เพราะเกียดกันเสียซึ่งอชฌาจารย์อันเป็นไปทางกาย
และอันเป็นไปทางวาจา เหตุนี้ อุบายนั้นจึงชื่อว่าวินัย.”

ในอรรถกถาท่านกล่าวว่า “บทว่า **ศึกษาตีแล้ว**
คือสำหรับแล้วด้วยตี. บทว่า **กล่าวตีแล้ว** คือกล่าว
แล้วด้วยตี. ศัพท์ว่า **ยา** เป็นศัพท์แสดงอรรถไม่จำกัด.
คำเปล่ง คือคำเป็นทางชื่อว่า วาจา.”

อรรถกถาแห่งรูปกัณฑ์ ว่า “ลัททชาติโต อันเขา
พูดกัน เหตุนี้ลัททชาตินั้น ชื่อว่าวาจา. ลัททชาติโต อัน
เขาเปล่ง เหตุนี้ ลัททชาตินั้น ชื่อว่าคิรา การเปล่ง
ถ้อยคำ **ชื่อว่าคำเป็นทาง** ถ้อยคำนั้นด้วย เป็นทางด้วย
แห่งเหล่าชนผู้ประสงค์จะทราบเอง และประสงค์จะให้
ผู้อื่นทราบเพื่อความ แม้เพราะเหตุนี้ ชื่อว่า **พยุปโย**.”

อรรถกถาแห่งมูสาวาทสิกขาบทว่า “คำเป็นทาง
ชื่อว่า **พยุปโย**. จริงอยู่ วาจาเท่านั้น เป็นทางของชนทั้ง
หลายผู้ถึงทิฏฐานุกติ (คือเป็นตัวอย่าง) แม้ของชนทั้ง
หลายเหล่าอื่น ท่านจึงเรียกว่า **พยุปโย**.”

อาเทศวาจาศัพท์เป็น **พยุ** ในเพราะปถศัพท์น
ปลาย ด้วยสูตรในลัททนิติปริกกรม์ ตอนว่าด้วยสนธิกะปะว่า
“**วาจาย พยุ ปโย** (แปลงวาจาศัพท์เป็น **พยุ** ในเพราะ
ปถศัพท์)” ก็ได้ ด้วยมหาพฤทธิก็ได้.

บทว่า **เอตี** ความว่า “เทพดา ท่านจงถือว่า
พาทุสัจจะ ๑ คิลปะ ๑ วินัยที่ศึกษาตีแล้ว ๑ วาจา
สุภาสิต ๑ กรรม ๔ อย่างนี้เป็นมงคลอย่างสูงสุด”

ตติยคาถายตถวณณนา

[๑๑๕] ตติยคาถาย ๑ **พาทุสัจจันติ** พุสสุต-
ภาโว ๑ **สิปปันติ** ยงฺกิญจ หตฺถโกสลล ๑
มชฺฌิมปณฺณาสเก วาเสฏฺฐสฺสุตฺตฎฺฎีกายมฺปิ เตหิ เตหิ
อุปาเยหิ สิกฺขิตพฺพตฺเถน สิปปิ หตฺถโกสลลนฺติ วุตฺต ๑

วินโยติ กายวาจาจิตตวินยนิ เตสฺ ยถานูรูปิ
อาปตฺติโต วา ทุสฺสิลโยโต วา อกฺุสลกมฺมปถโต วา
นิเสธนิ นินฺวารณนฺตยโต ๑ สมฺนตปฺปาสาทิกาทิสฺส ปน
วินยปิฎกเมว สนฺธาย กายิกวาจาสิกฺขอชฺฌมาจารย์นิเสธนโต
เจส กายญจ วาจญจ วิเนตฺติติ วินโยติ วุตฺต ๑

สุสิกฺขิตโตติ สุญฺจฺ สิกฺขิตโต ๑ **สุภาสิตาติ** สุญฺจฺ
ภาสิตา ๑ **ยาติ** อนินฺยมนิทฺเทโส ๑ **วาจาติ** คิรา
พยุปโยติ อญฺจกถาย วุตฺต ๑

วุจฺจตีติ วาจา ๑ **คิริยตีติ** คิรา ๑ **พยุปโยติ**
วากฺยเมเท ๑ วากฺยญจ ตํ ปโย จ อตฺถํ ฌาตุ-
กามาณํ ฌาเปตฺกามาณญฺจาติปิ พยุปโยติ รูปกณฺท-
วณฺณนา ๑

พยุปโยติ วจนปโย ๑ **วาจาเยว** หิ อญฺเฌสมฺมปี
ทิฏฺฐานุกฺติ อาปชฺชนฺตานิ ปถภูตา **พยุปโยติ** วุจฺจตีติ
มูสาวาทสิกฺขาปทวณฺณนา ๑

วาจาย พุโย ปโยติ สนฺธิกะปฺปสทฺทนิตฺตฺเตน
มหาวุตฺตินา วา ปถสทฺเท ปเร วาจาสทฺทสฺส พยาเทโส ๑

เอตฺนฺติ ยญจ พาทุสฺจจํ ยญจ สิปปิ โย จ
สุสิกฺขิตโต วินโย ยา จ สุภาสิตา วาจา อิห
จตุพฺพิริ อุตฺตมํ มงฺคฺลนฺติ คณฺหาหิ เทวเตติ

ความสังเขปในคาถาที่ ๓ นี้ เท่านั้น. ส่วนความพิสดารใน คาถาที่ ๓ ดังต่อไปนี้:-

กถาว่าด้วยพาทุสัจจะ

พาทุสัจจกถา

[๑๑๖] ความเป็นผู้มีมิตะมาก ชื่อว่าพาทุสัจจะ. โดยอรรถ พาทุสัจจะได้แก่ความเป็นผู้ฉลาดในกิจนั้นๆ อันเกิดขึ้นเพราะเรียนบ้าง เพราะฟังบ้าง ซึ่งพระพุทธรวงจะ หรือศิลปะภายนอก (พระพุทธรศาสนา) ยกความเป็นผู้ฉลาดในหัตถกรรม ที่พระผู้มีพระภาคทรงถือเอาด้วย ลิปะศัพท์อันจะตรัส (ข้างหน้า) เสีย. พาทุสัจจะนั้นมี ๒ อย่าง ด้วยสามารถพาทุสัจจะของบรรพชิตและคฤหัสถ์. ใน ๒ อย่างนั้น ความเป็นผู้ทรงจำคำสอนของพระศาสดา ที่พระผู้มีพระภาคทรงพรรณนาไว้ในอุรุเวลสูตรเป็นต้น โดยนัยเป็นอาทิอย่างนี้ว่า “ภิกษุเป็นพหุสูตร ทรงสุตะ มีมิตะ เป็นที่ลั้งสม” ดังนี้ ชื่อว่าพาทุสัจจะของบรรพชิต.

[๑๑๖] พาทุสัจจํ นาม พหุสสุตภาโว ๑ อตถโต พุทธรวงจํ วา พาทิรลิปปิ วา อุกคณหิตวา วา สุตวา วา อุปปนํ ตตถ ตตถ โสกลลํ จเปตวา วกขมานลิปปคคทณน คหิตํ หตถโสกลลํ ๑ ตํ อนาคาริยาคาริยวเสน ทูริวั โหติ ๑ ตตถ อนาคาริย- พาทุสัจจํ นาม พหุสสุโต โหติ สุตโร สุตสนนิจโยติ เอวมาทีนา นเยน อุรุเวลสูตรตาทีสุ วัฒนนิตํ สตถุ- สาสนธรรตํ ๑

อุรุเวลสูตรมาในปฐมปณณาสกั แห่งจตุกกนิบาต อังคุตตรนิกาย.

อุรุเวลสูตรํ จตุกกงคตตรสส ปจมปณณาสเก ๑

[๑๑๗] อรรถกถาแห่งอุรุเวลสูตรนั้นว่า “คือนวังคัลตฤศาสน์ของภิกษุนั้นมาก อธิบายว่า เป็นอันเธอเรียนแล้ว ด้วยสามารถอักขระเบื้องต้นและเบื้องปลาย แห่งบาลีและอนุสนธิ ภิกษุนั้นชื่อว่า พหุสสุตะ.

[๑๑๗] พหุสสุโตติ พหุ อสส สุตํ นวงคสตถุ- สาสนํ ปาลิอนุสนธิปุกพาปรวเสน อุกคหิตํ โหติติ อตถโต ๑

บทว่า **สุตโร** คือเป็นผู้รองรับสุตะไว้ได้. จจริงอยู่ พระพุทธรวงจะอันภิกษุใดเรียนแต่บาลีประเทศนี้ เลื่อนหายไปจากบาลีประเทศนี้ ไม่คงอยู่ ดุจน้ำในหม้อทะเล เธอ ไม่อาจจะกล่าว หรือบอกสูตรหรือชาดกอย่างหนึ่งในท่ามกลางบริษัท, ภิกษุนั้นหาชื่อว่าผู้ทรงสุตะไม่. ส่วนพระพุทธรวงจะอันภิกษุใดเรียนแล้ว ย่อมเป็นอย่างเวลาที่ตนเรียนมาแล้วนั้นแหละ เมื่อเธอไม่ทำการสาธยายตั้ง ๑๐ ปี ตั้ง ๒๐ ปี ก็ไม่เลื่อนหาย, ภิกษุนั้น ชื่อว่าผู้ทรงสุตะ.

สุตโรติ สุตสส อาธารภูโต ๑ ยสส ทิ อโต คหิตํ อโต ปลายติ ฉิททมญฺเ อุทกํ วย น ติจฺจติ ปริสมชฺเเม เอกํ สุตตํ วา ชาตกํ วา กเถตุ วา วาเจตุ วา น สกโกติ อยํ น สุตโร นาม ๑ ยสส ปน อุกคหิตํ พุทธรวงจํ อุกคหิตกาลสทิสเมว โหติ ทลปิ วิสตีปิ วสุสานิ สชฺชยาญํ อกรโณตสส น นสฺสตี อยํ สุตโร นาม ๑

บทว่า **สุตสนนิจโย** ได้แก่ผู้ลั้งสมสุตะ. ก็สุตะอันภิกษุใดลั้งสมไว้ในตู้คือหทัย ย่อมคงอยู่ ดุจรอยจารึกที่ ลีลา และดุจมันเหลวราชสีห์ที่เขาใส่ไว้ในหม้อทองคำ ภิกษุนั้นชื่อว่าผู้มีมิตะเป็นที่ลั้งสม.”

สุตสนนิจโยติ สุตสส สนนิจโยภูโต ๑ ยสส ทิ สุตํ ททยมญฺชฺสา ย สนนิจิตํ ลีลา ย ลีขิตเลขา วย สุวณฺณมญฺ ปกฺขิตตลิวลา วย จ ติจฺจติ อยํ สุตสนนิจโย นามาติ ตพฺพณฺณนา ๑

ฎีกาแห่งอรุเวลสูตรนั้นว่า “พระปริยัติธรรมชื่อว่า สุตตะเพราะเป็นธรรมอันผู้มีความต้องการด้วยการออกจาก วัฏฏะทุกข์ควรฟัง ภิกษุใด ทรงสุตตะนั้น เหตุนั้น ภิกษุนั้น ชื่อว่าผู้ทรงสุตตะ. สุตตะมีบทๆ เดียว ไม่ตกหล่นไปแม้อักษร เดียวลั้งสมอยู่ เหตุนั้น สุตตะนั้นชื่อว่าสิ่งที่ลั้งสมอยู่ สุตตะ เป็นสิ่งที่ลั้งสมอยู่มิในภิกษุนั้น เหตุนั้น ภิกษุนั้นชื่อว่ามิสุตตะ เป็นที่ลั้งสมอยู่ (ครบครัน).

(๑๑๘) ก็บุคคลผู้เป็นพหุสูต เข้าถึงโดยสุตตะ เป็นผู้ อันพระศาสดาทรงสรรเสริญแล้ว. จริ่งอยู่ พระผู้มี พระภาคตรัสไว้ในอัปปีสสุตสูตร ในปฐมปณณาสกั แห่ง จตุกกนิบาต อังคตตรนิกายว่า

“ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๔ จำพวกเหล่านี้ มีปรากฏ อยู่ในโลก. บุคคล ๔ จำพวกเป็นไฉน ? คือ บุคคลมีสุตตะ น้อย (ทั้ง) ไม่เข้าถึงโดยสุตตะ, บุคคลมีสุตตะน้อย (แต่) เข้าถึงโดยสุตตะ, บุคคลมีสุตตะมาก (แต่) ไม่เข้าถึงโดยสุตตะ. บุคคลมีสุตตะมาก (ทั้ง) เข้าถึงโดยสุตตะ.

ภิกษุทั้งหลาย ก็บุคคลเป็นผู้มีสุตตะน้อย (ทั้ง) ไม่ เข้าถึงโดยสุตตะเป็นอย่างไร ? ภิกษุทั้งหลาย สุตตะ คือ สุตตะ เคยยะ เวชยากรรมะ คากา อุทานะ อิติวุตตกะ ชาตกะ อัพภูตธัมมะ เวทลละ ของบุคคลบางคนใน ศาสนานี้มีน้อย. เขาหาเป็นผู้รู้ทั่วถึงอรรถ รู้ทั่วถึงธรรม แห่งสุตตะอันน้อยนั้นแล้ว ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมไม่, อย่างนี้แล ภิกษุทั้งหลาย บุคคลเป็นผู้มีสุตตะน้อย (ทั้ง) ไม่เข้าถึงโดยสุตตะ.

ภิกษุทั้งหลาย ก็บุคคลเป็นผู้มีสุตตะน้อย (แต่) เข้า ถึงโดยสุตตะเป็นอย่างไร ? ภิกษุทั้งหลาย สุตตะ คือ สุตตะ เคยยะ ฯลฯ เวทลละ ของบุคคลบางคนในศาสนานี้ มี น้อย. (แต่) เขาเป็นผู้รู้ทั่วถึงอรรถ รู้ทั่วถึงธรรม แห่ง สุตตะน้อยนั้นแล้วปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม, อย่างนี้แล ภิกษุทั้งหลาย บุคคลเป็นผู้มีสุตตะน้อย (แต่) เข้าถึงโดยสุตตะ.

ภิกษุทั้งหลาย ก็บุคคลเป็นผู้มีสุตตะมาก (แต่) ไม่ เข้าถึงโดยสุตตะ เป็นอย่างไร ? ภิกษุทั้งหลาย สุตตะ คือ สุตตะ เคยยะ ฯลฯ เวทลละ ของบุคคลบางคนในศาสนานี้ มีมาก. (แต่) เขาหาเป็นผู้รู้ทั้งอรรถ รู้ทั่วถึงธรรม แห่ง สุตตะมากนั้นแล้ว ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมไม่, อย่างนี้แล ภิกษุทั้งหลาย บุคคลเป็นผู้มีสุตตะมาก (แต่) ไม่เข้าถึงโดย สุตตะ.

วฏฏทุภขนิสสรณตถิเกติ โสตพพโต สุตํ ปริยตติ- ธิโมเม ตํ ธาเรตติ สุตโร ๑ เอกปทํ เอกภุขรมปิ อวินญจํ หุตวา สนนิจินาตติ สนนิจโย สุตํ สนนิจโย เอตสมินติ สุตสนนิจโยติ ตฎฎีกา ๑

[๑๑๘] โย ทิ พหุสสุโต สุตเตน อุปนโน โหติ โส สตุถนา ปัสสิโต ๑ วุตตถจจ จตุกกงคตตรสส ปจุมปณณาสเก อปปสสุตสตุเต

จตุตาโรเม ภิกขเว ปุคฺคลา สนนโต สวิขุชฆานา โลกสมิ ๑ กตเม จตุตาโร ๑ อปปสสุโต สุตเตน อุปนโน อปปสสุโต สุตเตน อุปนโน พหุสสุโต สุตเตน อุปนโน พหุสสุโต สุตเตน อุปนโน ๑

กถถจ ภิกขเว ปุคฺคโล อปปสสุโต โหติ สุตเตน อุปนโน ๑ อธิ ภิกขเว เอกจจสส ปุคฺคลสส อปปกํ สุตํ โหติ สุตตํ เคยยํ เวชยากรรมํ คากา อุทานํ อิติวุตตํ ชาตกํ อัพภูตธมฺมํ เวทลลํ โส ตสส อปปกสส สุตสส น อตถมณฺเวยาย ธิมมณฺเวยาย ธิมมานุธิมมปฺปฏิปนโน โหติ เอวํ โข ภิกขเว ปุคฺคโล อปปสสุโต โหติ สุตเตน อุปนโน ๑

กถถจ ภิกขเว ปุคฺคโล อปปสสุโต โหติ สุตเตน อุปนโน ๑ อธิ ภิกขเว เอกจจสส ๑เปฯ เวทลลํ โส ตสส อปปกสส สุตสส อตถมณฺเวยาย ธิมมณฺเวยาย ๑เปฯ สุตเตน อุปนโน ๑

กถถจ ภิกขเว ปุคฺคโล พหุสสุโต โหติ สุตเตน อุปนโน ๑ อธิ ภิกขเว เอกจจสส ปุคฺคลสส พหุํ สุตํ โหติ สุตตํ เคยยํ ๑เปฯ เวทลลํ โส ตสส พหุสส สุตสส น อตถมณฺเวยาย ธิมม- ธิมณฺเวยาย ๑เปฯ สุตเตน อุปนโน ๑

ภิกษุทั้งหลาย ก็บุคคลเป็นผู้มีสุตะมาก (ทั้ง) เข้าถึงโดยสุตะ เป็นอย่างไร? ภิกษุทั้งหลาย สุตะ คือ สุตะที่เคยยะ ฯลฯ เวทัลละ ของบุคคลบางคนในศาสนานี้มีมาก, (ทั้ง) เขาก็เป็นผู้รู้ทั่วถึงอรรถ รู้ทั่วถึงธรรม แห่งสุตะมากนั้นแล้ว ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม. อย่างนี้แล ภิกษุทั้งหลาย บุคคลเป็นผู้มีสุตะมาก (ทั้ง) เข้าถึงโดยสุตะ.

ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๔ จำพวกเหล่านี้แล มีปรากฏอยู่ในโลก.” (พระผู้มีพระภาคผู้พระสุคตศาสดา ได้ตรัสไวยการณนี้ ครั้นแล้วได้ตรัสคาลงท้าย เป็นประพันธ์คาถาอื่นต่อไปว่า:-)

[๑๑๙] “ถ้าบุคคลแม้มีสุตะน้อย (ทั้ง) ไม่ตั้งมั่นอยู่ในศีล; บัณฑิตทั้งหลายย่อมติเตียนเขาโดยส่วนสอง คือ ทั้งโดยศีล ทั้งโดยสุตะ.

ถ้าบุคคลแม้มีสุตะน้อย (แต่) ตั้งมั่นอยู่ในศีล; บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญเขาโดยศีล (แต่) สุตะของเขาหาถึงพร้อมไม่.

ถ้าบุคคลแม้มีสุตะมาก (แต่) ไม่ตั้งมั่นอยู่ในศีล, บัณฑิตทั้งหลายย่อมติเตียนเขาโดยศีล (แต่) สุตะของเขาย่อมถึงพร้อม.

ถ้าบุคคลแม้มีสุตะมาก (ทั้ง) ตั้งมั่นอยู่ในศีล บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญเขาโดยส่วนสอง คือ ทั้งโดยศีล ทั้งโดยสุตะ.

ใครเล่าควรจะติเตียนบุคคลผู้มีสุตะมาก ผู้ทรงธรรม มีปัญญา เป็นพุทธสาวก ผู้เป็นตั้งแห่งทองชมพูทนต์นั้นได้, แม้เหล่าเทพเจ้าก็ชมเขาถึงพรหมก็สรรเสริญ.”

อรรถกถาแห่งอัมปิสสูตรนั้น ว่า “บรรดาบทเหล่านี้ นั้น บทว่า **อนุปปโน** แปลว่า ไม่เข้าถึง.”

ฎีกาแห่งอัมปิสสูตรนั้นว่า สองบทว่า **อปปกั สุต** ความว่า บรรดาสัตถุศาสน์มีองค์ ๙ องค์อะไรๆ ก็ตาม จัดเป็นสุตะ เพื่อทรงแสดงองค์ ๙ นั้น จึ่งตรัสว่า สุตะ เคยยะ เป็นต้น.”

นัยอันมาในอรรถกถาแห่งสูตรนั้นว่า หลายบทว่า **อตถมณฺเวยย ธมฺมมณฺเวยย ธมฺมานุธมฺมปฏิปนฺโน** มีความว่า เป็นผู้รู้อรรถกาและบาลีแล้ว ปฏิบัติบุพพภาค ปฏิปทาพร้อมทั้งศีลอันเป็นธรรมสมควรแก่นวโลกุตต-

กถณฺจ ภิกฺขเว ปุคฺคโล พหุสฺสุโต โหติ สฺเตน อุปปโน ๑ อธิ ภิกฺขเว เอกจฺจสฺส ปุคฺคสฺส พุกํ สุตํ โหติ สุตตํ เคยย ๑เป๑ เวทลฺลํ โส ตสฺส พหุสฺส สุตสฺส อตถมณฺเวยย ธมฺมมณฺเวยย ๑เป๑ สฺเตน อุปปโน ๑

อิมเ โข ภิกฺขเว จตฺตาริ ปุคฺคลา สนฺโต สํวชฺชมานา โลกสฺมินฺติ ๑

[๑๑๙] **อปปฺสฺสุโตปิ เจ โหติ สีเลสุ อสมาทิโต อุภเยน นํ ครหฺนติ สีลโต จ สฺเตน จ ๑**

อปปฺสฺสุโตปิ เจ โหติ สีเลสุ สฺสมาทิโต สีลโต นํ ปสฺสนฺติ นาสุส สมฺปชฺชเต สุตํ ๑

พหุสฺสุโตปิ เจ โหติ สีเลสุ อสมาทิโต สีลโต นํ ครหฺนติ ตสฺส สมฺปชฺชเต สุตํ ๑

พหุสฺสุโตปิ เจ โหติ สีเลสุ สฺสมาทิโต อุภเยน นํ ปสฺสนฺติ สีลโต จ สฺเตน จ ๑

พหุสฺสุตํ ธมฺมธโร สปฺปณฺณํ พุทฺธสาวกํ นิทฺธิ ชมฺพุนทสฺเสว โก ตํ นินฺนิตฺตมรหฺติ เทวาทิ นํ ปสฺสนฺติ พุทฺธมฺนาปิ ปสฺสีโตติ ๑

ตตถ **อนุปปโน**ติ อนุปคโตติ ตพฺพณฺณนา ๑

อปปกั สฺตฺนฺติ นวฺจเค สตฺตฺยสาสเน ภิกฺขเวทว องคํ สุตํ โหติ ตเทตํ นวฺจคํ ทสฺเสตฺตํ สฺตฺตํ เคยยนฺติ อาทิ วุตตฺนฺติ ตมฺมฎีกา ๑

อตถมณฺเวยย ธมฺมมณฺเวยย ธมฺมานุธมฺมปฏิปนฺโนติ อฏฺฐกถณฺจ ปาลีณฺจ ชานิตฺวา นว-โลกุตฺตรธมฺมสฺส อนฺรูปรธมฺมํ สหสีลํ ปุพฺพภาคปฺปฏิปทํ ปฏิปนฺโน โหติ ๑ ตตถ ปจฺโม **อปปฺสฺสุตฺตฺสฺสี**

ธรรม. ในบุคคล ๔ จำพวกนั้น จำพวกต้น พระผู้มีพระภาคตรัสหมายเอาผู้มีสุตระน้อยและเป็นผู้ทุศีล, จำพวกที่ ๒ มีสุตระน้อย (แต่) เป็นผู้สิ้นอาสวะ. จำพวกที่ ๓ มีสุตระมาก (แต่) เป็นผู้ทุศีล, จำพวกที่ ๔ มีสุตระมาก และเป็นผู้สิ้นอาสวะ.

อรรถกถาแห่งสูตรนั้นว่า “บทว่า **อสมาทิตโต** คือไม่ทำให้บริบูรณ์. บทคาถาว่า **สีลโต จ สุตเตน จ** คือทั้งโดยส่วนศีล ทั้งโดยส่วนสุตระ, อธิบายว่า บัณฑิตทั้งหลายย่อมติเตียนเขาอย่างนี้ว่า “ผู้นี้ทุศีล (ทั้ง) มีสุตระน้อย. บทคาถาว่า **ตสฺส สมฺปชฺชเต สุตํ** ความว่า เพราะกิจคือสุตระอันบุคคลนั้นทำแล้วด้วยสุตระนี้ ฉะนั้นสุตระของเขาจึงชื่อว่าถึงพร้อม. สองบทว่า **นาสฺส สมฺปชฺชเต** ความว่า เพราะเขาไม่ทำกิจคือสุตระ สุตระจึงไม่ถึงพร้อม. บทว่า **ธมฺมธโร** ได้แก่เป็นผู้รับรองธรรมคือสุตระ. บทว่า **สปรฺยณํ** คือมีปัญญาดี. บทคาถาว่า **นิกฺขํ ชมฺพุนทสฺเสว** ความว่า ทองคำธรรมชาติ เรียกกันว่า ทองชมพูท ดุจแห่งทองชมพูทนั้น. อธิบายว่า เหมือนลิ้มทองหนัก ๕ สุวรรณ.

[๑๒๐] แม้พระอานนทเถระ อาศัยความที่ตนเป็นพหูสูต จึงถึงความเป็นผู้อันพระศาสดาทรงสรรเสริญว่า “ภิกษุทั้งหลาย อานนทเป็นยอดของภิกษุสาวกทั้งหลายของเราผู้เป็นพหูสูต.” อนึ่ง ภิกษุผู้เป็นพหูสูต ย่อมเป็นผู้มีลาภเกิดขึ้นโดยไม่ยาก. ในข้อนี้ มีเรื่องดังต่อไปนี้ (เป็นอุทาหรณ์):-

[เรื่องพราหมณ์บูชาภิกษุผู้พหูสูต]

ได้ยินว่า พราหมณ์คนหนึ่ง คิดว่า “การบูชาพระพุทธรัตตะและพระสังฆรัตตะ ก็ปรากฏอยู่, ธรรมรัตตะจะชื่อว่าเป็นอันบูชาแล้วด้วยอย่างไรหนอ ?” จึงเข้าไปเฝ้าพระศาสดาทูลถามเนื้อความนั้น. พระศาสดาตรัสตอบว่า “พราหมณ์ ถ้าท่านปรารถนาจะบูชาพระธรรมรัตตะ ก็จงบูชาภิกษุผู้เป็นพหูสูตรรูปหนึ่งเถิด”. พราหมณ์กราบทูลว่า “พระเจ้าข้า ขอพระองค์ตรัสบอกภิกษุผู้เป็นพหูสูต (ด้วยเถิด)”. พระศาสดาจึงตรัสว่า “จงถามภิกษุสงฆ์เถิด”. เขาเข้าไปหาภิกษุทั้งหลาย กล่าวว่า “โปรดบอกภิกษุผู้เป็นพหูสูตที่เถิด ขอรับ.” ภิกษุกล่าวแนะนำว่า

กถิตโต ทุตฺตโย อปฺปสฺสุตฺตชีณาสโว ตตฺตโย พหุสฺสุตฺตทูลฺลิลโจจตุตฺถโถ พหุสฺสุตฺตชีณาสโวติ ตพฺพณฺณนาโนโย ฯ

อสมาทิตโต อปริปริการี ฯ **สีลโต จ สุตเตน จ** สุตเตน จ สุตเตน จ สุตเตน จ อโย ทูลฺลิลโจ อปฺปสฺสุตฺตติ เอวํ นํ ครหฺนตฺติ อตฺถโ ๑ **ตสฺส สมฺปชฺชเต สุตฺนติ** ตสฺส ปุคฺคสฺส ยสฺมา อเนน สุตเตน สุตฺตกิจฺจํ กตํ ตสฺมา ตสฺส สุตํ สมฺปชฺชติ นาม ๑ **นาสฺส สมฺปชฺชเตติ** สุตฺตกิจฺจสฺส อกตตฺตนา สมฺปชฺชติ ๑ **ธมฺมธรนติ** สุตฺตธมฺมานํ อาธารภูตํ ๑ **สปรฺยณฺนติ** สปรฺยณํ ๑ **นิกฺขํ ชมฺพุนทสฺเสว** ชมฺพุนทํ วุจฺจติ ชาตีสฺวณฺณํ ตสฺส ชมฺพุนทสฺส นิกฺขํ วีย ปญฺจสฺวณฺณปริมาณํ สฺวณฺณขมฺภิกํ วียาติ อตฺถโถติ ตพฺพณฺณนา ๑

[๑๒๐] อานนทตเถโรปิ อตฺตโน พาหุสฺสจฺจ นิสฺสาย เอตทคฺคํ ภิกฺขเว มม สวากานํ ภิกฺขุณฺโณ พหุสฺสุตานํ ยทิทํ อานนโถติ สตฺถุปรฺสสฺสิตตฺตํ ปตฺโต ๑ พหุสฺสุตโต จ อกิจฺเณ อปฺปนฺนลาโภ โหติ ๑ ตตฺตริทํ วตฺถุ

เอโก กิร พฺราหฺมโณ พุทฺธรัตนสฺส จ สงฺฆรัตนสฺส จ ปุชา ปญฺญาติ กถํ นุ โข ธมฺมรัตนํ ปุชฺชิตํ นาม โหตฺติติ จินฺตเตวา สตฺถารํ อปฺสงฺกมิตฺวา เอตมตฺถํ ปุจฺฉิ ๑ สเจ พฺราหฺมณ ธมฺมรัตนํ ปุชฺเชตฺตมิจฺฉลฺลํ เอกํ พหุสฺสุตํ ปุชฺเชตฺติ ๑ พหุสฺสุตํ ฆนฺเต อาจิกฺขเถติ ๑ ภิกฺขุสงฺฆํ ปุจฺฉาติ ๑ โส ภิกฺขุ อปฺสงฺกมิตฺวา พหุสฺสุตํ ฆนฺเต อาจิกฺขเถติ อาท ๑ อานนทตเถโร พฺราหฺมณาติ ๑ พฺราหฺมโณ เถโร สหสฺสคฺชนฺเกน จิวเรณ ปุชฺเชตฺติ ๑

“พระอานนทเถระสี พรหมณ์”. พรหมณ์บูชาพระเถระ ด้วยจิวรอันมีราคาพันหนึ่ง ฉะนั้นแล.

เรื่องนี้นำในอรรถกถาแห่งมหาโคสิงคสาละสูตร.

[๑๒๑] พาทูลจะของพหุสบุคคผล ชื่อว่าเป็น มงคล เพราะเป็นเหตุแห่งอิฏฐผลมีสรรเสริญเป็นต้น, และชื่อว่าเป็นมงคล แม้เพราะเหตุแห่งการละอกุศล และการบรรลุกุศล ด้วยประการฉะนี้. สมจริงดังคำที่พระผู้มี พระภาคตรัสไว้ในนครโรมสูตร ทุตยวรรค ทุตยปณณาสก ในลัตตกนิบาต อังคตตรนิกาย ดังนี้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ก็ อริยสาวกผู้สดับแล้วแล ย่อมละอกุศลเสียได้ ทำกุศลให้ เจริญ, ย่อมละกรรมอันมีโทษเสีย ทำกรรมไม่มีโทษให้ เจริญบริหารตนให้หมดจด.”

[๑๒๒] อรรถกถาแห่งสูตรต้นของสูตรทั้งหมด ใน ทุกนิบาตอังคตตรนิกาย ว่า “บรรดาคำเหล่านั้น ในคำว่า **สุทฺธมตฺตานํ ปรีหริตี** นี้ ความหมดจดมี ๒ อย่าง คือ โดยปริยาย (โดยเอกเทศ) ๑ โดยนิปปริยาย (โดยสิ้นเชิง) ๑. ก็พระอริยสาวกบริหารตนอยู่ด้วยสรณคมน์ ชื่อว่าบริหารตน ให้หมดจดโดยปริยาย ถึงบริหารตนอยู่ด้วยศีล ๕ ศีล ๑๐ จตุปารีสฐิศีล ปฐมฌาน ทุตยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน อากาสาณัญจายตนฌาน วิญญานาณัญจายตน ฌาน อากิญจัญญายตนฌาน เนวสัญญานาสัญญายตน ฌาน โสตาปัตติมรรค โสตาปัตติผล สกทาคามิมรรค สกทาคามีผล อนาคามิมรรค อนาคามีผล อรหัตตมรรค ก็ชื่อว่าบริหารตนให้หมดจดโดยปริยายเหมือนกัน. (ส่วน) ท่านผู้ตั้งอยู่ในอรหัตตผล เป็นชีณาสพยงเบญจขันธ์อันมี มูลขาดแล้ว ให้แอบบ่าง ให้เคี้ยวบ่าง ให้บริโภคนบ่าง ให้ นั้งบ่าง ให้นอนบ่าง บัณฑิตพึงทราบว่ บริหารคือปฏิบัติ ตนให้หมดจด คือหมดมลทินโดยนิปปริยายโดยแท้.”

ฐีกาแห่งปฐมสูตรนั้น ว่า “บทว่า **ฉินฺนมูลเก** คือ ชื่อว่ามีมูลอันขาดเด็ดแล้ว เพราะมูลคือตัณหาอันท่าน ถอนขึ้นได้แล้ว

อรรถกถาแห่งอธิปเตยยสูตร จตุตถวรรคปฐม- ปณณาสก ในตติยนิบาต อังคตตรนิกาย ว่า “อธิบายว่า ภิกษุยอมบริหารคือปฏิบัติ คัมภรองตน ทำให้หมดจดคือ ให้หมดมลทิน. ก็ภิกษุนี้บริหารตนให้หมดจดอยู่ด้วยอรหัตต-

มหาโคสิงคสาละสูตรตถาวณณายมิตวตฺถุ ฯ

[๑๒๑] อิติ พหุสฺสตุสส พาทูลจจํ ปสฺสชาติเหตุโต มงคลํ อกุสลปรปทานกุลลาธิคมเหตุโตปิ จ มงคลํ ฯ วุตตญเจตํ สตตงคฺคตฺตเร ทุตยปณณาสกสส ทุตยวคฺเคน นครปรมสฺสเต สุตวา จ โข ภิกฺขเว อริยสาวโก อกุสลํ ปชหตี กุสลํ ภาเวตี สาวชฺชํ ปชหตี อนวชฺชํ ภาเวตี สฺุทฺธมตฺตานํ ปรีหริตีติ ฯ

[๑๒๒] ตตถ **สุทฺธมตฺตานํ ปรีหริตี** เอตถ ทฺวิธา สฺุทฺธิ ปรียายโต จ นิปปริยายโต จ ฯ สรณคมเนน ทิ ปรียายเนน สฺุทฺธมตฺตานํ ปรีหริ ตานม ฯ ตถา ปญฺจทิสฺเสทฺธิ ทสฺสทิสฺเสทฺธิ จตฺตฺปารี สฺุทฺธิสฺสีเลน ปจฺมชฺฌานเนน ฯเปฯ เนวसानาสญฺญา ยตเนน โสตาปัตติมคฺเคน โสตาปัตติผลเนน ฯเปฯ อรหตฺตมคฺเคน ปรียายเนน สฺุทฺธมตฺตานํ ปรีหริ ตานม ฯ อรหตฺตผลเ ปตฺติภฺฐิสฺสโต ปน ชีณาสโว ฉินฺนมูลเก ปญฺจกฺขนฺเธ นทาเปนโตปิ ขาทาเปนโตปิ ภูฏชาเปนโตปิ นิสฺสทาเปนโตปิ นิปชฺชาเปนโตปิ นิปปริยายเนว สฺุทฺธํ นิम्मลํ อตฺตตานํ ปรีหริ ตปฺปฏิชคฺคตฺติเต เวทิตฺตพฺโพตฺติเต ทฺกงคฺคตฺตเร สพฺพปจฺจมสฺส สฺุทฺตสฺส อตฺถวณฺณนา ฯ

ฉินฺนมูลเกติ ตณฺหามูลสฺส อจฺฉินฺนตฺตา สจฺฉินฺน- มูลเกติ ตถฺฐีกา ฯ

สฺุทฺธํ นิम्मลํ กตฺวา อตฺตตานํ ปรีหริตี ปฺฏิชคฺคตฺติ โคปยตีตี อตฺถเ ท ฯ อยญฺจ อรหตฺตมคฺเคน ปรียายเนน สฺุทฺธมตฺตานํ ปรีหริตี ตานม ผลปฺตฺโต ปน นิปปริ- ยายเนน สฺุทฺธมตฺตานํ ปรีหริตีตี ติกงคฺคตฺตเร

มรรค ชื่อว่าบริหารตนให้หมดจดโดยปรียาย. ส่วนท่านผู้
บรรลุลผลแล้ว จึงชื่อว่าบริหารตนให้หมดจดโดยนปปรียาย.”

ฎีกาแห่งอธิปไตยยสูตรนั้น ว่า “สองบทว่า **นิมมล**
กตวา ความว่า ทำให้ปราศจากมลทิน เพราะพรากเสีย
ซึ่งมลทิน มีรากจะเป็นต้น. บทว่า **โคปยติ** คือยอมรักษา
จากอนัตตะ คือสังกิเลส. บทว่า **อัย** เป็นต้น ความว่า
ภิกษุผู้ปฏิบัติได้อย่างนี้ ชื่อว่าบริหารตนให้หมดจด เพราะ
ไม่มีแม้แห่งกิเลสอันเป็นเหตุไม่บริสุทธิ์.”

ท่านมิได้พรรณนาล้อยค่าอะไรๆ ไว้ ในอรรถกถา
และฎีกาแห่งนคโรปมสูตรเลย เพราะท่านพรรณนาไว้แล้ว
ในเบื้องต้นอย่างนี้.

[๑๒๓] อนึ่ง พาสุขจจะ ชื่อว่าเป็นมงคล แม้
เพราะเป็นเหตุแห่งการทำให้แจ้งซึ่งปรมาตถสังขโดยลำดับ.
สมดังคำที่พระผู้มีพระภาค เมื่อจะทรงแสดงธรรมแก่
พราหมณ์ชื่อภราทวาชะ ตรัสไว้ว่า “กุลบุตรผู้เกิดศรัทธาแล้ว
ยอมเข้าไปหา (บ้นทิต), ครั้นเข้าไปหาแล้ว ย่อมนั่งใกล้,
เมื่อนั่งใกล้ ย่อมเงียโสต, เงียโสตแล้ว ย่อมสดับธรรม,
ครั้นสดับแล้ว ย่อมทรงธรรมไว้, ย่อมพิจารณาเนื้อความ
แห่งธรรมที่ทรงไว้แล้ว, เมื่อเขาพิจารณาเนื้อความอยู่,
ธรรมทั้งหลายย่อมทน ซึ่งความเพ่งพินิจ, เมื่อความทนซึ่ง
ความเพ่งพินิจแห่งธรรม มีอยู่, ความพอใจย่อมเกิด, เขา
เกิดความพอใจแล้วย่อมอุตสาหะ, ครั้นอุตสาหะแล้ว
ย่อมไตรตรอง, ครั้นไตรตรองแล้ว ย่อมตั้งความเพียร,
เขาเป็นผู้มีตนตั้งความเพียรแล้ว ทำปรมาตถสังขให้แจ้งด้วย
กาย และยอมเห็นแจ้งแห่งตลอดปรมาตถสังขนั้นด้วย
ปัญญา.”

บาลีในจังกีสสูตรปัญจมวรรค มัชฌิมป็นนาลก.

[๑๒๔] อรรถกถาแห่งจังกีสสูตรนั้นว่า “บทว่า
ปยิรฺปาติ คือนั่งในสำนัก. บทว่า **โสติ** ได้แก่โสตประสาท.
บทว่า **ธมฺม** หมายถึงเอาเทศนาธรรม. บทว่า **ธಾರೆติ** ได้แก่
ทรงจำทำให้ชำนาญ. บทว่า **อุปปริกฺขติ** ความว่า ย่อม
พิจารณาโดยอรรถและโดยการณ. บทว่า **นิชฌาน** คือ
ยอมทนซึ่งความสอดส่อง, อธิบายว่า ธรรมทั้งหลายยอม
ปรากฏอย่างนี้ว่า “ศีลอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้ว
ในที่นี้ สมานอันพระองค์ตรัสไว้แล้วในที่นี้” ดังนี้ เป็นต้น.

ปชมปณณาสกสส จตฺตถวคฺเค อธิปฺเตยฺยสฺตฺตวณฺณนา ฯ

นิมมล **กตวาติ** ราคาทิมลานํ อปนยเนน
มลลหิตํ กตวา ฯ **โคปยติ** สงฺกิเลสํทนฺตโต รกฺขติ ฯ
อายนฺติ เอวํ ปฏิปนฺโน ภิกฺขุ สฺพุทธมตฺตํ ปรีหริ
อสุทฺถภาวสฺส กิเลสฺสยาปี อภาวโถติ ตฎฎีกา ฯ

เอวํ ปุพฺเพ วณฺณิตตฺตา นคโรปมสฺตฺต-
วณฺณนาฎีกาสฺ น กิณฺจ วณฺณิตํ ฯ

[๑๒๓] อนุพฺเพน ปรมตฺตสจฺจจฺฉิกิริยาเหตุโตปี
จ มงฺคลํ ฯ วุตฺตํ ทิ ภควตา ภารทวาชสฺส นาม
พฺราหมณสฺส ธมฺมํ เทเสนฺเตน สทฺธาชาโต อุปสงฺกมติ
อุปสงฺกมิตฺวา ปยิรฺปาสติ ปยิรฺปาสนฺโต โสติ โอทหติ
โอทิตโสติ ธมฺมํ สฺฆาติ สุตฺวา ธมฺมํ ธಾರೆติ
ธตํ ธมฺมานํ อตถํ อุปปริกฺขติ อตถํ อุปปริกฺขโต
ธมฺมา นิชฌานํ ชมนฺติ ธมฺมนิชฌานกฺขนฺติยา สติ
ฉนฺโท ชายติ ฉนฺทชาโต อฺสฺสหติ อฺสฺสหิตฺวา
ตฺลยติ ตฺลยิตฺวา ปทหติ ปทิตตฺโต สฺมานํ กายเณ เจว
ปรมตฺตสจฺจํ สจฺฉิกโรติ ปญฺญาจ จ ตํ ปฏิวิชฺชติ
ปสฺสตีติ ฯ

มชฌิมปณณาสกสส ปญจมวคฺเค จงฺกีสฺตฺตปาลี ฯ

[๑๒๔] **ปยิรฺปาสติ** สนฺติเก นิสิตฺติ ฯ **โสตนฺติ**
ปสาทโสติ ฯ **ธมฺมนฺติ** เทสนาธมฺมํ ฯ **ธಾರೆตี**
ปคฺคณํ กตวา ธಾರೆติ ฯ **อุปปริกฺขตี** อตถโต จ
การณโต จ วิมฺลตี ฯ **นิชฌานนฺติ** โอลกนํ ชมนฺติ
อิธ สิลล์ กถิตํ อิธ สมานีติ เอวํ อุปฺภูจฺหนตีติ
อตถโต ฯ **ฉนฺโทติ** กตตฺกมฺยตฺตฉนฺโท ฯ **อฺสฺสหตี**
วายนฺติ ฯ **ตฺลยตี** อนิจฺจาทิวเสน ตีเรติ ฯ **ปทหตี**
มคฺคปฺธานํ ปทหติ ฯ กายเณ เจว ปรมตฺตสจฺจนฺติ

ความพอใจ คือความเป็นผู้ใคร่จะทำ ชื่อว่าความพอใจ. บทว่า **อุสฺสาหติ** คือยอมพยายาม. บทว่า **ตุลยติ** คือยอมพิจารณาด้วยอำนาจไตรลักษณ์มีอนิจจลักษณะ เป็นต้น. บทว่า **ปทหติ** คือ ย่อมเริ่มตั้งความเพียรอันนับเข้าในมรรค. คำว่า **กาเยน เจว ปรมตฺถสจฺจํ** ความว่า ทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน ด้วยสหชาตนามกาย และช้าแรกก็เลสทั้งหลาย เห็นพระนิพพานนั้นแลแจ่มแจ้ง คือชัดเจนด้วยปัญญา.”

ฎีกาแห่งจังกีสสูตรนั้น ว่า “บทว่า **ปยฺรุปาสติ** คือเข้าไปนั่งด้วยอำนาจการอุปัฏฐาก. พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า บทว่า **โสติ** ได้แก่โสตประสาท ด้วยประสงค์ว่า ก็โสตประสาทนั้น อันบุคคลควรเจียเพื่อสดับ. บทว่า **ธาทเรติ** คือทรงจำไว้ด้วยหทัย ได้แก่เก็บธรรมนั้นไว้ในหทัยนั้น. บทว่า **อตฺถโต** คือ โดยใจความของธรรมตามที่ทรงไว้แล้ว. บทว่า **การณโต** คือ โดยยুক্তิ ได้แก่โดยเหตุอุทธานโดยสมควร. บทว่า **โอลกนํ** ความว่า ธรรมทั้งหลายยอมทน คือ ย่อมธารได้ ซึ่งความเป็นสภาพอันจะพึงเห็นได้ ด้วยปัญญาจักขุตามสภาพ ว่า “ข้อนี้ เป็นอย่างนี้.” ความทนได้นั้น ก็คือกิริยาที่เนื้อความปรากฏในจิต เพราะบรรลุดุจแนวทางแห่งปลากทราย เพราะฉะนั้นพระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า “อิธ” ดังนี้ เป็นต้น. ความพอใจในกุศล กล่าวคือความเป็นผู้ใคร่จะทำ ชื่อว่ากัตตุกัมมิตถาคันทะ. บทว่า **วายมตี** ความว่า ย่อมทำความพยายาม คือความบากบั่นด้วยสามารถยังวิสุทธิ ๔ ข้างต้นให้ถึงพร้อม. บทว่า **มคฺคปฺปธานํ** ความว่า ย่อมเริ่มตั้งความเพียรชอบ ๔ ประการอันนำมาซึ่งมรรคคือนับเนื่องในมรรค ได้แก่ยังความเพียรชอบ ๔ ประการนั้นให้บริบูรณ์ ด้วยอำนาจการตั้งความเพียร. บทว่า **ปรมตฺถสจฺจํ** ความว่า สัจจะชื่อว่าปรมัตถ์ เพราะเป็นธรรมไม่เปล้า. บทว่า **สหชาต-นามกาเยน** ความว่า ปัญญาที่ยังนิพพานให้ถึงพร้อมได้ด้วยสหชาตนามกาย ทำนิพพานที่ตนกำลังทำให้แจ้งนั้นนั้นแล ให้แจ่มแจ้ง คือให้ปรากฏชื่อว่าเห็นอยู่ คือทำให้ประจักษ์อยู่ด้วยสัจฉิกิริยาภิสมยนั้นนั้นแล.

[๑๒๕] ความเป็นผู้ฉลาดของเหล่าคฤหัสถ์ ซึ่งเกิดขึ้นเพราะฟังหรือเรียนศิลปะภายนอก ชื่อว่าพาหุสัจจะของคฤหัสถ์. แม้ในพาหุสัจจะของคฤหัสถ์นั้น พาหุสัจจะใด

สหชาตนามกาเยน จ นิพพานํ สจฺฉิกโรติ ปญฺญา ย จ กิเลสํ นิพพิชฌิตฺวา ตทฺทเว วิภูตํ ปากฺกํ ปสฺสตีติ ตพฺพณฺนา ฯ

ปยฺรุปาสตีติ อุปฏฺฐานวเสน อุปคฺคฺนฺวา นิสีหตี ฯ **โสตนฺติ** ปสาทโสตนฺติ อาห ตณฺหิตี สวณาย โอททิตพฺพนฺติ ฯ **ธาทเรตีติ** ททเยน สนฺธาเรตี ตตถ นํ จเปตี ฯ **อตฺถโตตี** ยถาทตฺถส ฐมฺมสฺส อตฺถโต ฯ **การณโตตี** ยุตฺตีโต เหตุทาหรณโต อุปฺปตฺตีโต ฯ **โอลกนฺนฺติ** เอวเมตฺนฺติ ยถาสภาวโต ปญฺญาจกฺขฺนา ทฏฺฐพฺพตฺตํ ชมนฺตี สหฺนตี ฯ ตํ ชมนํ ปิจฺฉลมฺจฺฉปฺจฺฉํ วีย อธิคฺคฺนฺวา อตฺถสฺส จิตฺเต อุปฏฺฐานนฺติ อาห **อิธาทิอาที** ฯ **กตฺตุกมฺยตาณฺโหตี** กตฺตุกมฺยตาสงฺขาโต กุสลจฺฉนฺโห ฯ **วายมตีติ** อาทีโต จตฺนฺนํ วิสุทฺธินํ สมฺปาทนฺวเสน วายามํ ปรกมฺมํ กโรตี ฯ **มคฺคปฺปธานนฺติ** มคฺคาวหํ มคฺคปริยาปนํ จตฺถสฺสมมฺปฺปธานํ ปทหตี ปททนฺวเสน ตํ ปรีปุเรตี ฯ **ปรมตฺถสจฺจนฺติ** อโมฆธมฺมตฺยา ย ปรมตฺถสจฺจํ ฯ **สหชาตนามกาเยนาตี** ยา ปญฺญา สหชาตนามกาเยน สมฺปาเปตี ตทฺทเว สจฺฉิกิริยาณํ นิพฺพานํ เตเนว สา สจฺฉิกิริยาภิสมเยน วิภูตํ ปากฺกํ กโรนฺตา ปสฺสตี ปจฺจกฺขํ กโรตีติ ตฏฺฐีกา ฯ

[๑๒๕] อาคาริยพาหุสัจจํ นาม อาคาริยานํ พาหิรลึปปิ สุตฺวา वा อุกคฺคฺนฺหิตฺวา वा อุปฺปนฺนํ โกสฺลํ ฯ ตสมฺปิ ยํ อนวชฺชํ ตํ อุกฺยโลภหิตฺสุฯ-

ไม่มีโทษ, พาสจกจะนั้นก็จัดเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุนำ มาซึ่งประโยชน์สุขในโลกทั้ง ๒. ในข้อนั้นมีเรื่องดังต่อไปนี้ (เป็นอุทาหรณ์):-

[เรื่องเสกบัณฑิต]

ในอดีตกาล พระโพธิสัตว์เป็นพราหมณ์นามว่า “เสนกะ” ในกรุงพาราณสี เรียนสรรพศิลป์ในกรุงตักก- ลีลาสำเร็จแล้ว กลับมายังกรุงพาราณสี. ในกาลนั้น พระเจ้ากรุงพาราณสีทรงพระนามว่า “ชนก” ได้พระราช- ทานตำแหน่งอมาตย์ พร้อมด้วยยศใหญ่แก่พระโพธิสัตว์. พระโพธิสัตว์นั้นเป็นอมาตย์ผู้อนุศาสน์อรรถธรรมของพระราชา ในวันแห่งปักษ์ทั้งหลาย แสดงธรรมด้วยพุทธลีลา บน ธรรมาสน์ที่ตกแต่งในธรรมสภา อันพระราชาเป็นต้นจัด เตรียมไว้.

ครั้งนั้น พราหมณ์แก่คนหนึ่ง เทียวขอทรัพย์ได้มา พันทหาปณะ จึงฝากไว้ในสกุลพราหมณ์สกุลหนึ่ง ไปขอ อีก. สกุลพราหมณ์นั้น ใช้กหาปณะเสียแล้ว เมื่อ พราหมณ์แก่นั้นกลับมา, ไม่อาจจะคืนให้ จึงได้ให้ธิดาของ ตนทำให้เป็นบาทบริจาริกาแก่พราหมณ์นั้น. แก่พานางไป อยู่ในพราหมณ์คามใกล้กรุงพาราณสี. ฝ่ายพราหมณ์นั้นไม่ อิ่มด้วยเมถุนกาม เพราะตนยังเป็นสาว จึงทำมิจฉาจาร กับพราหมณ์หนุ่มคนหนึ่ง คิดว่า “ด้วยอุบายอย่างนี้ เรา จักเป็นผู้ปลอดภัยทำ (อะไรๆ ได้ตามชอบใจ)” วันหนึ่ง จึงได้พูดกับพราหมณ์ดังนี้ว่า “ท่านพราหมณ์ ดิฉันไม่อาจ จะทำการงานในเรือนของท่านได้, ท่านจงเอาทรัพย์ที่ขอ เขาได้มา นำทาสหรือทาสีมาให้ดิฉันเถิด.” แก่ตกอยู่ใน อำนาจของนางจึงรับว่า “ดีละ” ตะพายถุงหนึ่งเต็มด้วย สัตตุเที่ยวไปในคามนิคมเป็นต้น เมื่อได้ทรัพย์ถึง ๗๐๐ กหาปณะแล้วก็กลับมา ในระหว่างทาง (ได้แะ) กินสัตตุ ทีโคนไม่มีโพรงตันหนึ่ง ไม่ผูกปากถุง ลงไปตีมน้ำแล้ว.

ขณะนั้น ภูเขาในต้นไม่มีโพรงตันหนึ่งเสื่อเข้าถุง ด้วยกลิ่นสัตตุ นอนขดขนดกินสัตตุอยู่. พราหมณ์กลับมา ไม่ทันดูข้างใน ผูกปากถุงตะพายแล้วก็ออกเดิน ได้ยินคำ ที่รุกขเทพดาองค์หนึ่งบอกว่า “พราหมณ์ วันนี้ ถ้าท่าน จักพักอยู่ในระหว่างทาง ตัวท่านเองจักตาย; แต่ถ้าท่านไป

วหนโต มงคล ๖ ตตริทำ วตฤ อตีเต พาราณสีย์ โพธิสตโต เสนโก นาม พราหมโณ หุตวา ตกกลิลา ย สพพิลปพานิ อุกคณทิตวา พาราณสี ปจจาตคฉนิ ๖ ตทา ชนโก นาม พาราณสีราชา ตสส มหนเตน ยเสน สทุธิ อมจจฏจัน อทาลี ๖ โส รมโย อตถมมานุสาสก- อมจโจ หุตวา ปกขทิวเสสุ ราชาทีทิ สชชิต- ธรรมสภาย อลงกตธมมาสเน นิลินโน พุทธลีลา ย ธมมึ เทเสสิ ๖

อเถโก มหลลกพราหมโณ ธนภิกขาย กหาปณ- สหสส์ ลภิตวา เอกสมึ พราหมณกุลเ นิกขิปิตวา ปุน ภิกขาย คโต ๖ ต พราหมณกุล กหาปณ- วลยเซตวา ตสมึ ปจจาตเต ทาตุ อสกโกนตุ อตตโน อีตริ ปาทปริจจาริกิ กตวา ตสส อทาลี ๖ โส ต คเหตุวา พาราณสีสมึเป พราหมณคาเม วิหาลี ๖ สา ปน พราหมณิ ทหริตาย เมถุนธมเมเน อติตตา เอเกน ตรณพราหมเเนน สทุธิ มิจฉาจาริ กโรนติ เอวมห นิพภยา หุตวา กริสสนติ จินเตตวา เอกทิวส พราหมณิ เอตทโวจ นาห พราหมณ ตว เคเท กมมึ กาทู สกโกมิ ตว ธนภิกขาย ลทธเนน ทาส ทาลี วา เม อาเนหิติ ๖ โส ตสสา วสาณโค สาธติ วตวา สตตปุณณึ จมมป- สิพุก คเหตุวา คามนิคมาทีสุ จรนต์ สตตส- กหาปณ ลภิตวา ปฏินิวตตนโต อนตรามคเค เอกสมึ สุสิรรุกขมุเล สตตุ ขาทิตวา ปลิพุกมุข อพนธิตวา อุกทำ ปาตุ ออติริ ๖

อเถโก สุสิรรุกขเ กณหสไป สตตคณธเน ปลิพุก ปริสิตวา โภค อากุชิตวา สตตุ ขาทนโต นิชชชิ ๖ พราหมโณ อาคนตวา อพภนตรี อโนโลเกตวาว ปลิพุกมุข พนธิตวา คเหตุวา ปกกนโต สจชช ตว พราหมณ อนตรามคเค

ถึงเรือนวันนี้, ภรรยาของท่านก็จกตาย” จึงหวาดกลัวแต่ มรณภัย กำลังคร่ำครวญอยู่ ถึงประตูกรุงพาราณสีแล้ว.

กาลนั้น ได้เป็นวันอุโบสถที่ ๑๕. คนทั้งหลายถือ ของหอมและดอกไม้เป็นต้นติดมือไป เพื่อฟังธรรมของ พระโพธิสัตว์. แกเห็นคนเหล่านั้น ถามทราบความนั้นแล้ว คิดว่า “ได้ทราบว่า เสนกบัณฑิตเป็นนักแสดงธรรม, ท่าน คงจะกล่าวคำอะไรๆ กำจัดความโศกของเราออกได้, แม้ เราก็คควรจะไปฟังธรรมในที่นั้น” ดังนี้แล้ว ก็ไปกับคนเหล่านั้น ได้ยินร้องให้อยู่ที่ท้ายบริษัทด้วยทั้งฝูงสัตว์ยังอยู่ที่คอก.

พระโพธิสัตว์เห็นแกเข้า คิดว่า “ความโศกที่ สามารถให้เกิดน้ำตาภายในของพราหมณ์นั้นน่าจะมี (เป็น แน่)” จึงถามถึงเหตุแห่งความโศกนั้น. แกก็เล่าคำที่ เทพดาบอก แล้วถามว่า “ข้าพเจ้าได้ยินคำนี้ จึงเศร้าโศก, ท่านบัณฑิตอะไรหนอ จะเป็นเหตุแห่งความตายของ ข้าพเจ้าและภริยา ?” พระโพธิสัตว์ใคร่ครวญดู ก็รู้เหตุ ทั้งหมดได้ด้วยญาณ คือความเป็นผู้ฉลาดในอุบายของตน ที่เดียว ดูจเห็นอยู่ด้วยตาทิพย์ จึงถามว่า “พราหมณ์ ใน ฝูงของท่านนั้น มีสัตตุดไหม ?” พราหมณ์ตอบว่า “มี ท่าน บัณฑิต”. เสนกบัณฑิตถามว่า “ในเวลากินอาหารเข้าวันนี้ ท่านกินสัตตุดที่ไหน ?” พราหมณ์ตอบว่า “ที่โคนไม้ในป่า.” เสนกบัณฑิตถามต่อว่า “ท่านกินสัตตุดแล้ว เมื่อจะไปดื่มน้ำ ผูกปากถุงหรือเปล่า ?” พราหมณ์ได้ตอบว่า “ไม่ได้ผูก.”

เสนกบัณฑิตจึงกล่าวว่า “ถ้าอย่างนั้น ข้าพเจ้า เข้าใจว่า ในเวลาที่ท่านไปดื่มน้ำ งูเห่าตัวหนึ่งได้กลืนสัตตุด จึงเลื้อยเข้าถุง, วันนี้ ถ้าท่านจกพักในระหว่างทาง, เมื่อ จะกินสัตตุดในเวลาเย็น จักสอดมือเข้าไปในถุง เมื่อเช่นนั้น ท่านก็จักถูกงูกัดมือตาย. นี้เหตุแห่งความตายของท่าน: ถ้าท่านจกไปถึงเรือนในวันนี้, ภรรยาของท่านก็จักสอดมือ เข้าไป เพื่อหยิบของในถุง, เมื่อเช่นนั้น นางก็จักถูกงูกัด มือตาย, นี้เหตุแห่งความตายของนาง: เทพดากล่าวอย่าง นั้น หมายถึงเหตุนี้: เพราะฉะนั้น ท่านจงยกถุงนั้นลงใน ท่ามกลางบริษัท แล้วแกปากถุงถอยออกไปยืน (ให้ห่าง) แล้ว เอาท่อนไม้เคาะถุง.” พราหมณ์ได้ทำอย่างนั้นแล้ว. งูแผ่พังพานขู่เสียงดัง “พู่ๆ” เลื้อยออกแล้ว.

วลีสลลิส สย มริสสลิส สเจ ปนชช เคห์ คมิสสลิส ตว ภริยา มริสสติติ เอกาย รุกขเทวดาย วุตตวจนํ สุตวา มรณภยภีโต ปริเทวมาโน พาราณสี- ทวารํ ปโตโต ฯ

ตทา ปณณรสุโปสโถ อโหสิ ฯ มนุสสา คนุอุปพาทิตถา โพธิสตุตสส ธมมํ โสตุํ คตา ฯ โส เต ทิสวา ปุจจิตวา ตมตถํ ฌตวา เสนก- ปณฺธิโต กิร ธมฺมกถิกโถ โส กญฺจิ ธมฺมํ กถตวา มม โสกํ นิหริสสติ มยาปิ ตตถ คนฺตวา ธมฺมํ โสตุํ วมุฏฺฐิตติ จินฺตตวา เตหิ สหฺมึ คนฺตวา สตตฺตฺ- ปสิพฺพเกน ขนฺธคเตน โรทมาโน ปริสปริยฺนเต อฏฺฐาสิ ฯ

ตํ ทิสวา โพธิสโต เอตสส อพฺภนฺตเร อสฺสขฺนสมตฺถเณ โสเกน ภวิตพฺพนฺติ จินฺตตวา ตํ โสการณํ ปุจฺฉิ ฯ โส เทวดาย วุตตวจนํ กถตวา อิมํ สุตวา โสจามิ กิ นุ ปณฺธิต มยหํ ภริยาย จ มรณการณฺนติ ปุจฺฉิ ฯ โพธิสโต อุปราราเณโต อตตโน อุปายโกสลลยฺยาเณเนว ทิพฺพจกฺขนา ปสฺสนฺโต วิย สพฺพํ การณํ ฌตวา อตถิ เต พฺราหฺมณฺ เอตสฺมี ปสิพฺพเก สตตฺตฺติ ปุจฺฉิ ฯ อตถิ ปณฺธิตาดิ ฯ อชฺช ปาตฺราสสมเย กตถ สตตฺตฺ ขาทิสฺติ ฯ อรณฺเย รุกฺขมุสฺสมินฺติ ฯ สตตฺตฺ ขาทิตวา อุทกํ ปาตุํ คจฺฉนฺโต ปสิพฺพกมุขํ พนฺธสิติ ฯ น พฺนฺธินฺติ ฯ

เตนหิ ตว อุทกํ ปาตุํ คตกาเล สตตฺตฺคนฺธเณ เอโก กณฺหสฺปโป ปสิพฺพกํ ปวิฏฺฐจฺเจติ มณฺญามิ สเจชฺช ตวํ อนุตฺรามคฺเค วลีสลลิส สายํ สตตฺตฺ ขาทนฺโต ปสิพฺพเก หตถํ ปเวเสสสลิส อถ ตวํ สปฺเปน ทฏฺฐหฺตฺโถ มริสสลิส อิหํ เต มรณการณํ สเจชฺช เคห์ คมิสสลิส ตว ภริยา ปสิพฺพเก ภณฺท์ คเหตุํ หตถํ ปเวเสสสลิส อถ สา สปฺเปน ทฏฺฐหฺตฺถา มริสสลิส อิทนฺตสฺสา มรณการณํ อิหํ สนฺธาย เทวดา เอวมาห ตสฺมา ตํ ปสิพฺพกํ โอตารตฺวา ปริสสมชฺเช จเปตฺวา ปสิพฺพกมุขํ โม่เจตฺวา ปฏฺฐิกกมฺม จิตฺโต ทนฺทเกน ปสิพฺพกํ ปหฺราติ ฯ พฺราหฺมโณ ตถา อกาสิ ฯ สปฺโป กตฺถโณ สฺสูติ สทฺทายนฺโต นิกฺขมิ ฯ

ลำดับนั้น หมองูคนหนึ่ง จับงูตัวนั้นไปปล่อยเสียในป่า. พวกคนพากันร่ำเรียงยินดีว่า “ท่านเสนาภักษิตินี้ พยากรณ์ได้ตั้งพระสัพพัญญูพุทธเจ้า” ดังนี้แล้วได้พากันโบกสะบัดผ้า ประบมือ และร้องสาธุการตั้งหลายแสน. เสียงสาธุการประการหนึ่งว่าเสียงมหาปฐพีถล่ม. ผนแก้ว ๗ ประการก็ตกดังฝนลูกเห็บเพื่อบูชาพระโพธิสัตว์. แม้พราหมณ์ก็บูชาพระโพธิสัตว์นั้น ด้วยกหาปณะที่ตนได้มา. พระโพธิสัตว์ไม่รับกหาปณะเหล่านั้นกลับเพิ่มให้แก่พราหมณ์ (อีก) ๓๐๐ กหาปณะ เพื่อให้ครบพัน แล้วถามว่า “ใครใช้ท่านไปขอทรัพย์.” พราหมณ์ตอบว่า “ภรรยาของข้าพเจ้า บัณฑิต.” เสนกได้ถามว่า “ภรรยาของท่านแก่หรือสาว ?” พราหมณ์ตอบว่า “ยังสาวอยู่ ท่าน บัณฑิต.” พระโพธิสัตว์พูดชี้แจงว่า ถ้าอย่างนั้น นาง (คง) ทำมิฉฉาจารกับชายอื่น จึงใช้ท่านไป. ก็ถ้าท่านจักนำ กหาปณะเหล่านี้ไปเรือน. นางจักให้แก่ชายชู้: เพราะฉะนั้น ท่านพึงเก็บไว้ในที่ไหนๆ นอกบ้านแล้ว จึงเข้าบ้าน” ดังนี้แล้ว ส่งแก่ไป. พราหมณ์ทำตามคำแนะนำอย่างนั้นแล้ว (ไป) ยืนอยู่ที่ประตูเรือนเรียกว่า “หล่อนจ่า !”

ขณะนั้น แม่นางนั่งอยู่กับชายชู้ ได้ยินเสียงของพราหมณ์ จึงดับประทีปเสีย แล้วเปิดประตู, เมื่อเขาเข้าไปข้างในแล้ว, ก็นำชายชู้ออกไปยืน (แอบ) อยู่ที่ริมประตู แล้วเข้าไปสู่เรือน ถามว่า “ท่านได้อะไรมา ?” แกบอกว่า “ข้าได้มาพันทหนึ่ง เก็บไว้ที่โน้น นางไปบอกแก่ชายชู้. ชายชู้นั้นก็ถือเอาทรัพย์นั้นหลีกไป.

รุ่งขึ้น พราหมณ์ไม่เห็นทรัพย์นั้น จึงเข้าไปหาพระโพธิสัตว์เล่าเรื่อง (นั้น) พระโพธิสัตว์ทราบความนั้นแล้ว จึงให้ค่าใช้จ่ายแก่พราหมณ์ พอ ๗ วัน สั่งว่า “ในวันต้น ท่านจงเชิญพราหมณ์มากินเลี้ยง ๑๔ คน คือพราหมณ์กลุ่มปะกะของท่าน ๗ คน ของภรรยาท่าน ๗ คน นับแต่วันรุ่งขึ้นไป จงลดเสียฝ่ายละ ๑ คน ในวันที่ ๗ จงเชิญ (เพียง) ๒ คน คือ ของท่าน ๑ คน ของภรรยา ๑ คน. ใน ๒ คนนั้น กลุ่มปะกะของภรรยาท่านคนใดมาเรื่อยตลอด ๗ วัน, ท่านจงบอกกลุ่มปะกะคนนั้นแก่ข้าพเจ้า.” พราหมณ์ทำตามนั้นแล้ว บอกแก่พระโพธิสัตว์. พระโพธิสัตว์จึงใช้พวกบรูษให้นำเอาตัวพราหมณ์นั้นมาถามว่า “ท่านเอากหาปณะพันหนึ่งของพราหมณ์นี้ไป จากโคนไม้ต้นโน้นหรือ ?” พราหมณ์ตอบว่า “ข้าพเจ้ามิได้

อเลโก อหิตุณทิโก ตั คเหตุวา อธมเย วิสสชเชสิ ฯ มนุสสา สพพญพุโธ วย อัย พุยาโกริตติ ภูจตุฏฐา เจลุกเขปสตสทสสาณิ องคฺลือปโผฏฺณสตสทสสาณิ สาธุการสตสทสสาณิ จ ปวตเตสฺ ฯ มหาปจฺวิภิชชนสทฺโท วย สาธุการสทฺโท ชาโต ขนเมฆวสฺส วย สดตฺรตนวสฺส วสฺสิ โภสิสตตสฺส ปุชยา ฯ พฺราหมเณปี อตตนา สทฺธ- กหาปเณหิ ตั ปุชสิ ฯ โภสิสโต ตานิ อคฺคเหตุวา พฺราหมณสฺส สทสฺส ปุราเปตฺุ ติสตกหาปเณ ทาเปตวา เกน ตวฺ ธนภิกฺขาย เปสิโตติ ปุจฺฉิ ฯ ภริยาย เม ปณฺธิตาติ ฯ สา มทลลิกา วา ททฺรา วาติ ฯ ททฺรา ปณฺธิตาติ ฯ เตณหิ อญเณน สทฺธิ มิฉฉาจารี กโรนฺตี ตั เปเสสิ สเจ ทิเม กหาปเณ เคหฺ เนสฺสสิ สา ชารสฺส ทสฺสติ ตสฺมา ตวฺ พหิคาเม กตถจฺ จเปตวา คามํ ปวิเสยยาสิตี วตวา ตั อญโยเชสิ ฯ โส ตถา กตวา เคทฺวาเร จตวา โภติตี อาห ฯ

สาปี ตัขณฺิ ชาเรน สทฺธิ นิสินฺนา ตสฺส สทฺทํ สุตวา ปทีปี นิพฺพาเปตวา ทวารํ ิวริตฺวา ตสฺมิ อนฺโต ปวิฏฺเฐ ชารํ นิหฺรตฺวา ทวารมฺเเล จเปตวา เคหฺ ปวิสิตฺวา กิณฺเต ลทฺธนฺตี ปุจฺฉิ ฯ โส สทสฺส เม ลทฺธํ อสฺกุฏฺจาเน จปีตฺนฺตี ฯ สา คนฺตฺวา ชา รสฺส อาจิกฺขี ฯ โส ตั คเหตุวา ปกฺกามิ ฯ

ปุนทิวเส พฺราหมเณ ตั อทิสฺวา โภสิสตตํ อุกฺคนฺตฺวา อาโรเจสิ ฯ โภสิสโต ตมตถฺ ญตฺวา ตสฺส สดตฺาหปฺโปหนํ ปรีพฺพํ ทตฺวา ปจฺมทิวเส ตว กุลฺปะเก สดตฺ ตว ภริยาย สดตฺาติ จุทฺทส พฺราหมเณ นิมนฺเตตฺวา โภเชตฺวา ปุนทิวสโต ปฏฺุจาย เอเกกํ ทาเปตฺวา สดตฺเม ทิวเส ตว เอกํ ภริยาย เอกนฺตี เทว นิมนฺเตตฺวา เตสฺ โย ตว ภริยาย กุลฺปะโก สดตฺาหํ นิพฺพตฺมาคโต ตั เม อาโรเจหิตี อาห ฯ โส ตถา กตฺวา โภสิสตตสฺส กเถสิ ฯ โภสิสโต ปุริเสหิ ตั อาทฺราเปตฺวา อสฺกุฏฺขมฺมูลโต อิมสฺส กหาปณสทสฺส คหิตฺนฺตี ปุจฺฉิ ฯ น คหิตฺ เม ปณฺธิตาติ ฯ เสนกปณฺธิโต นามาทํ กิณฺนุ น ชานาสีตี ฯ โส ภีโต คเหตุวา อสฺกุฏฺจาเน จปีตํ

เอาไป บัณฑิต.” เสนกบัณฑิตกล่าวว่า “เราชื่อเสนก- บัณฑิต, ท่านไม่รู้จักหรือ ?” พราหมณ์นั้นกลัว จึงรับว่า “ข้าพเจ้าเอาไปเก็บไว้ที่โน้น.”

พระโพธิสัตว์ใช้พวกบุรุษให้นำทรัพย์นั้นมาแล้ว ให้ลงราชอาณาจักรแก่พราหมณ์ผู้เป็นโจร ให้เนรเทศเสียจากพระนคร แล้วให้ทรัพย์พันหนึ่งนั้นพร้อมด้วยยศใหญ่แก่พราหมณ์นอกนี้ ให้แก่กับประชาชนที่อยู่ในสำนักของตน. พระโพธิสัตว์นั้น บำเพ็ญปรมาตถบารมีให้บริบูรณ์ ด้วยเปลื้องพราหมณ์จากทุกข์ ด้วยประการฉะนี้. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสไว้ในจรียาปิฎกว่า:-

[๑๒๖] “เราเมื่อพิจารณาด้วยปัญญา จึงเปลื้องพราหมณ์จากทุกข์ได้, ผู้อื่นที่จะเสมอกับเราด้วยปัญญาไม่มี; นี่เป็นปัญญาบารมีของเรา.”

แม้ในอรรถกถาอัญญาสาธิตนี้ก็กล่าวว่า “ความเป็นปัญญาบารมีของพระโพธิสัตว์ผู้แสดงงูซึ่งอยู่ภายในถ้ำชื่อว่าปรมาตถบารมี.”

ก็การกล่าว (แก่) ปัญหาเห็นปานนั้นด้วยพระพุทธรูปเสนาหาใช้กำลังแห่งชาติไม่เลย, หาใช้กำลังแห่งโคตร สกุล ประเทศ ยศ และทรัพย์ไม่; ที่แท้ เป็นกำลังของปัญญา. เพราะฉะนั้น บุรุษผู้มีปัญญาเจริญวิปัสสนาแล้ว ย่อมเปิดประตู คืออริยมรรค เข้าสู่พระนิพพานได้, ย่อมแทงตลอดสาวกบารมีญาณบ้าง ปัจเจกสัมโพธิญาณบ้าง สัมมาสัมโพธิญาณบ้าง.

จริงอยู่ บรรดาธรรมอันยังผู้ปฏิบัติให้บรรลุพระนิพพานทั้งหลาย ปัญญาเท่านั้นประเสริฐสุด, ธรรมที่เหลือ ล้วนเป็นบริวารของปัญญานั้น.

ด้วยเหตุนี้ สรรพภคศาสตร์ผู้อันท้าวสักกะจอมแห่งเทพดา ถาโมอย่างนี้ว่า :-

[๑๒๗] “ท่านผู้ฉลาดทั้งหลาย กล่าว สีส ๑ ลิริ ๑ ธรรมของสัตว์บุรุษ ๑ ปัญญา ๑ ว่าอะไร ประเสริฐกว่ากัน ?”

จึงกล่าว (แก่) ว่า:-

“ท่านผู้ฉลาดทั้งหลาย กล่าวว่า ปัญญาแล ประเสริฐสุด คุณพระจันทร์ (ราชานักษัตร)

เมติ อาท ๖

โพธิสัตว์ ต่ ปุริเสหิ ออาหาราเปตวา โจร- พราหมณสล ราชานัม กาทเรตวา นครา นีหราเปตวา อิตรสล มหนเตน ยเสน สหธิ ต่ สหสล ทตวา ต่ สปชาปติกั อตตโน สนติเก วสาเปลิ ๖ อิติ โส พราหมณสล ทุกขโต ปโมจเนน ปรมตถปารมี ปุเรลิ ๖ เตนาท ภควา จรียาปิฎก

[๑๒๖] ปญญา ย ปวิจันนโต พราหมณ โมจยิ ทุกขา ปญญา ย เม สโม นตถิ เอสา เม ปญญาปารมีติ ๖

อญญาสาธิตนิยมนปี อนโตภสตุคต สปปิ ทสเสนตสล ปญญาปารมีตา ปรมตถปารมี นาม ชาตาดิ วุตต ๖

เอวรูปสล ทิ ปญหสล พุทธลิลาย กณัน เวน ชาติยา พลัน น โคตตกุลปพเทสยสนนัน พลัน อถโย ปญญา ย พลัน ๖ ปญญา ทิ ปุริโส วิปัสสนัน วทตเตตวา อริยมคคทวารัน วิวริตวา นิพพานนคร์ ปวิสติ สาวกปารมีปิ ปจเจกสมโพธิปิ สมมาสมโพธิปิ ปฏิวิมตติ ๖

นิพพานสมปาปภมเมสุ ทิ ปญญา ว เสฎฐา อวเสสา ตสล ปรีวารา โหนติ ๖

เตน

[๑๒๗] สีส ลิริจายปิ สตมจ ธรรม ปญญาจ กัม เสฎฐตริ วทนตีติ

เอว สุกเกน เทวินเทน ปญ्ञโจ สรรพภคสตา อาท

ปญญา ทิ เสฎฐา กุสลา วทนติ นกขตตราชาวิว ตารกานัน

ประเสริฐล้ำดาราทั้งหลาย, สิล ๑ ลิริ ๑ ธรรม
ของสัตบุรุษ ๑ ย่อมเป็นไปตามผู้มีปัญญา.”

สีล สิริ จาปี สตมฺจ ฌโม
อนวยิกา ปณฺวโต ภาวนฺตฺติ ฯ

[แก้อรธ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สีล** ได้แก่ ศีลคือ
มรรยาท. บทว่า **ลิริ** ได้แก่ ความเป็นใหญ่. คำว่า
ปณฺว หมายความว่า ท่านทำวลักกะ ผู้ฉลาดทั้งหลาย มี
พระพุทธเจ้าเป็นต้น กล่าวว่า “บรรดาธรรม ๔ ประการ
เหล่านี้ คุณชาติที่ชื่อว่าปัญญาเท่านั้นประเสริฐสุด. บท
คาถาว่า **นภขตฺตราชาวิ** หมายความว่า ดุจจันทร์อันสูงสุด
แห่งดาราทั้งหลาย. บทว่า **อนวยิกา** หมายความว่า ธรรม
แม้ ๓ ประการนี้ ย่อมไปตามผู้มีปัญญาอย่างเดียว,
อธิบายว่า เป็นบริวารของปัญญาเท่านั้น.”

เลนกบัณฑิตบรรลุประโยชน์ในโลกนี้ กล่าวคือ
ตำแหน่งอมาตย์เป็นต้นแล้ว ได้ทำกรรมอันเป็นเหตุนำมา
ซึ่งประโยชน์ในโลกหน้าด้วยการแสดงธรรมแก่พวกมนุษย์
และด้วยการเปลื้องพราหมณ์จากทุกข์ เพราะตนเป็นพหูสูต
ตั้งพรณนามาฉะนี้แล.

เรื่องเลนกบัณฑิตมาในอรรถกถาสัตตสุกฺสชาดก
สัตตกนิบาต.

ฟังประมวลแม้เรื่องโอรสของพระเจ้าพรหมทัต
ผู้ทรงศึกษาศรรพศิลาปะ และมนต์อันเป็นเหตุรู้สรรพ
ลำเนียง (เสียงร้องของสัตว์ทั้งปวง) ในกรุงดักกสิลาแล้ว
เสด็จกลับมา อันพระราชบิดาสถาปนาไว้ในภาวะแห่ง
อุปราช ภายหลังครองราชสมบัติ ทรงทำบุญมีทาน
เป็นต้น มีสวรรค์เป็นที่ไปในเบื้องหน้า อันมาในอรรถกถา
ปรินตปชาดก ในสัตตกนิบาตนั้นเหมือนกัน.

ภควาด้วยพหุสัจจะ จบ.

ตตถ **สีลนฺติ** อาจารย์สีล ฯ **ลิริ**นฺติ อีสฺสรียํ ฯ
ปณฺว ทัตติ สกฺก เอเตสุ จตุสุ ยา เอลา
ปณฺวา นาม สวา เสฏฺฐา อิติ พุทฺธาทโย กุสลา
วทฺนฺติ ฯ **นภขตฺตราชาวิ** ตารกานํ อุตฺตโม
จฺนฺโท วยิ ฯ **อนวยิกา**ติ เอเต ตโยปิ ฌมฺมา
ปณฺวณฺตเมว อนุคฺฉนฺติ ปณฺวายเวย ปริวารา
โหนฺตฺติ อตฺถโ ๑

เอวํ เลนกปณฺธิโต อตฺตโน พหุสฺสุตตาย
อมจฺภูจฺจานาทิสฺงชาตํ อธิ โลเก ทัตติ ปตฺวา มนุสฺसानํ
ธมฺมเทสนาย เจว พฺราหฺมณสฺส ทฺกฺขโต ปโมจเนน จ
ปรโลเกหิตาวหนกมฺมํ อกาสิตี ฯ

สตตฺกนิปาเต สตฺตสุกฺสชาดกาวณฺณนายํ เลนก-
ปณฺธิตวตฺถุ ๑

ตตฺถเว ปรนฺตปชาดกาวณฺณนายํ อาคตํ ตกฺก-
สิลาเย สฺพฺพลิปฺปณฺจ สฺพฺพุทฺธานนมนฺตมฺจ
อฺคฺคณฺหิตฺวา ปจฺจาคนฺตฺวา ปิตฺรา อฺปรชเช จปิตฺสฺส
ปจฺฉา รชฺชํ กาเรตฺวา ทานาทิกํ ปุณฺณํ กตฺวา
สคฺคปรายนฺนฺตสฺส พฺรหฺมทตฺตราชปฺุตตสฺส วตฺถุปี
สมาทริตฺพุ ๑

พาหุสัจจกถา ฯ

กล่าวด้วยศิลปะ

[๑๒๘] ความเป็นผู้ฉลาดในหัตถกรรมมี ๒ อย่าง สามารถแห่งศิลปะของบรรพชิตและคฤหัสถ์ ชื่อว่าศิลปะ.

[อนาคาริกศิลปะ]

ในศิลปะ ๒ อย่างนั้น การตกแก่งสมณบริวาร มีการกะและเย็บจีวรเป็นต้น ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพรรณนาไว้ในลัตถมสูตรปุติยวรรค แห่งทลกนิบาต อังคตตรนิกายอย่างนี้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในศาสนานี้ เป็นผู้ขยันไม่เกียจคร้าน ในการทำงานอะไรที่จะพึงช่วยกันทำ ทั้งสูงทั้งต่ำ ของเพื่อนพรหมจารีด้วยกัน ประกอบพร้อมด้วยปัญญาเครื่องสอบสวน อันเป็นอุบายในการทำงานที่จะพึงช่วยกันทำนั้น อาจทำ อาจจัดได้: ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้ขยัน ฯลฯ อาจจัดได้ แม้ใด: ธรรมแม้นี้ ชื่อว่านาถกรรมธรรม” ดังนี้ ชื่อว่าศิลปะของบรรพชิต.

[๑๒๙] อรรถกถาลัตถมสูตรนั้นว่า “บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุจฺจวจฺจณิ** แปลว่า สูงและต่ำ. การงานที่จะพึงออกปากอย่างนี้ว่า “ข้าพเจ้าจะทำอะไร ?” แล้วจึงทำ ชื่อว่า**การงานที่จะพึงช่วยกันทำ**. ในการทำงานที่สูงและต่ำนั้น การงานเป็นต้นอย่างนี้ คือ การทำ การย้อมจีวร กรรม (คือฉาบทา) ปูนขาวที่พระเจดีย์ การงานที่จะพึงทำในโรงอุโบสถ เรือนพระเจดีย์ และเรือนต้นโพธิ์ ชื่อว่า**การงานสูง**. การงานเล็กน้อย มีการล้างและทาเท้าเป็นต้นชื่อว่า**การงานต่ำ**.

บทว่า **ตฺตรฺปาเย** แปลว่า ดำเนินเข้าไปในการงานที่พึงจะช่วยกันทำนั้น. บทว่า **อลํ กาคฺตุ** คือ เป็นผู้สามารถทำ. บทว่า **อลํ สฺวิธาตุ** คือ สามารถจัด. บทว่า **นาถกรรม** ได้แก่ ทำความเป็นที่พึ่งของตน อธิบายว่า “ทำที่พึ่ง.”

ฎีกาลัตถมสูตรนั้นว่า บทว่า **อุจฺจณิ** คือ ใหญ่และเล็ก. บทว่า **ตฺตรฺปคฺคณิ** ความว่า ดำเนินเข้าไปในการงานที่ใหญ่และเล็กนั้นๆ ด้วยสามารถทำให้สำเร็จ คือสามารถในอันยังการงานนั้นๆ ให้เสร็จไป. บทว่า **ตฺตรฺปาเย** ได้แก่เป็นอุบายในการงานนั้นๆ ที่พึงทำให้สำเร็จ.

ศิลปะกถา

[๑๒๘] ศิลปิน นาม อนาคาริยาคาริยวเสน ทูวิธํ หตถโกสลลํ ฯ

ตตถ อนาคาริยศิลปิน นาม อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ ยานิ ตานิ สฺพุทฺทมจฺจารีณํ อุจฺจวจฺจณิ กิงฺกรณิยานิ ตตถ ทฺกุโฆ โหติ อนลฺโส ตฺตรฺปาเย วิมฺสาย สมฺนาคโต อลํ กาคฺตุ อลํ สฺวิธาตุ ยมฺปิ ภิกฺขเว ภิกฺขุ ยานิ ตานิ ฯเปฯ อลํ สฺวิธาตุ อยมฺปิ รมฺโม นาถกรรมโณติ เอวํ ทลฺกนฺคฺตฺรสลฺล ตฺตฺตฺมสฺส เต วณฺณิโต จีวรวิจฺจารณสิพฺพนาทิสมณฺปริกฺขวาราภิสงฺขรณํ ฯ

[๑๒๙] ตตถ **อุจฺจวจฺจณิ**ติ อุจฺจณิ

กิงฺกรณิยานิ ติ กโรมีติ เอวํ วตฺวา กตฺตพฺพกมฺมานิ ฯ ตตถ อุจฺจกมฺมํ นาม จีวรสลฺล กรรมฺรชฺชนํ เจติเย สฺฐากมฺมํ อุโปสฺถาคารเจติยฆรโพนฺธเรสุ กตฺตพฺพกมฺมนฺติ เอวมาทิ ฯ อวจกมฺมํ นาม ปาทโธวณฺมกฺขนาทิ ชุทฺทกมฺมํ ฯ

ตฺตรฺปาเยติ ตฺตรฺปคฺคณิยา ฯ **อลํ กาคฺตุ**ติ กาคฺตุ สมฺตโย โหติ ฯ **อลํ สฺวิธาตุ**ติ วิจฺจเรตฺถสมฺตโย ฯ **นาถกรรม**ติ อตฺตโน นาถกรรมโร ปตฺติจฺจากริตฺติ อตฺถิติ ตพฺพณฺณนา ฯ

อุจฺจณิติ วิปฺลฺขุทฺทกานิ ฯ **ตฺตรฺปคฺคณิ**ติ ตฺตร ตฺตร มหนฺเต ชุทฺทเก จ กมฺเม สาธนฺวเสน อุปคฺจณฺติยา ตสฺส ตสฺส กมฺมสฺส นิปฺพาทเน สมฺตถายาติ อตฺถโย ฯ **ตฺตรฺปาเย**ติ ตฺตร ตฺตร กมฺเม สาธตพฺเพ อุปายภูตฺตยา ฯ ภิกฺขุ รมฺมสรณ-

ภิกษุท่านเรียกว่านาถ เพราะอรรถว่า ปกป้อง รักษา
คุ้มครอง (ซึ่งตน) ด้วยธรรมนั่นเอง เพราะมีธรรมเป็นที่
พึ่ง, ธรรมอันทำความเป็นที่พึ่งของภิกษุนั้น เรียกว่านาถ-
กรณธรรม.

ก็ความนี้บัณฑิตพึงตรวจดูแม้ในสังคีตสูตรพร้อมทั้ง
อรรถกถาและฎีกา.

[๑๓๐] ศิลปะของบรรพชิตนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสว่าเป็นมงคล เพราะนำมาซึ่งประโยชน์สุขในโลกทั้ง ๒
ทั้งแก่ตนทั้งแก่คนเหล่าอื่น. ในข้อนี้ มีเรื่องเหล่านี้ (เป็น
อุทาหรณ์).

[เรื่องพระอานนทเถระ]

คราวหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเมื่อเสด็จจาริกไปใน
ทักษิณาคิริชนบท ทอดพระเนตรเห็นนาแคว้นมคธ รับสั่ง
ว่า “อานนท เธออาจที่จะจัดจิวรมีรูปอย่างนี้ได้หรือ ?”
ดังนี้แล้ว ได้เสด็จไปสู่กรุงราชคฤห์. พระเถระ เพราะเป็น
ผู้ฉลาดในหัตถกรรม จึงทูลว่า “อาจพระเจ้าข้า” แล้วจัด
(ทำ) จิวรมีรูปอย่างนั้นแสดงแด่พระศาสดา.

พระศาสดาเมื่อจะทรงสรรเสริญท่าน ตรัสเรียก
ภิกษุทั้งหลายมาว่า “ภิกษุทั้งหลาย อานนทเป็นบัณฑิต
อานนทมีปัญญามาก มารู้อะไรถึงความแห่งคำที่เรากล่าวแล้ว
โดยสังเขปได้โดยพิสดาร คือ มาทำกุลีบ้าง อัทมกุลีบ้าง
มณฑลบ้าง อัทมมณฑลบ้าง วิวัฏฐะบ้าง อนุวิวัฏฐะบ้าง
คิเวยยะบ้าง ชงฺขเมยยะบ้าง พาหันทะบ้าง, และจิวรที่ทำ
เช่นนั้นเป็นของดีดี เสร้าหมองด้วยคัสตรา สมควรแก่
สมณะ และอันพวกโจรผู้เป็นข้าศึกไม่ทำความเพ่งเล็งแล้ว.
ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตสังฆาฏิดีดี อุตตราสงคัต์ดีดี
อัศตรสวาสกัต์ดีดี.”

[แก้้อรรถ]

[๑๓๑] บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยตฺร ทิ คือ โย
(แปลว่าพระอานนทใด). แผ่นผ้ายาว มีอนุวาดเป็นต้น

ตาย ธมฺเมเนว นาถติ อีสติ อภิภวตฺติ นาโถติ
วุจฺจติ ตสฺส นาถภาวโกโร ธมฺโม นาถกรโณติ
วุจฺจตฺติ ตฎฎีกา ฯ

ออยญจตฺโต สาธุจกถาฐีเก สงฺคีตฺตฺเตปิ
โอโถเกตฺตฺตฺโป ฯ

[๑๓๐] ตํ อตฺตโน จ ปเรสญจ อุกฺขลโกลหิต-
สุขาวหนโต มงฺคฺลนฺติ วุจฺจติ ฯ ตตฺริมานิ วตฺถุนิ

เอกทา ภควา ทกฺขิณาคิริสฺมี จาริกญจรมานโน
มคธกฺเขตต์ ทิสฺวา อุตฺสฺสฺสฺสฺส อานนท ภิกฺขุณฺ
เอวรฺูปานิ จิวฺรานิ สัวิทฺทิตฺตฺติ วตฺวา ราชคหฺ
อคมาลี ฯ เถโร หตฺถกฺกุสฺสตาย อุตฺสฺสฺสฺสฺส ฆนฺเตติ
วตฺวา ตถารฺูปานิ จิวฺรานิ สัวิทฺทิตฺวา สตฺถุ ทลฺลเสสิ ฯ

สตฺถา ตํ ปลฺลสนฺโต ภิกฺขุ อามนฺเตสิ ปญฺติโต
ภิกฺขเว อานนฺโท มหาปญฺโญ ภิกฺขเว อานนฺโท
ยตฺร ทิ นาม มยา สงฺฆิตฺเตน ภาสิตฺสฺส วิตฺถาเรน
อตฺถํ อาชานิสฺสฺสฺส กุลีมฺปิ นาม กริสฺสฺสฺส อทฺม-
กุลีมฺปิ นาม มณฑลมฺปิ นาม อทฺมมณฑลมฺปิ
นาม วิวัฏฐมฺปิ นาม อนุวิวัฏฐมฺปิ นาม
คิเวยยมฺปิ นาม ชงฺขเมยยมฺปิ นาม พาหนฺตมฺปิ
นาม กริสฺสฺสฺส ฉินฺนกญฺจ ภวิสฺสฺสฺส สตฺถลฺลขฺมฺปิ สมณ-
สารูปฺปิ ปจฺจตฺถิกานญฺจ อนภิขณฺนํ ๑ อนุชานามิ
ภิกฺขเว ฉินฺนํ สงฺฆาฐี ฉินฺนํ อุตฺตราสงคฺ ฉินฺนํ
อนฺตรวาสกนฺติ ฯ

[๑๓๑] ตตฺถ ยตฺร ทิตฺติ โย ฯ กุลี นาม
อายามโต จ วิตฺถารโต จ อนุวาทาติชฺชปฏฺฐํ ฯ

ทั้งด้านยาว ทั้งด้านกว้าง ชื่อ **กุลี**. แผ่นผ้าสั้นในระหว่างๆ ชื่อ **อัทมกุลี**. มณฑลใหญ่ในกระตงหนึ่งๆ ชื่อ **มณฑล**. มณฑลเล็ก ชื่ออัทมมณฑล. กระตงกลางที่เย็บมณฑลและอัทมมณฑลเข้าด้วยกัน ชื่อ **วิวัฏฐะ**. ๒ กระตง คือ ข้างละกระตงแห่งวิวัฏฐะ ในจิวร ๕ ชั้นท์ (และ) ๔ กระตง คือ ๒ ข้างๆ ละ ๒ กระตงแห่งวิวัฏฐะ ในจิวร ๗ ชั้นท์ ชื่อ **อนุวิวัฏฐะ**. แผ่นผ้าตามที่เย็บติดด้วยด้ายอื่นเพื่อทำให้แน่นในที่หุ้มคอ ชื่อ **คิเวยยกะ**. แผ่นผ้าที่เย็บติดเหมือนอย่างนั้นในที่ปกแข็ง ชื่อ **ชังเขยยกะ**. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า “แผ่นผ้าที่ติดไว้ตรงที่คอ (ชื่อคิเวยยกะ) และตรงที่แข็ง (ชื่อชังเขยยกะ)” ก็มี. กระตงหนึ่งๆ นอกอนุวิวัฏฐะ ชื่อ **พาหัตตะ**.

ส่วนในมหาอรรถกถาท่านกล่าวว่า คำว่า พาหัตตะ นั้นเป็นชื่อของชายทั้ง ๒ (แห่งจิวร) ที่ภิกษุเมื่อห่มจิวรได้ขนาดพอดีม้วนเข้ามาพาดไว้บนแขน มีด้านหน้าอยู่ข้างนอก (หมายเอาลูกบวบจิวร ?.)

พระผู้มีพระภาคครั้นทรงแสดงจิวร ๙ อย่าง ด้วยสามารถกุลีเป็นต้นอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อจะแสดงว่าจิวรทั้งหมดนั้น ภิกษุตั้งตัด จึงตรัสว่า **ฉินนภญจ** เป็นต้น. พึงทราบวินิจฉัยในคำเหล่านั้น. บทว่า **ฉินนภญจ** คือ ชื่อว่าจิวรที่ตัดแล้ว โดยประการมีกุลีเป็นต้น. บทว่า **ปจจตถิกานัน** ได้แก่ พวกโจรผู้เป็นข้าศึกต่อพระศาสนา. บทว่า **อนภิชฌมากต** คือ ไม่ทำความเพ่งเล็งแล้ว, อธิบายว่า ไม่อยากได้. เพราะฉะนั้น จิวรทั้ง ๓ ผืนภิกษุควรตัด. ฉิว่าเมื่อภิกษุตัดจิวร ๓ ผืน ผ้าไม่พอ ก็ควรตัดแต่ ๒ ผืน. แม้เมื่อตัด ๒ ผืน ก็ไม่พอ ควรตัดผืนเดียว. แม้เมื่อตัดผืนเดียวก็ไม่พอ ก็ควรตัดผ้าเปลาะ. ในข้อนั้นมีบาลีดังต่อไปนี้ (เป็นข้ออ้าง).

[บาลีในจิวรชั้นธกะ]

[๑๓๒] กัสมีนนั้นแล เมื่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งกำลังทำไตรจิวร ผ้าที่เธอตัดทุกผืนไม่พอ. (เธอจึงแจ้งความนั้นแก่ภิกษุทั้งหลาย, พวกภิกษุทูลความนั้นแด่พระผู้มีพระภาค. ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาครับสั่งให้หาภิกษุทั้งหลายมาแล้ว ทรงอนุญาตว่า) “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตจิวรที่ตัดแล้ว

อัทมกุลีติ อนตรนตรา รสสปฏี ๑ **มณฑลน**ติ เอเกกสมิ ขณฺเฑ มหามณฑล ๑ **อัทมมณฑลน**ติ ขุททกมณฑล ๑ **วิวัฏฐน**ติ มณฑลญจ อัทมมณฑลญจ เอกโต กตฺวา ลิปฺพิตฺตํ มชฺฉิมขณฺฑ ๑ **อนุวิวัฏฐน**ติ ปญจขณฺฑิกจิวเร วิวัฏฐสฺส เอกปสฺสโต เอกํ เอกปสฺสโต เอกนฺติ ขณฺฑทวยํ สตฺตขณฺฑิกจิวเร วิวัฏฐสฺส ทฺวิสุ ปสฺเสสุ เทว เทวติ ขณฺฑจตุกฺก ๑ **คิเวยยน**ติ คีวาเวจฺจนฺญาเน ทฬฺหิกรณตฺถํ อญฺญ- สุตตลลฺลิปฺพิตฺตํ อากนฺตุกปฏี ๑ **ชังเขยฺยน**ติ ชงฺฆ- ปาปฺพนฺญาเน ตเถว ลลฺลิปฺพิตฺตํ ปฏี ๑ คีวฺญาเน ชงฺฆญาเน จ จปิตฺตปฏฺฐนฺติปิ วทนฺติ ๑ **พาหน**นฺติ อนุวิวัฏฐานํ พฺหิ เอเกกํ ขณฺฑ ๑

มหาอฏฺฐกถายนฺตุ สมปฺปมาณํ จิวรํ ปารุปนฺเตน สํหริตฺวา พาหาย อุปริ จปิตฺตา อุโภ อนฺตา พหิมฺขา ติฏฺฐนฺติ เตสฺเมตํ นามนฺติ วุตฺตํ ๑

เอวํ กุลีอาทิวเสน นววิธํ จิวรํ ทลฺเสตฺวา อิทานิ สพฺพเมตํ ฉินฺทิตฺตพฺพนฺติ ทลฺเสตฺมาท ฉินฺนภญจ จาตฺยาที ๑ ตตฺถ **ฉินฺนภญจ**าติ กุลีอาทิตฺตปกาเรณ ฉินฺทิตฺตจิวรญจ นาม ๑ **ปจจตถิกาน**นฺติ สาสน- ปจจตถิกานํ โจราณํ ๑ **อนภิชฌมากต**นฺติ ออกตาภิชฌํ อโลภนียนฺตยตฺถ ๑ ตสฺมา ติณฺปิ จิวรานิ ฉินฺทิต- ตพฺพานิ ๑ ยทิ ติสฺสุ จิวเรสุ ฉินฺทียมาเนสุ วตฺถํ นปฺปโหติ เทว ฉินฺทิตพฺพานิ ๑ ทฺวิสุปิ ฉินฺทียมาเนสุ นปฺปโหติ เอกํ เอเกกสมิปิ ฉินฺทียมาเน นปฺปโหติ อนฺวาริกํ อารีเปตพฺพ ๑ ตตฺตรายํ ปาลี

[๑๓๒] เตน โข ปน สมเยน อญฺญตรสฺส ภิกฺขุโน ติจิวเร กรียมาเน สพฺพํ ฉินฺนํ นปฺปโหติ ๑ อนุชานามิ ภิกฺขเว เทว ฉินฺนกาณิ เอกํ อจฉินฺนนฺติ ๑ เทว ฉินฺนกาณิ เอกํ อจฉินฺนํ นปฺปโหติ ๑ อนุชานามิ ภิกฺขเว เทว อจฉินฺนกาณิ เอกํ ฉินฺนนฺติ ๑

๒ ผืน ไม่ตัดผืน ๑.” เธอตัดจีวร ๒ ผืน ไม่ตัดผืน ๑ ผ้า กียังไม่พอ. (เดิมข้อความเหมือนข้างต้น) “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตจีวรที่ไม่ตัด ๒ ผืน ตัดผืน ๑.” เธอไม่ตัด ๒ ผืน ตัดแต่ผืนเดียวผ้ากียังไม่พอ. (เดิมข้อความเหมือนข้างต้น) “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ตัด แม่ผ้าเปลาะ. ภิกษุทั้งหลาย ก็จีวรที่ไม่ได้ตัดทุกผืน ภิกษุไม่พึงทรง ภิกษุใด ชินทรง ภิกษุนั้นต้องทุกกฎ.”

อรรถกถาจารย์ชั้นแรกนั้นว่า “ในคำว่า **อนวาริกปิ อาโรเปตุ** คือ ให้เพิ่มผ้าด้าม. แต่ผ้าด้ามนี้ พึงเพิ่มในเมื่อ ผ้าไม่พอ. ถ้าผ้าพอจะเพิ่มผ้าด้าม ไม่ควร; จีวรทุกผืน ต้องตัดทั้งนั้น.”

อนุฎีกาวิมติวินิโทนี ตอนแก้ด้วยคณโกชนสิกขาบท ว่า “บพว่า **อาคนตุกปฏฺฐิ** พระอรรถกถาจารย์กล่าวหมาย เอาจีวรที่ไม่ตัด ตัดผ้าเปลาะทำ.”

เรื่องพระอานนทเถระ จบ.

[เรื่องภิกษุรูปหนึ่ง]

[๑๓๓] ในคราวนั้น อันตราวาสกของภิกษุรูปหนึ่ง ทะลุแล้ว. เธอคิดว่า “พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตไตรจีวร ไว้ (คือ) ผ้าสังฆาฏิ ๒ ชั้น อุตตราสงค์ซึ่งเดียว อันตราวาสก ชั้นเดียว, ก็อันตราวาสกของเราผืนนี้ทะลุแล้ว ถ้ากระไร เราพึงทาบผ้าปะ (เมื่อเช่นนั้น) โดยรอบก็จักเป็น ๒ ชั้น. ตรงกลางจักเป็นชั้นเดียว” ดังนี้แล้ว จึงทาบผ้าปะ.

พระศาสดาทรงทราบเรื่องนั้น จึงทำเหมือนเสด็จ จาริกไปในวิหาร เสด็จเข้าไปหาภิกษุนั้นแล้ว ตรัสถามว่า “ภิกษุ เธอทำอะไร ?” ภิกษุกราบทูลว่า “ข้าแต่พระผู้มี พระภาค ข้าพระองค์ทาบผ้าปะ พระเจ้าข้า.” พระศาสดา ตรัสว่า “ดีละๆ ภิกษุ ดินักภิกษุ เธอทาบผ้าปะ” ดังนี้ แล้ว ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาแล้ว [ทรงอนุญาต] ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตผ้าสังฆาฏิ ๒ ชั้น อุตตราสงค์ ชั้นเดียว อันตราวาสกชั้นเดียว แห่งผ้าใหม่ (และผ้า) ที่ ควรนับว่าใหม่, สังฆาฏิ ๔ ชั้น อุตตราสงค์ ๒ ชั้น อันตราวาสก ๒ ชั้น แห่งผ้าที่เก็บไว้ค้างฤดู (ผ้าเก่า) พึง

เทว อจฉินนกาณี เอกัง ฉินนัง นปฺปโหติ ฯ
อนุชานามิ ภิกขเว อนวาริกปิ อาโรเปตุ น จ
ภิกขเว สพฺพ อจฉินนัง ธาเรตพฺพ โย ธาเรยฺย
อาปตติ ทุกกฏสฺสาติ ฯ

อนวาริกปิ อาโรเปตุนติ อาคนตุกปฏฺฐิ ทาตุํ ฯ
อิทมฺปน นปฺปโหนเก อาโรเปตพฺพ ฯ สเจ ปโหติ
อาคนตุกปฏฺฐิ น วฏฺฐติ ฉินฺทิตพฺพเมวาติ ตพฺพณฺณนา ฯ

อาคนตุกปฏฺฐติ อจฉินฺทิตฺวา อนวาริกํ อาโรเปตฺวา
กรณจิวริํ สนฺธาย วุตตนฺติ คณโกชนสิกขาบทวิมติ-
วินิโทนี ฯ

อานนทเถรวตฺถุ ฯ

[๑๓๓] ตทา อญฺยตรสฺส ภิกขุโน อนฺตราวาสโก
ฉิทฺโท อโหสิ ฯ โส ภควตา ติจิวริํ อนุญญาตํ
ทฺวิคฺฌมา สงฺฆาฏิ เอกจฺจโย อุตตราสงฺโก เอกจฺจโย
อนฺตราวาสโก อยญฺจ เม อนฺตราวาสโก ฉิทฺโท
ยนฺนุนาหํ อคฺคหํ อจฺจุเปยฺยํ สมฺนตโต ทฺปฏฺฐํ ภวิสฺสติ
มชฺเชม เอกจฺจียนฺติ จินฺเตตฺตฺวา อคฺคหํ อจฺจุเปสิ ฯ

ตํ ฃตฺตฺวา สตฺถา วิหารจาริกํ อาหิณฺฑนฺโต
วีย ตํ ภิกขุํ อุปลงฺกมิตฺวา ก็ ตฺวํ ภิกขุ กโรสิตี
ปฺจุฉิ ฯ อคฺคหํ ภควา อจฺจุเปมีตี ฯ สตฺถา สาธุ
สาธุ ภิกขุ สาธุ โข ตฺวํ ภิกขุ อคฺคหํ อจฺจุเปสิตี
วตฺตฺวา ภิกขุ อามนฺเตสิ อนุชานามิ ภิกขเว อหตฺตานํ
ทฺลฺลสฺสานํ อหตฺกปฺปานํ ทฺวิคฺฌนํ สงฺฆาฏิ เอกจฺจยํ
อุตตราสงฺกํ เอกจฺจยํ อนฺตราวาสกํ อุตฺตฺรตฺตานํ
ทฺลฺลสฺสานํ จตฺตฺคฺฌนํ สงฺฆาฏิ ทฺวิคฺฌนํ อุตตราสงฺกํ
ทฺวิคฺฌนํ อนฺตราวาสกํ ปัสฺสุเกฺล ยาวตฺตถํ ปาปณฺนิเก
อุสฺสาโห กรณฺนโย อนุชานามิ ภิกขเว อคฺคหํ ตฺนฺนํ

ทำอุตสาหกรรมในผ้าบังสุกุลตามต้องการ, พึงทำอุตสาหกรรมใน
ผ้าที่ตกตามร้านตลาด, ภิภษุทั้งหลาย เรานุญาตผ้าปะ
ผ้าซุน รังคุม ลุกคุม ผ้าทาบทำให้มันคง.”

[แก้อรธ]

[๑๓๔] บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อหตกปปานิ**
ได้แก่ (ผ้า) ที่ซักแล้วครั้งเดียว. บทว่า **อตุทธานิ** ได้แก่
(ผ้า) ที่เก็บไว้ค้างฤดู คือ นาน. มีคำที่ตรัสไว้ว่า “แห่งผ้า
เก่าที่มีวัตถุอันไปแล้ว (คือ มีสีและดอกเลือนไปแล้ว). บท
ว่า **ปาปนิเก** ได้แก่ ในผ้าเก่าที่ตกจากระหว่างร้านตลาด.
การแสวงหา ชื่อว่าอุตสาหกรรม. แต่ผ้าบังสุกุล และผ้าที่ตก
ตามร้านตลาดนั้นไม่มีกำหนด. แม้ ๑๐๐ ชั้น ก็ควร. คำนี้
ทั้งหมด กล่าวไว้สำหรับภิภษุผู้ยินดียอยู่. บทว่า **อคคหิ**
ได้แก่ท่อนผ้า (ใหม่) ที่รี้อ (ผ้าเก่า) แล้วทาบเข้า. บทว่า
คูนน คือ ผ้าที่ซุนด้วยด้าย. บทว่า **โฆวฏฐิกิ** คือ เจาะทำ
(ให้เป็นรู). บทว่า **กณทุสก** คือ ลุกคุม. บทว่า **ทพฐิกมม**
ได้แก่ ท่อนผ้าที่ไม่รี้อ ทำให้เป็นที่รองแล้วทาบเข้า.

เรื่องภิภษุรูปหนึ่ง จบ.

[๑๓๕] ความเป็นผู้ฉลาดในหัตถกรรมของท่าน
เหล่านี้ที่ประกอบในฐานะ ย่อมนำมาซึ่งความสรรเสริญ
นับเข้าในประโยชน์เกื้อกูลในโลกนี้ ด้วยประการฉะนี้ เหตุ
นั้น จึงจัดเป็นมงคล. แต่ที่ประกอบในอัฐฐานะ หาเป็น
มงคลไม่ เพราะเป็นเหตุนำมาซึ่งความติเตียน. ในข้อนั้น
มีเรื่องดังต่อไปนี้ (เป็นอุทาหรณ์).

[เรื่องพระโลลูทาย]

ดังได้สดับมา พระโลลูทายเป็นคนละเอียด และ
สามารถทำจิวรกรรม. ท่านเย็บจิวรเพื่อภิภษุณี ผู้เป็น
ภรรยาเก่าของตน ย่อมแล้วทำรูปภาพอันตระการตา ซึ่ง
สำเร็จด้วยปฏิภาณ ที่ตรงกลางพับแล้วกล่าวว่า “เชษฐิเถต
น้องหญิง เธอจงนำจิวรผืนนี้ไปเก็บตามที่พับไว้ ในเวลาที่

โฆวฏฐิกิ กณทุสก ทพฐิกมมมุตติ ฯ

[๑๓๔] ตตถ **อหตกปปานนุตติ** เอกวารโธदानิ ฯ
อตุทธานนุตติ อตุโต ทิมกาลโต อตุทธานิ ฯ
คตวตถูกานํ ปีโลติกานนุตติ วุตตํ โหติ ฯ **ปาปนิเกติ**
อนตราปณโต ปตติปีโลติกจิวิเร ฯ **อุสุสาโหติ** ปริเยสนา ฯ
ปริจเฉโท ปน นตถิ ปฏสตามปี วฏฐติ ฯ สพพมิตํ
สาทियนตสส ภิกขุโน วุตตํ ฯ **อคคพนติ** อุตฺถริตวา
อลลियाปนวตถขณฺทํ ฯ **คูนนนุตติ** สุตตเกน สลิพพิตํ ฯ
โฆวฏฐิกนุตติ วิชฺฌิตวา กรณํ ฯ **กณทุสกนุตติ** มุทฺทิกํ ฯ
ทพฐิกมมมุตติ อนฺนุทฺถริตวา อุปลสฺยํ กตฺวา อลลियाปน-
วตถขณฺทํ ฯ

อภยตตรสส ภิกขุโน วตถุ ฯ

[๑๓๕] เอวมิเมสํ หตถโกสลลํ จาเน ปยุตตํ
อิธโลกทิตนโตคธํ ปสฺสํ อวาทิตติ มงฺคลํ ชาตํ ฯ
อฏฺฐจาเน ปยุตตนตฺตุนินทาวหนโต อมงฺคลํ ฯ ตตฺถริทํ
วตถุ

โลลูทายิ กิร นิปุณฺเณ เจว สมตเถ จ โหติ
จิวรกมมํ กาดุํ ฯ โส อตฺตโน ปุราณพุตฺติยิกาย
ภิกขุณิยา จิวฺรํ สิปฺพเพตฺวา รชิตฺวา มชฺฌเม
ปฏฺฐิกานจิตฺตํ กตฺวา สํหริตฺวา หนท ภาคินิ อิมํ
จิวิรํ ยถาสํหริตํ หริตฺวา นิกฺขิปิตฺวา ยทา

ภิกษุณีสงฆ์มารับโอวาท จึงห่มจีวรผืนนี้ แล้วเดินมาข้างหลังฯ” นางได้ทำตามคำสั่ง. พวกมนุษย์เห็นภิกษุณีนั้น แล้วพากันยกโทษ นางจึงบอกแก่พวกภิกษุณีทั้งหลาย. พวกภิกษุณีก็บอกแก่พวกภิกษุ พวกภิกษุจึงทูลความนั้นแด่พระผู้มีพระภาค. พระผู้มีพระภาคทรงติเตียนภิกษุอุทายี โดยอเนกปริยาย แล้วทรงบัญญัติจีวรลิตพณฑลิกขาบท ในภิกษุณีวัคค์ว่า “อนึ่ง ภิกษุใดเย็บเองก็ดี ให้ผู้อื่นเย็บก็ดี ซึ่งจีวร เพื่อภิกษุณีผู้มีโชฎกชาติ ภิกษุณีนั้นเป็นปาจิตตีย์.

ภิกษุณีสงฆ์ โอวาท อาคัจฉติ ตทา อิมํ ปารูปิตวา ปิฎฐัจฉิตโต ปิฎฐัจฉิตโต อาคัจฉติ อาห ๑ สา ตถา อกาลิ ๑ ตํ ทิสฺวา มนุสฺสา อุษฺฌายีสุ ๑ สา ภิกษุณีนี้ อาโรเจสิ ๑ ภิกษุณีโย ภิกษุณี ๑ ภิกษุ ภควโต ตมตถํ อาโรเจสุ ๑ ภควา อเนกปริยายเณ อุทายี ภิกษุ วิครหิตฺวา โย ปน ภิกษุ อญฺญาติกาย ภิกษุณียา จีวรํ ลิตฺเพชฺย วา ลิตฺพาเปชฺย วา ปาจิตฺตียนฺติ ภิกษุณีวัคฺเค จีวรลิตพณฑลิกขาบทํ ปญญาเปสิ ๑

[แก้อรธ]

บทว่า **ปฏิภาณจิตต์** ได้แก่ จิตตรกรรมที่ทำด้วยปฏิภาณของตน, อธิบายว่า รูปสตรีและบุรุษที่ทำเมถุนธรรมค่าง อันทำด้วยด้ายสีต่างๆ.

ปฏิภาณจิตตนติ อตตโน ปฏิภาเนน กตจิตต์ นานาวณเณติ กตํ วิปฺกตเมถุนธมฺมํ อิตถิปุริสฺรูปนตฺยตฺถเ ๑

เรื่องพระโลลุทายี จบ.

โลลุทายิวตถุ ๑

[อาคารยศิลป์]

[๑๓๖] ชื่อว่าศิลปะของคฤหัสถ์ มีมากชนิด. ในศิลปะเหล่านั้น กิจการใด เว้นจากการเบียดเบียนชีวิตของสัตว์อื่น เว้นจากอกุศลกรรม มีการงานของช่างแก้ว และช่างทองเป็นจัน กิจการนั้นจัดเป็นมงคล เพราะนำมาซึ่งประโยชน์ในโลกนี้. ในข้อนั้น มีเรื่องต่อไปนี้ (เป็นอุทาหรณ์).

[๑๓๖] อาคารยศิลป์ นาม พหุวิธ ๑ ตตถ ยํ ปฺรปฺปาณฺุปรโรวฺริหิตํ อกฺุสลวิวชฺชิตํ มณิการสุวณฺณการกฺุมาทิ ตํ อิวโลกตฺถาวหนโต มงฺคลํ ๑ ตตฺริทํ วตถุ

ในอดีตกาล ในนิคมหนึ่ง ในกรุงพาราณสี แคว้นกาสิ มีเศรษฐีคนหนึ่ง มีสมบัติมาก. แต่ล้าพั่งเงินที่เขาฝังไว้ก็มีถึง ๔๐ โกฎิ ส่วนภรรยาของเศรษฐีนั้น ถึงแก่กรรมแล้วไปเกิดเป็นนางหนู (อยู่) ที่หลังทรัพย์ เพราะความห่วงใยในทรัพย์. (ต่อมา) ตระกูลนั้นแม้ทั้งหมดถึงความพินาศโดยลำดับ. แม้บ้านนั้นก็ถูกทิ้งหาที่หมายไม่ได้.

อดีตเต กาสีรฺกฺุเจ พาราณสียํ เอกสฺมี นิคเม เอกโก มหาวิโก เสฏฺฐิ อโหสิ ๑ นิธานคตาเยว จสส จตฺตาทิสฺ หิรณฺยโกฏฺิโย ๑ ภริยา ปนสฺลกาลํ กตฺวา ธนสิเนเหเน ธนปิฎฺฐิยํ มุสิกา หุตฺวา นิพฺพตฺติ ๑ อนุกฺกเมน สพฺพมปิ ตํ กุลํ วินาสํ คตํ ๑ โสปี คาโม ฉทฺทิตโต อปฺปณฺณตฺติ คโต ๑

ครั้งนั้น ช่างแก้วคนหนึ่ง พรารถนาจะทูปหินเอาแก้ว จึงรื้อหินในที่บ้านเท่านั้นทูป. นางหนูตัวนั้นเที่ยวหากินอยู่ เห็นช่างแก้วนั้นบ่อยๆ ก็เกิดความรักใคร่ คิดว่า “ทรัพย์ของเรามากมาย จะฉิบหายเสียโดยใช่เหตุ. เราจะ

อเถโก มณิการิ ปาสาเถ โกฎฺเฏตฺวา มณิ คณฺหิตฺกามา ตสฺมี ปฺราณคามภฺจฺจาเน ปาสาเถ อุทฺธริตฺวา โกฎฺเฏสิ ๑ สา มุสิกา โคจฺรมานา ตํ ปฺนปฺปฺนํ ปสฺสนฺติ อฺปฺปนฺนสิเนหา หุตฺวา มยฺหํ ธนํ

ร่วมมือกันกับนายคนนี้ เคี้ยวกิน (ใช้สอย) ทรัพย์นั้น” แล้วคาบหาปณะ ๑ กหาปณะไปสู่สำนักของช่างแก้วนั้น. ช่างแก้วเห็นนางหนูนั้น เมื่อจะทักนางหนูด้วยปิยวาจาจึงกล่าวว่า “แม่ คาบหาปณะมาทำไม ?” นางหนูกล่าวว่า “พ่อท่านจงถือเอาทรัพย์นี้ไปใช้สอยด้วยตนเอง (และ) จงนำเนื้อมาให้ฉันบ้าง.” ช่างแก้วนั้นนำกหาปณะไปสู่เรือนแล้ว ได้ซื้อเนื้อมาให้แก่นางหนูนั้น. นางหนูนั้นก็คาบเนื้อไปยังที่อยู่ของตน แล้วเคี้ยวกิน. นางหนูนั้นได้นำทรัพย์มาให้ช่างแก้วนั้นนั้นแล แล้วรับเนื้อไปโดยนัยนี้ทุกวัน. นางหนูนั้น ได้คาบทรัพย์แม่ทั้งหมดนั้น ไปให้แก่ช่างแก้วนั้นนั้นแลโดยลำดับ ด้วยประการฉะนี้.

เรื่องช่างแก้ว มาในอรรถกถาพัพพชาดก วรรคที่ ๑๔ เอกนิบาต.

[๑๓๗] แต่เพราะท่านกล่าวไว้โดยไม่แปลกกันว่า “ความเป็นผู้ฉลาดในหัตถกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่า ศิลปะ” ดังนี้ ศิลปะแห่งช่างสานเป็นอาทิก็ตี ศิลปะติดกรวดก็ตี อันมาในวิภังค์แห่งโอมสวาทลิกขาบท จึงนับเข้าด้วย. ช่างสานชื่อวานพการในคำว่า **นพการาทิลิปฺปญฺเจว** นั้น. แม้ศิลปะของช่างสานนั้น ก็เป็นมงคล เพราะนำมาซึ่งประโยชน์. ในข้อนี้ มีเรื่องเหล่านี้ (เป็นอุทาหรณ์).

[เรื่องพระเถระผู้ถวายเสื่อลำแพน]

ในอดีตกาล ช่างสานคนหนึ่งในทิวรนคร ถวายเสื่อลำแพนเพื่อบูชาแต่พระผู้มีพระภาคพระนามว่าลัทธิตถะ เพราะกรรมนั้นจึงท่องเที่ยวไปแต่ในสุคติตลอด ๙๔ กัป ในพุทธูปาทกาลนี้ เป็นกุลบุตร บวชในพระศาสนาแล้ว บรรลุพระอรหัต. ท่านเมื่อจะประกาศความไม่ขาดสายแห่งความประพฤติในกาลก่อนของตนจึงได้กล่าวคาถาเหล่านี้ ในวรรคที่ ๒๔ แห่งอปทาน ว่า:-

“ครั้งนั้น ข้าพเจ้าเป็นช่างสานในทิวรบุรีนั้น
 อันนารีนรม, ประชุมชนในทิวรบุรีนั้น เสื่อมใสใน
 พระผู้มีพระภาคพระนามว่าลัทธิตถะ ผู้ทรงยังโลก
 ให้สว่าง พากันแสวงหาเสื่อลำแพน เพื่อบูชา

พหู อการณน นสฺสติ อิมินา สทฺธี เอกโต หุตฺวา
 ตํ ขาทิสฺสามิติ จินฺเตตฺตฺวา เอกํ กหาปณํ ทฺลิตฺวา
 ตสฺส สนฺติกํ คตา ฯ โส ตํ ทิสฺวา ปิยวาจา ย นํ
 สลฺลปฺนโต ก็ อมม กหาปณํ คเหตุวา อาคตาติ
 อาท ฯ ตาต อิมํ คเหตุวา อตตนา ปรีกฺขมฺช
 มยฺหิปี มํสํ อาทราติ อาท ฯ โส กหาปณํ ฆรํ
 เนตฺวา มํสํ กิณฺติวา อาทริตฺวา ตสฺสา อทาลิ ฯ
 สา มํสํ คเหตุวา อตตโน วสนฺภูจฺจํ คนฺตฺวา
 ขาทิ ฯ อิมินา นเยน เทวสิกํ ธนํ อาทริตฺวา
 ตสฺเสว ทตฺวา มํสํ อคฺคฺเหลสิ ฯ เอวํ อนุกฺกเมน
 สา ตํ สพฺพิปี ธนํ คเหตุวา ตสฺเสว อทาลิ ฯ

เอกนิปาตสฺส จตฺตฺพทฺสมวคฺเค พพฺพชาดก-
 วรรณนายํ มณิการวตฺถุ ฯ

[๑๓๗] ลิปฺปนฺติ ยงฺกิญฺจิ หตฺถโกสฺลนฺติ
 อวิเสสฺน วุตฺตตฺตา ปน โอมสฺวาทลิกฺขาบทวิภังฺเก
 อาคตํ นพการาทิลิปฺปญฺเจว สา ลิตฺตตฺกิลิปฺปญฺจ
 ลพฺกเตว ฯ ตตฺถ **นพการโรติ** วิสิวฺกาโร ฯ ตสฺส
 ลิปฺปมฺปิ อตฺถาวหนโต มงฺคล์ ฯ ตตฺริมานิ วตฺถุณิ

อดีตฺเต ทิวรนครฺ เอโก นพการโร สิทฺธตฺถสฺส
 ภควโต ปุเชตฺตุ กิลฺมชฺชํ ทตฺวา เตน กมฺเมน
 สุคติยเมว จตฺตฺนวุตฺติกปฺเป สํสริตฺวา อิมฺลฺมิมิ พุทฺธูป-
 ปาทฺเถ กุลปฺตฺโต หุตฺวา สาสเน ปพฺพชิตฺวา อรหตฺตํ
 ปตฺโต ฯ โส อตตโน ปุพฺพจริตฺยาปทานํ ปกาเสนฺโต
 อปทานสฺส จตฺตฺพทฺสมวคฺเค อิมฺมา คาถา อภาลิ

ทิวรายํ ปุเร รมฺเม นพการโร อหํ ตทา
 สิทฺธตฺถเ โลภปฺชฺโชเต ปสนฺนา ชนตา ตทฺธิ
 ปุเชตฺตุ โลภนาถสฺส กิลฺมชฺชํ ปรีเยสฺติ
 พุทฺธูปุชฺชํ กโรนฺตานํ กิลฺมชฺชํ อททํ อหํ

พระโลกนาถ. ข้าพเจ้าได้ให้เสื่อลำแพนแก่ทวยชน
ผู้จะทำพุทธบูชา.

ตลอด ๙๔ กัลป์ ข้าพเจ้าไม่รู้จักทุกข์
เพราะกรรมที่ข้าพเจ้าได้ทำไว้ในครั้งนั้น นี่เป็นผล
ของ (การถวาย) เสื่อลำแพน.

ในกัลป์ที่ ๗๗ ข้าพเจ้าได้เป็นพระเจ้า
จักรพรรดิ ผู้ทรงความรุ่งเรือง สมบูรณ์ด้วยแก้ว
๗ ประการ มีกำลังมาก.

ธรรมเหล่านี้ คือ ปฏิสัมภทา ๔ วิโมกข์ ๘
และอภิญา ๖ ข้าพเจ้าทำให้แจ้งแล้ว, คำสั่ง
สอนของพระพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าก็ได้ทำแล้ว.”

จตุรนิวตโต กปเป
ทุกคฺติ นาภิชานามิ

ยํ กมฺมมกริ ตทา
กิลยชฺชสฺส อิทํ ผลํ ฯ

สฺตตสฺตตติกปฺมฺหิ
สฺตตฺรตนสมฺปนฺโน

ราชา อาสี ชลนฺธโร
จกฺกวตฺติ มหพฺพโล ฯ

ปฺฏิสมฺภทา จตฺสฺโส
ฉพฺภิญา สจฺฉิกตา

วิโมกฺขาปิ จ อญฺฺจิเม
กตํ พุทฺธสฺส สาสนนฺติ ฯ

เรื่องพระเถระถวายเสื่อลำแพน จบ

กิลยชทายกตเถรวตฺถุ ฯ

[เรื่องพระเจ้ามหาปนาทะ]

[๑๓๘] ในอดีตกาล ช่างสานในกรุงพาราณสี เมื่อ
ไปนาพบพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่ง จึงส่งพวกทาสและ
กรรมกรไปด้วยกำชับว่า “พวกเจ้าจงหว่านเถิด” ส่วนตน
กลับนำพระปัจเจกพุทธเจ้านั้นไปสู่เรือน ให้ฉันแล้วนำไปสู่
ฝั่งแม่น้ำคงคาอีก พร้อมกับบุตร (ช่วยกัน) ทำบรณ
ศาลา มีเชิงฝาสำเร็จด้วยไม้มะเดื่อ มีตัวฝาทำด้วยไม้จ้อ
และทำที่จงกรม แล้วนิมนต์พระปัจเจกพุทธเจ้านั้นให้จำ
พรรษาแล้ว ให้ตลอดไตรมาส. บิดาและบุตรทั้ง ๒ ยัง
พระปัจเจกพุทธเจ้าผู้จำพรรษาแล้ว ให้ครองไตรจีวรแล้ว
ส่งไป. เขาทั้ง ๒ ได้ยังพระปัจเจกพุทธเจ้า ๗ องค์ให้อยู่
ในที่นั้น แล้วถวายไตรจีวรโดยทำนองนี้. อาจารย์บางพวก
กล่าวว่า “บิดาและบุตรทั้ง ๒ เป็นช่างสาน กำลังชน
ไม่ได้อยู่ที่ฝั่งแม่น้ำคงคา พบพระปัจเจกพุทธเจ้าแล้วได้ทำ
อย่างนั้น” ดังนี้ก็มี. ชนทั้ง ๒ นั้นถึงแก่กรรมแล้วบังเกิด
ในภพดาวดึงส์ เสวยทิพย์สมบัติในฉกามาพจรสวรรค์
โดยอนุโลมและปฏิโลม. ในเทพบุตรทั้ง ๒ นั้น บิดาได้อยู่
ในเทวโลกนั่นเอง.

(ส่วน) บุตรจตุจากเทวโลกนั้นแล้ว บังเกิดใน
คัพโภทรของพระราชเทวีพระนามว่าสุเมธา แห่งพระ

[๑๓๘] อดีเต พาราณสียํ นพกาโร เขตต์
คจฺจนฺโต เอกํ ปจฺเจกพุทฺธํ ทิสฺวา ทาสกมฺมกเร
วปฺภาติ เปเสตฺวา สยํ นิวตฺติตฺวา ตํ เคหํ เนตฺวา
โภเชตฺวา ปฺนุ คจฺคาตีโร เนตฺวา ปฺตฺเตน สทฺธี
อุทุมพฺรภิตฺติปาทํ นพภิตฺติกํ ปณฺณสาลํ กตฺวา
จจฺกมณฺจ กตฺวา ตํ ตตฺถ เตมาสํ วาเสสิ ฯ
เทว ปิตาปฺตฺตา วุตฺถวสฺสํ ปจฺเจกพุทฺธํ ติจิวเรน
อจฺจาเทตฺวา อุโยเชสฺสุ ฯ อิมินา นียาเมน สตฺต
ปจฺเจกพุทฺธเ ตตฺถ วาเสตฺวา ติจิวรานิ อทฺสฺสุ ฯ
เทว ปิตาปฺตฺตา นพการา หุตฺวา คจฺคาตีเร เวฬุ
อุทฺธรนฺดา ปจฺเจกพุทฺธํ ทิสฺวา เอวมกฺสูติปิ วทฺนติ
ฯ เต กาลํ กตฺวา ตาวตีสฺสวเน นินฺพตฺติตฺวา
ฉกฺกามสคฺเคสฺสุ อนุโลมปฺปฏิโลเมน ทินฺพสมฺปตฺติ
อนุภวฺนตา วิจฺรนฺติ ฯ เตสฺสุ ปิตา เทวโลเกยฺว
อญฺฺจาสิ ฯ

ปฺตฺโต ตโต จวิตฺวา วิเทหฺรญฺเจ มิถิสายํ
สุรฺุจิสฺส นาม รณฺโณ สฺเมธาย นาม เทวียา

ราชาพระนามว่าสุริจในกรุงมิถิลาแคว้นวิเทหะ โดยล่วงไป ๑๐ เดือน ก็ประสูติ. พระชนกชนนีทรงขนานพระนามของพระราชกุมารนั้นว่า “มหาปนาทะ.” พระราชกุมารนั้น ในเวลาที่มีพระชนม์ ๑๖ พรรษา ทรงถึงความสำเร็จในสรรพศิลปะทั้งหลายแล้ว พระราชามีพระราชโองการสั่งพวกอาจารย์ผู้เชี่ยวชาญในการตรวจพื้นที่ว่า “พ่อทั้งหลาย พวกท่านจงหาช่างมาให้สร้างปราสาทเพื่อบุตรเราก็จักอภิเษกเธอในราชสมบัติ.” อาจารย์เหล่านั้นรับพระราชโองการแล้ว จึง (ไป) ตรวจสอบภูมิประเทศ.

ขณะนั้น อาสนะของท้าวสักกะแสดงอาการร้อนด้วยอาณภาพแห่งบุญของพระราชกุมารนั้น. ท้าวเธอทรงทราบเรื่องนั้น จึงทรงส่งวิศวกรรมเทพบุตรไป ด้วยเทพบัญชาว่า “ท่านจงไปทำปราสาท.” วิศวกรรมเทพบุตรนั้น จึงจำแลงเพศเป็นนายช่าง ไปสู่สำนักของพวกช่าง บอกว่า พวกท่านบริโภคอาหารเข้าแล้ว จงมา” ส่งช่างเหล่านั้นไปปรับพื้นดินด้วยไม้. ขณะนั้นนั่นเอง ปราสาท ๗ ชั้นแล้ว ด้วยแก้ว ๗ ประการ กว้างและยาวกึ่งโยชน์ สูง ๒๕ โยชน์ ผุดขึ้นแล้ว ที่พระผู้มีพระภาคตรัสหมายเอาในมหาปนาทชาดก ติกนิบาต ว่า :-

[๑๓๙] “พระราชพาพระนามว่าปนาทะ มีปราสาทแล้วด้วยทอง กว้าง ๑๖ ชั่วลูกธนู ชนทั้งหลายกล่าวส่วนสูงถึงพันชั่ว (ธนู), ปราสาท ๗ ชั้น สูงพันชั่วลูกธนู สะพรั่งไปด้วยธง พร่าวไปด้วยแก้วสีเขียว, นักพ้อน ๖ พัน แบ่งเป็น ๗ พวก ได้พ้อนในปราสาทนั้น.”

[แก้อรธ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยูโป แปลว่า ปราสาท. คำถาว่า ติริย โสพสุพเพโร คือ โดยส่วนกว้าง ได้เป็นปราสาทกว้าง ๑๖ ชั่วลูกธนู. บทถาถาว่า อัจจมาหุ สหสสธา คือ กล่าวถึงส่วนสูง ด้วยคำนวณการไปแห่งลูกธนูพันชั่ว. ก็ท่านแสดงประมาณ ๒๕ โยชน์ ด้วยคำนวณการไปแห่งลูกธนูพันชั่ว. เพราะฉะนั้น ท่านแสดงประมาณกึ่งโยชน์ไว้ด้วยคำนวณการไปแห่งลูกธนู ๑๖ ชั่ว. บทว่า สหสสกณโท คือ สูงพันชั่วลูกธนู.

กัจฉิมมี นิพพตติตวา ทสมาสจเจเน นิภขมิ ฯ มหาปนาโทติสสุ นามิ กรีสสุ ฯ โส โสฬสวสุสกาเล สพฺพลิปเปสฺสุ นิปฺพตฺตี ปตฺโต ฯ ราชา วตฺถุวิชชาจฺริเย อาณาเปลิ ตาตา วทฺตกึ คเหตุวา ปุตฺตสส ปาสาทิ มาเปถ รชเช นั อภิลิยฺจิสฺสามาติ ฯ เต สาธฺฐติ ภูมิปปเทสํ วิมฺสนติ ฯ

อถสฺส ปุญฺญานูภาเวเน สกฺกสฺส อาสนิ อุนฺหาการุ ทสฺเสสิ ฯ โส ตํ ญตฺวา วิสฺสกมฺมเทวปุตฺตํ คจฺฉ ปาสาทิ กโรหิติ ปหิณฺนิ ฯ โส วทฺตกึเวเสน วทฺตกึนึ สนฺติกึ คนฺตฺวา ตุมฺहे ปาตฺราสํ ภูณฺชิตฺวา เอถาติ เต เปเสตฺวา ทณฺทเกเน ภูมียํ ปหริ ฯ ตํ ขณฺณเวยว อทฺตมโยชนวิตฺถารายาโม ปญฺจวิสฺติโยชนฺพุเพโร สตฺตภูมิกิโก สตฺตรตฺนมโย ปาสาโท อฏฺฐทึ ยํ สนฺธาย ติกนิปาตสฺส มหาปนาทชาตเก วุตฺตํ ภควตา

[๑๓๙] ปนาโท นาม โส ราชา ยสุส ยูโป สุวณฺณโย ติริย โสพสุพเพโร อัจจมาหุ สหสสธา สหสสกณโท สตฺตเคณฺฑุ ธชาลฺ หริตามโย อนจฺจํ ตตฺถ คนฺธพฺพา ฉ สหสฺसानิ สตฺตธาติ ฯ

ตตฺถ ยูโปติ ปาสาโท ฯ ติริย โสพสุพเพโรติ วิตฺถารโต โสฬสกณฺทปาทวิตฺถาโร อโหสิ ฯ อัจจมาหุ สหสสธาติ สหสฺสกณฺทคฺมนคฺคณนาย อจฺจํ อาหุ ฯ สหสฺสกณฺทคฺมนคฺคณนาย ทิ ปญฺจวิสฺติโยชนปฺปมาณํ ทสฺสิตํ ตสฺมา โสฬสกณฺทคฺมนคฺคณนาย อทฺตมโยชนปฺปมาณํ ทสฺเสติ ฯ สหสฺสกณฺโทติ สหสฺสกณฺฑุเพโร ฯ

บทว่า **สวดคณฺหุ** คือ ได้เป็นปราสาท ๗ ชั้น. บทว่า **ธชาลุ** คือ สมบูรณ์ด้วยธง. บทว่า **หริตามโย** คือ ดิตรอบแล้วด้วยแก้วมณีสีเขียว. ปาฐะในอรรถกถาว่า “สลาลู” ก็มี. อธิบายว่า ประกอบพร้อมด้วยบานประตู และหน้าต่าง อันทำด้วยแก้วมณีสีเขียว. นับว่า คำว่า **สส** เป็นชื่อบานประตูและหน้าต่าง. บทว่า **อนจฺจ** คือ ฟ้อนเพื่อให้พระราชาราชเกิดความยินดี. บทว่า **ตตถ** ได้แก่ ในปราสาทนั้น คือ ในที่ ๗ ชั้นของปราสาทนั้น. พวก ฟ้อนชื่อว่า **คณฺหุพพา**. บาทคาถาว่า **ฉ สหฺสฺสานิ สดฺดธา** ได้แก่ นักฟ้อน ๖ พัน (แบ่ง) เป็น ๗ พวก.

[๑๔๐] ท้าวมหาปนาทะทรงทำบุญมีทานเป็นต้น สวรรคตแล้วเสด็จไปสู่เทวโลกตามเดิม. ปราสาทนั้นจมไปตามกระแสแม่น้ำมหาคงคาแล้ว. ในที่ตรงหน้าบันไดใกล้ปราสาทนั้น เขาสร้างนครชื่อปยากปติภูฐานะ. ในที่ตรงยอดปราสาทนั้น มีบ้านชื่อโกฏิกาม. ในพุทธรูปบาทกาลนี้ นพการเทพบุตรนั้นจุติจากเทวโลก ได้เป็นบุตรของภัททिय-เศรชชีผู้มีสมบัติ ๔๐ โกฏิ ในภัททियนคร ชื่อภัททชิกุมาร. กาลนั้น พระผู้มีพระภาคทรงอาศัยภัททियนคร ประทับอยู่ที่ชาติยววัน. ชาวพระนครได้สร้างมณฑปสำหรับถวายทาน ที่ในกลางพระนครแล้วถวายมหาทาน. พระศาสดาทรงทำภตตกิจในที่นั้นแล้ว ได้ทรงทำอนุโมทนา. แม้ภัททชิกุมารเข้าไปเฝ้าพระศาสดาฟังธรรมอยู่ ได้บรรลุพระอรหัตแล้ว ไปสู่วิหารพร้อมกับพระศาสดา ได้เป็นผู้บรรพชาอุปสมบทแล้ว. พระศาสดาเมื่อประทับอยู่ในที่นั้น ๗ วัน แล้ว เสด็จจาริกไปยังบ้านโกฏิกาม ทรงทำภตตกิจแล้ว ได้ทรงทำอนุโมทนา.

ในกาลที่ทรงทำอนุโมทนา พระภัททชิเถระไปนอกบ้าน อธิษฐานใจว่า “ในเวลาพระศาสดาเสด็จมาเท่านั้น เราจึงจักถูกรับ” ดังนี้แล้ว นำเข้าถานที่โคนไม้ใกล้ท่าแม่น้ำคงคา แม้เมื่อพระเถระผู้แก่กว่ามากก็หลากรับไม่ ต่อเวลาพระศาสดาเสด็จมาจึงถูกรับ. พวกภิกษุปลุชนจึงยกโทษท่าน. พระศาสดาประทับยืนบนเรือขนาน รับสั่งว่า “มานี้ ภัททชิเถระจงขึ้นเรือลำเดียวกับเรา.” พระเถระเหาะขึ้นไปยืนอยู่บนเรือลำเดียวกัน.

เวลาถึงกลางแม่น้ำคงคา พระศาสดาตรัสถามว่า “ภัททชิ ปราสาทที่เธอครอบครองเมื่อครั้งเป็นพระเจ้ามหาปนาทะ อยู่ที่ไหน ?” ท่านทูลว่า “จมอยู่ที่นี้ พระเจ้าข้า”

สวดคณฺหุ สดตภูมิโก ปาสาโท อโหสิ ฯ
ธชาลุตติ ธชสมฺปนฺโน ฯ **หริตามโย**ติ หริตมณฺนิปริกฺขิตโต ฯ
 สลาลูตติปิ อญฺจกถาปาโล ฯ หริตมณฺนิเมยฺหิ ทวารก-
 วาภูวตปาเนหิ สมฺนนาโคตติ อตโธ ฯ **สสาติ** กิร
 ทวารกวาภูวตปานานํ นามํ ฯ **อนจฺจ**นฺติ รมฺโย
 รติ ชเนตุํ นจฺจิสฺสุ ฯ **ตตถาติ** ตสฺมี ปาสาเท ตสส
 สดตฺสฺ จาเนสฺสุ ฯ **คณฺหุพพา**ติ นฺญา ฯ **ฉ สหฺสฺสานิ**
สดฺดธาติ สดฺดธา หุตฺวา ฉ คณฺหุพพลฺลหฺสฺสานิ ฯ

[๑๔๐] มหาปนาโท ทานาทินิ ปุณฺณานิ กตฺวา
 กาลํ กตฺวา เทวโลกเมว คโต ฯ โส ปาสาโท
 มหาคงคาณมนุโสโต ปติ ฯ ตสส ฐโรสปาณสมฺมุขญฺ-
 จาเน ปยากปติภูจฺจานํ นาม นครํ มาปิตํ อธิกาณ
 สมฺมุขญฺจาเน โกฏิกामํ นาม คามํ ฯ โส นพการ-
 เทวปุตโต อิมสฺมี พุทฺธรูปปาเท เทวโลกโต จิตฺวา
 ภัททियนคร อสฺตีโกฏิวินาสส ภัททियเสฏฺฐจฺฉิน
 ปุตโต
 ภัททชิกุมารो นาม อโหสิ ฯ ตทา ภควา
 ภัททियนครํ อุปนิสฺสาย ชาติยวเน วสิ ฯ นาคฺรา
 นครมฺชฺเช ทานมณฑปํ กตฺวา มหาทานํ อทฺสฺสุ ฯ
 สดธา ตตถ กตภตตกิจฺโจ อนุโมทนํ อกาลิ ฯ
 ภัททชิกุมารोปิ สดถารํ อุปสงกมิตฺวา ธรรมํ สุณฺนโต
 อรหตฺตํ ปตฺวา สดถารา สทฺธิ วิหารํ คนฺดฺวา
 ปพฺพชิตฺวา อุปสมฺปนฺโน อโหสิ ฯ สดธา ตตถ
 สดธาหํ วสิตฺวา จาริกญฺจรมานो โกฏิกามํ ปตฺวา
 กตภตตกิจฺโจ อนุโมทนํ อกาลิ ฯ

ภัททชิตเถโร อนุโมทนากรรมกาลเ พหิตามํ
 คนฺดฺวา สดถุ อาคตกาเลเยว อญฺจทิสฺสามิตติ คงคาตติถ-
 สมิเป รุกฺขมูเล ฉานํ อปฺเปตฺวา นิสินฺโน
 พุทฺธมตฺตรตเถเรสฺสุ อาคเตสฺสุปิ อนุญฺจทิตฺวา สดถุ
 อาคตกาเลเยว อญฺจทิ ฯ ปุณฺนชฺชนา ภิกฺขุ ติ
 อฺชฺชมายฺสิ ฯ สดธา นาวาสงฺมาเต จตฺวา เอหิ
 ภัททชิ อมฺเหติ สทฺธิ เอกํ นาวํ อภิรุทาติ อาท ฯ
 เถโร อุปฺปิตฺวา เอกนาวายํ อญฺจาลิ ฯ

สดธา คงคามชฺชมฺปตตกาเล ภัททชิ ตยา
 มหาปนาทราชาเล อชฺชมาวุตถปฺปาสาโท กหนฺติ
 อาท ฯ โส อิมสฺมี จาเน นิมฺคโค ภนฺเตติ วตฺวา

แล้วถวายบังคมพระศาสดา ไปด้วยกำลังฤทธิ์ เอานิ้ว
 เกี่ยวยอดปราสาทเหาะขึ้นไปในอากาศ แสดงเพื่อตัด
 ความสงสัยของพวกปฤชชนแล้วจึงปล่อย. ปราสาท
 ประดิษฐานอยู่ ณ ที่เดิมนั่นเอง จนทุกวันนี้ ก็ทำ
 อันตรธานไม่. ถามว่า “เพราะเหตุไรจึงไม่อันตรธาน ?”
 แก้วว่า “เพราะอาณาภาพแห่งนพการเทพบุตรผู้เป็นบิดาใน
 หนหลัง.” ด้วยว่า เทพบุตรนั้นจักเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ
 พระนามว่าสังขะในอนาคตกาล ปราสาทนั้นจักผุดขึ้นเพื่อ
 เป็นของใช้สอยสำหรับทำวเธอ เพราะฉะนั้นจึงไม่
 อันตรธาน.

เบื้องหน้าแต่นี้ ควรทำคำที่ท่านกล่าวไว้ในจักรกวัตติ
 สูตร พร้อมทั้งอรรถกถา ให้พิสดาร. ส่วนความสังเขปใน
 เรื่องนี้ ดังนี้:-

พระราชานั้นจักทรงครอบครองปราสาทนั้น ทรง
 ทราบว่าพระผู้มีพระภาคพระนามว่าเมตไตรยทรงอุบัติแล้ว
 มีพระราชประสงค์จะพระราชทานปราสาทนั้นแล้ว ทรง
 ผนวช จักทรงทำพระดำริให้เกิดขึ้นว่า “ของปราสาทนี้
 จงกระจัดกระจายไปเถิด.” ปราสาทนั้นจักกระจัดกระจาย
 เป็นท่อนน้อยท่อนใหญ่. พระราชาจักมีพระราชหฤทัยไม่
 เกี่ยวเกาะปราสาทนั้นเลย จักทรงประกาศว่า “ผู้ใด
 ปรารถนาเท่าใด ผู้นั้นจงถือเอาเท่านั้นเถิด” แล้ว
 พระราชทานแก่สมณพราหมณ์ คนกำพร้า คนเดินทาง
 วณิพกและยาก ทรงแผนวชในสำนักพระผู้มีพระภาคพระนาม
 ว่าเมตไตรยแล้ว บรรลุพระอรหัตผล.

เรื่องข้างสนามในอรรถกถาสຸຈິชาตก ปกิณณกนิบาต
 ในอรรถกถามหาปนาทชาตก และในอรรถกถาจักกวัตติสูตร.

[๑๔๑] ส่วนศิลปะติดกรวดที่ประกอบในฐานะอันควร
 ก็เป็นมงคล. ที่ประกอบในฐานะอันไม่ควร ไม่เป็นมงคล.
 เรื่องอันแสดงความนั้น ดังต่อไปนี้:-

[เรื่องบุรุษเปลี่ยนนักติดกรวด]

ในอดีตกาล ในกรุงพาราณสี ได้มีบุรุษเปลี่ยนคนหนึ่ง
 ฉลาดในศิลปะติดกรวด. พวกเด็กชาวบ้านยกเขาขึ้นรถ
 แล้วนำไปสู่ต้นไทรใหญ่ ซึ่งตั้งอยู่ในที่ใกล้ประตูพระนคร
 ให้ทรัพย์ภากณิกหนึ่งเป็นต้น แล้วพูดว่า “แกจงทำรูปช้าง,
 จงทำรูปม้า.” เขาติดกรวดแสดงรูปต่างๆ ทีไม่ไทร. พระราชา

สตถาร์ วนทิตวา อิทธิพลเน คนตวา ปาสาทฎิปิ
 องคฺลียา ลคฺเคตวา อากาเส อุปฺปตติตวา ปุฏฺชชนานํ
 กงฺขจฺเจทนตถํ ทสฺเสตวา วิสฺสชฺเชสิ ฯ ปาสาทโ
 ยถาจาเนยว ปตฺติฏฺจาย ยาวชฺชตนา น อนฺตรธายี ฯ
 กสฺมา น อนฺตรธายีติ ฯ ปุพฺเพ ปิตุภูตสฺส
 นพการเทวปุตฺตสฺส อานูภาวา ฯ โส ทิ อนาคเต
 สงฺขโย นาม จกฺกวตฺติราชา ภวิสฺสติ ตสฺส ปรีโฆคฺตถาย
 โส ปาสาทโ อฏฺฐหิสฺสติ ตสฺมา น อนฺตรธายี ฯ

อิโต ปรี สาฏฺฐกเถ จกฺกวตฺติสฺสุดเต วุตฺตํ
 วิตถาเรตพฺพํ ฯ อยฺนเตวตถ สงฺเขโป

โส ราชา ตํ ปาสาทํ อชฺฌมาวลิตวา
 เมตเตยยสฺส ภควโต อุปฺปนฺนภาวํ ฆตฺวา ตํ ทตฺวา
 ปพฺพชิตฺกามิ อยํ ปาสาทโ วิปฺปกิริยตฺติ จิตฺตํ
 อุปฺปาเทสฺสติ ฯ โส ขณฺหาขณฺโส วิปฺปกิริสฺสติ ฯ
 ราชานํ ตํ อลคฺคฺมนิว ทตฺวา โย ยตฺตกํ อิจฺฉติ
 โส ตตฺตกํ คณฺหาตฺติ สมณพฺราหมณกปณฺทิกวณฺพิ-
 พกยาจกานํ ทตฺวา เมตเตยยสฺส ภควโต สฺนติเก
 ปพฺพชิตฺวา อรหตฺตํ ปาปฺณิสฺสตีติ ฯ

ปกิณณเก สຸຈິชาตกวรรณานํ มหาปนาทชาตก-
 วรรณานํ จกฺกวตฺติสฺสุดตวณฺณนายณฺจ นพการวตฺถุ ฯ

[๑๔๑] สาลิตตกสิปฺนตฺถุ จาเน ปยุตฺตํ มงฺคลํ
 อฏฺฐจาเน อมงฺคลํ ฯ ตทตถทีปกาณี วตฺถุณี

อดีต พาราณลียํ เอโก ปีจฺสบบิ สกฺขราชาปิ-
 ลิปฺเป กุสฺโล อโหสิ ฯ ตํ คามทารกา รกฺมาโรเปตฺวา
 นครทวารมูเล จิตํ มหานิโครธํ เนตฺวา กากณิกาทินิ
 ทตฺวา หตฺถิรูปํ กร อสฺสรูปํ กราติ วทีสุ ฯ
 โส สกฺขรา ชิปิตฺวา นิโครธปณฺเณสุ นานารูปานิ

เสด็จสู่ที่พระอุทยาน ถึงสถานที่นั้น. พวกเด็กทั้งหมดหนีไปแล้ว เพราะกลัวตำรวจหวาย. บรูซเปลี่ยนนอนอยู่ในระหว่างโคนต้นไทร. พระราชาทอดพระเนตรเห็นภาพแห่งใบไม้ที่ทะเลจึงตรัสถามว่า “ใบไม้เหล่านั้น ใครทำอย่างนี้?” พวกเจ้าพนักงานกราบทูลว่า “บรูซเปลี่ยน พระเจ้าข้า.” พระราชารับสั่งให้หาเขามาแล้ว ตรัสถามว่า “พ่อ บรูโรทิตของเราเป็นคนปากจืด พูดมาก. เมื่อเขาเริ่มพูด คนอื่นไม่ได้โอกาสเลย. เธออาจทำให้เขาเจียบเสียงได้ไหม?” บรูซเปลี่ยนกราบทูลว่า “ขอเดชะ เมื่อได้มูลและแพะสักทะนานหนึ่ง ก็จะสามารถทำได้ พระเจ้าข้า.” พระราชาทรงนำบรูซเปลี่ยนไปสู่พระราชมณฑิย (เรือน) ให้นั่งภายในม่าน ให้เจาะช่องม่านแล้ว ให้อ่างมูลและแพะแห่งประมาณทะนานหนึ่งไว้ในที่ใกล้เขาแล้ว ให้อ่างสำหรับบรูโรทิตหันหน้าตรงช่อง ให้อ่างที่นั้นผู้มาในเวลาเช้าเผ่านั่งบนอาสนะนั้นแล้ว ตรัสสนทนา. บรูโรทิตไม่ให้โอกาสแก่ผู้อื่น เริ่มสนทนากับพระราชา.

ทันใดนั้น บรูซเปลี่ยนก็ติดมูลและแพะที่ละก้อนๆ เข้าไปในปากของบรูโรทิตนั้น. บรูโรทิตจึงกลืนมูลและแพะที่ (ติด) มาแล้วๆ เหมือนขนมคลุกงา. พระราชาทรงทราบว่ามีมูลและแพะเหล่านั้นหมดแล้ว รับสั่งว่า “ท่านอาจารย์ เพราะความเป็นผู้ปากจืด ท่านจึงกลืนมูลและแพะประมาณทะนานหนึ่ง ก็ยังหารู้สึกอะไรๆ ไม่, ก็บัดนี้ท่านจักไม่อาจทำมูลและแพะที่ยิ่งกว่านี้ให้ย่อยได้. ไปเถิด จงดื่มน้ำประยงค์ลารอกเสีย ทำตนให้หายโรคเถิด.” จำเดิมแต่นั้น บรูโรทิตนั้น เป็นเหมือนมีปากอันปิดไว้ ไม่ค่อยจะพูดกับพระราชาแม้ตรัสอยู่ด้วย.

พระราชาทรงดำริว่า “บรูซเปลี่ยนคนนี้ ทำให้เราสบายหู” แล้วได้พระราชทานหมูบ้าน ๔ ตำบลใน ๔ ทิศ มีส่วยขึ้นประมาณแสนหนึ่งแก่บรูซเปลี่ยน. คราวนั้น อมาตย์บัณฑิตคนหนึ่ง เข้าไปเฝ้าพระราชา กราบทูลว่า “ขอเดชะ ขึ้นชื่อว่าศิลปะในโลก บัณฑิตทั้งหลายควรเรียน แม้ด้วยศิลปะเพียงแต่ติดกรวด บรูซเปลี่ยนก็ยังสามารถ (ถึงเพียง) นี้, จะกำหนดอานิสงส์ของศิลปะอื่นๆ อย่างไม่ได้” ดังนี้แล้ว เมื่อจะกล่าวถึงคุณของศิลปะจึงกล่าวคาถานี้ว่า

“ขึ้นชื่อว่าศิลปะ แม้อย่างไรอย่างหนึ่ง ก็ยังประโยชน์ให้สำเร็จได้ ขอพระองค์จงทอดพระเนตรดูเถิด บรูซเปลี่ยนได้หมู่บ้านทั้ง ๔ ทิศ ก็เพราะติดมูล

ทสเสสิ ฯ ราชา อุทยาน คจจณโต ตัง จานํ ปตโต ฯ
 อุตสารณเณน สพเพ ทารกา ปลาตา ฯ ปิจสปปิ
 นิโครมุลนตเร นิปชชี่ ฯ ราชา ปตตานํ ฉิททภาวํ
 ทิสวา เกเนตานิ เอวํ กตานิติ ปุจฉิ ฯ ปิจสปปินา
 เทวาติ ฯ ราชา ตํ ปกโกสาเปตวา ตาต มยหํ
 บรูโรทิตอ อติมุขโร โหติ พหุภาณิ ตลมิ กเถตุ
 อารทเธ อญเณ โโอกาส เณ ลภติ สกุขิสสสิ ตํ
 นิสสทหํ กาดุนติ ปุจฉิ ฯ นาฬิมตตํ อชลณฺธิกํ
 ลภนโต สกุขิสสามิ เทวาติ ฯ ราชา ปิจสปปิ ฆรํ
 เนตวา อนฺโตสาณิยํ นิสีทาเปตวา สาณิยา ฉิททํ
 กาทเรตวา นาฬิมตตํ สกุขํ อชลณฺธิกํ ตลส สมิเป
 จปาเปตวา บรูโรทิตสส ฉิททาทิมุขํ อาสนํ ปณฺญาเปตวา
 ตํ อปฺภูจฺจกกาลเ อาคตํ ตตถ นิสีทาเปตวา กถํ
 สมฺภูจฺจาเปสิ ฯ บรูโรทิตอ อญเณสส โโอกาส อทตวา
 รณฺญา สทธี กเถตุ อารมิ ฯ

อดสส ปิจสปปิ เอเกกํ อชลณฺธิกํ มุเข
 ปกฺขิปปิ ฯ บรูโรทิตอ อาคตาคตํ ติลปฺเว วิย คิลติ ฯ
 ราชา ตาลํ ชินตํ ฌตวา อาจริย ตุมฺเห
 อติมุขรตาย นาฬิมตตํ อชลณฺธิกํ คิลนฺดาปิ กิณฺจ
 น ชานิตถ อีโต จทานิ อุตฺตริ ชีราเปตุ
 น สกุขิสสส คจจถ ปิยงคฺทกํ ปิวิตวา ฉทเทตวา
 อตตานํ อโรคํ กโรธาติ อาห ฯ โส ตโต ปฺภูจฺจาย
 ปิททิตมุขเ วิย หุตวา กเถเนตนาปิ รณฺญา สทธี
 อกถนสิโล อโหสิ ฯ

ราชา อิมินา เม กณฺณสุขํ กตุนติ
 ปิจสปปิสส สตสทสสุจฺจกนเก จตุสุ ทิสาสุ จตฺตาโร
 คาเม อทาสี ฯ ตทา เอโก ปณฺชิตามจฺโจ ราชานํ
 อุปสงกมิตวา เทว สิปปํ นาม โลกเ ปณฺชิตเตหิ
 อุกฺคหิตพพํ ปิจสปปินา สาลิตตกมตเตนาปิ อัย
 สมฺปตติ ลทฺธา อญเณสสิ สิปปานํ โก อานิสฺส-
 ปริจฺเฉโทติ สิปปสส คณํ กเถนโต อิมํ คาถมาห

สาธุ โข สิปปกํ นาม อปิ ยาทิสกิทิสํ
 ปสฺส อชปฺพาเรน ลทฺธา คามา จตฺททิสาดิ ฯ

แพะ (เท่านั้น).”

[แก้อรธ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปลส** ความว่า ข้าแต่
มหาราชเจ้า ขอพระองค์จงทอดพระเนตรดูเถิด. บทว่า
อชปฺปหารเณ คือ เพราะการตีตมุลแพะ.

ตถ **ปลสชาติ** โอลิเกติ ตวี มหาราช ฯ

อชปฺปหารเณติ อชลณฺทิกขิปเนน ฯ

เรื่องบุรุษเปลี้ย จบ

ปัจสปปิวตถุ ฯ

[เรื่องภิกษุผู้ฆ่าหงส์]

[๑๔๒] บุรุษเปลี้ยนั้นนั่นแล บัดนี้เป็นกุลบุตรผู้
ฉลาดในศิลปะติดกรวดนั่นเอง ในกรุงสาวัตถี วันหนึ่งฟัง
ธรรมแล้วบรรพชา ได้อุปสมบทแล้ว. วันหนึ่งภิกษุนั้นพา
ภิกษุหนุ่มรูปหนึ่งไปสู่แม่น้ำจิววตี อาบน้ำแล้วได้ยืนอยู่ที่
ฝั่งแม่น้ำ. ขณะนั่นเอง หงส์ ๒ ตัวบินไปในอากาศ. เธอ
พูดกะภิกษุหนุ่มนั้นว่า “ผมจักเอากรวดติดหงส์ตัวหลังนี้ที่
นัยน์ตา ให้ตกลงแทบเท้า.” ภิกษุหนุ่มกล่าวว่า “ท่านจัก
ไม่อาจ.” เธอพูดว่า “ถ้าอย่างนั้นท่านจงคอยดู” แล้วติด
กรวด ๓ เหลี่ยมก้อนหนึ่งไปข้างหลังหงส์ตัวนั้น. ก้อน
กรวดได้ทำเสียงดัง “หรั่งๆ.” หงส์เลี้ยวมาดูแล้ว. ทันใด
นั่นเอง เธอก็ติดกรวดกลมก้อนหนึ่งตรงนัยน์ตาอีกข้าง
หนึ่งของหงส์ที่เลี้ยวมาดูนั้น. ก้อนกรวดทะลุนัยน์ตาแม้
อีกข้างหนึ่งไปแล้ว. หงส์ร้องเสียงลั่น ตกลงแทบเท้า
นั่นเอง. พวกภิกษุทราบความนั้น จึงทูลแด่พระศาสดา.
พระศาสดาทรงติเตียนภิกษุนั้นโดยอเนกปริยายแล.

[๑๔๒] โสเยว ปิจฺสปปิ เอตฺรหิ สาวตถิย
สาลิตตกลิปเปเยว กุลโล กุลปุตโต หุตฺวา เอกทิวส
ธมฺมิ สุตฺวา ปพฺพชิตฺวา ลทฺธฺรฺสสมฺปโท อโหสิ ฯ โส
เอกทิวส เอกํ ทฺรภิกฺขุ อาทาย อจิววตี คนฺตฺวา
นหาตฺวา นทิตฺเร อฏฺฐาสสิ ฯ ตํขณฺณเมว เทว
หํสา อากาเส คจฺจนฺติ ฯ โส ตํ ทฺรํ อาท อิมํ
ปจฺฉิมิ หํสํ สกฺขราย อุกฺขิมฺหิ ปฺหริตฺวา ปาทมฺมุเล
ปาเตสสามิตฺติ ฯ อิตโร น สกฺขิสฺสสฺสิตฺติ อาท ฯ
เดเนหิ อุปราระหิตฺติ เอกํ ตียสํ สกฺขรํ ตสฺส หํสฺส
ปจฺฉโต ขิปี ฯ สกฺขรา รุํรฺนฺติ สทฺทมกาสิ ฯ หํโส
นิวตฺติตฺวา โอลิเกสิ ฯ โส ตํขณฺณเมว เอกํ
วฏฺฐสฺสกรฺ ตสฺส นิวตฺติตฺวา โอลิเกนตฺสฺส ปฺรภาเค
อุกฺขิมฺหิ ปฺหริ ฯ สกฺขรา อิตฺรมปิ อุกฺขี วิชฺฌิตฺวา
คตา ฯ หํโส มหารวํ รวนฺโต ปาทมฺมุเลเยว ปติ ฯ
ภิกฺขุ ตมตถํ ฌตฺวา สตฺถุ อากฺขิขฺสิ ฯ สตฺถา
อเนกปริยาเยน ตํ ภิกฺขุํ วิครหิตฺติ ฯ

เรื่องภิกษุผู้ฆ่าหงส์ มาในอรรถกถาสาลิตตกชาดก.

สาลิตตกชาตกวรรณนายํ หํสฆาตกาวตถุ ฯ

[เรื่องสกุจฉิฏฐเปรต]

[๑๔๓] บุรุษคนหนึ่งเรียนศิลปะนั้น ในสำนักของ
บุรุษเปลี้ยนั้นนั่นแล. ครั้นนั้น บุรุษเปลี้ยสั่งเขาว่า “พ่อ
ท่านเมื่อจะทดลองศิลปะ จงตรวจดูใครๆ ที่ห้ามารดาบิดา

[๑๔๓] ตสฺสเสว ปิจฺสปปิจฺสสฺ สนฺติเก เอก
ปุริโส ตํ ลิปฺปิ อุกฺคณฺหิ ฯ อถ นํ ปิจฺสปปิ ตาต
ตวี ลิปฺปิ วิมฺสนฺโต คาวิ มาเรนตฺสฺส สตํ ทณฺโท

มิได้ ซึ่งเมื่อประหารแล้ว ไม่มีปรับสินไหม เพราะเมื่อฆ่าแม่โค จะถูกปรับสินไหม ๑๐๐, เมื่อฆ่าคนจะถูกปรับสินไหม ๑๐๐๐."

เขาท่อกรวดไว้ในพก ตรวจหาคนเช่นนั้นอยู่ วันหนึ่งเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้า นามว่าสุเนตตะ กำลังเข้าไปสู่พระนครเพื่อบิณฑบาต สำคัญว่า "ท่านผู้นี้ ไม่มีมารดาบิดา" จึงติดกรวดหมายช่องหูข้างขวาของท่าน. ก่อนกรวดเข้าไปแล้วทะลุออกทางหูซ้าย.

ท่านเกิดทุกขเวทนา ไม่อาจเที่ยวไปบิณฑบาตได้ จึง (เหาะ) ไปทางอากาศแล้ว ปรีนิพพานในบรรณศาลาของตน. พวกมนุษย์ในโคจรคามรู้ (ว่า) ท่านไม่มา คิดว่า "ความไม่ผาสุกอะไรๆ คงจักมี" จึงพากันไปในที่นั้น เห็นท่านปรีนิพพานแล้วต่างก็คร่ำครวญ.

บุรุษช้วนมนั้นจำท่านได้ในที่นั้น จึงกล่าวว่า "ข้าพเจ้าเมื่อจะทดลองศิลปะของตน จึงประหารท่านผู้นี้" พวกมนุษย์ได้ยินดังนั้น จึงช่วยกันทูปเขาให้ตายแล้ว. เขาโหม้อยู่ในอเวจี จนแผ่นดินนี้หนาขึ้นได้ประมาณโยชน์หนึ่ง แล้วได้เป็นสิฏฺฐิภูเปรตที่เขาศิขณภูฏ ด้วยเศษผลแห่งกรรม. สรีระของเปรตนั้น (สูง) ๓ คาวุต, ค้อนเหล็กหกหมื่นอันไฟติดทั่ว ลูกโซนแล้ว กระทบ่าลงบนกระหม่อมของเขาแล้วทำลายศีรษะ, ศีรษะที่แตกแล้วๆ กลับตั้งขึ้นไปอีก.

เรื่องสิฏฺฐิภูเปรต มาในพาลวรรค ธรรมบท.

[๑๔๔] อีกประการหนึ่ง ในปรกรรมทั้งหลาย มีสุทธวัคคภูทิกกาเป็นต้น แม้ช่างถาก ท่านก็เรียกว่า "ผู้มีศิลปะ" อย่างนี้คือ

"ช่างถาก ๑ ช่างทอ ๑ ช่างย้อม ๑ ช่างกำลบก ๑ ช่างหนังเป็นคำรบ ๕ เรียกว่าช่าง ผู้มีศิลปะ."

แท้จริง ช่างถากเป็นต้น ท่านเรียกช่าง เพราะทำ คือสร้างสิ่งก่อสร้างมีการงานของช่างถากเป็นต้น และเรียกว่าผู้มีศิลปะ เพราะคนเหล่านี้มีศิลปะ เพราะฉะนั้น แม้การงานของช่างถากจึงชื่อว่าศิลปะ. จริงอยู่ ศิลปะเมื่อนั้นจัดเป็นมงคล เพราะนำมาซึ่งประโยชน์. ในข้อนั้นมีเรื่องเหล่านี้ (เป็นอุทาหรณ์).

ปฐิสฺ มาเรณตสฺส สหสฺสํ ตสฺมา ยมฺหิ ปทญฺเฐ ทณฺโท นตฺถิ ตาทิสฺ นิมมาตาปิตฺกํ กญฺจิ อุปราทเรหิตฺติ อาท ๑

โส สกฺขรา อุจฺจงฺเค กตฺวา ตาทิสฺ อุปราทเรนฺโต เอกทิวสฺ สฺเนตฺตํ นาม ปจฺเจกพุทฺธํ ปิณฑาย นคฺรํ ปวิสฺนตฺ ติสฺวา อยฺ นิมมาตาปิตฺโกติ ตสฺส ทกฺขิณกณฺณโสตฺ สฺนธาย สกฺขรํ ชิปี ๑ สกฺขรา ปวิสฺติวา วามโสเตน นิภฺขมิ ๑

โส อุปรนฺนทุกฺขเวทโน ปิณฑาย จริตฺมสฺสโกนฺโต อากาเสน คนฺตฺวา อตฺตโน ปณฺณสาลายํ ปรีนิพฺพายิ ๑ โคจรคามे มนุสฺสา ตํ อนาคจฺจนฺตํ ฆตฺวา กิณฺจि อผาสฺกํ ภวิสฺสตีติ ตตฺถ คนฺตฺวา ตํ ปรีนิพฺพตฺ ติสฺวา ปรีเทวีสุ ๑

โสปี ปาปปฐิสฺ ตตฺถ ตํ สญฺชานิตฺวา อหํ อตฺตโน ลิปฺปี วิมฺสนฺโต อิมํ ปทรีนฺติ อาท ๑ ตํ สุตฺวา มนุสฺสา ตํ โยเถตฺวา มาเรสุ ๑ โส ยาวายํ ปจฺวี โยชนมตฺตํ อุลฺลสนฺนา ตาว อวีจิมฺหิ ปจิตฺวา ปกฺกาวเสเสน คิซฺมกฺกุญฺเฐ สฺฐจฺิภูเบโต อโหสิ ตสฺส ติคาวุตํ สรีรํ สฺฐจฺิยภูฏสฺสทสฺสานิ อาทิตฺตานิ สมฺปชฺชลิตานิ ตสฺส มตฺถเก นิปตฺติวา นิปตฺติวา ลิสฺ ภินฺทฺหติ ภินฺนํ ภินฺนํ ปฺนุ อญฺจหติ ๑

ธมฺมปทสฺส พาลวคฺเค สฺฐจฺิภูเบตฺวตฺถ ๑

[๑๔๔] อปิจ

ตจฺฉโก ตนฺตฺวาโย จ รชโก จ นหาปีโต
ปญฺจโม จมฺมกาโร จ การโว ลิปฺปีโน มตาติ

เอวํ สุตฺวตฺตคฺคภูทิกาสฺส ตจฺฉโกปี ลิปฺปีติ วุตฺโต ๑ ตจฺฉกาทโย หิ กโรนฺติ นิมฺมินฺนติ ตจฺฉกาทิกนฺติ การโว ลิปฺปเมเตสฺมตฺถิติ ลิปฺปีโนติ จ วุจฺจนฺติ ตสฺมา ตจฺฉกมฺมมฺปิ ลิปฺปี นาม ๑ ตมฺปิ หิ อตฺถาวหนฺโต มงฺคลํ ๑ ตตฺริมานิ วตฺถุนิ

[เรื่องพระเจ้ากัฏฐวาหนะที่ ๑]

[๑๔๕] พระราชกุมารโอรสของพระเจ้าพิมพิสาร พระนามว่าโพธิ ให้สร้างปราสาทชื่อโกกนท มีรูปไม่เหมือนปราสาทอื่นบนพื้นปฐพีเป็นประหนึ่งว่าลอยอยู่ในอากาศ ตรัสถามช่างว่า ปราสาทรูปอย่างนี้ ท่านเคยทำหรือ? หรือว่านี่ เป็นศิลปะอันแรกของท่านโดยแท้” ช่างกราบทูลว่า “ขอเดชะ เป็นศิลปะอันแรกแท้จริง.” พระราชกุมารทรงดำริว่า “ถ้าช่างนี้จักทำปราสาทรูปอย่างนี้แม้แก่ผู้อื่น, ปราสาทนี้ จักไม่น่าอัศจรรย์, ควรที่เราจะฆ่าช่างนี้เสีย ตัดมือเท้าของเขาเสีย หรือควักนัยน์ตาของเขาเสีย” ดังนี้แล้ว จึงตรัสบอกเรื่องนั้นแก่มาณพชื่อลัญชิกบุตร ปิยสหายของพระองค์. มาณพคิดว่า “ผู้มีศิลปะ หาค่ามิได้, เมื่อเราเห็นอยู่ เขาจะอย่าฉิบหายเสียเลย” ดังนี้แล้ว ได้ให้สัญญาแก่ช่าง. ช่างพูดว่า “นาย ท่านบอกแก่ข้าพเจ้า (นับว่า) ทำการดีแล้ว ข้าพเจ้าจักรู้จักที่ควรทำในเรื่องนี้.”

ต่อมาวันหนึ่ง พระราชกุมารตรัสถามว่า “การทำงานในปราสาทสำเร็จแล้วหรือ?” ช่างกราบทูลว่า “ยังไม่สำเร็จ พระเจ้าข้า การงานยังเหลืออยู่มาก.” พระราชกุมารตรัสถามว่า “การงานชื่ออะไร ? ยังเหลืออยู่.” นายช่างกราบทูล “ข้าพระองค์จะทูลในภายหลัง ขอพระองค์ได้โปรดให้คนชนไม้แห้งที่ไม่มีแก่นมาก่อนเกิดพระเจ้าข้า.” พระราชกุมารนั้น ก็ให้คนชนไม้เหล่านั้นมาแล้ว.

ลำดับนั้น ช่างจึงทูลพระราชกุมารนั้นว่า “พระเจ้าข้า จำเดิมแต่นี้ ใครๆ ไม่ควรมาสู่สำนักของข้าพระองค์, เพราะว่า เมื่อข้าพระองค์ทำการงานที่ละเอียดอยู่ เมื่อพูดกับคนอื่น ความฟุ้งซ่านก็จะมี, แต่ในเวลาอาหาร ภริยาของข้าพระองค์เท่านั้น จักนำอาหารมาให้.” พระราชกุมารนั้นตรัสรับรองแล้ว ทรงวางอาร์กขาล้อมเรือนไว้ เพื่อประโยชน์จะไม่ให้เขาหนีออกได้.

ฝ่ายช่างนั่งในห้องตากไม้เหล่านั้น ทำเป็นนกรูทแล้ว สั่งภริยาผู้มาในเวลาอาหารว่า “นี่แน่ห่อน เธอจงขายของที่มีอยู่ในเรือน ให้หมดแล้ว เก็บเงินทองไว้” ในเวลาที่นกสำเร็จแล้ว สั่งว่า “วันนี้ เธอควรพาเด็กแม่ทั้งหมดมา” ภริยาได้ทำตามสั่งแล้ว. ช่างบริโภคอาหาร

[๑๔๕] โพธิ นาม พิมพิสารบุตรโต ราชกุมารโอรส วิตเล อญเฑติ ปาสาเทติ อสทิสรูป อากาเส อุปตมานมิม โกกนท นาม ปาสาท การเวควา วฑฒกั ปุจฉิ กินตยา เอวรูป ปาสาท กตปุพโพ อุทาหุ ปจฺมลิปปเมว เต อิทนติ ฯ ปจฺมลิปปเมว เทวติ ฯ ราชกุมารโ สจาย อญเณสสาปี เอวรูป ปาสาท กริสฺสติ อัย ปาสาท อนจฺฉริโย ภวิสฺสติ อิม มยา มาเรตุ วา หตฺถปาเท วาสส ฉิทฺติตุ อุกฺขินิ วาสส อุปปาญฺเจตุ วฏฺฐตฺติ จินฺเตตฺวา ตมตถ อตฺตโน ปิยสหายกสฺส สญฺชีกาปุตฺตสฺส นาม มาณวกสฺส กเถสิ ฯ มาณวก อนคฺโข สิปปิกโก มยิ ปลฺสนฺเต มา นสฺสตุติ วฑฺฒกิสฺส สญฺญํ อทาลิ ฯ วฑฺฒกั ภทฺทกนฺเต สามี กตฺ มม อโรเจนฺเตน อหเมตฺถ กตฺตพฺพ ชานิสฺสามิติ อาท ฯ

อเถกทิวส ราชกุมารโ ก็ ปาสาทกมฺมํ นิฏฺฐิตนฺติ ปุจฉิ ฯ น เทว นิฏฺฐาติ พฺหุ อวลฺลิกฺขนฺติ ฯ ก็ นาม กมฺมํ อวลฺลิกฺขนฺติ ฯ ปจฺฉา เทว อัจจิกฺขิสฺสามิ นิสฺสารานิ ตาว สุกฺขทารุณี ออาหารเปถาติ ฯ โส ตานิ ออาหารเปสิ ฯ

อถ นั วฑฺฒกั เทว อิตฺโต ปฏฺจาย มม สนฺติกั น อาคนฺตพฺพ สฺขุมกมฺมํ กโรนฺตสฺส ทิ อญเณน สทฺธิ กเถนฺตสฺส วิกฺเขโป โทติ ออาหาร- เวลายํ ปน มม ภริยาว ออาหาร ออาหาริสฺสติ อาท ฯ โส สาธฺตติ วตฺวา ตสฺส อนิกฺขมนฺตถาย เคหฺ ปริกฺขิปปิตฺวา อารกฺขํ จเปสิ ฯ

วฑฺฒกัปิ คพฺเภ นิสินฺโน ตานิ ทารุณี ตจฺเจตฺวา ครุพฺสกุณฺํ กตฺวา ออาหารเวลาย อาคตฺ ภริยํ เคเห วิชฺชมานกํ สพฺพ วิกฺกัณฺตฺวา ทิรญฺญ- สฺวณฺณํ คณฺหาติ ภทฺเทติ วตฺวา นิฏฺฐิตกาเล อชฺช สพฺเพปี ทารเก คเหตุวา อาคจฺเจยฺยาสีติ อาท ฯ

เข้าแล้ว พร้อมทั้งบุตรและภริยา นั่งในท้องนงแล้วหนี
ออกทางหน้าต่างไปลงที่หิมวันตประเทศ สร้างพระนครแล้ว
ครองราชสมบัติในพระนครนั้น ได้เป็นพระราชอาพระนาม
ว่ากัฏฐวาหนะแล้ว

เรื่องพระเจ้ากัฏฐวาหนะ มาในอรรถวรรคธรรมบท.

[เรื่องพระเจ้ากัฏฐวาหนะที่ ๒]

[๑๔๖] ในอดีตกาลมีช่างไม้คนหนึ่งในกรุงพาราณสี
ไม่มีศิษย์ผู้เป็นที่ ๒ ในท่านผู้เป็นอาจารย์ของตน. ช่างไม้
ผู้นั้นมีศิษย์ ๑๖ คนในศิษย์ ๑๖ คนนั้น แต่ละคนๆ มี
อันเตวาลิกคนละพัน. คนเหล่านั้นทั้งหมดมีประมาณ
๑๖,๐๑๗ คน ด้วยประการฉะนี้. ช่างไม้เหล่านั้นไปป่า ทำ
ปราสาทต่างๆ หลากชนิดในที่นั้น ผูกแพลงมาสู่กรุง
พาราณสี ตามแม่น้ำคงคาแล้วขายเลี้ยงชีวิต. วันหนึ่ง
พวกเขาปรึกษากันว่า “พวกเราไม่อาจเลี้ยงชีพด้วยการ
ช่างได้เป็นนิตย์ เพราะการงานอย่างนี้ ในเวลาที่เราแก่
ก็ทำได้ยาก” จึงเอาไม้ไม่มีแก่น มีไม้มะเดื่อเป็นต้น ทำ
เป็นนงแล้วเข้าไปข้างในของนงเหล่านั้นพร้อมด้วยบุตร
และภริยา บินไปสู่หิมวันตประเทศ ยึดราชสมบัติใน
พระนคร (ซึ่งสร้างขึ้น) ในป่านั้น.

ครั้งนั้น ศิษย์ ๑๖ คนนั้น จึงอภิเษกอาจารย์ใน
ราชสมบัติ ส่วนตนได้ตั้งอยู่ในตำแหน่งอำมาตย์.
พระราชานั้นปรากฏ (โดยพระนาม) ว่า “พระเจ้ากัฏฐ-
วาหนะ.” แม้พระนครนั้นก็ชื่อว่ากัฏฐวาหนะ เพราะเป็น
นครอันทำวเธอทรงยึดไว้แล้ว. ถึงแคว้นทั้งสิ้น ก็ชื่ออย่างนั้น.

ต่อมาพระเจ้ากัฏฐวาหนะทรงสดับว่าพระกัถส-
พุทธเจ้าทรงอุปบัติแล้ว จึงทรงส่งอำมาตย์ผู้ใหญ่ ๑๖ คน
พร้อมทั้งบริวารไปรับสั่งว่า “ไปเถิด พ่อทั้งหลาย พวกท่าน
จงรู้ประวัติ (เรื่อง).” อมาตย์เหล่านั้น เมื่อจะไป กราบทูลว่า
“ถ้าพระพุทธเจ้าทรงอุปบัติแล้ว ข้าพระองค์ทั้งหลายจะไม่
กลับ, ถ้าไม่ทรงอุปบัติ จึงจะกลับ”

ลำดับนั้น พระราชาจึงตรัสสั่งอำมาตย์ราชภาคินย
ของพระองค์ผู้หนึ่ง ซึ่งนับเนื่องในอมาตย์ ๑๖ นายว่า
“พ่อ เธอจงกลับมาบอกฉัน.” เขาทูลรับพระราชโองการ
แล้ว. อมาตย์แม่ทั้งหมดนั้นไปถึงกรุงพาราณสี ด้วยการ

สา ตถา อกาลิ ฯ โส ภูตตปาตราโส สปุตตทาโร
สกุณกุกฉิมหิ นิสีทิตวา วาตปาเนน นิภขมิตวา
ปลายนโต ทิมวนเต โอตริตวา นคร มาเปตวา
ตตถ รชช กิเรตวา กุฏฐวาหน นาม ราชา อโหสิ ฯ

ธมมปทสส อตตวคเค กุฏฐวาหนวตถุ ฯ

[๑๔๖] อดีเต พาราณลีย เอโก รุกขวฑฒกึ
สเก อางริยเก อหุติโย อโหสิ ฯ ตสส ลิสสา
โสฬส เตเสวเกกสส สหสสนเตวาลิกา ฯ อิติ เต
สพเพ สตตรสาธิกา โสฬสสหสสมตตา ฯ เต อรณญ์
คนตวา ตตถ นานาปาสาทวิกติโย กตวา กุลล
พนธิตวา คงคาย พาราณสี อาเนตวา วิกิณิตวา
ชีวิต กปเปสฺ ฯ เต เอกทิวส น สกกา วฑฒกึ-
กมเมน นิจจ ชีวิตุ ทุภกรณหิ ชรกาเล เอตนติ
มนเตตวา อุทุมพราทีหิ นิสสารกกุเจหิ สกุณ
กตวา ปุตตทาเรหิ สหุธี เตสมพพนตร ปวิสิตวา
ทิมวนต คนตวา ตตถ อรณญสมิ นคร รชเช
คณทิสฺ ฯ

อถ เต โสฬส ลิสสา อางริย รชช อภิ-
ลิจจิตวา สย อมจจกุฏฐาเน อฏจฺสฺ ฯ โส กุฏฐวาหน
ราชาติ ปากโฏ ตมปี นคร เตน คหิตตตา
กุฏฐวาหน นาม ชาต ตถา สกกรกฺขปิ ฯ

กุฏฐวาหนราชา อปรภาเค กสสปพุทธสส
อุปนุณนากาเว สุตวา สปริวาเร โสฬส เชฏฐอมจเจ
เปเสสิ คจฉถ ตาตา ปวตตี ชานาธาติ ฯ เต
คจฉนตา ยทิ พุทฺโธ อุปนุโน นาคมิสสาม ยทิ
น อุปนุโน อาคมิสสามาติ วทิสฺ ฯ

อถ ราชา อตตโน ภาคินยย โสฬส-
อมจจปริยาปนน์ เอก อมจจ ตาต ตว ปจจาคนตวา
มยหิ อโรเจหิติ อาห ฯ โส สาธูติ สมปฏิจฉิ ฯ
เต สพเพปี สพพตถ เอกเรตติวาเสน คนตวา

รอนแรมคืนเดียวในที่ทุกสถาน. แต่เมื่ออมตย์เหล่านั้นไปถึง พระศาสดาปริณิพพานเสียแล้ว. พวกเขาคร่ำครวญอยู่ว่า “พุโธ (เสียแรง) พวกเรามาสิ้นระยะทางไกล เพียงแต่จะเห็น ก็ไม่ได้” ใครจะทำโอวาทที่พระศาสดาประทานไว้ จึงบวชหมดทุกคน เว้นแต่อมตย์ราชภาคินยอนั้น. ฝ่ายอมตย์ราชภาคินยพาเอาพระบริโศกธาตุ กล่าวคืออมกรกของพระศาสดาและพระเถระรูปหนึ่งไปสู่ แคว้นกัฏฐวาหณะ.

พระราชาทรงสดับธรรมของพระเถระแล้ว ให้สร้างวิหาร ให้ประดิษฐานพระเจดีย์ทรงทำบุญมีทานเป็นต้น ดำรงอยู่ตลอดพระชนมายุแล้ว ทรงอุปบัติในเทวโลก. เมื่ออมตย์ผู้บวชแล้วเหล่านั้นมรณภาพแล้ว ได้เป็นบริวารของพระราชานั้นนั่นเอง. เทพบุตรเหล่านั้นยังพุทธานุสรณ์หนึ่งให้สิ้นไปแล้วในเทวโลกทั้งหลาย. เมื่อพระศาสดาของเราทั้งหลายยังไม่ทรงอุปบัตินั้นแล, จุตไปแล้วจากเทวโลก. ในเทพบุตรเหล่านั้น เทพบุตรผู้อาจารย์บังเกิดในสกุลบุโรหิตของพระเจ้ามหาโกศล. เขามีนามว่า “พาวรี.” นอกนั้นก็บังเกิดในสกุลพราหมณ์ในกรุงสาวัตถี. ในชนเหล่านั้น ในเบื้องต้น อันเดวาลิกผู้ใหญ่ ๑๖ คนได้เรียนศิลปะในสำนักของพาวรีพราหมณ์. อันเดวาลิกนอกนี้เรียนในสำนักของอันเดวาลิกผู้ใหญ่ ๑๖ คน.

ในกาลนั้น พระเจ้ามหาโกศลสวรรคตแล้ว. ปเสนทิกุมารเป็นพระราชบิดา ได้พระราชทานตำแหน่งที่พระราชบิดาของพระองค์ พระราชทานและโศกะอื่น แก่พาวรีพราหมณ์. นัยว่า ท้าวเธอทรงศึกษาศิลปะ ในสำนักของพาวรีพราหมณ์ ครั้งเป็นพระราชกุมาร. ต่อมาพาวรีพราหมณ์ ทูลขอพระบรมราชานุญาตแล้ว พร้อมด้วยพวกศิษย์บรรพชาเป็นดาบส ไปถึงฝั่งแม่น้ำโคธาวารี แล้วโดยลำดับ อยู่ในที่นั้น เลี้ยงชีวิตด้วยผลไม้ไม่น้อยใหญ่. เมื่อพาวรีพราหมณ์กำลังอยู่ในที่นั้น พระศาสดาของเราทั้งหลายทรงอุปบัติแล้วในโลก.

ต่อมา พาวรีพราหมณ์สดับการอุปบัติของพระพุทธเจ้า จึงส่งอันเดวาลิกผู้ใหญ่ ๑๖ คน พร้อมด้วยบริวารทั้งหมดไป โดยนัยก่อนนั้นแล. อันเดวาลิกเหล่านั้นไปแล้วฟังเทศนาของพระศาสดาบรรลพพระอรหันต์พร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลาย ได้เป็นเอหิภิกขุ เว้นแต่มาณพชื่อปิงคิยะ โดยนัยแห่งคำที่ท่านกล่าวแล้ว ในปารายนวรรค ในที่สุดแห่งสุดตนิบาต.

พาราณสี สมปตตา ๑ สมปตเตสุ ๑ เตสุ สตถา ปริณิพพายี ๑ เต อโห ทูรมทธานิ อากนตวา ทสสนมตต์ น ลภิมหาติ ปริเทวมานา สตถารา ทินโนวาที กตตุกามา ตั ภาคินเญยามจจ จเปตวา สพุเพ ปพพชิสสุ ๑ ภาคินเญโย ปน สตถุ ธมมกรกสงฆาตฺ ปรีโศกธาตฺ เอกภจ เถร์ คเหตุวา กภูวาหนรรฐจฺ คโต ๑

ราชา เถรสส ธมฺมํ สุตวา วิหาริ กาทเรตวา เจริญํ ปติฏฐาเปตวา ทานาทิกิ ปรุณญิ กตวา ยาวตายุกิ จตวา เทวโลเก นิพพตติ ๑ เตปิ ปพพชิตา กาลิ กตวา ตสเสว รมโย ปริวารา อहेสุ ๑ เต เอกิ พุทฺธนฺตริ เทเวสุ เขเปตวา อมหากิ สตถริ อนุปนเนเยว เทวโลกโต จวิสสุ ๑ เตสุ อัจริโย มหาโกศลรมโย บุโรหิตกุเล นิพพตติ ๑ พาวรีติสสนามิ ๑ อวเสสา สวตถิยิ พราหมณกุลเสสุ ๑ เตสุ ปุพฺเพ โสฬส เชฏฺจนเตวาลิโน พาวรีสส สนฺติเก สิบปี อุกคฺเหลสุ ๑ อิตเร โสฬสนนํ เชฏฺจนเตวาลิโน สนฺติเก ๑

ตทา มหาโกศลราชา มโต ๑ ปเสนทิกุมาริ ราชานํ หุตวา อตตโน ปิตรา ทินนญจ อภยญจ โภคิ พาวรีสส อทาสี ๑ โส กิร กุมารกาเล พาวรีสส สนฺติเก สิบปี อุกคฺคฺนหิ ๑ อปรภาเค พาวรีราชานํ อนุชานาเปตวา สห ลิสฺเสหิ ตา ปสฺปพพชชฺ ปพพชิตวา อนุกกเมน โคธาวรีนทิกุลิ คนฺตวา ตตถ วสิตวา ผลาผลน ชีวิทํ กปฺเปสิ ๑ ตสฺมี วสนฺเต อมหากิ สตถา โลเก อุตฺปาติ ๑

โส อปรภาเค พุทฺธปรฺปาที สุตวา ปรุริมฺนเยเนว สพุเพ สปริวาเร โสฬส เชฏฺจนเตวาลิโน เปเสสิ ๑ เต คนฺตวา สุตตนิปาตาวसानเ ปารายนวกฺเค วุตตนเยน สตถุ เทสนํ สุตวา สห ปฏิสมฺภิทาหิ อรหตฺตํ ปตวา เอหิภิกฺขุ อहेสุ จเปตวา ปิงคิยํ นาม มายวํ ๑

ก็บังคิยามานพนั้นเป็นหลานของพาวรีพราหมณ์ นับเนื่องในอันเดวาลิกผู้ใหญ่ ๑๖ คน คิดว่า “ลุงของเรา ไม่ได้ฟังเทศนาอันวิจิตรเห็นปานนี้” เพราะความฟุ้งซ่าน ด้วยอำนาจความห้วงโยนนั้นจึงไม่อาจบรรลุพระอรหัตต์ได้ เป็น (เพียง) พระอนาคามีและเอหิภิกขุแล้วกลับมาบอก การอุปบัติของพระพุทธรเจ้าแก่พาวรีพราหมณ์แล้ว นั่ง พรรณนาพระคุณของพระศาสดา. แม้พาวรีพราหมณ์ก็นั่ง ฟังคำพรรณนาพระคุณนั้นอยู่เหมือนกัน.

ขณะนั้นเอง พระศาสดาทรงทราบความแก่กล้า แห่งญาณของท่านทั้ง ๒ นั้น ประทับยืนอยู่ ณ กรุง สาวตถินนั่นเอง ทรงเปล่งโอภาส (รัศมี) ดุจทองคำไปแล้ว. พระบังคิยะเห็นโอภาส คิดว่า “นี่อะไร?” เมื่อเหลียวไป ดูแลเห็นพระศาสดา เป็นดังประทับยืนอยู่ตรงหน้าของตน จึงกล่าวว่า “พระศาสดาเสด็จมาแล้ว” พาวรีพราหมณ์ลุก จากอาสนะแล้วได้ยืนประคองอัญชลี. พระศาสดาทรงแผ่ โอภาสแสดงพระองค์แก่พาวรีพราหมณ์ ทรงแสดงธรรม อันเป็นลัทธิปาละแก่ท่านทั้ง ๒ นั้นแล้ว. ในเวลาจบเทศนา พระบังคิยะเป็นพระอรหันต์. พาวรีพราหมณ์เป็น พระอนาคามี แล.

เรื่องพระเจ้ากัณฐวาหนะ มาในอรรถกถาปารายนวรรค.

กถาว่าด้วยศิลปะ จบ.

โล ที พาวรีสุส ภาคินโย โสฬสเชฏฐนเดวาลิ-
ปரியานโน น มยหิ มาตุโล เอวรูป วิจิตร
เทสนิ โสตุ ลภตติ เตน ลินหวิกุเขเปน อรหตต์
ปตตุ อสกุโกนโต อนาคามี เอหิภิกขุ จ หุตวา
ปจจาคนตวา พาวรีสุส พุทธรูปาท์ กเถตวา สตถุ
คุณ วณณยนโต นิสสิทิ ฯ พาวรีปี ตั สุนนโตว
นิสิทิ ฯ

ตัมณญเฆว สตถา เตลั ฌาณปริปากั ฌตวา
สาวตถิยั จิตฺเตว สุวณโณภาสั มุญจิ ฯ ปังคิโย
โอภาสั ทิสฺวา กิมิหนฺติ วิโลเกนฺโต อตฺตโน สมมุขา จิต्त
วिय สตถารั ทิสฺวา สตถา อาคโตติ อาห ฯ
พาวรี อญฺจายาสนา อญฺชลิ ปคฺคยห อญฺจาลิ ฯ
สตถา โอภาสั ฬริตฺวา พาวรีสุส อตฺตานั ทสฺเสตฺวา
เตลั ทฺวินนั สปฺปายั ฌมฺมานั เทเสสิ ฯ เทสนา-
วสานเ ปังคิโย อรหา พาวรี อนาคามีติ ฯ

ปารายนวคคฺควณฺณนํยั กญฺฐวาหนวตฺถุ ฯ

ลีปปกถา ฯ

กล่าวด้วยวินัย

วินยกา

[วินัย ๒ อย่าง]

[๑๔๗] ชื่อว่าวินัยมี ๒ อย่าง ด้วยสามารถวินัยของบรรพชิต และคฤหัสถ์.

[๑๔๗] วินโย นาม อนาคาริยาคาริยวเสน ทูวิโร ๑

[อนาคาริยวินัย]

ในวินัย ๒ อย่างนั้น การไม่ต้องอาบัติ ๗ กอง ชื่อว่าอนาคาริยวินัย (วินัยของบรรพชิต). อนาคาริยวินัยนั้น ชื่อว่าอันบรรพชิตศึกษาดีแล้ว เพราะไม่ต้องโทษเครื่องเคร้าหมอง และเพราะทำตนให้ตั้งอยู่ในคุณ คือมรรยาท ชื่อว่าเป็นมงคล เพราะนำมาซึ่งประโยชน์สุขในโลกทั้ง ๒. ก็ในคำเหล่านี้ คำว่า “การไม่ต้องอาบัติ ๗ กอง ชื่อว่าอนาคาริยวินัย” ข้าพเจ้ากล่าวด้วยสามารถ การกำหนดอนาคาริยวินัยอย่างอุกฤษฏ์. เพราะฉะนั้นในอาบัติแม่ทั้ง ๗ กอง อาบัติกองใดๆ อันภิกษุใดแก่งต้องแล้ว อาบัติกองนั้นๆ อันภิกษุนั้นพึงแสดงคืนเสียด้วยภูฐานวิธี (อยู่กรรม) และเทศนาวิธี (แสดง) ที่เดียว. เพราะว่ากองอาบัติแม่ที่แก่งต้องแล้ว อันภิกษุอยู่กรรมเสียก็ดี แสดงเสียก็ดี ย่อมไม่ทำอันตราย.

ตตถ อนาคาริยวินโย สดตปาตติกขณฐานันนาปชชน ๑ โส อสงกิเลสอปชชนน อจารคุณววดถาปนเนน จ สลิกชิตอ อุภยโลกहितสฺชาวหนโตมงคฺล ๑ เอตถ จ อนาคาริยวินโย สดตปาตติกขณฐานันนาปชชนนติ อุกกฏจปริจเฉทวเสน วุตต ๑ ตสฺมา สดตลฺปิ อาปตติกขณเรสุ โย โยเยน อชฺฌมาปนโน โทติ โส โส เตน วุฏฺฐานเทสนาติ ปฏิกาตพฺโพเยว ๑ อชฺฌมาปนนาปี ทิ อาปตติกขณธา วุฏฺจिता วา เทลิตา วา อนฺตรายัน กโรนฺติเยว ๑

[อันตรายิกธรรม]

ด้วยเหตุนี้ ในอรรถกถาวิภวสุตฺตปิณฑกถา ท่านจึงกล่าวว่า “ธรรมเหล่าใด ย่อมทำอันตรายต่อสวรรค์และพระนิพพาน (โมกษ) เหตุนี้ ธรรมเหล่านั้น ชื่อว่าอันตรายิกธรรม (ธรรมอันทำอันตราย). อันตรายิกธรรมเหล่านั้นมี ๕ อย่าง ด้วยสามารถกรรม กิเลส วิบากอุปวาตะ และอาณาวิตกกมมะ. ในอันตรายิกธรรม ๕ อย่างนั้น ธรรมให้ผลในภพเป็นลำดับ ๕ อย่าง ชื่อว่าอันตรายิกธรรม คือ กรรม. กรรมของผู้ประทุษร้ายภิกษุณีก็เหมือนกัน. แต่ภิกษุณีทุสกกรรมนั้น ทำอันตรายต่อพระนิพพานอย่างเดียว หากทำอันตรายต่อสวรรค์ไม่. ธรรมคือมัจฉาทิฏฐิอันตั้ง ชื่อว่าอันตรายิกธรรมคือกิเลส.

เตน อริฏฺฐลิกขาปทวณฺณนายนํ วุตตํ สคฺคโมกฺขนัน อนฺตรายัน กโรนฺตีติ อนฺตรายิกา ๑ เต กมฺมกฺกิเลสวิปากอุปวาทอาณาวิตกกมฺวเสน ปญฺจวิธา ๑ ตตถา ปญฺจานนฺตริยธมฺมา กมฺมนฺตรายิกา นาม ๑ ตถา ภิกฺขุณีทุสกกมฺม ๑ ตํ ปน โมกฺขสฺเสว อนฺตรายัน กโรติ น สคฺคสฺส ๑ นียตมิจฺฉาทิฏฺฐิธมฺมา กิเลสฺนฺตรายิกา นาม ๑

ธรรมคือปฏิสนธิของจำพวกบัณฑิตะกั ลัทธิวัชรญาณ และอุกโตพยัญชนก ชื่อว่าอันตรายิกธรรมคือวิปาก. เจตนาธรรมเป็นเหตุว่าร้ายพระอริยเจ้า ชื่อว่าอันตรายิกธรรมคืออุปวาหะ. ก็อุปวาหัตถรรายิกธรรมเหล่านั้น ย่อมทำอันตรายตลอดเวลาที่ผู้ว่าร้ายทั้งหลาย ยังไม่ให้พระอริยเจ้าทั้งหลายอดโทษเท่านั้น เบื้องหน้าแต่ให้พระอริยเจ้าทั้งหลายอดโทษแล้วนั้น หาทำอันตรายไม่. อาบัติทั้งหลายที่ภิกษุแก่งต้องแล้ว ชื่อว่าอันตรายิกธรรมคืออาณาวิตกกมะ. อาบัติแม้เหล่านั้นย่อมทำอันตราย ตลอดเวลาที่ภิกษุผู้ต้องอาบัตียังปฏิญญาความเป็นภิกษุอยู่ก็ดี ยังไม่อยู่กรรมก็ดี ยังไม่แสดงเสียก็ดีเท่านั้น, เบื้องหน้าแต่เวลาที่อาบัติอันภิกษุทำคืนแล้วตามปัจจัยนั้น หาทำอันตรายไม่.”

[๑๔๘] นัยอันมาในฎีกา อริฎฐสิกขาบทนั้นว่า “สภาพใดยอมถึง คือยอมมา ในระหว่าง คือในท่ามกลาง สันดานของสัตว์ ด้วยสามารถขัดขวางต่อสมบัตินั้นๆ เหตุนั้น สภาพนั้น ชื่อว่าอันตรายคืออนัตตะ (ความฉิบหาย) อันเป็นไปในทิฎฐธรรม (ปัจจุบัน) เป็นต้น. ธรรมซึ่งมีปกติทำอันตรายนั้น ชื่อว่าอันตรายิกธรรม. เจตนาธรรมที่ให้ผลในภพเป็นลำดับเป็นสภาพ ชื่อว่าอนันตริยธรรม. อันตรายิกธรรมคือกรรม ชื่อว่ากัมมันตรายิกธรรม.

คำที่พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า “(ภิกษุณีทุสกกรรม) หาทำอันตรายต่อสวรรค์ไม่” เพราะไม่มีลักษณะแห่งมิถนัจจา. ด้วยว่าความที่ภิกษุณีเป็นผู้อันธรรมรักษาไม่มี. ก็คำนั้น ท่านกล่าวไว้ด้วยสามารถภิกษุณีที่ดำรงอยู่โดยปกติ. แต่ภิกษุณีทุสกกรรม ที่บุคคลประพฤติ (ให้เป็นไป) ในภิกษุณีผู้เป็นอริยะ เป็นกรรมให้เป็นไปในอบายโดยแท้. ก็ในข้อนี้ มินันทมาณพเป็นอุทาหรณ์.

อีกอย่างหนึ่ง พระอรรถกถาจารย์ไม่กล่าวความที่ภิกษุณีทุสกกรรมเป็นกรรมทำอันตรายต่อสวรรค์ ก็ด้วยสามารถที่ชนทั้ง ๒ มีฉันทะร่วมกัน. แต่ท่านกล่าวความที่ภิกษุณีทุสกกรรมเป็นกรรมทำอันตรายต่อพระนิพพาน ก็เพราะประทุษร้ายข้อปฏิบัติ. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า “ก็แม้ความที่ภิกษุณีทุสกกรรมเป็นกรรมทำอันตรายต่อสวรรค์ ในเพราะประพฤติขมขื่น ใครๆ ไม่อาจห้ามได้.”

อเหตุกทิฎฐิ อกริยทิฎฐิ และนัตถิกทิฎฐิแล ที่ถึงความเป็นทิฎฐิอันตั้งชื่อว่านิตยมิถนัจจาทิฎฐิธรรม. ปฏิสนธิ

ปนทกตริจฉานคตอุกโตพยัญชนกานํ ปฏิสนธิธมมา วิปากนุตรายิกา นาม ฯ อริยุปวาทา อุปวาทนุตรายิกา นาม ฯ เต ปน ยาว อริเย น ขมาเปนติ ดาวเทว น ตโต ปรี ฯ สมัจจิจ อาปนนา อาปตติโย อาณาวิตกกมนุตรายิกา นาม ฯ ตาปี ยาว ภิกขุภาวํ वा ปฏิขานาติ น วุฏฐาติ वा न तेเสติ वा ดาวเทว น ตโต ปรนติ ฯ

[๑๔๘] ตนตสมปตติยา วิพนฺธนวเสน สตต- สนฺदानสฺส อนฺตเร เวมฺชเเม เอติ อาคจฺจตีติ อนฺตราโย ทิฎฺฐธมฺมิกาทือนตฺถิ ตสฺส กรรมสึลา อนฺตรายิกา ฯ **อนนฺตริยธมฺมาติ** อนนฺตริยสภาวา เจตนาธมฺมา ฯ กมฺมานิ เอว อนฺตรายิกา ตถา ฯ

น สคฺคสฺสาติ มิถนัจจาภิกษุณณาภาวโต วุตฺตํ น ทิ ภิกขุณิยา ธมฺมรกฺขิตภาโว อตฺถิ ฯ ปากตฺติก- ภิกขุณิยา วเสน เจตํ วุตฺตํ ฯ อริยาย ปน ปวตฺตํ อปายสํวตฺตนิกเมว ฯ นนฺทมาณโว เจตถ นิทสฺสนํ ฯ

อุภินฺนํ สมานจฺจนทดาวเสน वा น สคฺคนฺตรา- ยิกตา ฯ โมกฺขนฺตรายิกตา ปน ปฏิปตฺติยา วิทฺฐนโต ฯ อภิกวิตฺวา ปน ปวตฺตติยํ สคฺคนฺตรายิกตาปี น สกฺกา นิวาเรตฺนติ วทฺนติ ฯ

อเหตุกทิฎฐิ อกริยทิฎฐินตถิกทิฎฐิโยว นิตยภาวปตฺตตา นิตยมิถนัจจาทิฎฐิธมฺมา ฯ **ปฏิสนธิธมฺมาติ** ปฏิสนธิจิตฺตฺ-

จิตตูปบาท ชื่อว่าปฏิสนธิธรรม. ก็ศัพท์มีปณทกศัพท์ เป็นต้น ในคำว่า **ปณทกตริจฉานคตอกโตพยุฆชนกาน** นั้น เป็นเพียงอุทาหรณ์ เพราะปฏิสนธิของอเหตุกสัตว์แม่ ทั้งมวล เป็นอันตรายภพธรรมคือวิบาก. เจตนาเป็นเครื่อง ว่าร้ายพระอริยเจ้าทั้งหลาย ชื่อว่าอริยุปวาท.

สองบทว่า **ตโต ปริ** คือ เบื้องหน้าแต่ให้พระอริยเจ้าอโศก. สองบทว่า **อาปนนา อาปตติโย** ได้แก่ อาบัติ ๗ กองที่ภิกษุแก่ลั้งละเมิด. ก็โทษที่ภิกษุแก่ลั้งละเมิด โดยที่สุตแม่ทุกกฎและทุกภาสิต ย่อมทำอันตราย ต่อสวรรค์และมรรคผลได้. อาณาวิติกมมันตรายภพธรรม ย่อมทำอันตรายตลอดเวลาที่ภิกษุต้องอาบัติปาราชิกแล้ว ยังปฏิญญาความเป็นภิกษุอยู่ ต้องครุกาบัตินอกนั้นแล้ว ยังไม่อยู่กรรม ต้องลทุกาบัติแล้วยังไม่แสดงเสียเท่านั้น. เบื้องหน้าแต่เวลาที่อาบัติ อันภิกษุทำคืนแล้วตามปัจจัยนั้น หาทำอันตรายไม่."

[๑๔๙] ฎีกาสถกชั้นธกะ คัมภีร์จุลวรรค ว่า "ก็ อาปัตตาทิกรรมใดเป็นอกุศล อาปัตตาทิกรรมแม้นั้น อันภิกษุผู้ต้องอาบัติแสดงแล้วก็ดี อยู่กรรมแล้วก็ดี หาทำอันตรายไม่. เหมือนอย่างว่ากรรมคือเจตนาเป็นเครื่องว่าร้าย พระอริยแม่เป็นอกุศล ย่อมชื่อว่าเป็นอโหสิกรรมที่ถึงความ เป็นกรรมอันหาวิบากมิได้เป็นธรรมดา เพราะความ ที่กรรมนั้น มีประโยชน์สมบัติ อันการแสดงโทษที่มีอยู่แล้ว ยังพระอริยเจ้าให้อดโทษห้ามเสียแล้ว ฉนั้นใด อาปัตตาทิกรรมแม้นี้ก็ฉนั้นนั้น อันภิกษุผู้ต้องอาบัติ แสดงแล้วก็ดี อยู่กรรมแล้วก็ดี ชื่อว่าไม่ทำอันตราย เพราะอาปัตตาทิกรรมนั้น ชื่อว่าเป็นอโหสิกรรม เหตุเป็นกรรมชื่อว่าหา วิบากมิได้เป็นธรรมดา เพราะความที่กรรมนั้นมีประโยชน์ สมบัติ อันการแสดงก็ดี อันการอยู่กรรมก็ดี ห้ามเสีย แล้ว. ด้วยเหตุนี้ฉนั้นแหละ พระผู้มีพระภาคจึงตรัสความ ที่ภิกษุผู้มีอาบัติเท่านั้น ต้องไปอธิบายว่า "ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวนรกบ้าง กำเนิดสัตว์ดิรัจฉานบ้าง เพื่อภิกษุผู้มีอาบัติ."

ปาทา ฯ ปณทกาทีคคหณญเจตถ นิสสนมตต์ สพพายปี อเหตุกปปฏิสนธิยา วิปากนตรายิกภาวโต ฯ ยาหิ อริเย อูปวทติ ตา เจตนา อริยุปวาทา ฯ

ตโต **ปรนติ** ขมาปนโต อูปริ ฯ **อาปนนา** **อาปตติโย**ติ สญจิจจ วิติกนตา สตต อาปตติก- ขนธา ฯ สญจิจจ วิติกนตมฺหิ อนตมโส ทุกกฎ- ทุพฺภาสิตมฺปิ สคฺคคคฺพลานํ อนตฺรายํ กโรติ ฯ ภิกฺขุภาวํ ปฏิชานาติ ปาราชิกํ อาปนโน น วุฏฺฐาติ เสสครุกาปตฺติ อาปนโน น เทเสติ ลทุกาปตฺติ อาปนโนติ ตฎฎีกานโย ฯ

[๑๔๙] ยญเจ อาปัตตาทิกรรมํ อกุสลํ ตมฺปิ เทลิตํ วุฏฺฐิตํ วา อนนตฺรายกํ ฯ ยถา หิ อริยุปวาทกมฺมํ อกุสลํ สมานํ อจฺจยํ เทเสตฺวา ขมาปนเนน ปโยคสมฺปตฺติปฺปฏิพาหิตตฺตา อวิปากธมฺมตํ อาปนนํ อโหสิกมฺมํ โหติ เอวมฺหิปี เทลิตํ วุฏฺฐิตํ วา ปโยคสมฺปตฺติปฺติพาหิตตฺตา อวิปากธมฺมตฺตาย อโหสิ- กมฺมภาเวน อนนตฺรายกํ ฯ เตเนว สาปตฺติกสฺส ภิกฺขเว นิริยํ วทามิ ติริจฉานโยนี วาติ สาปตฺติกสฺสเว อปายคามิตา วุตฺตาติ จุลลวคฺเค สมถกฺขนธกฺฎีกา ฯ

[เรื่องพระยานาคเอรกปัตต์]

[๑๕๐] ในข้อนั้น มีเรื่องนี้ (เป็นอุทาหรณ์). ในศาสนาของพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ ภิกษุหนุ่มรูปหนึ่ง บำเพ็ญสมณธรรมในป่าสองหมื่นปี วันหนึ่งขึ้นเรือไปในแม่น้ำคงคา จับใบตะไคร่น้ำที่กอดตะไคร่น้ำไว้แล้ว แม้เมื่อเรือแล่นไปโดยเร็วก็ไม่ปล่อย. ใบตะไคร่น้ำขาดไป เธอเข้าใจว่า “โทษนั้นเล็กน้อย” ไม่แสดงอาบัติ ในเวลาใกล้จะตายเป็นเหมือนถูกใบตะไคร่น้ำรัดที่คอ แม้ประสงค์จะแสดงอาบัตินั้นก็ไม่เห็นภิกษุอื่น เกิดวิปปฏิสาร (ความร้อนใจ) ว่า “ศีลของเราไม่บริสุทธิ์” ดังนี้ จุตติ (จากภพนั้น) แล้วได้เป็นพระยานาคขนาดตัวเท่าลำเรือโกลนลำหนึ่ง. นามของพระยานาคนั้นว่า “เอรกปัตต์.” พระยานาคเอรกปัตต์นั้นคิดว่า “ด้วยอุบายนี้ เราจักได้ฟังการอุบัติแห่งพระพุทธเจ้าเป็นแน่” ดังนี้แล้ว ให้ธิดาของตนเรียนเพลงขับแล้ว (ลอยขึ้น) แม่ฟังพานใหญ่ เหนือหลังน้ำในแม่น้ำคงคา ยกธิดาขึ้นไว้บนฟังพานนั้นแล้วให้ขับ (เพลง) ในวันอุปลสถทุกกึ่งเดือน. ธิดานั้น ฟ้อนขับอยู่บนฟังพานนั้น. ชาวชมพูทวีปทั้งสิ้นต้องการจะจับนาคมาณวิกา จึงขับตอบด้วยกำลังปัญญาของตนๆ. พระยานาคปฏิเสธเพลงตอบนั้นเสีย. เมื่อนาคมาณวิกานั้นขับอยู่อย่างนี้ทุกกึ่งเดือน พุทธันดร ๑ ล่วงไปแล้ว.

ครั้งนั้น พระศาสดาทรงอุบัติในโลก เมื่อทรงตรวจดู (สัตว์) โลกในเวลาใกล้รุ่งวันหนึ่ง ทรงทราบเหตุนั้นแล้วเสด็จไปประทับนั่ง ณ คุ้งไม้ซีกต้นหนึ่งใกล้กรุงพาราณสี ทอดพระเนตรเห็นมาณพชื่ออุตตระกำลังเดินไปเพื่อจะขับ (เพลง) ตอบ จึงตรัสเรียกว่า “เธอจงมาข้างนี้ (ก่อน).” เขาเข้าไปเฝ้าพระศาสดา อันพระศาสดาตรัสถาม จึงกราบทูลเพลงขับตอบของตน. พระศาสดาตรัสว่า “อุตตระนั้นไม่ใช่เพลงขับตอบ” ดังนี้แล้ว โปรดให้เขาเรียนเพลงขับตอบ. เขากำลังเรียนเพลงขับตอนนั้น (ก็ได้) เป็นโสดาบันแล้วจึงได้ไป. ครั้งนั้น นาคมาณวิกาขับ (เพลง) ด้วย ๒ คาถาว่า

[๑๕๑] “ผู้เป็นใหญ่แห่งอะไรเล่า ชื่อว่า พระราชา ? อย่างไรเล่า พระราชา ชื่อว่ามีธูลิบน พระเศียร ? อย่างไรเล่า ชื่อว่ามีธูลิไปปราศแล้ว ? อย่างไร เรียกว่าคนพาล ?

[๑๕๐] ตตริทัง วตถุ กสสปปพุทธสาสนเน เอโก ททรรภิกขุ วิสตีวสสทสสาณิ อธณเณ สมณธมมัม กตวา เอกทิวสํ คงคาย นทียา นาวํ อภिरุยท คจจนโต เอรกคุมเพ เอรกปัตตํ คเหตุวา นาวาย เวคสา คจจนตียาปิ น มุญจิจิ ฯ เอรกปัตตํ ฉิขชิจิ ฯ โส อปมตตกเมตตนิ อาปัตติ อเทเสตวา มรณกาลเอรกปัตเตน คีวายํ คหิตโต วिय ตํ เทเสตกาโมปิ หุตวา อณณํ ภิกขุ อปสสนโต อปริสุทฺธํ เม สีสันติ วิปปฏิสารี ชาโต จวิตวา เอกรุกขนาวป- ปมาเณ นาคราชา อโหสิ ฯ เอรกปัตโตตีสส นามํ ฯ โส อทธาหํ อิมินา อุปาเยน พุทฺธรูปาหํ สุณิสสนติ จินเตตวา อตตโน ธีตฺรํ คีตํ อุกคณาเปตวา อนวทมมาสํ อุโปสถทิวเส คงคาย อุทกปิฎุเจ มหนตํ ผณํ กตวา ตตถ ธีตฺรํ จเปตวา คายาเปสิ ฯ สา ตตถ นจจันติ คายิ ฯ สกกล- ชมฺพุทฺธิปวาลิเณ นาคมาณวิกิ คณฺหิตุกามา อตตโน อตตโน ปญญาพเลน ปฏิคายิสฺสุ ฯ นาคราชา ตํ ปฏิกขิปี ฯ ตสสา อนวทมมาสํ เอวํ คายนุตฺติยา เอกํ พุทฺธนตฺรํ วิตีวตฺตํ ฯ

อถ สตถา โลเก อุปฺปชชิตวา เอกทิวสํ ปจฺจุสกาลเ โลกํ โวลเณโต ตํ ฆตวา คนตวา พาราณสีสมิเป เอกสส สิริสรุขสส มุเล นิลินโน ปฏิคายนตถํ คจจนตํ อุตตฺรํ นาม มานวํ ทิสวา อโโต เอหิติ อาท ฯ โส สตถารํ อุปสงกมิตวา สตถารา ปุญฺโง อตตโน ปฏิคิตํ กเถสิ ฯ เนตํ อุตตฺร ปฏิคิตนติ ตํ ปฏิคิตํ อุกคณาเปสิ ฯ โส ตํ อุกคณฺหนโตว โสตาปนโน หุตวา อคมาสิ ฯ อถ นาคมาณวิกา

[๑๕๑] กิสุธิปติ ราชา กิ สุ ราชา รชสสิโร กถํ สุ วิโรช โหติ กถํ พาโลติ วุจจติ ฯ

คนพาลอันอะไรพัดไป ? บัณฑิตบรรเทาได้
อย่างไร ? บุคคลย่อมมีธรรมเป็นที่เกษมจากโยคะ
อย่างไร ? ท่านอันข้าพเจ้าถามแล้ว จงบอกความ
นั้นแก่ข้าพเจ้า."

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น คำว่า **กิ สฺ** ความว่า บุคคล
เป็นอธิบดีแห่งอะไร ชื่อว่าพระราชา. คำว่า **กิ สฺ** ความว่า
ก็อย่างไรเล่าพระราชา ชื่อว่ามีธูลีบนพระเศียร. คำว่า
กถํ สฺ ความว่า อย่างไรหนอ พระราชานั้น ชื่อว่ามีธูลีไป
ปราศแล้ว. คำว่า **กถํ** ความว่าด้วยเหตุไร ท่านจึงเรียน
บุคคลว่าคนพาล. บทว่า **วฺยหติ** ความว่า คนพาลอัน
ธรรมอะไร พัดไป. บทว่า **นฺหติ** ความว่า บัณฑิตย่อม
บรรเทาสิ่งไร ด้วยธรรมอะไร. บุคคลชื่อว่ามีธรรมเป็นที่
เกษมจากโยคะ เพราะธรรมอะไร. นาคมาณวิกากล่าว
หมายถึงผู้อยู่เฉพาะหน้าว่า อุกขาหิ.

ลำดับนั้น อุตตรมาณพ จึงขับตอบด้วย ๒ คาถาว่า

[๑๕๒] "ผู้เป็นใหญ่แห่งทวาร ๖ ชื่อว่า
พระราชา พระราชาผู้กำหนด ชื่อว่ามีธูลีบนพระเศียร,
ผู้ไม่กำหนด ชื่อว่ามีธูลีไปปราศแล้ว, ผู้กำหนดอยู่
เรียกว่าคนพาล.

คนพาลอันโอะฆะพัดไป, บัณฑิตย่อมบรรเทา
ได้ด้วยความเพียร, ผู้ไม่ประกอบด้วยโยคะทั้งปวง
เรียกว่าผู้มีธรรมเป็นที่เกษมจากโยคะ"

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ฉทวาราริปติ** ความว่า
บุคคลเป็นใหญ่แห่งทวาร ๖ เพราะทวารเหล่านั้น อัน
อารมณ์มีรูปเป็นตนครอบงำไม่ได้ ชื่อว่าพระราชา. บทว่า
รชมานิ ความว่า พระราชาผู้กำหนดอยู่ในอารมณ์ทั้ง
หลายมีรูปเป็นต้น ชื่อว่ามีธูลีบนพระเศียร. บทว่า **อรชํ**
ได้แก่ไม่กำหนดในอารมณ์เหล่านั้นนั่นเอง. บทว่า **รชํ**
แปลว่า กำหนดอยู่. บทว่า **โอะเมน** ได้แก่โอะฆะ ๔

เกนสฺสุ วฺยหติ พาลो กถํ นฺหติ ปญฺหิตโต
โยคกฺเขมิ กถํ โหติ ตมฺเม อุกฺขาหิ ปฺจจฺฉิตฺติ

คาถาทูเวเน คายิ ฯ

ตตถ **กิ สฺ**ติ กิสฺส อธิปติ ราชานาม โหติ ฯ
กิ สฺติ กถํ ปน ราชานาม รชสฺสิโร นาม โหติ ฯ
กถํ สฺติ กถนฺนุ โส ราชานาม วิโรช นาม ฯ **กถนฺ**ติ
เกน การณน ปุคฺคโล พาลโติ วุจฺจติ ฯ **วฺยหติ**ติ
เกน ธรรมน วุพฺโห โหติ ฯ **นฺหติ**ติ เกน กตฺรํ
วิโนเทติ ฯ **โยคกฺเขมิ** นาม ปุคฺคโล เกน โหติ ฯ
อุกฺขาหิติ สมมุขีภูตํ สนฺธาย วทติ ฯ

อถ อุตฺตโร

[๑๕๒] ฉทวาราริปติ ราชานาม รชสฺสิโร
อรชํ วิโรช โหติ รชํ พาลโติ วุจฺจติ ฯ

โอะเมน วฺยหติ พาลो โยคา นฺหติ ปญฺหิตโต
สพฺพโยควิสฺยุตฺโต โยคกฺเขมิติ วุจฺจติ

คาถาทูเวเน ปฏิกายิ ฯ

ตตถ **ฉทวาราริปติ**ติ เตสํ รูปาทิหิ อนภิภูตตาย
ฉนฺนํ ทวารานํ อธิปติ ปุคฺคโล ราชานาม ฯ
รชมานิติ รูปาทิสฺ อารมฺมณฺสฺ รชนโติ รชสฺสิโร
นาม ฯ **อรชนฺ**ติ เตเสว อรชนโติ ฯ **รชนฺ**ติ
รชนโติ ฯ **โอะเมน**ติ กาโมฆาทินา จตฺพพิธโอะเมน ฯ
โยคา **นฺหติ**ติ สมฺมปฺปธานสงฺขาเตน โยเคน ตํ
โอะฆํ วิโนเทติ ฯ **สพฺพโยควิสฺยุตฺโต**ติ สพฺพเพหิ กาม-

ประการ มีกามโหชะเป็นต้น. สองบทว่า **โยคา นุทติ** โยคาทิตี วิสยตุโต ฯ
ความว่า บัณฑิตย่อมบรรเทาโหชะนั้นได้ ด้วยความเพียร
กล่าวคือสัมมัมปธาน. บทว่า **สพฺพโยควิสยตุโต** ได้แก่
ไม่ประกอบด้วยโยคะทั้งปวงมีกามโยคะเป็นต้น.

[๑๕๓] พระยานาคพอดได้ยินเพลงตอบนั้นก็ดีใจ
“เราไม่เคยได้ยินบทเช่นนี้ตลอดพุทธันดร ๑, พระพุทธเจ้า
ทรงอุบัติในโลกแล้วละสิหนอ ! ท่านผู้เจริญ” ดังนี้ ขึ้น
จากน้ำแล้ว พร้อมด้วยอุตตรมาณพไปสำนักพระคาสดา
ถวายบังคมพระคาสดาแล้วร้องให้ กราบทูลความที่ตน
อาศัยกรรมเพียงทำไบตะไคร้ทำให้ขาด ต้องบังเกิดใน
กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน แล้วกราบทูล (ต่อไปอีก) ว่า
“พระเจ้าข้า ข้าพระองค์ไม่ได้ความเป็นมนุษย์ ไม่ได้ฟัง
พระสัทธรรม ไม่ได้เห็นพระพุทธเจ้าเช่นพระองค์ตลอด
พุทธันดร ๑.” พระคาสดาตรัสว่า “มหาบพิตร ชื่อว่า
ความเป็นมนุษย์เป็นต้น สัตว์ได้ด้วยยากแท้” ดังนี้แล้ว
เมื่อจะทรงแสดง (ธรรม) ตรัสคาถานี้ ในพุทธวรรค
ธรรมบทว่า

[๑๕๔]”การกลับได้ความเป็นมนุษย์ ได้ยาก,
ชีวิต (ความเป็นอยู่) ของหมู่มสัตว์ (ผู้ต้องตาย) ได้
ยาก, การฟังพระสัทธรรม ได้ยาก, การอุบัติแห่ง
พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ได้ยาก.”

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **กัจฉิ** ความว่า ชื่อว่า
ได้ด้วยลำบาก คือได้ด้วยยาก เพราะต้องได้ด้วยกุศลใหญ่.
บทว่า **มนุสฺสปฏิลาโก** แปลว่า การกลับได้ความเป็น
มนุษย์. บทว่า **กัจฉิ** ความว่า ชื่อว่า ได้ด้วยลำบาก
เพราะต้องทำการงานมีกสิกรรมเป็นต้นสืบต่อการเลี้ยง
ชีวิตอยู่เสมอบ้าง เพราะชีวิตนั้นตั้งอยู่ชั่วกาลนิดหน่อย
บ้าง. สองบทว่า **มจฺจานชีวิติ** คือ แม่ชีวิตของสัตว์ทั้ง
หลาย. บทว่า **กัจฉิ** ความว่า แม้การสดับพระสัทธรรม
ชื่อว่าได้ด้วยลำบาก เพราะบุคคลผู้แสดงธรรมได้ด้วยยาก
แม้ในกาลเป็นอนึ่ง. บทว่า **กัจฉิ** ความว่า แม้การอุบัติ
แห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ชื่อว่า ได้ด้วยลำบาก คือได้
ด้วยยากเหลือเกิน เพราะอภินิหารสำเร็จได้ด้วยอุตสาหะ

[๑๕๓] นาคราชา ตํ สุตวาว มยา เอกํ
พุทฺธนฺตรํ เอวรูปํ ปทํ น สุตฺตฺตฺตํ อฺปฺปนฺโน วน
โก โลเก พุทฺธโรติ ตฺวญฺจมานโส อุกทโต อุตฺตริตฺวา
อฺตฺตเรณ สทฺธิํ สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา สตฺถารํ
วนทิตฺวา โรทฺมาโน อตฺตโน เอวปตฺตจฺเจตฺถมตฺตํ
นิสฺสาย ติรฺจฺฉานโยนิยํ นิพฺพตฺตภาวํ กเถตฺวา อหํ
ภนฺเต เอกํ พุทฺธนฺตรํ เวน มนุสฺสตฺตํ ลภามิ น
สทฺธมฺมสฺสวนํ น ตฺมฺหาทิสฺสส พุทฺธสฺส ทฺสสนฺนฺติ
อาท ฯ สตฺถา มหาราช มนุสฺสตฺตาทึ นาม
ทูลฺลภเมวาทิ ทฺสเสนโต ธรรมปทสฺส พุทฺธวคฺเค อิมํ
คาถมาท

[๑๕๔] กัจฉิ มนุสฺสปฏิลาโก กัจฉิ มจฺจานชีวิติ
กัจฉิ สทฺธมฺมสฺสวนํ กัจฉิ พุทฺธานมฺปฺปาโทติ ฯ

ตตฺถ กัจฉิตฺติ มหนฺตฺกฺุสเลน ลทฺธพฺพตฺตา
กัจฉลทฺโธ ทูลฺลโก ฯ มนุสฺสปฏิลาโกติ มนุสฺสตฺตฺต-
ปฏิลาโก ฯ กัจฉนฺติ นินฺนฺตรํ กสิกมฺมาทึนิ กตฺวา
ชีวิตฺตฺตฺติขฺญนโตปิ ปริตฺตฺตฺจายิตายปิ กัจฉลทฺธํ ฯ
มจฺจานชีวิตินฺติ สตฺตานํ ชีวิตมฺปิ ฯ กัจฉนฺติ อนเก-
กฺปฺเปสฺปิ ธรรมเทสฺสกฺบุคคลสฺส ทูลฺลภตฺตาย กัจฉลทฺธํ
สทฺธมฺมสฺสวนมฺปิ ฯ กัจฉิตฺติ มนุสฺสาเห น อภินิหารสฺส
สมิขฺชนโต สมิทฺธาภินิหารสฺส จ อนเกกฺปฺปโกฏฺติ-
สทฺสเสทฺธิปิ ทูลฺลภฺปฺปาโทติ กัจฉลทฺโธ อติวีย ทูลฺลโก
พุทฺธานํ อฺปฺปาโทปีติ ฯ

ใหญ่ และเพราะท่านผู้มีอิทธิฤทธิ์อันสำเร็จแล้วเกิดขึ้นหา
ได้ยาก แม้นในพัน โภกฏีกัลป์เป็นอนเนก.

พระยานาคลำดับพระธรรมเทศนานั้นแล้ว, น่าจะได้
(สำเร็จ) ผลทีแรก (คือโสดาปัตติผล) ในวันนั้น, แต่ไม่ได้
เพราะเป็นสัตว์ดิรัจฉาน. พระยานาคนั้นไม่ได้รับความ
ลำบาก ในฐานะ ๕ คือ ถือปฏิสนธิ ลอกคราบ การ
วางใจยังลงสู่ความหลับ เสพเมถุนด้วยนางนาคผู้มีชาติ
เสมอกัน จูติ เหมือนพวกนาคเหล่าอื่น ย่อมได้เพื่ออัน
เที่ยวไปด้วยรูปแห่งมาณพเหมือนกันแล.

เรื่องพระยานาคเอรภปัตต์ จบ.

[๑๕๕] เพราะฉะนั้น ภิกษุต้องอาบัติใดๆ พึงปฏิบัติ
(ให้ถูกต้อง) ตามธรรมในอาบัตินั้นๆ ทีเดียว. เพราะว่า
ภิกษุเมื่อปฏิบัติอย่างนั้น ย่อมอาจบรรลุแม้มรรคผลได้แท้.
จริงอย่างนั้น พระศาสดาเมื่อเสด็จเที่ยวจาริกไปในแคว้น
โกศล ทอดพระเนตรเห็นต้นไม้โพรงต้นใหญ่ในระหว่างทาง
ถูกเพลิงไหม้แล้ว มีพระประสงค์จะทรงแสดงธรรมเปรียบ
ด้วยกองเพลิง ประทับนั่งที่โคนไม้ต้นหนึ่งแล้ว ทรงแสดง
อัคคิกขันธไธมสูตฺร ในสัตตกนิบาตอังคุตตรนิกาย โดยนัย
เป็นต้นว่า “ภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายเห็นกองเพลิง
ใหญ่โน้นหรือไม่?”

[ภิกษุ ๓ เหล่า]

[๑๕๖] นัยอันมาในอรรถกถา จูฬังฆราสังฆมาตสูตฺร
ในเอกนินบาต อังคุตตรนิกายว่า “นามกาย (คือ เวทนา
สังขยา สังขาร วิญญาน) ของภิกษุ ๖๐ รูป กัลดกัลม
แล้ว เพราะลำดับเทศนานั้น, เมื่อนามกายกัลดกัลมแล้ว
กรชกาย (คือรูปขันธ์) ก็เร้าร้อน. เมื่อกรชกายนั้น
เร้าร้อนแล้ว โลหิตอันรวมกันเข้าแล้ว ก็พุ่งออกมาจาก
ปาก. ได้ทราบว่ ภิกษุเหล่านั้นต้องอาบัติปาราชิก.
ภิกษุ ๖๐ รูป (อีกพวกหนึ่ง) คิดว่า “การประพตฺติพรหม
จรรยให้บริสุทธิ์บริบูรณ์จนตลอดชีวิตในพระพุทธศาสนา
ทำได้ยาก” ดังนี้แล้ว พากันสึก. ได้ทราบว่ภิกษุเหล่านั้น
ประพตฺติย่ำยีสิกขาบทเล็กน้อย. ภิกษุ ๖๐ รูป (อีกพวก

ดี สุตฺวา นาคราชา ตัฑิวสั ปจฺมผลั ลภยย
ติรจฺจนาคตตฺตา ปน นาลตถ ๑ โส อญฺเฆ นาคา
วีย ปฏิสนฺธิ ตจฺจหนั วิสสุภฺจนิทฺโททุกมณั สขาติยา
เมถุนเสวนา จุติติ ปญฺจสุ จาเนสุ อภิลมณภาวั
ปตฺวา มาณวกรูเปเนว วิจริตุ ลภตฺติติ ๑

เอรภปตฺตวตฺถ ๑

[๑๕๕] ตสฺมา ยั ยั อาบตฺติ อาปชฺชติ ตตถ
ตตถ ยถาธมฺมึ ปฏิปชฺชิตพฺพเมว ๑ เอวํ ปฏิปชฺชนโต
หิ มคฺคผลมปี ปตฺตุ สกฺโกติเยว ๑ ตถา หิ สตถา
โกสลรฺกฺเจ จาริกั จรมาโน อนฺตรามคฺเค มหนตฺ
สุสิรรุขั อคฺคินา ททฺฒั ทิสฺวา อคฺคิกฺขนฺเณ
อุปเมตฺวา ธมฺมึ เทเสตฺกาโม อภยฺตฺรสมึ รุกฺขมุเล
นิสิทิตฺวา ปสฺสสฺส โน ตุมเห ภิกฺขเว อมฺมึ มหนตฺ
อคฺคิกฺขนฺนฺนฺติอาทินา นเยน สตตฺกนิปาตจฺจตฺตเร
อคฺคิกฺขนฺธไธมสูตฺตํ เทเสสิ ๑

[๑๕๖] ตั สุตฺวา สฺภฺจิชฺยา ภิกฺขุณฺนํ นามกาโย
สนฺตตฺโต นามกาเย สนฺตตฺเต กรชกาโย สนฺตตฺโต
ตสฺมึ สนฺตตฺเต นิธานคตฺ อญฺหนั โลหิตํ มุขโต
อุคฺคณฺณิ ๑ เต กิร ปาราชิกมาปฺนนา ๑ สฺภฺจึ ภิกฺขุ
ทฺฤกัรํ พุทฺธสาสเน ยาวชิวํ ปริปฺนณฺณํ ปริสุทฺธํ
พรหมจริยํ จริตฺตฺนฺติ วิพฺภมึสุ ๑ เต กิร ขุทฺทาณู-
ขุทฺทกลิกฺขาปทานิ มทฺทนฺตา วิจริสุ ๑ สฺภฺจึ ภิกฺขุ
สตฺตฺเทสนาภิมุขั ญาณํ เปเสตฺวา สทฺ ปฏิสมภฺทาหิ
อรหตฺตํ ปตฺตา ๑ เต กิร ปริสุทฺธสึลา อเหตุ ๑
อิจฺเจสา เทสนา อิมสั ติณฺณนฺนฺมปี สผลา ซาตา ๑
อรหตฺตปฺปตฺตานํ ตาว สผลา โหตุ อิตเรสั กถั

หนึ่ง) ส่งญาณมุ่งตรงเทศนาของพระศาสดา บรรลุ พระอรหัตพร้อมด้วยปฏิ-สัมภทาทั้งหลาย. ได้ทราบว่ ากิษุเหล่านั้น ได้เป็นผู้มีศีลบริสุทธิ์. เทศนากัณฑ์นี้มีผลแก่ กิษุแม่ ๓ พวกนี้ ด้วยประการฉะนี้. ถาถามว่า “เทศนา กัณฑ์นี้มีผลแก่กิษุผู้บรรลุพระอรหัต ยกไว้ก่อน. ที่มีผล แก่พวกกิษุนอกนี้อย่างไร ? . ตอบว่า “ก็ฉิว่า กิษุเหล่านี้นั้นไม่พึงสดับเทศนากัณฑ์นี้ไซริ์ ก็จะมีเป็นผู้ประมาทไม่ อาจละละฐานะได้ เพราะเหตุฉะนี้ นั้น บาปนั้นเมื่อเจริญ (พอกพูน) แก่กิษุเหล่านั้น จะพึงให้จมลงในอบายถาย เดียว, แต่กิษุเหล่านั้นสดับเทศนากัณฑ์นี้แล้ว เกิดความ สงเวชะละฐานะได้ ตั้งอยู่ในภูมิของสามเณร บำเพ็ญศีล ประกอบขวนขวายในโยนิโสมนสิการ บางพวกได้เป็น โสดาบัน, บางพวกได้เป็นสกทาคามิ, บางพวกได้เป็น อนาคามิ, บางพวกบังเกิดในหมู่เทพยดา, เทศนากัณฑ์นี้ ได้มีผลแม่แก่พวกกิษุผู้ต้องอาบัติปาราชิก ด้วยประการ ฉะนี้. แม่พวกกิษุนอกนี ถ้าไม่พึงสดับเทศนากัณฑ์นี้ไซริ์ เมื่อกาลล่วงไปๆ ก็จะมีต้องอาบัติสังฆาติเสสบ้าง ปาราชิกบ้าง, แต่กิษุเหล่านี้สดับเทศนากัณฑ์นี้แล้ว คิด ว่า “แหม! พระพุทธศาสนาช่างมีความขัดเกลางจริง เรา ทั้งหลายไม่อาจบำเพ็ญข้อปฏิบัติให้บริบูรณ์ตลอดชีวิตได้ เราทั้งหลายจักสึกไปบำเพ็ญอุบาสกธรรมแล้ว เปลื้องตน เสียจากทุกข” ดังนี้แล้วสึกไป ตั้งอยู่ในสรณตริยและ เบญจศีล บำเพ็ญอุบาสกธรรม, บางพวกได้เป็นโสดาบัน, บางพวกเป็นสกทาคามิ, บางพวกเป็นอนาคามิ, บางพวก บังเกิดในหมู่เทพ, เทศนากัณฑ์นี้ได้มีผลแม่แก่กิษุเหล่านี้นั้น ดังพรรณนามานี้.”

ฐิกาลูฬัจฉราสังฆาตสูตรนันว่า “เพื่อแสดงว่า เมื่อ กรชกายกำเรบด้วยความเดือดร้อนในภายหลังอันมีกำลัง ความเรำร้อนอย่างใหญ่ย่อมเกิดขึ้น พระอรธรรกถาจารย์ จึงกล่าวว่ “เมื่อนามกายกลัดกลุ้มแล้ว กรชกายก็ เรำร้อน.” คำว่า **นิธานคต** พระอรธรรกถาจารย์กล่าว หมายถึงเอาโลहितที่คังแล้ว. สองบทว่า **อุณห์ โลहित** ความ ว่า โลहितร้อนพลุ่งออกมาแล้ว. บทว่า **จาม** คือความ ปฏิญญาว่เป็นกิษุ. สองบทว่า **ต ปาปี** ความว่ บาปนั้น ชื่อว่าเจริญอยู่อย่างนั้น ก็เพราะไม่ละความปฏิญญาว่ เป็นกิษุ. พระอรธรรกถาจารย์เมื่อแสดงว่ “โยนิโส มนสิการที่กิษุแม่ผู้แกล้งต้องอันติมวัตถุ (ปาราชิก) แล้ว

สผลาติ ๑ เต ทิ ยทิ อิมิ เทสนัน น สุณณยฺยํ ปมตตา หุตวา จานัน ชหิตัน น สกุกุณณยฺยุนติ ตโต เนสํ ตํ ปาปี วฑฒมานัน อปาเยเสว สลีสทาเปยย อิมนตุ เทสนัน สุตวา ชาตสเวคา จานัน ชหิตวา สามเณรภูมิย จิตา ทสสิลลํ ปุเรตวา โยนิโสมนสิการเ ยุตตปฺปยุตตา เกจิ โสตาปนนา เกจิ สกทาคามิโน เกจิ อนาคามิโน อहेสํ เกจิ เทเวสุ นิพพตตา เอวํ ปาราชิกาปนนานมปิ สผลา อโหสิ ๑ อิตเรปิ ยทิ อิมิ น สุณณยฺยํ คจจนเต คจจนเต กाले สงฆาติเสสปี ปาราชิกปี อาปชเชยฺยํ อิมนตุ สุตวา อโห สลฺลเชตํ พุทฺธสาสนัน น สกุกา อมเหติ ยาวชิวํ อิมิ ปฏิปตตี ปุเรตํ วิพภมิตวา อุปาสกธมมํ ปุเรตวา ทุกขโต มุจจิสฺสามาติ วิพภมิตวา สรณตฺตยปภจสิลฺลเสส ปตฺติจฺจาย อุปาสกธมมํ ปุเรตวา เกจิ โสตาปนนา เกจิ สกทาคามิโน เกจิ อนาคามิโน เกจิ เทเวสุ นิพพตตา เอวณเตสมปี สผลา วาติ เอก- นิปาตงคฺคตเร จุฬจฉราสงฆาตสูตตวณณนายนโย ๑

พลวตา ปจฉานตาเปน ส่วฑฒมานเ กรชกาเย มหาปริฬาโ อูปชชตตี อาห นามกาเย สนตตเต กรชกาโย สนตตโตติ ๑ **นิธานคตฺตติ** สนวนิจิตโลहितํ สนธาย วุตตํ ๑ **อุณห์ โลहितนติ** โลहितํ อุณห์ หุตวา อุคคณฺธิ ๑ **จามนติ** กิษุขุปปฏิญญํ ๑ **ตํ ปาปนติ** กิษุขุปปฏิญญาย อวิชหิตตตา ตถา วฑฒมานัน ตํ ปาปี ๑ อนติมวัตถุ อชฺฆมาปนนานปี อุปาเยน ปวตตียมาโน โยนิโสมนสิการเ อตถาวโ โหติเยวติ ทสเสนโต ชาตสเวคาติอาทิมาห ๑ **อโห สลฺลเชตนติ** อติวีย สลฺลเชน อิตํ ปวตตนติ ตมฺมฐิกิ ๑

ให้เป็นไปโดยอุบายอยู่ ย่อมเป็นคุณนำประโยชน์มาให้โดยแท้”
 ดังนี้แล้ว จึงกล่าวว่า เกิดความสังเวชแล้ว เป็นต้น. คำ
 ว่า **โอโห สลฺলেখิตํ** คือถึงแล้ว ได้แก่เป็นไปแล้วด้วยความ
 ชัดเกลาเหลือเกิน.”

อาบัติทั้งหลายแม้ที่แก้งต้องแล้ว ภิภษุอยู่กรรมแล้ว
 แสดงแล้ว ย่อมไม่ทำอันตรายด้วยประการฉะนี้. จะป่วย
 กล่าวไปโย ถึงอาบัติทั้งหลายที่ไม่แก้งต้องเล่า.

[อนาคารีวิณัย อิกนัยหนึ่ง]

[๑๕๗] อิกอย่างหนึ่ง จตุปาริสฺฐิตีล ชื่อว่าอนาคารี-
 วิณัย. อนาคารีวิณัยนั้น อันภิภษุผู้ศึกษาอยู่ โดยประการ
 ที่ตั้งอยู่ในจตุปาริสฺฐิตีลนั้นแล้ว บรรลุพระอรหัต ได้ชื่อ
 ว่าศึกษาดีแล้ว พึงทราบว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุ
 บรรลุสุขอันเป็นโลกีย์ และโลกุตระ.

[ปาฏิโมกขสังวรศีล]

ในจตุปาริสฺฐิตีลนั้น ปาฏิโมกขสังวรศีลย่อม
 บริสุทธิ์ เมื่อภิภษุไม่ต้องอาบัติอะไรๆ, ปาฏิโมกขสังวรศีล
 นั้น ย่อมชื่อว่าอันภิภษุผู้ไม่ต้องอาบัตินั้น ศึกษาดีแล้ว.
 ปาฏิโมกขสังวรศีลนั้น ย่อมนำมาแม้ซึ่งโลกุตระสุข ดุจศีล
 ของพระปรานียเถระ.

[๑๕๘] ดังได้สดับมา งุมิพิษร้ายกัศพระเถระผู้กำลัง
 สดับอริยวังสปฏิปทาอยู่ในเรือนเป็นที่ทำความเพียรใกล้
 ต้นกรรณิการ ในชัณฑเปลววิหาร. พระเถระแม้ทราบแล้ว
 ก็ยังมีจิตผ่องใส นั่งฟังแต่ธรรมอย่างเดียว. กำลังพิษได้
 กล้าแข็งแล้ว. ท่านพิจารณาศีลตั้งต้นแต่มณฑลที่
 อุปสมบทมา ทำปิติให้เกิดขึ้นว่า “เรามีศีลบริสุทธิ์.” พิษ
 กลับหายเข้าไปสู่ปฏิพัทธ์พร้อมด้วยจิตตูปาท. พระเถระได้
 เอกัคคตาจิต เจริญวิปัสสนาแล้วบรรลุพระอรหัตในที่นั้น
 นั่นเอง.

เรื่องพระปรานียเถระมาในอรรถกถาสัพพาสวสูตร
 เป็นต้น.

เอวมชฌาปนนาปิ อาปตติโย วุญฺจิตเทสิตา
 อนฺตรายํ น กโรนฺติ ปเคว อนชฌาปนนา ฯ

[๑๕๗] จตุปาริสฺฐิตีลํ วา อนาคารีวิณโย ฯ
 โส ยถา ตตฺถ ปติฏฺฐาย อรหตฺตํ ปาปุณาติ เอวํ
 สิกฺขนฺเตน สุลฺลิกฺขิตโต โลกียโลกุตฺตรสุขาริคมเหตุโต
 มงคลนฺติ เวทิตพฺโพ ฯ

ตตฺถ ปาฏิโมกฺขสังวรศีลํ กญฺจิ อาปตติ
 อนาปชฺชนตฺสส วิสุชฺฌนฺติ เตเนตํ สุลฺลิกฺขิตํ นาม โหติ ฯ
 ตํ โลกุตฺตรสุขมปิ อวาทติ ปธานียตฺเถรสฺส สิลํ
 วิย ฯ

[๑๕๘] ขณฺฑเปลววิหารเ กิร กณฺนิการปฺปรานมเร
 อริยวํสํ สุนฺนตํ เถรํ โฆรวิสสปโป ทฺลึ ฯ เถโร
 ชานิตฺวาปิ ปสนฺนจิตฺโต นิสินฺโน ฌมฺมเยว สุนฺนาติ ฯ
 วิสเวโค กทฺโธ อโหสิ ฯ โส อุปสมปทมณฺทลํ อาที
 กตฺวา สิลํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปริสฺสุทฺธสิโลมฺหิติ ปิตี
 อุปฺปาเทสิ ฯ สห จิตตฺตูปาทา วิสํ วินวตฺติตฺวา
 ปจฺวี ปาวิสึ ฯ เถโร ตตฺถเอว จิตฺเตกคฺคตํ ลภิตฺวา
 วิปสฺสนํ วฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิ ฯ

สพฺพาสวสูตรตฺวณฺณนาทิสฺส ปธานียตฺเถรวตฺถุ ฯ

[๑๕๙] คำนี้ข้าพเจ้ากล่าวไว้ ด้วยสามารถปาฏิโมกขสังวรศีลอย่างอุกฤษฏ์. ก็ในอรรถกถาทิ้งหลาย มีอรรถกถารูปยลิกขาบทเป็นต้น ท่านกล่าวว่า “ปาฏิโมกขสังวรศีล ชื่อว่าเทสนาสุทธิ. จริงอยู่ ปาฏิโมกขสังวรศีลนั้น ท่านเรียกว่า “เทสนาสุทธิ” เพราะบริสุทธิได้ด้วยการแสดงในฐีกาฐียลิกขาบทเป็นต้นนั้น และในฐีกาปกรณวิเสสวิสุทธิมรรค ท่านกล่าวว่า “ศีลย่อมบริสุทธิได้ด้วยคุณชานันเหตุัน คุณชานัน ชื่อว่าเครื่องบริสุทธิ. คุณชานเครื่องบริสุทธิคือการแสดงตามธรรม ชื่อว่าเทสนาสุทธิ. และพึงเห็นการสงเคราะห์แม้ฐานานวธี (การอยู่กรรม) ด้วยเทศนาวิธี (การแสดง) โดยแท้ ในคำว่า **เทสนาสุทธิ** นี้. ส่วนการแสดงอาบัติอันเป็นมูล ท่านสงเคราะห์ด้วยสามารถปฏิญญาว่าไม่เป็นภิกษุ” ในฐีกาใหม่ท่านกล่าวว่า “การอยู่กรรมก็ดี การปฏิญญาว่าไม่เป็นภิกษุ ของภิกษุผู้มีมูลอันขาดแล้วก็ดี ท่านสงเคราะห์เข้าด้วยเทศนาศัพท์ ในคำว่า “**เทสนาสุทธิ**” นี้. ด้วยว่าศีลของภิกษุแม้อันภิกษุผู้มีมูลขาดแล้ว กำหนดรักษาอย่างต่ำด้วยการให้ออกจากอาบัติปาราชิก ย่อมชื่อว่าบริสุทธิได้. แม้การได้มรรค ย่อมสำเร็จแก่ภิกษุเหล่านั้น ด้วยศีลอันบริสุธินั้น.” เพราะฉะนั้น แม้ศีลของภิกษุผู้ต้อง (อาบัติ) แล้วออกด้วยเทศนาวิธีเป็นต้น ย่อมนำสุขมาให้ดุจศีลของพระสุธรรมเถระ.

[เรื่องพระสุธรรมเถระ]

ดังได้ลำดับมา พระสุธรรมเถระนั้น ดำทำนจิตตคฤหบดีด้วยวาทวะขนมแดงา แล้วไปสำนักของพระศาสดา รับโอวาทของพระศาสดาแล้ว กลับมาแสดงอาบัติในที่ต่อตาของท่านจิตตคฤหบดี ยังจิตตคฤหบดีนั้นให้อดโทษแล้วเมื่ออยู่ในอัมพวาฏการาม ในกรุงมัจฉिकासถนนั้นนั้นแลบรรลुพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภทา โดยไม่นานวันนัก.

เรื่องพระสุธรรมเถระ มาแม่ในพาลวรรคธรรมบท.

[๑๖๐] อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุผู้บำเพ็ญปาฏิโมกขสังวรศีล พึงเป็นเช่นพระเถระผู้ถูกพวกโจรมัดไว้ในดง.

[๑๕๙] อิทํ อุกกฏจวเสน วุตตํ ๑ ยลมา ปน รูปยลิกขาบททวณณนาทีสุ เทสนาสุทธิ นาม ปาฏิโมกขสังวรศีล ตมทิ เทสนาย สุขณนโต เทสนาสุทธิติ วุจจตีติ วุตตํ สุขณนติ เอตายาติ สุทธิ ยถาธมมํ เทสนาว สุทธิ เทสนาสุทธิ ๑ วุจจชานสลาปี เจตถ เทสนาย เอว สงคโท ทฎุชฟูโป ๑ มูลาปตตีนิ ปน อภิกขุตาปฏิญญาวเสน เทสนาติ ตฎุฎีกาย วิสุทธิ- มคคฎีกายมจ เอตถ เทสนาคทณน วุจจชานมปี ฉินนมุลานํ อภิกขุตาปฏิญญาปี สงคหิตา ๑ ฉินนมุลานมปี ทิ ปาราชิกาปตตีวุจจชานเนน เทฎุจจาปริกรขิตํ ภิกขุสึลล์ วิสุทธิ นาม โหติ เตน เตลล์ มคคปปฏิลาโกปี สมปชชตีติ นวฎุฎีกาย ตสมมาอาปชชิตวา เทสนาทินา วุจจชโต สึลล์ปี สุขาวหํ โหติ สุธมมตเถรสส วีย สึลล์ ๑

โล กิร จิตตคหปตี ติลสงคคูลิกวาเทน ขุเสตวา สตถุ สนตีกิ คนตวา สตถุ โอวาทิ คเหตุวา ปจจาคนตวา จิตตคหปตีสส จกขุขปเถ อาปตตี เทเสตวา ตํ ขมาเปตวา ตตเถว อมพวาฏการามะ วิหรนโต กติปาเทเนว สห ปฏิสัมภทาติ อรหตตี ปาปฎิ ๑

ธมมปทสส พาลวคเคปี สุธมมตเถรวตถุ อาคตํ ๑

[๑๖๐] อปีจ ปาฏิโมกขสังวรปุรเกน ภิกขุณา อฎุฎิย โจรเทหิ พทชตเถรสสิเสน ภวิทพฬ ๑

[เรื่องพระเถระรูปหนึ่ง]

ดังได้สดับมา พวกโจรในดงข้างหิมวันตบรรพต มัดพระเถระรูปหนึ่งผู้ไม่ปรากฏด้วยนามและโคตร ด้วยเถาหญ้านาง หลายเส้นแล้วให้นอน ด้วยเกรงว่า “ท่านมาแล้ว จะบอกแก่ใครๆ.” พระเถระนั้นนอนนิ่ง (ตามที่เขามัดไว้) เจริญวิปัสสนาตลอดสัปดาห์เป็นพระอนาคามี จุติ ณ ที่นั้นนั่นแล บังเกิดในพรหมโลก.

หิมวันตปสเส กิร อฏฺฐวิยฺ โจรา อาคณฺตฺวา กสฺสจฺจ อารโจะยฺยาติ เอกํ นามโคตฺตวเสน อปฺปญฺญาตฺเถรํ กาสฺวลลิตฺติ พฺนฺธิตฺวา นิปชฺชาเปสุํ ฯ โส ยถาณิปนโนว สตฺตาหํ วิปสฺสนํ วฑฺฒตฺวา อนาคามี หุตฺวา ตตฺถเว จวิตฺวา พุรฺหมโลเก นิพฺพตฺติ ฯ

[เรื่องพระเถระรูปหนึ่ง]

[๑๖๑] โจรอีกพวกหนึ่ง มัดพระเถระรูปหนึ่งด้วยเถาหัวด้วน แล้วให้นอนในดงในเกาะตัมพปณฺณิ. พระเถระรูปนั้น เมื่อไฟปาลามมาอยู่ ก็ไม่ตื่นเถา (หัวด้วน) ออกเสีย เจริญวิปัสสนาเป็นพระอริยชีวิตสมสีสิ ปรีณิพพานแล้ว. เพราะฉะนั้น กุลบุตรผู้มีศรัทธาแม่อื่น

[๑๖๑] ตมฺพปณฺณิตฺเป อฏฺฐวิยฺ เอกํ เถรํ ปุติลตฺยา พฺนฺธิตฺวา นิปชฺชาเปสุํ ฯ โส ทวทาเท อาคจฺจนฺเต วลลิตฺติ อจฺฉินฺทิตฺวา วิปสฺสนํ วฑฺฒตฺวา ชีวิตสมสีสิ หุตฺวา ปรีณิพฺพายิ ฯ ตสฺมา อญฺเอยปิ สทฺโธ กุลปฺตฺโต

เมื่อจะทำปาฏิโมกข์สังวรศีลให้บริสุทธิ์ พึงยอมเสียสละชีวิต ไม่พึงทำลายศีลสังวร อันพระโลกนารถทรงบัญญัติไว้.

ปาฏิโมกฺข์ วิโสเชนฺโต อปฺเปว ชีวิตํ ชฺเช ปรฺยจฺจตฺตํ โลกนาถเณ น ภิกฺขเว สีลสํวรํ ฯ

[อินทริยสังวรศีล]

[๑๖๒] ส่วนว่าอินทริยสังวรศีลยอมบริสุทธิ์ เมื่อภิกษุพิจารณาเห็นอาทินพในอสังวรและอาณิสสงส์ในสังวร โดยปกติ. จริงอยู่ ภิกษุนั้นเห็นอาณิสสงส์ (ในสังวร) โดยเป็นความเกษม และอาทินพ (ในอสังวร) โดยเป็นภัย ย่อมบำเพ็ญศึกษาด้วยดีซึ่งอินทริยสังวรศีลนั้น.

[๑๖๒] อินทริยสํวรสีลนฺตฺ สํวราสํเวสุ อาทินฺวานิสฺสทสฺสาวิโน วิสุชฺฌตฺติ ฯ โส ทิ เขมฺโต อาณิสฺสํ ภยโต จาทินวํ ทิสฺวา ตํ ปรีปุเรติ สฺสุภฺยตฺติ ฯ

ก็อาทินพและอาณิสสงส์ (ในสังวรราสังวร) พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ในปฐมสังคายนาสูตร สหายตนวรรคอย่างนี้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ผัสสายนะ ๖ เหล่านี้ อันภิกษุไม่ฝึก ไม่คุ้มครอง ไม่รักษา ไม่ล้ารวมแล้ว ย่อมนำมาซึ่งทุกข์อันยิ่ง. ภิกษุทั้งหลาย ผัสสายนะ ๖ เป็นไฉน? ภิกษุทั้งหลาย ผัสสายนะ ๖ เหล่านี้ คือ:- ผัสสายนะคือจักขุ อันภิกษุไม่ฝึก ไม่คุ้มครอง ไม่รักษา ไม่ล้ารวมแล้ว ย่อมนำมาซึ่งทุกข์อันยิ่ง. ผัสสายนะคือโสตะ อันภิกษุไม่ฝึก ไม่คุ้มครอง ไม่รักษา ไม่ล้ารวมแล้ว

อาทินฺวานิสฺสา ปน ฉยิเม ภิกฺขเว ผสฺสายนฺนา อทฺนตา อคฺคตฺตา อรฺกขิตฺตา อสํวฺตฺตา ทฺกฺขาทิวาหา โหนฺติ ฯ กตฺเม ฉ ฯ จกฺขุํ ภิกฺขเว ผสฺสายนฺนํ อทฺนตํ อคฺคตํ อรฺกขิตํ อสํวฺตํ ทฺกฺขาทิวาหํ โหติ ฯ โสตํ ภิกฺขเว ฯ เปฯ ฆานํ ภิกฺขเว ฯ เปฯ ชิวหา ภิกฺขเว ฯ เปฯ กาโย ภิกฺขเว ฯ เปฯ มโน ภิกฺขเว ผสฺสายนฺนํ อทฺนตํ ฯ เปฯ ทฺกฺขาทิวาหํ โหติ ฯ อิเม โข ภิกฺขเว ฉ ผสฺสายนฺนา อทฺนตา ฯ เปฯ ทฺกฺขาทิวาหา โหนฺติ ฯ ฉยิเม ภิกฺขเว ผสฺสายนฺนา

ย่อมนำมาซึ่งทุกข์อันยิ่ง. ผัสสายตนะคือมานะ อันภิกษุไม่
 ฝึก ไม่คุ้มครอง ไม่รักษา ไม่สำรวมแล้ว ย่อมนำมาซึ่ง
 ทุกข์อันยิ่ง. ผัสสายตนะคือชีวหา อันภิกษุไม่ฝึก ไม่
 คุ้มครอง ไม่รักษา ไม่สำรวมแล้ว ย่อมนำมาซึ่งทุกข์อัน
 ยิ่ง. ผัสสายตนะคือกาย อันภิกษุไม่ฝึก ไม่คุ้มครอง ไม่
 รักษา ไม่สำรวมแล้ว ย่อมนำมาซึ่งทุกข์อันยิ่ง.
 ผัสสายตนะคือใจ อันภิกษุไม่ฝึก ไม่คุ้มครอง ไม่รักษา ไม่
 สำรวมแล้ว ย่อมนำมาซึ่งทุกข์อันยิ่ง. ภิกษุทั้งหลาย
 ผัสสายตนะ ๖ เหล่านี้แล อันภิกษุไม่ฝึก ไม่คุ้มครอง ไม่
 รักษา ไม่สำรวมแล้ว ย่อมนำมาซึ่งทุกข์อันยิ่ง. ภิกษุทั้ง
 หลาย ผัสสายตนะ ๖ เหล่านี้ อันภิกษุฝึกดี คุ้มครองดี
 รักษาดี สำรวมดีแล้ว ย่อมนำมาซึ่งสุขอันยิ่ง. ภิกษุทั้ง
 หลาย ผัสสายตนะ ๖ เหล่านี้เป็นไฉน? ภิกษุทั้งหลาย
 ผัสสายตนะ ๖ เหล่านี้ คือ:- ผัสสายตนะคือจักขุ อัน
 ภิกษุฝึกดี คุ้มครองดี รักษาดี สำรวมดีแล้ว ย่อมนำมา
 ซึ่งสุขอันยิ่ง. ผัสสายตนะคือโสตะ อันภิกษุฝึกดี คุ้มครอง
 ดี รักษาดี สำรวมดีแล้ว ย่อมนำมาซึ่งสุขอันยิ่ง.
 ผัสสายตนะคือมานะ อันภิกษุฝึกดี คุ้มครองดี รักษาดี
 สำรวมดีแล้ว ย่อมนำมาซึ่งสุขอันยิ่ง. ผัสสายตนะคือ
 ชิวหา อันภิกษุฝึกดี คุ้มครองดี รักษาดี สำรวมดีแล้ว
 ย่อมนำมาซึ่งสุขอันยิ่ง. ผัสสายตนะคือกาย อันภิกษุฝึกดี
 คุ้มครองดี รักษาดี สำรวมดีแล้ว ย่อมนำมาซึ่งสุขอันยิ่ง.
 ผัสสายตนะคือใจ อันภิกษุฝึกดี คุ้มครองดี รักษาดี
 สำรวมดีแล้ว ย่อมนำมาซึ่งสุขอันยิ่ง. ภิกษุทั้งหลาย
 ผัสสายตนะ ๖ เหล่านี้แล อันภิกษุฝึกดี คุ้มครองดี
 รักษาดี สำรวมดีแล้ว ย่อมนำมาซึ่งสุขอันยิ่ง.”

[๑๖๓] เหตุแห่งผัสสะทั้งหลาย อธิบายว่า “เหตุ
 เป็นที่ตั้งแห่งการเกิดขึ้นแห่งสัมผัสผัส มีจักขุสัมผัสเป็นต้น
 ได้แก่ อายตนะภายใน มีจักขุเป็นต้น” ชื่อว่า
ผัสสายตนะ ในปฐมสังคยสูตรนั้น. บทว่า **อทนต์ตา**
 แปลว่าไม่ฝึกแล้ว. บทว่า **อสุวตฺตา** ได้แก่ ไม่ปิดแล้ว.
 บทว่า **ทุกขาธิวาหา** ได้แก่ นำมาซึ่งทุกข์อันยิ่ง ต่างโดย
 ทุกข์มีทุกข์ของสัตว์นรกเป็นต้น. บาลีว่า “**ทุกขาธิวาหา**
 ก็มี. ความก็อย่างนั้นเหมือนกัน. บทว่า **สุขาธิวาหา**
 ได้แก่ นำมาซึ่งสุขอันยิ่ง ต่างโดยสุขมีสุขเกิดแต่ภานและ
 มรรคผลเป็นต้น.

สุทนต์ตา สุกุตฺตา สุรกฺขิตฺตา สุลฺลวตฺตา สุขธาธิวาหา
 โทหนฺติ ฯ กตฺเม ฉ ฯ จกฺขุ ภิกฺขเว ผสฺสายตฺนํ
 สฺทนต์ํ สฺคุตฺตํ สุรกฺขิตํ สุลฺลวตํ สุขธาธิวาหํ โทหฺติ
 ฯ เป ฯ มโน ภิกฺขเว ผสฺสายตฺนํ สฺทนต์ํ ฯ เป ฯ สุขธา-
 ธิวาหํ โทหฺติ ฯ อิมเ โข ภิกฺขเว ฉ ผสฺสายตฺนา
 สฺทนต์ตา ฯ เป ฯ สุขธาธิวาหา โทหนฺตฺติ เหวํ สฺพายตฺน-
 วคฺเค ปจฺมสงฺกฺเขยฺสฺสุดเต วุตฺตา ฯ

[๑๖๓] ตตฺถ **ผัสสายตนาติ** ผสฺสการณานิ
 จกฺขุสมฺพสฺสาทินิ อุปรตฺติฏฺฏจฺจานานิ จกฺขาทินฺติ อตฺถเ ฯ
อทนต์ตาติ อทมิตา ฯ **อสุวตฺตาติ** อปิหิตา ฯ **ทุกขา-**
ธิวาหาติ เนรยิกาทิเภทํ อธิกํ ทุกฺขํ อวาทนกา ฯ
ทุกขาธิวาทติปิ ปาโจ ฯ **เอเสวตฺถเ** ฯ **สุखा-**
ธิวาหาติ ฆานมคฺคผลาทิปฺเภทํ อธิกํ สุขํ อวาทนกา ฯ

[๑๖๔] ก็อาทินพ (ในการไม่สำรวมอินทรีย์) พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในอาทิตตปริยายสูตร สหายตนนวรรคนั้นนั้นแล อย่างนี้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย จักขุนทริย์ อั้นภิกษุทะเลงแล้วด้วยหลาวเหล็กก้อน ลูกโซน รุ่งโรจน์ โชติช่วงแล้ว ยังประเสริฐ ส่วนการถืออิมิตโดยอนุพยัญชนะในรูปอันจะพึงรู้สึกด้วยจักขุ ไม่ประเสริฐเลย. ภิกษุทั้งหลาย วิทยญาณกำหนดด้วยความยินดีนิमितกัฏฐิ กำหนดด้วยความยินดีอนุพยัญชนะกัฏฐิ เมื่อตั้งอยู่ พึงตั้งอยู่ได้ ฉวยว่า ภิกษุพึงทำกาละเสียดในสมัยนั้นไซ้ร่ ข้อที่เธอพึงถึง คติ ๒ อย่าง คือนรกหรือกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานอย่างใดอย่างหนึ่ง มีฐานะอยู่ ภิกษุทั้งหลาย เราเห็นอาทินพนี้แล จึงกล่าวอย่างนี้. ภิกษุทั้งหลาย โสตินทริย์ อั้นภิกษุยอนแล้วด้วยขอเหล็ก คม ลูกโซน รุ่งโรจน์ โชติช่วง ยังประเสริฐ ฯลฯ ภิกษุทั้งหลาย เราเห็นอาทินพนี้แล จึงกล่าวอย่างนี้. ภิกษุทั้งหลาย ฆานินทริย์อั้นภิกษุคว้านแล้วด้วยมิดตัดเล็บ คม ลูกโซน รุ่งโรจน์ โชติช่วง ยังประเสริฐ ฯลฯ ภิกษุทั้งหลาย เราเห็นอาทินพนี้แล จึงกล่าวอย่างนี้. ภิกษุทั้งหลาย ฆิวहनทริย์ อั้นภิกษุตัดแล้วด้วยมิดโกน คม ลูกโซน รุ่งโรจน์ โชติช่วง ยังประเสริฐ ฯลฯ ภิกษุทั้งหลาย เราเห็นอาทินพนี้แล จึงกล่าวอย่างนี้. ภิกษุทั้งหลาย กายินทริย์ อั้นภิกษุแทงแล้วด้วยหอก คม ลูกโซน รุ่งโรจน์ โชติช่วง ยังประเสริฐ ฯลฯ ภิกษุทั้งหลาย เราเห็นอาทินพนี้แล จึงกล่าวอย่างนี้.” ภิกษุทั้งหลาย ความเป็นผู้หลับ ยังประเสริฐ แต่เรากล่าวความเป็นผู้หลับว่า เป็นหมั่นสำหรับผู้มีชีวิต, เรากล่าวความเป็นผู้หลับว่า เป็นอันไม่มีผลสำหรับผู้มีชีวิต, เรากล่าวความเป็นผู้หลับเป็นความหลงใหลสำหรับผู้มีชีวิต, ภิกษุสุอำนาจแห่งวิตกเห็นปานใด แล้วพึงทำลายสงฆ์ ภิกษุไม่พึงตรัสถึงวิตกเห็นปานนั้น, ภิกษุทั้งหลายเราเห็นอาทินพนี้แล จึงกล่าวอย่างนี้.”

[๑๖๕] ฐีกาปกรรมวิเสสวิสุทธีมรรควา “บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วรั** แปลว่า ประเสริฐ. บทว่า **ตตตาย** คือ อั้นไฟเผาแล้ว. บทว่า **อาทิตตาย** คือ ลูกแล้วจำเต็มแต่ต้น. บทว่า **สมปชชลิตาย** คือ โพลงทั่วแล้วโดยรอบ. บทว่า **สยไชติฎตาย** คือ มีเปลวเป็นอันเดียวกัน. บทว่า **สมปलिมกุญ** คือ อั้นภิกษุถูกต้องแล้ว อธิบายว่า ทะलगแล้วทุกอย่าง. พึงนำมาเชื่อมเข้าด้วยกันว่า **น**

[๑๖๔] ตตเถว อาทิตตปริยายสูตรเต ปน วรั ภิกษเว ตตตาย อโยสลากาย อาทิตตาย สมปชชลิตาย สยไชติฎตาย จักขุนทริย์ สมปलिมกุญ น เตววจักขุวิมเยยเยสุ รูปสุ อนุพยัญชนโส นิมิตตคคาโห นิมิตตสลาเทคธิตี วา ภิกษเว วิทยญาณั ติฎฆมานั ติฎฆเจยย อนุพยัญชนสลาเทคธิตี วา ตสมิญจ สมเยกालั กเรยย จานเมตั วิชชติ ยั ทวินัน คตินั อญญตรั คติ คจเจยย นิริยั วา ตिरจฉานโยนี วา อิมั โข อหั ภิกษเว อาทินนั ทิสวา เอวั วทามิ ฯ

วรั ภิกษเว ตินฺเหน อโยสงฺกนา อาทิตเตน สมปชชลิเตน สยไชติฎเตน โสตินทริยั สมปलिมกุญ ฯ

เปฯ วรั ภิกษเว ตินฺเหน นชจเฉทเนน อาทิตเตน สมปชชลิเตน สยไชติฎเตน ฆานินทริยั สมปलिมกุญ ฯ

เปฯ วรั ภิกษเว ตินฺเหน ชุเรน อาทิตเตน สมปชชลิเตน สยไชติฎเตน ฆิวहनทริยั สมปलिมกุญ ฯ

เปฯ วรั ภิกษเว ตินฺหาย สตติยา อาทิตตาย สมปชชลิตาย สยไชติฎตาย กายินทริยั สมปलिมกุญ ฯ

น เตวว กายวิมเยยเยสุ โผฏฺฆพฺเพสุ อนุพยัญชนโส นิมิตตคคาโห นิมิตตสลาเทคธิตี วา ภิกษเว วิทยญาณั

เปฯ อาทินนั ทิสวา เอวั วทามิ ฯ

วรั ภิกษเว โสตตั โสตตั โข ปนาหั ภิกษเว วณฺณั ชีวีกานัน วทามิ อผลั ชีวีกานัน วทามิ โมมุหุ ชีวีกานัน วทามิ

น เตวว ตถารูเป วิตกฺเก วิตกฺเกยย ยถารูปานัน วิตกฺกานัน วสั คโต สงฺฆัน ภินฺทยย อิมั โข อหั ภิกษเว อาทินนั ทิสวา เอวั วทามิติ เอวั อาทินนั วุตโต ฯ

[๑๖๕] ตตถ **วณฺณติ** เสฏฺฐัน ฯ **ตตตาย** ติตถายาติ ทพตตาย ฯ **อาทิตตาย** อาทิต ปฏฺฐาย ทิปิตาย ฯ **สมปชชลิตาย** สมนตโต ปชชลิตาย ฯ **สยไชติฎตาย** เอกชาลิกฺขิตาย ฯ **สมปलिมกุญ** สพฺพะโส อามกุญ อญฺชิตนฺติ อตโถ ฯ **น เตวว** **วณฺณติ** อาเนตวา สมพนฺธิตพฺพ ฯ **อนุพยัญชนโส** นิมิตตคคาโหติ กิเลสานัน อนุพยัญชนวเสน อุปปาทเนน ปากฺกุกรรม-

เตว วรฺ ด้งนี้. การถือนิมิตมีศุภนิมิตเป็นต้น ด้ว สามารถยงกิเลสทั้งหลายให้ปรากฏเนืองๆ ด้แก่ด้ว สามารถทำให้ปรากฏ ด้วให้เกิดขึ้นชื่อว่าการถือนิมิตโดย อนุพยัญชนะ. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า อนุพยัญชนโส คือ โดยการแยกถืออวัยวะเป็นต้นว่ามือและเท้า. การถือศุภนิมิต ในรูปมีสตรีและบุรุษเป็นต้น ชื่อว่าการถือนิมิต.”

[๑๖๖] นัยอันมาในอรรถกถาอาทิตตปริยายสูตรว่า “การถือโดยอนุพยัญชนะ และถือโดยนิมิตว่า มืองาม เท้างาม เป็นอาทิ ชื่อว่าถือนิมิต โดยอนุพยัญชนะ. อีก อย่างหนึ่ง การรวบถือ ชื่อว่าถือโดยนิมิต. การแยกถือ ชื่อว่าถือโดยอนุพยัญชนะ. การรวบถือย่อมถือรูปหมดทุก อย่างเช่นเดียวกับจรเข้ (ฮูป). การแยกถือ ย่อมแยกถือ ส่วนนั้นๆ ในอวัยวะทั้งหลาย มีมือและเท้าเป็นต้น. บทว่า นิมิตตสสาเทคธิตฺ คือ อันสยบแล้ว ด้แก่ ติดแล้ว ด้วความยินดีนิมิต. กรรมวิญญาณ ชื่อว่า วิญญาณํ. บทว่า อาทินวํ คือ ทุกข์อันจะพึงเสวยในนรก หลายแสนปี. บทว่า อโยสงฺกนา แปลว่า ด้วหลาย เหล็ก, โสตินทริยฺ ชื่อว่าอันภิกษุชยอนแล้ว ด้วสามารถ แหงช่องหูทั้ง ๒ แล้วตอกลงไปที่แผ่นดิน. ฆานินทริยฺ ชื่อว่าอันภิกษุคว้านแล้ว ด้วสามารถสอดมีดตัดเล็บ เข้าไปแล้ว ด้งขึ้นตัดให้ตกไปพร้อมด้วโครงจมูก. ชิวหินทริยฺ ชื่อว่าอันภิกษุตัดแล้ว ด้วสามารถตัดโคนที่ ต่อกันให้ตกไป. บทว่า สตติยา ความว่า กายินทริยฺ ชื่อ ว่าอันภิกษุเชือดแล้ว ด้วสามารถฆ่าแหละกายประสาท ด้วพรวดเล่มใหญ่ให้ตกไป. ความนอนหยั่งลงสู่ความหลับ ชื่อว่าความเป็นผู้หลับ. ภาวคือวิตกทั้งหลายนำบาปกรรม มาจนถึงสังฆเภท (ทำลายสงฆ์) พระผู้มีพระภาคทรง แสดงด้วสองบทนี้ว่า “สงฺขํ ภินุเทยฺย.”

[๑๖๗] แม้การถึงความพินาศในทิวฐธรรม ก็จัดว่า เป็นอาทินพ. ในข้อนี้ มีเรื่องนี้ (เป็นอุทาหรณ์).

[เรื่องทวาริตตบส]

ด้งได้สดับมา ในอดีตกาลพระโพธิสัตว์ได้เป็น พราหมณ์ มีสมบัติประมาณ ๔๐ โกฏิ ในกรุงพาราณสี. ก็ เพราะพระโพธิสัตว์นั้นมีผิวพรรณด้งทอง มารดาบิดาจึง

วเสน สุภาทินิมิตตคฺคาโห ๑ อนุพยัญชนโสติ วา หตถปาทาทีอนุพยัญชนโต ๑ นิมิตตคฺคาโหติ อิตถิปุริสาทีสุ สุภนิมิตตคฺคทณฺนติ วิสุทฺธิมคฺคภูทิกา ๑

[๑๖๖] อนุพยัญชนโส นิมิตตคฺคาโหติ หตถา โสภณา ปาทา โสภณาติ อนุพยัญชนคฺคาโห นิมิตตคฺคาโห จ ๑ นิมิตตคฺคาโหติ วา สํสนฺเตวาคคหฺม อนุพยัญชนคฺคาโหติ วิภตฺติคฺคทณฺ ๑ นิมิตตคคฺคาโห กุมภิลลทฺโธ สพพเมว คณฺหาติ อนุพยัญชนคคฺคาโห วิภชิตฺวา หตถปาทาทีสุ ตํ ตํ โภฏฺจาสํ ๑ นิมิตตสสาเทคธิตฺนติ นิมิตตสสาเทน วตถิตํ พทฺธํ ๑ วิญญาณนติ วิภตฺติคฺคทณฺ ๑ อาทินวฺนติ อนเภาณิ วสสสทสทสสาณิ นีรเย อนุภวิตพฺพํ ทุกฺขํ ๑ อโยสงฺกนาติ อยฺสุเลน เทวปี กณฺณจฉิทฺทานิ วิขมิตฺวา ปจฺวิยํ อาโกฏฺฐนฺวเสน สมปฺลิมฺภูจํ ๑ นนฺจฺเฉทณํ ปเวเสตฺวา อุกฺขิปิตฺวา สทฺ ธุนตฺเถน ฉินฺทิตฺวา ปาตฺนฺวเสน สมปฺลิมฺภูจํ ๑ พนฺธนฺมุลํ เจตฺวา ปาตฺนฺวเสน สมปฺลิมฺภูจํ ๑ สตติยาติ มหติยา ทณฺทก วาลิยา กายปฺปสาทํ อุปฺปาฏฺเตว ปาตฺนฺวเสน สมปฺลิมฺภูจํ ๑ โสตฺตฺนติ นิปชชิตฺวา นิทโทกฺกมณํ ๑ สงฺขํ ภินุเทยฺยาติ อิมินา วิตกฺกานํ ยาว สงฺฆเมทา ปापกมฺมาวหนฺตา ทสสิตาติ อาทิตตปริยายวณฺณนฺนโย ๑

[๑๖๗] ทิวฐธมฺเม วินาสปฺปตฺติปี อาทินโว ๑ ตตฺธีทํ วตฺถุ

อดีตเต กิร พาราณสียํ โพธิสฺสโต อสฺตีโกฏฺฐิวโก พฺราหฺมเณ อโหสิ ๑ กยฺจนจฉวิตาย จสฺส ทาริตฺตินามํ กรีสุ ๑ โส มาตาปีตุนมจฺเจเน หิมวติ

ขนานนามเขาว่า “หาคิตะ” ดังนี้. โดยที่บิดามารดาส่งไป พระโพธิสัตว์นั้นออกบรรพชาในทมิฬวันตประเทศ ในวันที่ ๗ ทำฌานและอธิษฐานให้บังเกิด แล้วอยู่ในสถานที่นั้นช้านาน ปรารถนาจะเสพรสเค็มและรสเปรี้ยว จึงไปยังพระอุทยานของพระเจ้ากรุงพาราณสี แล้วอยู่ (ในที่นั้น). หาคิตะบสนั้น อยู่ฉั่น (ภัตตาหาร) ประจำในพระราชมนเทียร ๑๒ ปี. พระราชาเมื่อเสด็จไปปราบปัจฉิมตชนบททรงรับสั่งพระราชเทวีว่า “เธออย่าประมาทบุญเขตของเรา” ดังนี้แล้ว จึงได้เสด็จไป. ตั้งแต่นั้นมา พระราชเทวีนั้นทรงอังคาสพระมหาสัตว์ด้วยพระหัตถ์ของพระองค์.

ต่อมาวันหนึ่ง เมื่อพระมหาสัตว์นั้นชักเข้าอยู่พระนาง (ได้เสด็จไป) ทรงสนานแล้ว ทรงพระภูษาเนื้อเกลี้ยงแล้วให้เปิดสีหบัญชรออกทรงบรรทม (เหนือพระแท่น) ให้ลมโชยพระกาย ทรงได้ยินเสียงผ้าคารองของพระมหาสัตว์ผู้มาทางอากาศ จึงทรงลุกขึ้นโดยเร็ว. พระภูษาเนื้อเกลี้ยง พลัดหลุดแล้ว. พระมหาสัตว์เห็นวิสภาคามณย์ก็เกิดกิเลสขึ้น มีมานเสื่อมไปในขณะนั้นนั่นเอง ไม่อาจจะตั้งสติไว้ได้ เสพสัทธรรมกับพระราชเทวีฉั่นภัตตาหารแล้วก็ (กลับ) เดินไปสู่พระอุทยานด้วยเท้า. ตั้งแต่นั้นมา พระมหาสัตว์นั้นก็ได้ทำอย่างนั้นเหมือนกันทุกวันๆ. พระมหาสัตว์นั้นถึงความพินาศในทิฏฐธรรม เพราะเหตุไม่สำรวมอินทรีย์ ด้วยประการฉะนี้. และกรรมของพระมหาสัตว์นั้น ได้ปรากฏไปทั่วพระนครแล้ว.

อมาคย์ทั้งหลาย ส่งหนังสือไปทูลแด่พระราชชาว่า “หาคิตะบสน ได้ทำอย่างนี้” ดังนี้. ท้าวเธอไม่ทรงเชื่อ ถ้ายศยวาทรงปราบปัจฉิมตชนบทแล้ว เสด็จกลับมาแล้ว เสด็จเข้าไปสู่พระอุทยาน ตรัสถามพระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์ทูล (สารภาพ) ตามความเป็นจริง เพราะเป็นผู้มีปกติกล่าวแต่คำจริงแล้วทูล (ขอพระราชทานโอกาส) ว่า “มหาบพิตร ขอพระองค์โปรดทำโอกาสแก่อาตมาภาพก่อน” ดังนี้แล้ว เข้าไปสู่บรรณศาลา เฟ่งมณฑล (วง) แห่งกลิน ทำฌานให้เกิดขึ้นใหม่ ออกจาก (บรรณ) ศาลา นั่งในอากาศแสดงธรรมแด่พระราชชาแล้ว (กลับ) ไปสู่ทมิฬวันตประเทศนั้นแล มีมานไม่เสื่อมแล้ว ก็ได้เข้าถึงพรหมโลก.

ปพพิชิตวา สดตเม ทิวเส ฌานาภิญญาโย นิพพตเตตวา ตตถ จิรั วสิตวา โลณมพิลเสวนตถาย พาราณสีรณโย อูยยานิ คนตวา วิหาลิ ฯ โส รณโย เคเท นิพพธิ ภูณชนโต ทวาทล วสลาณี วสิ ฯ ราชา ปจจนตํ วุปลเมตฺถุ คจจนโต อมหากํ ปุณณภเขตต์ มา ปมชชิตติ เทวี วตวา อคมาลี ฯ สา ตโต ปฏฺจาย มหาสตตํ สหตถา ปรีวสิ ฯ

อถกทิวสฺ สา ตสมิ จิรายนฺเต นหาตวา มฏฺจสาฎกนิวตถา สีหปณชรี วิวราเปตวา สรีเร วาตํ ปหฺราเปนติ นิปนฺนา อากาเสนาคจฺจโต มหาสตตสฺส วากจิสทฺทํ สุตวา เวเคนฺฎฺจทฺธิ ฯ มฏฺจสาฎโก ภสฺสิ ฯ มหาสตโต วิสภาคามณฺณํ ทิสฺวา อุปนฺนุกฺกิลเโส ตํชนฺณเณว ปรีหิณฺชฌาโน สติ ปจฺจุฎฺฐาเปตฺถุ อสกโกนโต เทเวีย อสทฺธมฺมํ ปฏฺฐิเสวิตวา ภตตํ ภูณชิตฺวา ปทสาव อูยยานิ คโต ฯ โส ตโต ปฏฺจาย เทวสิกํ ตเถว อกาลิ ฯ อิติ โส อินฺทริยาสํวรเหตุ ทิฏฺฐจรมเม วินาสํ ปาปฺณิ ฯ ตถฺยจฺลสฺส กมฺมํ สกฺลนคเร ปากฺกั ฯ

อมจจา เอวมกาลิ หาคิตติ รณโย ปณฺณํ เปเสสฺสุ ฯ ราชา อสฺสทฺทหนฺโตว ปจจนตํ วุปลเมตฺวา ปจจาคนตวา อูยยานิ ปวีสิตวา โโพธิสตตํ ปุจฺฉิ ฯ โส สจฺจวาทิตาย ยถาภูตํ กเถตฺวา มหาราช โอโอกาสํ ตาว เม กโรหิตติ วตวา ปณฺณสาลํ ปวีสิตวา กลินมณฺณทลํ โอลเเกตฺวา ปฺน ฌานํ อุปฺปาเทตฺวา สาโลโต นิภฺชมฺม อากาเส นิสิติตฺวา รณโย ธมฺมํ เทเสตฺวา ทิมวณฺตเมว คนตวา อปรีหิณฺชฌาโน พฺรหฺมโลภฺโค ओह्लि ฯ

เรื่องหาริตดาบส มาในอรรถกถาหาริตชาดก นวก
นิบาต.

นวกนิบาต หาริตชาตกถาญญา หาริตดาบส-
วตถุ ฯ

[๑๖๘] เรื่องโลมสกัสสปดาบส มาในอรรถกถาโลมส-
กัสสปชาดก นวกนิบาตนั้นนั่นเองก็ดี เรื่องของชน ๕ คน
ผู้มีรูปเป็นโคจร (อามรณ) และเสียงเป็นโคจรเป็นต้น ซึ่ง
ถูกพวกนางยักษ์กินแล้ว เพราะเหตุไม่สำรวมอินทรีย์
และ (เรื่อง) ของโอรสพระเจ้ากรุงพาราณสีทั้ง ๒
พระองค์ ผู้ไม่แลดูแม้ซึ่งรูปทิพย์ ที่นางยักษ์กินทั้งหลาย
จำแลง ด้วยสามารถทำลายอินทรีย์ แล้วทำกิเลสให้เกิด
ขึ้น เสด็จถึงกรุงตักกสิลาแล้ว ได้ผ่านราชสมบัติ ซึ่งมาใน
อรรถกถาตักกสิลาชาดกและปัญจภิกษุชาดก ในวรรคที่
๑๐ และวรรคที่ ๑๔ ตามลำดับแห่งเอกนิบาตก็ดี ก็พึง
ประมวล (มาสาธก).

[๑๖๙] อีกประการหนึ่ง แม้ความเสื่อมจากโคจร
(คือธรรมเป็นดุจอาหาร) ของตน ก็จัดว่าเป็นอาทินพ.
ด้วยเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเมื่อทรงสอนภิกษุทั้งหลาย ผู้
เว้นการสำรวมอินทรีย์ ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ชื่อว่า
ภิกษุจะถือนิมิตในรูปเป็นต้น ด้วยสามารถศุภนิมิต ไม่
ควร, เพราะถ้าเธอทำกาละเสียในสมัยนั้นไซ้ร้ ก็จะมีบังเกิด
ในอภายมีนรกเป็นต้น เพราะฉะนั้น ท่านทั้งหลายอย่าถือ
ศุภนิมิตในรูปเป็นต้น” ดังนี้แล้ว มีพระประสงค์จะทรง
แสดงเทศนาพร้อมทั้งอุปมาอีก ตรัสว่า “เวลาที่ท่านทั้ง
หลายแลดูรูปก็ดี เวลาที่ไม่แลดูก็ดี มีอยู่. (แต่) ในเวลา
แลดู อย่าพึงแลดูด้วยสามารถศุภนิมิต พึงแลดูด้วย
สามารถอศุภนิมิต, อย่างนี้ ท่านทั้งหลายจึงจักไม่เสื่อม
จากโคจรของตน. ก็อะไรเล่าเป็นโคจรของท่านทั้งหลาย
สติปัญญาน ๔, สัมมปธาน ๔, อริยมรรคมีองค์ ๘,
โลกุตตรธรรม ๙ (นี้แลเป็นโคจรของท่านทั้งหลาย).
เพราะว่า เมื่อท่านทั้งหลายประพฤตินโคจรนั้นอยู่ มาร
จักไม่ได้ช่องโอกาส. ก็ถ้าท่านทั้งหลายลู่อำนาจกิเลส จัก
แลดู (รูปเป็นต้น) ด้วยสามารถศุภนิมิตไซ้ร้, ก็จักเสื่อม
จากโคจรของตน ดุจสุนัขจิ้งจอก ชื่อว่า ปุติมังสะ” ดังนี้
แล้วทรงนำอดีตนิทานมา:-

[๑๗๐] ดังได้ลำดับมา ในอดีตกาล ผุ้งแพะหลาย
ร้อยตัวอยู่ใกล้ถ้ำแห่งภูเขาในหิมวันตประเทศ. ในระหว่าง
แพะเหล่านั้น นางแพะตัวหนึ่ง ชื่อเมณฑมาตา เป็นสัตว์

[๑๖๘] ตตเถว โลมสกัสสปชาตกถาญญา
โลมสกัสสปดาบสวตถุมปิ เอกนิบาตสส ยถากุม
ทสมจฺททสมวคฺเคสุ ตกฺกสิลาชาตกปญจภิกฺษุชาตกถาญญาสุ
อาคตํ ปญจณฺเฑ อิทฺธิยาสิวเรเหตุ ยกฺขินีหิ ขาหิตานํ
รูปโคจรสทฺทโคจราทินํ ชนนานญฺเจว ทฺวินนํ ยกฺขินีหิ
อภิสงฺขตํ ทิพฺพรูปิ อิทฺธิยานิ ภินฺทิตฺวา กิเลสฺ-
ปาทนฺวเสน อนโณลกฺเตวา ตกฺกสิลํ คนฺตฺวา
รชชฺชปฺตฺตานํ พาราณสีราชปฺตฺตานญฺจ วตถุมปิ
สมาหริตพฺพํ ฯ

[๑๖๙] อปิจ สกโคจรโต ปรีหานิปี อาทินโว ฯ
เตน ภควา อิทฺธิยาสิวเรหิตฺเต ภิกฺขุ โอบทฺนโต
ภิกฺขเว ภิกฺขุณา นาม รูปาทิสฺสุ สฺภนินฺมิตฺตวเสน
นินฺมิตฺตํ คเหตุ น วฏฺฏติ สเจ หิ ตสฺมี สมเย
กาลํ กโรติ นิริยาทิสฺสุ นินฺพพตฺตติ ตสฺมา รูปาทิสฺสุ
สฺภนินฺมิตฺตํ มา คนฺทิตฺถาติ วตฺวา ปุณ โสปมํ เทสนํ
เทเสตฺถกาโม ตุมหากํ รูปสส โอลอกนกาโลปิ อตฺถิ
อนโณลกนกาโลปิ โอลอกนกาเล สฺภวเสน อนโณลกฺเตวา
อสฺภวเสน โอลอกฺเขยยาถ เหวํ อตฺตโน โคจรา
น ปรีหายิสฺสถ ฯ โก ปน ตุมหากํ โคจโร ฯ
จตฺตาริ สติปัญฺจานา จตฺตาริ สมฺมปฺธานา อริโย
อฏฺฐจฺจโก มคฺโค นวโลกุตฺตรธมฺโม เอตฺสฺมิมฺหิ โว
โคจเร จรตํ น ลจฺจติ มาโร ฉิทฺทํ โอบตารํ ฯ
สเจ ปน กิเลสฺวสิกา หุตฺวา สฺภนินฺมิตฺตวเสน
โอลอกฺเสสฺสถ ปุติมฺงฺสสิคฺคาโล วิย อตฺตโน โคจรา
ปรีหายิสฺสธาติ วตฺวา อตฺตํ อาหริ

[๑๗๐] อตีเต กิร หิมวันตปฺปเทเส ปพฺพตฺตคฺหาเย
อเนกสฺตเอพฺภา วสิสุ ฯ เตสมฺนฺตเร เอกา เมณฑมาตา
นาม เอพฺภา พยตฺตา อโหสิ อุบายกฺุสลา ฯ

ฉลาดหลักแหลมในอุบาย สุนัขจิ้งจอกชื่อปุดิมังสะกับ ภริยาชื่อเวณี ได้อยู่ในถ้ำแห่งหนึ่ง ไม่ไกลจากสถานที่อยู่ ของฝูงแพะเหล่านั้น. สุนัขจิ้งจอกนั้นพร้อมทั้งภริยาได้กัด แพะกินเสียเป็นอันมาก ด้วยอุบาย ปรารถนาจะกินนาง แพะมีชื่อว่าเมณฑมาตานั้นอีก จึงกล่าวกะภริยาว่า “แก จง (ทำที) เป็นเพื่อนกับนางแพะนั้น. เมื่อเกิดความคุ้น เคยกันแล้ว ข้าจกนอนลงว่าตาย, แกจงเข้าไปหานาง แพะนั้นแล้วบอกว่า “ผิวของข้าพเจ้า ตายเสียแล้ว, ทั้ง ข้าพเจ้าก็ไม่มีที่พึ่ง, ยกท่านเสีย ผู้อื่นที่เป็นญาติของ ข้าพเจ้าไม่มี, มาเถิดไปด้วยกัน, เราจักช่วยกันทำสรริกจ (ศพ) ของเขา” ดังนี้แล้ว จงพามา, เมื่อแกพานางแพะ นั้นมาถึง ข้าจกโดดกัดมันที่คอให้ตาย.” สุนัขจิ้งจอกผู้ ภரியานั้นทำดังนั้น เมื่อเกิดความคุ้นเคยกันแล้ว ได้บอก นางแพะเหมือนอย่างนั้น. นางแพะกล่าวว่า “พวกญาติ ของเรา ถูกสามีของท่านกินเสีย, ข้าพเจ้ากลัวเขา, ไม่ อาจไปได้.” นางสุนัขจิ้งจอกพูดว่า “อย่ากลัวเลย สุนัข จอกจักทำอะไรได้” ดังนี้แล้ว พานางแพะมา. สุนัขจิ้ง จอกได้ยื่นผีเท้าของ ๒ นางนั้น จึงชะเง้อศีรษะขึ้นแลดู ด้วยหมายใจว่า “นางแพะมาหรือไม่หนอ” นางแพะเห็น สุนัขจิ้งจอกนั้นทำอย่างนั้น จึงกล่าวเตือนว่า “สุนัขจิ้ง จอกนี้ชั่วช้าแท้ นอนลงว่าตาย เพราะหมายจะลวง ข้าพเจ้ามาฆ่าเสีย” ดังนี้แล้ว ก็หนีกลับไป. นางสุนัขจิ้ง จอกไม่อาจให้นางแพะกลับมาได้ จึงเข้าไปหาสุนัขจิ้งจอก เมื่อจะเตือนสุนัขจิ้งจอกนั้น จึงกล่าวคาถานี้ว่า:-

[๑๗๑] “เพื่อน แกลวงว่าตายแล้ว มองดู (นางแพะ) ในเวลาไม่สมควร ช่างบ้าโหดเขลา ไร้ ปัญญารอบคอบเสียจริงๆ.”

[แก้อรธ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อวิจกฺขโณ ได้แก่ ปราศจากปัญญาเครื่องพิจารณา. บทคาถาว่า อกาเลน วิเปกฺขสิ ความว่า เมื่อนางแพะยังไม่ถึงสำนักของตน เทียว แลดูแล้ว.

พระผู้มีพระภาค ครั้นทรงนำอดีตนิทานมาอย่าง นั้นแล้ว ตรัสคาถานี้ในปุดิมังสะตถ นวกนิบาตว่า

เตลฺ วัสณฺญจฺจานโด อวิทฺเฐ เอภิสฺสํ คุหาบฺ ภูติมฺโส นาม ลิกาโล วิหาลิ สทฺธิ เวณียา นาม ภริยาย ฯ โส สกริโย อุปาเยน พหุ เอพฺเก ขาทิตฺวา ปุณฺ ตํ เมณฑมาตฺนามกํ เอภิกํ ขาทิตฺกาโม ภริยํ อาห ตฺวํ ตาย สทฺธิ สซี โหติ วิสสาเส อุปฺปนฺเน อหํ มตาลยํ กตฺวา นิชฺชิสฺสํ ตฺวํ ตํ อุปฺคนฺตฺวา สามิโก เม มโต อหฺนฺจ อนาถา จเปตฺวา ตํ อญฺโฆ เม ฆาตโก นตฺถิ เอหิ ตสฺส สรริริกจํ กริสฺสามาติ วตฺวา อาเนติ อถาหํ อุปฺปติตฺวา ตํ คีวํยํ ฑฺลิตฺวา มาเรสฺสามิติ ฯ สา ตถา กตฺวา วิสสาเส อุปฺปนฺเน ตํ ตถา อโวจ ฯ เอพิกา ตว สามิเกน มม ฆาตกา ขาทิตา ภายามิสฺส น สกฺโกมิ คนฺตฺนฺติ อาห ฯ ลิกาสิ มา ภายิ มตโก ก็ กริสฺสตีติ วตฺวา ตํ อาเนสิ ฯ ลิกาโล ตาลํ ปทสทฺทํ สุตฺวา อาคตา นุ โข เอพิกาทิ สีสํ อุกฺขิปิตฺวา โอลฺเกสิ ฯ เอพิกา ตํ ตถา กโรนฺตํ ทิสฺวา อยํ ปาปธมฺโม มํ วญฺเจตฺวา มาเรตฺกามตาย มตาลยํ กตฺวา นิปนฺโนติ นิวตฺติตฺวา ปลายิ ฯ ลิกาสิ ตํ นิวตฺเตตฺตุ อสฺกโกนฺตี ลิกาสิ อุปฺคนฺตฺวา ตํ ครหนฺตี อิมํ คาถมาห

[๑๗๑] ตฺวํ ไซสิ สมฺม อุมฺมตฺโต ทุมฺเมโธ อวิจกฺขโณ โย ตฺวํ มตาลยํ กตฺวา อกาเลน วิเปกฺขสิตี ฯ

ตตถ อวิจกฺขโณติ วิจารณฺปญฺญารหิโต ฯ อกาเลน วิเปกฺขสิตี เอพิกาย อตฺตโน สนฺติกํ อนาคตายเยว โอลฺเกสิ ฯ

เอวํ อตีตํ อาหริตฺวา นวกนิบาเต ปุติมฺสชาติเก อิมํ คาถมาห

“ภิกษุผู้บัณฑิต ไม่ควรเพ่งดูในกาลไม่ควร, พึงเพ่งดูในกาลอันควร, ภิกษุใด เพ่งดูในกาลไม่ควร ภิกษุนั้น ย่อมชบเขาเหมือนสุนัขจิ้งจอกชื่อ ปุติมังสะ.”

น อกาเล วิเปกฺเขยฺย กาลे पेकुखेय्य पणुतिटो
पुटिमिस्वो णायति यो अकाले विपेकुखतिटि ॥

[แก้อรธ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อกาเล ได้แก่ ในกาลปรารภกามคุณ ยังจิตให้เกิดขึ้นด้วยสามารถคุณนิमित. กาลนี้แล ชื่อว่ากาลไม่ควรที่ภิกษุแลดูรูป. บทว่า กาลे ได้แก่ ในกาลที่ยืดรูป (เป็นอารมณ์) ด้วยสามารถอสุกัมมัฏฐาน ด้วยสามารถอนุสสทกัมมัฏฐาน ด้วยสามารถกสิณ. กาลนี้แล ชื่อว่ากาลควรที่ภิกษุแลดูรูป. บาทคาถาว่า ปุติมิสฺว ฌายติ ความว่า ภิกษุทั้งหลาย สุนัขจิ้งจอกชื่อปุติมังสะมองดูนางแพะในกาลไม่ควร เสื่อมจากโคจร (คืออาหาร) ของตนแล้วชบเขาอยู่ ฉนใด, ภิกษุเพ่งดูรูปในกาลไม่ควร ด้วยอำนาจคุณนิमित เสื่อมจากโคจรมีสติปฏิฐานเป็นต้นแล้วย่อมชบเขา คือย่อมล่าปากทั้งในทิฏฐธรรม ทั้งในสัมปรายภพ ฉนนัน.

ตตถ अकालेति गामकुण्णे आरपुक्क सुण्णिमिट्ठवल्लेण जित्तुपपात्तकाले ॥ ओयण्णहि भिक्खुणो रूपं ओल्लोकेट्ठं अकाले नाम ॥ कालेति असुवसेण अनुसुत्ठित्तवल्लेण कसिणवल्लेण ज रूपकुण्णकाले ॥ ओयण्णहि भिक्खुणो रूपं ओल्लोकेट्ठं काले नाम ॥ पुटिमिस्वो णायतिटि भिक्खवे यथा पुटिमिस्वो लिक्खालो अकाले ऐपिक्क ओल्लोकेट्ठวา ओत्तट्ठेणो कोज्जा परिहिणे पच्चणायति ऐवो भिक्खु अकाले सुवसेण रूपं ओल्लोकेट्ठวา สतिपणुणानाति कोज्जा परिहिणे तिणुणम्मेषि सम्प्रायेपि पच्चणायति गिल्लतिटि ॥

เรื่องสุนัขจิ้งจอกชื่อปุติมังสะ จบ.

ปุติมังสวตถุ ॥

[๑๗๒] เพราะฉะนั้น ชื่อว่าภิกษุ ไม่ควรถืออารมณ์ มีรูปเป็นต้นไว้ ด้วยสามารถการถือโดยอนุพยัญชนะ และการถือโดยนิमित ถือเอาแต่อารมณ์ ตามที่ได้เห็น ได้สดับ ได้ทราบแล้วเท่านั้นพึงเป็นดุจพระมหาดิสลเถระผู้บำเพ็ญ อสุกัมมัฏฐาน ซึ่งอยู่ในเจตยบรรพต.

[๑๗๒] ตสฺมา ภิक्खุणा นาม รูปาทินิ อนุพยัญชนะคคาหนิमितตคคาหवल्लेण ओคคณ्हิตวา ยถาติणุणสุตฺตมุตเมว คคณ्हิตพพฺพิ เจตियปพพตวาสิณา असुक्कम्मिग्गมหาติสฺสเถเรण วิย ॥

[เรื่องพระมหาดิสลเถระ]

ดังได้สดับมา พระมหาดิสลเถระนั้น ได้เป็นผู้เจริญ อัฐสิกกัมมัฏฐานโดยปกติ. วันหนึ่ง ท่านได้ไปจากเจตยบรรพต สู่อุราชบุรีเพื่อบิณฑบาต. ครั้งนั้น หญิงคนหนึ่ง ทะเลาะกับสามีแล้ว เดินไปจากอุราชบุรีสู่เรือนญาติแต่เข้าตรู่ พบพระเถระในระหว่างทางมีจิตวิปลาศ จึง

โส กิร ปกตिया ओणुจिक्कम्मणुणานิกो ओล्लิ ॥ โส ऐกทิวสํ เจตियปพพตา อนุราชपुरे पिण्हาย ओคมาสิ ॥ ओเถกา ओत्ถิ สามีगेण सथि ॥ णण्हित्ठวา कालस्सेव อนุราชपुरेโत्ते णातिम्मरं คจ्जनत्ति เถर ओนฺตรามคฺके तिสุวา विपल्लत्तजित्तตา महाहित्ठं หลิ ॥

หัวเราะก๊ากใหญ่. พระเถระกำลังเดินไปด้วยมนสิการถึง อัญญิกัมมัฏฐาน นึกว่า “นั่นเสียงอะไร” แล้วแลดูไปตาม กระแสเสียงที่หัวเราะ เพราะมนสิการที่เป็นส่วนเบื้องต้น มีเสียงเป็นหนาม (ข้าศึก) กลับได้อัญญิกัมมัฏฐานในเพราะ กระตุกพื้นของหญิงนั้น ยังยืนอยู่ตามเดิม บรรลุปฐมฌาน ทำปฐมฌานนั้นให้เป็นบาท แล้วเจริญวิปัสสนา ก็บรรลุ พระอรหัต.

เรื่องพระติสสเถระผู้เจริญอสุภกัมมัฏฐาน มาใน สีสันเทสปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค.

[๑๗๓] คำแม่นี้ ข้าพเจ้ากล่าวไว้ ด้วยสามารถ อินทริยสังวรศีลอย่างอุกฤษฏ์. ชื่อว่าจิตนั้น กลับกลอก เร็ว เพราะฉะนั้น ภิกษุบรรเทาราคะอันเกิดขึ้น ด้วย มนสิการถึงอสุภกัมมัฏฐานแล้ว พึงทำอินทริยสังวรให้ถึง พร้อม พึงเป็นจุดพระวังคีสเถระผู้บวชใหม่.

[เรื่องพระวังคีสเถระ]

ดังได้สดับมา พระวังคีสเถระนั้น เมื่อเที่ยว บิณฑบาตกับพระอานนทเถระ พบหญิงผู้หนึ่งก็เกิดราคะ ขึ้น เล่าเรื่องนั้นแก่พระอานนทเถระ แล้วกล่าวว่า “ขอท่านช่วยบอกอุบายดับราคะแก่กระผม (ด้วยเถิด).” พระอานนทเถระจึงบอกอุบายว่า “ถ้าอย่างนั้น ท่านอย่า ทำศุภนิมิตซึ่งเป็นเหตุเกิดราคะไว้ในใจ จงอบรมจิตด้วย อสุภกาวานา.” พระวังคีสเถระนั้นบรรเทาราคะได้ด้วยการ ทำอย่างนั้นแล้ว จึงเที่ยวบิณฑบาต (ต่อไป). ต่อมา แม่ พระวังคีสเถระนั้นก็บรรลุพระอรหัต.

[๑๗๔] แท้จริง อินทริยสังวรศีล พระอรรถกถา-จารย์ทั้งหลายกล่าวว่า “**สัวรสุทธิ**” เพราะบริสุทธิได้ด้วย สามารถอธิษฐานจิตว่า “เราจักไม่ทำอย่างนี้อีก.” พระฐีกาจารย์ผู้แก้รรถกถานั้นกล่าวว่า “พระอรรถกถา-จารย์ กล่าวศัพท์ว่า “**เอว**” ในคำว่า **น ปุเนว** นั้น หมายถึงการทำลายสังวร” เพราะฉะนั้น แม่ภิกษุอื่น ทำลายสังวรแล้ว ก็พึงทำสังวรให้ถึงพร้อมใหม่. อีกประการหนึ่งภิกษุผู้บำเพ็ญอินทริยสังวร พึงเป็นจุด พระจิตตคฤตเถระผู้อยู่ในถ้ำชื่อกรันทกะ.

เถโร อัญญิกัมมัฏฐานมนสิการเนเว คจจนโต สทท-กณฏกตดา ปุพพภาคมนสิการสส หลิตสททานุสาเรน ก็เมตตติ โอลเณโต ตลสา ทนตฏจิกเก อฏิกถลณณ์ ปฏิลภิตวา ยถาจิตโกเว ปชมชฌานํ ปตวา ตํ ปาทกํ กตวา วิปสสนํ วฑฒเตตวา อรหตตํ ปาปุณนิ ฯ

วิสุทธิมคคคสส สีสันเทเส อสุภกัมมัฏคีสตเถร วตถุ ฯ

[๑๗๓] อิทมปิ อุกกฏจวเสน วุตตํ ฯ จิตตํ นามตํ ลหุปริวุตตํ ตลสมา อูปปนนํ รากํ อสุภ-มนสิการเน วิโนเตตวา อินทริยสังวร สมนฺปาเทตพุโพ อธุนา ปพพชิตเน วงคีสตเถเรเน วิย ฯ

โส กิร อานนทตเถเรเน สทธี ปินุทาย จรณโต เอกํ อิตถี ทิสวา อูปปนนราโค หุตวา ตมตถลํ อานนทตเถรสส อาจิกขิตวา รากสส นิพพาปนุบายํ เม กเถหิตติ อาท ฯ เตเนหิ รากุปรตติเหตุฏฏตํ สุกนิมิตตํ มนสิ อกตวา อสุภกาวนาย จิตตํ ภาเวหิตติ ฯ โส ตถากเรเน รากํ วิโนเตตวาว ปินุทาย จริ ฯ โสปี อปรภาเค อรหตตํ ปาปุณนิ ฯ

[๑๗๔] อินทริยสังวรศีลยหิ น ปุเนวํ กิริสสามิตติ จิตตาทิฏฐานวเสเนเว สุขณนโต **สัวรสุทธิ**ติ อฏจกถา-จริเยหิ วุตตํ ฯ **น ปุเนวนนติ** เอตถ **เอวนนติ** สัวรเกทํ สนฺชายาหาติ ตฏฐีกาจริเยหิ วุตตํ ฯ ตลสมา อณเณนาปี สัวรํ ภินทิตวา ปุน สัวโร สมนฺปาเทตพุโพ ฯ อปัจจ อินทริยสังวรปริปุรเกเน ภิกขุณา กรณทกเลนวาสิณา จิตตคฤตตเถเรเน วิย ภวิตพุพ ฯ

[เรื่องพระจิตตคุดเถระ]

ดังได้สดับมา จิตรกรรม (ภาพจิตร) เรื่องออก
อภิเนษกรรมณ์ของพระพุทธเจ้า ๗ พระองค์ที่น่าเพลินใจ
ได้มีในถ้ำซ็อกรันทกะ. พระเถระอยู่ในถ้ำนั้นเกิน ๖๐
พรรษา ยังไม่เคย (เงยหน้า) ลืมตาขึ้นดูถ้ำเลย เพราะ
ท่าน (ทอดตา) ดูเพียงชั้วแอก. เพราะฉะนั้น ท่านจึงไม่รู้
แม้ว่า จิตรกรรมมีอยู่ในถ้ำนั้น. ถามว่า “วัตรคือการชำระ
เสนาสนะ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า “ภิกษุพึงกวาด
หยากไย่จากเพดานก่อน” ดังนี้ใช่หรือ? พระเถระไม่
ชำระเสนาสนะดอกหรือ?” ตอบว่า “ถูกแล้ว พระเถระ
หาชำระเองไม่พวกนิสิตมีอันเตวาลิกเป็นต้นต่างหาก
ชำระเสนาสนะของท่าน.” ภายหลังวันหนึ่ง ภิกษุหลายรูป
เที่ยวจาริกไปในเสนาสนะ เห็นจิตรกรรมแล้ว จึงกล่าวว่า
“จิตรกรรมน่าเพลิดเพลินใจจริง ท่านขอรับ” พระเถระ
กล่าวว่า “คุณ ฉันทอยู่ในที่นี้ตลอดกาลเพียงนั้นยังไม่รู้เลย,
อาศัยพวกคุณมีตา ฉันทจึงรู้วันนี้เอง.” อนึ่ง ที่ประตูถ้ำ
ของพระเถระนั้น ยังมีแม่ต้นกาเกทิงใหญ่อยู่ (ต้นหนึ่ง).
แม่ต้นกาเกทิงนั้น พระเถระไม่เคยแลดูข้างบนเลย. เขา
ว่าทุกๆ ปี พระเถระเห็นเกสรของดอกกาเกทิงนั้นร่วงลง
ที่แผ่นดินนั้นแล จึงรู้ว่ากาเกทิงนั้นมีดอกบานแล้ว.

พระราชาทรงสดับคุณสมบัติของพระเถระ มีพระราช-
ประสงค์จะทรงไหว้ ทรงส่ง (พระราชสาส์น) ไปถึง ๓
ครั้ง, เมื่อพระเถระไม่มา จึงรับสั่งให้ผู้กถันของหญิงทั้ง
หลายผู้มีลูกอ่อนในมหาคามด้วยผ้ารัดถันแล้ว ให้ประทับ
ตราด้วยพระราชลัญจกรด้วยพระราชโองการว่า “พระเถระ
ยังไม่มาตราบิด ทารกทั้งหลายอย่าได้ (ดื่ม) น้ำนมตรา
นั้น.” พระเถระไปสู่มหาคามเพื่ออนุเคราะห์ทารกทั้ง
หลาย. พระราชาทรงสดับข่าวนั้นแล้ว ให้นำพระเถระ
มายังภายในบุรี ทรงไหว้ให้ฉันทแล้ว ตรัสว่า “ท่านเจ้าข้า
วันนี้ไม่มีโอกาส, พรุ่งนี้ข้าพเจ้าจึงจักรับศีล” ดังนี้แล้ว
ทรงรับบาตรเสด็จตามส่งไปได้หน่อยหนึ่ง ทรงไหว้แล้ว
เสด็จกลับพร้อมด้วยพระราชเทวี. แม้ในวันรุ่งขึ้น พระราชา
ทรงถวายทานอย่างนั้นเหมือนกัน ตรัสผัดว่า “พรุ่งนี้
ข้าพเจ้าจักรับศีล” ดังนี้แล้ว ทรงยังเวลาให้ล่วงไปด้วย
อุบายนั้นลับดาหะ ๑.

กรณทกเถระ กิร สตตณฺณํ พุทธานํ อภิ-
นิขมณจิตตกมฺมํ มโนรมํ โอโหสิ ฯ เถเรน ตตถ
อติเรกสฎฺฐจิวสฺสานิ วสนฺเตน ยุมมตตทลฺลิตาย จกฺขุ
อุมมิเลตฺวา เลณํ โอลฺกิตปฺพุพฺพํ นาโหสิ ตสฺมา
ตตถ จิตตกมฺมสฺส อตฺถิกาวมฺปิ น ชานาติ ฯ นนุ
อุลฺโลกา ปจฺมํ โอบาเรตพฺพนฺติ เสนาสนโสธนฺวตฺตํ
วุดฺตํ กิณฺนุ เถโร เสนาสนํ น โสเธตฺติ ฯ อาม
น โสเธตฺติ อนุเตวาลิกาทโย เอวมสฺส เสนาสนํ
โสเธนฺติ ฯ อเถกทิวสํ สมฺพทฺลา ภิกฺขุ เสนาสนจาริกํ
อาหิณฺชนฺตา จิตตกมฺมํ ทิสฺวา อติมโนรมํ ฆนฺเต
จิตตกมฺมนฺติ อาทิสฺสุ ฯ โส อาวุโส เอตตํ กาลํ
อิธาทํ วสนฺโต น ชานี อชฺชทานิ จกฺขุมฺนฺเต
นิสฺสาย ชานามิตฺติ อาท ฯ เลณทฺวาเร จสฺส
มหานาครุกฺโขปิ อตฺถิ ฯ โสปี เถเรน อุทฺธํ น
โอลฺกิตปฺพุพฺพโฆ ๑ เถโร กิร อนุสํวจฺจรํ ภูมียํ
เกสรนิปาตํ ทิสฺวา วสฺส ปุปฺพิตภาวํ ชานาติ ฯ

ราชา เถรสฺส คุณสมฺปตฺตี สุตฺวา วนฺทิตฺกานิ
ติกฺขตฺตํ เปเสตฺวา อนาคตจณฺเต เถเร ยาว เถโร
นาคจจฺติ ตาว ทารกา ถณฺณํ มา ลภิสฺสูติ มหาคาม
ตฺรณฺนปฺตฺตานํ อิตฺถินํ ฆนฺปฏิกาย ฆเน พนฺธาเปตฺวา
ราชมฺพุทฺติกาย ลยฺฉาเปสิ ฯ เถโร ทารกานํ อนุกมฺปาย
มหาคามํ คโต ฯ ตํ สุตฺวา ราชา เถโร อนุเตปฺรุ
อภิทฺราเปตฺวา วนฺทิตฺวา โภเชตฺวา อชฺช ฆนฺเต
โอบาโส นตฺถิ เสว สีสานิ คณฺทิสฺสามิตฺติ ปตฺตํ
คเหตฺวา โลกํ อนุคนฺตฺวา เทวียา สทฺธี วนฺทิตฺวา
นิวตฺติ ฯ ปุนทิวเสปี ราชา ตเถว ทานํ ทตฺวา
เสว สีสานิ คณฺทิสฺสามิตฺติ วตฺวา เอเตนฺปูยาเยน
สตฺตาหํ วิดีนาเมสิ ฯ

ฝ่ายพระเถระ ในเวลาที่พระราชาและพระราชเทวี นั้นทรงไหว้ ถือเพียงอาการว่าเป็นสัตว์, แต่ไม่ทำการ จำแนกว่า “เป็นสตรี เป็นบุรุษ,” เพราะฉะนั้น ในเวลาที่ พระราชาและพระราชเทวีนั้นทรงไหว้ จึงได้กล่าวเช่น เดียวกันว่า “จงมีสุขเถิด มหาบพิตร.” พระเถระอยู่ใน มหาคามลับดาห์ ๑ อันพระราชาทรงอนุญาตให้กลับไป ด้วยทรงพระดำริว่า “พระเถระอยู่ในที่นี้ลำบาก” ไปถึงถ้ำ ของตนแล้ว ในตอนกลางคืนก็ขึ้นที่จงกรม. เทพดาผู้สถิต อยู่ที่ต้นกระทิง คิดว่า “แห่ม! พระผู้เป็นเจ้าของนี่มีศีล บริสุทธิ์ดีหนอ” ดังนี้แล้ว ได้ยินถ้อยประทีปด้ามแล้ว. พระเถระกำลังจงกรม ด้วยมนสิการถึงกัมมัญฐานอยู่นั้นแล ทำภูเขาทั้งสี่ให้สะเทือนสะท้าน บรรลุพระอรหัตในลำดับ แห่งมัชฌิมยาม.

เรื่องพระจิตตคฤตเถระ มาในสัณนิทเทศ.

เถโร ปน รณโฆ จ เทวียา จ วนทนกาเล
 สตตการมตตํ คณหาติ อิตถิ ปุริโสติ ปน วิเวกั
 น กโรติ ตสฺมา เตสํ วนทนกาเล สุขี โหตุ
 มหาราชชาติ เอกสทิสํ กตฺวา อโวจ ๑ โส มหาคาม
 สตตาทํ วสิตฺวา เถรสฺส อิท วาโส ทุกฺโขติ รณฺญา
 วิสสชฺชิตฺ อตตโน เลณํ คนฺตฺวา รตติภาเค จงฺกมํ
 อภิรุหิ ๑ นาครุกฺเข อธิวตฺถา เทวตา อโห สุปริสุทฺธสีโล
 วตฺยา ยโยติ ทณฺททีปิกํ คเหตุวา อฏฺฐาสิ ๑
 เถโร กมฺมญฺจานมนสิกาเรเนว จงฺกมนฺโต มชฺฌิมยามสม-
 นนฺตเร สกल्पพฺพตํ อุนฺนาทยนฺโต อรหตฺตํ ปาปุณฺนิ ๑

สัณนิทเทศ จิตตคฤตคฤตเถรวตฺถ ๑

[อาชีวาปริสุทธีศีล]

[๑๓๕] ก็อาชีวาปริสุทธีศีล ย่อมปริสุทธี เมื่อภิกษุ มีอาชีวะ (พยายามเครื่องอาศัยเป็นอยู่) โดยชอบ. ด้วย เหตุนั้น พระผู้มีพระภาคจึงตรัสไว้ในมหาสติปัฏฐานสูตร ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ก็สัมมาอาชีวะเป็นไฉน? ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ละมิฉฉาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตด้วย สัมมาอาชีวะ ภิกษุทั้งหลาย นี้เรากล่าวว่า สัมมา- อาชีวะ.”

ในอรรถกถามหาสติปัฏฐานสูตรนั้น ท่านกล่าวว่า “บทว่า **มิฉฉาอาชีวะ** ได้แก่ ทุจริตทางกายและวาจาที่ให้ เป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ปัจจุัจฉัย มีขาทนียะและโภชนียะ เป็นต้น. บทว่า **สัมมาอาชีวะเน** คือด้วยอาชีพที่ พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญแล้ว.”

[๑๓๖] ความที่มิฉฉาอาชีวะมี ๒ อย่าง โดย จำแนกเป็นมิฉฉาอาชีวะทางกายและทางวาจา ท่านแสดง ไว้ด้วยกายวจีศัพท์ ในบทว่า **กายวจีทุจฺจริตํ** นั้น. ก็มิฉฉาอาชีวะ ๒ อย่างนั้น พึงทราบตามนัยที่ท่านกล่าว ไว้ในอรรถกถาจัมมกัซนธกะนั้นแล ว่า “ก็มีการหุงน้ำมัน และดองยาอริฏฐะ เป็นต้น ด้วยสามารถอเนสนกรรมมี

[๑๓๕] อาชีวาปริสุทธีศีลนฺตุ สมฺมาชีวินฺ วิสุทฺถมฺติ ๑
 เตน วุตตํ มหาสติปัฏฺฐานสุตฺเต กตฺโม จ ภิกฺขเว
 สมฺมาอาชีโว อิท ภิกฺขเว อริยสาวโก มิฉฉาอาชีโว
 ปหาย สมฺมาอาชีเวเน ชีวิกํ กปฺเปติ อยํ วุจฺจติ
 ภิกฺขเว สมฺมาอาชีโวติ ๑

ตพฺพณฺณนํ มิฉฉาอาชีวนฺติ ขาทนียโภชนียาทินํ
 อตฺถาย ปวตฺตติตํ กายวจีทุจฺจริตํ ๑ สมฺมาอาชีเวนาติ
 พุทฺธปรปฺสฺตเถเน อาชีเวนาติ วุตตํ ๑

[๑๓๖] ตตฺถ กายวจีคฺทเถเน กายิกวาลสิกฺวิภาเคน
 มิฉฉาอาชีวัสฺส ทฺวิธตฺตํ ทสฺสิตํ ๑ ตพฺพณฺณจ กายโก
 มิฉฉาอาชีโว นาม ปฏิภฺชิตฺตเวชชกมฺมาทิวเสน เตลปฺจน-
 อริฏฺฐปฺจนาทินิ ๑ วาลสิโก มิฉฉาอาชีโว นาม คิทินิ
 สาสนสมฺปฏิจฺฉนาโรจนาทินิติ จมฺมกฺขนฺธกวรรณนํ
 วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํ ๑

เวชกรรมที่ทำแก่คนที่ทรงห้ามเป็นต้น ชื่อว่ามีจณาอาชีวะ
ทางกาย. ก็มีการรับและการบอกสาส์นเป็นต้น ของ
พวกคฤหัสถ์ ชื่อว่ามีจณาอาชีวะทางวาจา.”

[๑๗๗] เกลัชที่ภิกษุทำแก่คนที่ทรงห้าม คือบุคคล
ที่ไม่ทรงอนุญาต อันควรกล่าวว่า “คนอื่น” ชื่อว่า
เวชกรรมที่ทำแก่คนที่ทรงห้าม ในบทว่า **ปฏิบัติตเวชช-**
กมมาทิวเสน นั้น. จริงอย่างนั้น พระอรรถกถาจารย์
กล่าวไว้ว่า “ภิกษุไม่ควรทำยาแก่ชนอื่นผู้มาขอ, เมื่อทำ
ต้องทุกกฎ” ดังนี้แล้ว จึงแสดงวิธีเวชกรรมไว้โดยพิสดาร
ในอรรถกถาเกลัชชกรณวัตถุ ตติยปาราชิก. ผู้ปรารภนา
จะทราบความพิสดาร พึงถือเอาจากอรรถกถานั้น.
ก็ความสังเขปในมังคลัตถปิณี ดังนี้:- คน ๑๐ จำพวก
คือสหธรรมิก ๕ ปณฺฑปฺปลาส ๑ ไวยาวัจกรของตน ๑
มารดาบิดา ๒ คน บำรุงมารดาบิดา ๑, ญาติ ๑๐
จำพวก คือ พี่ชาย ๑ น้องชาย ๑ พี่หญิง ๑ น้องหญิง ๑
น้ำหญิง ๑ ป้า ๑ อาชาย ๑ ลุง ๑ อาหญิง ๑ น้ำชาย ๑,
คน ๕ จำพวก คือ คนจรมา ๑ โจร ๑ คนรบแพ้ ๑
ผู้เป็นใหญ่ ๑ คนที่พวกญาติสละแล้วจำต้องไป ๑, เป็นไข้
เข้าไปสู่วิหาร. ภิกษุพึงทำเกลัชแก่คนที่ทรงอนุญาต ๒๕
จำพวกเหล่านี้.

[๑๗๘] ก็แม่อนุชนมีบุตรนัดดาเป็นต้นของญาติ
เหล่านั้น ๗ ชั่วเครือสกุล ชื่อว่าเป็นญาติของภิกษุเหมือน
กัน เพราะเนื่องกับภิกษุนั้น เหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์
จึงสงเคราะห์บุตรนัดดาเป็นต้นแม่เหล่านั้น ในคำว่า ทส
ญาติกา นั้น. ก็ภิกษุทำเกลัชแก่ชนแม่เหล่านั้นควรอยู่.
คนทั้งหลาย คือ พี่สะใภ้ น้องสะใภ้ พี่เขย น้องเขย
น้ำเขย อาสะใภ้ เหล่านี้เป็นต้น เป็นไข้, ถ้าเขาเป็นญาติ
(ของภิกษุ), ทำยาแก่ญาติแม่เหล่านั้น ก็ควร, ถ้าเขามีไข้
ญาติ, พึงทำให้แก่พวกญาติมีพี่ชายเป็นต้น ด้วยสั่งว่า
“จงให้ในที่ปฏิบัติของพวกท่าน,” หรือพึงให้แก่บุตรของ
เขา ด้วยสั่งว่า “จงให้แก่มารดาบิดาของเจ้า.”

ส่วนคนนอกจากที่กล่าวมาแล้วเหล่านั้น ชื่อว่าชน
อื่น เกลัชที่ภิกษุทำแก่ชนอื่นนั้น ชื่อว่าเวชกรรมที่ทำแก่
คนที่ทรงห้าม. ก็ภิกษุแม่เมื่อจะทำแก่คนที่ทรงอนุญาต
พึงทำแก่คน ๑๐ จำพวกในเบื้องต้น ด้วยสิ่งของ (คือ
เครื่องยา) ของเขา เมื่อของๆ เขานั้นไม่มี พึงทำด้วย
ของๆ ตน. แม่เมื่อของๆ ตนก็ไม่มี พึงแสวงหาด้วย

[๑๗๗] ตตถ ปฏิบัติตเวชชกมมนฺติ ปฏิบัติตสส
ปรชนนฺติ วตตพฺพสฺส อนนฺนญญมาตปฺคฺคสฺส กตํ
เกสชฺช ๑ ตถา หิ อาคตาคตสฺส ปรชนสฺส
ยาจนตสฺส เกสชฺช น กาทพฺพํ กโรนฺโต ทุกกฺกํ
อาปชฺชตฺติติ วตฺวา เวชชกมฺมวฺธิ ตติยปาราชิก
เกสชชกรณวัตถุณณนายํ วิตถารโต วุตฺโต ๑
อิจฺจนฺเตน ตโต คเหตุพฺโพ ๑ อัยํ ปเนตถ สงฺเขไป
ปญฺจ สหฺมมิกกา ปณฺฑปฺปลาโส อตฺตโน เวยยาวจฺจกโร
มาตาปิตโร มาตาปิตฺอุปฏฺฐากา จาติ ทส เชฏฺฐกาตา
กนิฏฺฐกาตา เชฏฺฐภคินี กนิฏฺฐภคินี จุลลมาตา
มหามาตา จุลลปีตา มหาปีตา ปิตฺจฺฉา มาตุลา
จาติ ทส ญาติกา อาคณฺตุโก จ โจโร จ
ยฺยุทธฺปราชิตฺโต จ อีสฺสโร จ ญาติเกหิ ปริจฺจตฺตคฺคมิโก จาติ
ปญฺจ คิลานา หุตฺวา วิหารํ ปวิฏฺฐา อิมเส
ปญฺจวิสตฺติยา อนฺนญญมาตานํ ชนํนํ เกสชฺช กาทพฺพํ ๑

[๑๗๘] ทส ญาติกาติ เจตถ เตสํ ยาว
สตตฺตมา กุลปฺริวฏฺฐา ปุตฺตนตฺตาทโยปิ ตปฺปฏิพฺพตฺตดา
ภิกฺขุสฺส ญาติกาเอวาทิ เตปิ สงฺคหิตา ๑ เตสฺมปิ
หิ กาทํ วฏฺฐติ ๑ ภาคุชฺชยา ภคินิสามิโก จุลล-
มาตฺตสามิโก จุลลปีตฺตชฺชยา จาติ เอวมาทโย คิลานา
โหนติ ญาติกา เจ เตสฺมปิ กาทํ วฏฺฐติ
อนฺนญญมาตกา เจ ภาคุชฺชยาทํ กตฺวา ทาทพฺพํ ตฺมฺหากํ
ชคฺคนฺทฺชานเ เทถาติ เตสํ วา ปุตฺตานํ ทาทพฺพํ
ตฺมฺหากํ มาตาปิตฺูนํ เทถาติ ๑

ยถาวุตฺเตหิ เจเตหิ อญฺโฆ ปรชน นาม
ตสฺส กตเกสชฺช ปฏิบัติตเวชชกมฺม นาม ๑ อนฺนญ-
ญาติชนสฺส กโรนฺเตนาปิ จ อาโท ทสนฺนํ ชนํนํ
เตสํ สนฺตเกน กาทพฺพํ ตสฺมิมิ อสตี อตฺตโน
สนฺตเกน ตสฺมิมปิ อสตี ภิกฺขวาจารวตฺเตน
ปฺริเยสิตพฺพํ เอวํ อลฺกนฺเตน อตฺตโน เตสํ วา

ภิกขุอาจารย์, เมื่อไม่ได้ด้วยอาการอย่างนั้น พึงแสวงหา แต่ที่แห่งญาติและคนปวาราณาของตน หรือของคนเหล่านั้น, แม้เมื่อไม่ได้ด้วยอาการอย่างนั้น พึงแสวงหาแม้ด้วย อกตวิญญูติ. การขอในสถานที่เขาไม่ได้ทำปวาราณาอย่างนี้ ว่า “ท่านเจ้าข้า ท่านต้องการปัจจัย จงบอก” ดังนี้ ชื่อ ว่าอกตวิญญูติ.

ก็ภิกษุเมื่อจะทำให้แก่พวกญาตินอกจากนั้น พึงทำ ด้วยของๆ เขาเท่านั้น, เมื่อของๆ เขานั้นไม่มี พึงให้ยืม ของๆ ตน, ถ้าเขาคืน พึงรับเอา ถ้าเขาไม่คืนไม่ควรทวง, ด้วยว่า ภิกษุแม้ขอของๆ พวกญาติแล้วถือเอา ยังควร, เพราะฉะนั้น ภิกษุให้น่าจดจำของญาติเหล่านั้นมา ไม่ เป็นอกตวิญญูติ ทำเภสัช ก็ไม่เป็นเวชกรรม หรือให้ของ เพื่อต้องการสงเคราะห์สกุล ก็ไม่เป็นอาบัติเพราะประทุษร้ายสกุล. แต่ภิกษุ เมื่อไม่หวังตอบแทน พึงทำยาแก่คน ๕ จำพวก มีคนจรมมาเป็นต้นแม้ด้วยของๆ ตน.

[๑๗๙] แม้ในอนุสสิกาวิมตวิโนทนี ท่านกล่าวว่า “แม้เมื่อจะทำเภสัชแก่คนจรมมาและโจรเป็นต้น ไม่ปรารถนาลาภจากคนเหล่านั้นเพื่อตน พึงทำด้วยตั้งใจว่า “ธรรมตามนุษย์ย่อมอุปการะกัน.” ก็ภิกษุทำด้วยหวังตอบแทน มีโทษในเพราะอเนสนกรรมมีเวชกรรมและกุลทุสนกรรมเป็นต้น. แต่ไม่มีโทษในเพราะทำด้วยตั้งใจว่า “เมื่อเราทำอุปการะอย่างนี้ คนทั้งหลายรู้คุณพระศาสนา แล้วย่อมเลื่อมใสหรืออุปการะแก่พระสงฆ์.”

[๑๘๐] เภสัชพิเศษ ชื่อว่า อริฎฐ ในบทว่า อริฎฐ-ปจัน นั้น.

ในอรรถกถาสุราปานสิกขาบท ท่านกล่าวว่า “ได้ยินว่า คนทั้งหลายทำยาชื่ออริฎฐด้วยรสแห่งผลไม่มีผลมะขามป้อมเป็นต้น, ยาอริฎฐนั้นมีสีกลิ่นและรสคล้ายน้ำเมาที่เดียว แต่หาใช้น้ำเมาไม่.”

[๑๘๑] ลิงไต่ย่อมเกิดขึ้น เพราะอาศัยอเนสนกรรมมีเวชกรรมที่ทำแก่คนที่ทรงห้ามเป็นต้น, ลิงนั้นทั้งหมด เป็นอกัปปิยะทั้งนั้น. ด้วยเหตุนี้ ในอรรถกถาปฐมปวาราณาสิกขาบท ท่านจึงกล่าวว่า “อกัปปิโยชณะที่บังเกิดจากกุลทุสนกรรม มีเวชกรรม การอวดอุตตริมนุสสธรรม และอกัปปิยวัตถุมิรุปิยะอันภิกษุยินดีแล้ว เป็นต้นชื่อว่าอกัปปิโยชณะเกิดขึ้นเพราะอเนสนา อันพระพุทธเจ้าทรงติเตียน.”

ฆาตกปปวาริตฎฐานโต เอวมปิ อลภนเตน อกต-วิญญตติยาปิ ปริเยสิตัพพ ๗ อกตวิญญตติ นาม วท ภนเต ปจฺจเยนาติ เอว อกตปปวารณฎฐานเ วิญญตติ ๗

อวเสสญฆาตกาณํ ปน เตสํ สนตฺถเกเนว กาทพฺพํ ตสฺมี อสตี อตฺตโน สนตฺกํ ตาวกาลิกํ ทาทพฺพํ สเจ ปฏิเทเนติ คเหตุพฺพํ โส เจ น โฉเทตพฺพา ฆาตกาณญฺหิ สนตฺกํ ยาจิตฺวาปิ คเหตุ วฎฺฐติ ตสฺมา เตสํ จตฺตูปจฺจยํ อาหาราเปเนตสฺส อกตวิญญตติ วา เภสชฺชํ กโรเนตสฺส เวชชกมมํ วา กุลสงคฺคตถาย เทเนตสฺส กุลทุสนาปตฺติ วา น โหติ ๗ อาคนตฺกาทินํ ปน ปญฺจนนํ อตฺตโน สนตฺถเกนปิ กาทพฺพํ อปฺปจฺจาสิสฺสเนน ๗

[๑๗๙] วิมตวิโนทนิยมปิ อาคนตฺกโจราทินํ กโรเนเตนาปิ มนุสฺสา นาม อุปการกา โหนตฺติ อตฺตโน เตหิ ลากํ อปฺปฎฺจยฺนเตน กาทพฺพํ ๗ ปจฺจาสาย กโรเนตสฺส ปน เวชชกมมฺกุลทุสนาทีโโส โหติ ๗ เอวํ อุปกาเร กเต สาสนคฺคณํ ฆตฺวา ปสิทฺตติ สงฆสฺส วา อุปการกา โหนตฺติ กรเณ ปน โทโส นตฺถิติ วุตฺตํ ๗

[๑๘๐] อริฎฐปจนฺนติ เอตถ อริฎฺฐติ เภสชฺช-วิเสโส ๗

สุราปานสิกขาปทวณฺณนายํ อามลกาทินํเยว กิร รเสน อริฎฺฐํ กโรเนติ โส มชฺชวณฺณคนฺธโร เจว โหติ น จ มชฺชนฺนติ วุตฺตํ ๗

[๑๘๑] ยํ ปฏิกฺขิตฺตเวชชกมมาทิกํ นิสฺสาย อุปฺปชฺชติ สพฺพนฺตํ อกปฺปิยเมว ๗ เตน ปจฺมป-ปวาราณาสิกขาปทวณฺณนายํ กุลทุสนเวชชกมมฺอุตตริมนุสฺส-ธมฺมาโรจนสาทิตฺตฺรปิยาทีหิ นิพฺพตฺตํ พุทฺธปฺปฎฺธิกฺกฺส อเนสนาย อุปฺปนฺนํ อกปฺปิโยชนฺนติ วุตฺตํ ๗

[๑๘๒] ส่วนกรรมของภิกษุผู้เป็นทูตของพวกเขา คฤหัสถ์ พิงทราโดยพิสดาร ในอรรถกถากุลทูลสิกขาบท. ก็ความสังเขปในมังคัลลตถปิณนี้ ดังนี้:- ภิกษุรับกัตติ บอกกัตติ ซึ่งสาส์นของคน ๙ จำพวกเหล่านี้ คือ สหธรรมิก ๕ ปณฑุปลาโส ๑ ไวยาวัจกรของตน ๑ มารดาบิดา ๒ ครอบครัวยุ. ส่วนของคนเหล่านี้ เป็นสาส์นที่เป็นกัปปิยะเท่านั้น จึงควร. เพราะฉะนั้น ภิกษุไม่ควรทำความรังเกียจในสาส์นเช่นนี้ว่า “ท่านทั้งหลาย จงถวายบังคมพระบาทยุคคลของพระผู้มีพระภาค ตามคำของข้าพเจ้า” ดังนี้ก็ติ “ท่านทั้งหลาย จงไหว้พระเจดีย์พระปฐมมาตันโพธิ์ พระสังฆเถระ” ดังนี้ก็ติ “ท่านทั้งหลาย จงทำการบูชาด้วยของหอมและดอกไม้ที่พระเจดีย์” ดังนี้ก็ติ “ท่านทั้งหลายจงเผด็จ ภิกษุทั้งหลายให้ประชุมกัน. พวกข้าพเจ้า จักถวายทาน จักฟังธรรม” ดังนี้ก็ติ. เพราะสาส์นเหล่านั้น เป็นสาส์นที่เป็นกัปปิยะ ไม่เกี่ยวข้องกับคหิทธิกรรม. ก็ภิกษุใด รับสาส์นอื่นจากสาส์นที่เป็นกัปปิยะของคนเหล่านี้ เดินไป ภิกษุนั้นเป็นทุกกฏทุกๆ ก้าว. ภิกษุนั้นแม้บริโภคโคชณะที่อาศัยกรรมนั้นได้มา ก็เป็นทุกกฏทุกๆ คำกลืน. แท้จริง ปัจจัยที่เกิดขึ้นเพราะกุลทูลกรรมย่อมไม่ควรแก่สหธรรมิกทั้ง ๕ ย่อมเป็นเช่นกับปัจจัยที่เกิดขึ้น เพราะอวดอุตริมนุสสรธรรมอันไม่จริง และแลกลเปลี่ยนด้วยรูปิยะแล. ก็ภิกษุใด บริโภคปัจจัยที่เกิดขึ้น เพราะอเนสนกรรมมีทูตกรรมและเวชกรรมเป็นต้น อาชีวะของภิกษุนั้น ชื่อว่าไม่บริสุทธิ์. เพราะฉะนั้น อันภิกษุเมื่อจะเสพปัจจัยที่มีความเกิดขึ้นบริสุทธิ์อย่างเดียว พึงงดเว้นปัจจัยที่มีความเกิดขึ้นไม่บริสุทธิ์ คุกจอร์พิชเสย.

[๑๘๓] แลปัจจัยทั้ง ๒ นั้น ท่านกล่าวไว้ในปรกณ์วิเสสวิสุทธิมรรคว่า “ปัจจัยทั้งหลายที่เกิดขึ้นจากสงฆ์หรือคณะของภิกษุผู้ไม่กำหนดถืออตุตถ์ และเกิดขึ้นจากสำนักของพวกเขา คฤหัสถ์ผู้ล้อมใส่ด้วยคุณของภิกษุนั้นมีการแสดงธรรมเป็นต้น ชื่อว่าปัจจัยที่มีความเกิดขึ้นอันบริสุทธิ์. ส่วนปัจจัยที่เกิดจากสมณวัตร มีเที่ยวไปบิณฑบาตเป็นต้น ชื่อว่าปัจจัยที่มีความเกิดขึ้นอันบริสุทธิ์ยิ่งทีเดียว. ปัจจัยที่เกิดขึ้นจากสมณวัตร มีเที่ยวบิณฑบาตเป็นต้น ของภิกษุผู้กำหนดถืออตุตถ์ และเกิดขึ้นจากสำนักของพวกเขา คฤหัสถ์ผู้ล้อมใส่ในตุตถ์คุณของภิกษุนั้น โดยอนุโลมข้อกำหนดตุตถ์ ชื่อว่าปัจจัยที่มีความเกิดขึ้นอันบริสุทธิ์.”

[๑๘๒] คิหิณี ทูตกมมบุตร กุลทูลสิกขา- ปทวณณนาย วิตถารโต เวทีตัพพี ฯ อยมปะเนตถสงเขโป ปณจ สหम्मิกกา ปณทูปลาโส อตตโนเวยยาวจจโร มาตาบิดโร จาติ อิมสล์ นวนนึสาสนึ สมปะภูิจฉิตุมปิ อาโรเจตุมปิ วภูฏติ ฯ อถเยสนตุ กปะปิยสาสนเมว วภูฏติ ฯ ตสมา มมวจนเนน ภควโต ปาเท วนทถาติ วา เจตยั ปฐิมึโพธิ์ สงฆตเถรึ วนทถาติ วา เจตยเย คนธปุพฺพชัฏโรถาติ วา ภิกษุ สนนิปาเตถ ทานึ ทสสามธมมึ โสสสามาติ วา อีทธิเสสฺสึ สาสนเสสฺสึ กุกกุจจัน กาทัพพี ฯ กปะปิยสาสนานิ เหตุานิ น คิทธิกมมปะฏิสิยฺยุตตานิ ฯ โย ปณญเยสึ กปะปิยสาสนโต อถญญึคเหตุวา คจฉติ ปเท ปเท ทุกกฏึ ตสส ตั กम्मึนิสสาย ลทฺธโรชนึ ภูยฺชโตปิ อชโณหาเร อชโณหาเร ทุกกฏึ ฯ กุลทูลกมมเมเน ทิ ออุปนนปจฺจยา ปณจฺจนึ สหम्मิกกานึ น กปะปนติ อภูตารโจนุปะยิสโวหาเรติ ออุปนนปจฺจยสทธิสาว โหนติติ ฯ โย ทิ ทูตกมมเวชชกมมาทิติ ออุปนนปจฺจยั ปรีภูยฺชติ ตสส อาชีโว อปริสฺสุทฺโธ ฯ ตสมา ภิกษุณา ปริสฺสุทฺธุปะปาเทเยว ปจฺจเย ปฐิเสวมาเนน อปริสฺสุทฺธุปะปาทา อาสิวิสสา วีย ปรีวชเชตพฺพา ฯ

[๑๘๓] ตทฺถายญจ อปริศคฺคิตตฺตตฺตสฺส สงฆโต วา คณโต วา ธมมเทสนาทิติ จสฺส คุณฺเททึ ปลนฺนานึ คิหิณี สนตฺทิกา อูปปนฺนา ปจฺจยา ปริสฺสุทฺธุปะปาทา นาม ปินฺทปาตจริยาทิติ ปน อติปริสฺสุทฺธุปะปาทาเยว ฯ ปรีศคฺคิตตฺตตฺตสฺส ปินฺทปาตจริยาทิติ ฐตฺตคฺเณ จสฺส ปลนฺนานึ สนตฺทิกา ฐตฺตคฺคณิยมานุโลเมเน อูปปนฺนา ปจฺจยา ปริสฺสุทฺธุปะปาทา นามาติ วิสฺสุทฺธิมคฺเค วุตฺตตี ฯ

[๑๔๔] นัยอันมาในฎีกาปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรคนั้น ว่า “ความที่คุณมีการแสดงธรรมเป็นต้น เป็นคุณอาศัย ความบริสุทธิ์เป็นสมุฏฐานพระพุทโธชาจารย์แสดงด้วย กล่าวถึงปัจจัยที่มีความเกิดขึ้นอันบริสุทธิ์ เหตุนั้น ท่านจึง กล่าวว่า “**ธมมเทศนาทีหิ จสฺส คุณเหติ**” ดังนี้. ความ เป็นพหุสุต การบำเพ็ญวัตรและความถึงพร้อมด้วย อริยาบถเป็นต้น ท่านถือเอาด้วยอาทิศัพท์. แม้ในคำว่า **ฐตฺถุญฺญ จสฺส** นี้ ก็นัยนี้เหมือนกัน. มิตรสหายและวัตรมี ประพฤติบังสกุลเป็นต้น ท่านถือเอาด้วยอาทิศัพท์ว่า ปิณฑปาตจริยาทีหิ. บทว่า **ฐตฺถุญฺญมานุโลเมน** คือด้วย สามารถอนุโลม ได้แก่ด้วยสามารถไม่ขัดขวางต่อข้อ ปฏิบัติอันนิยมตามรุดงค์นั้นๆ.”

[๑๔๕] ก็อาชีวนาปริสุทธิศีล พระอรรถกถาจารย์ กล่าวว่า “**ปริเยญฺจิสฺสุทฺธิ**” เพราะบริสุทธิ์ได้ด้วยการ แสวงหา ของภิกษุผู้ละอเนสนาแล้ว ยังปัจจัยทั้งหลายให้ เกิดขึ้นโดยธรรมสมาเสมอ.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อเนสนํ** คือการ แสวงหาอันไม่ควรได้แก่การแสวงหาปัจจัยที่ไม่เหมาะ ด้วยสามารถอเนสนกรรม มีเวชกรรมตามที่กล่าวแล้ว เป็นต้น และด้วยสามารถวจิตฺตมิลล่อลวงเป็นต้น. บทว่า **ปหาย** แปลว่า เว้นแล้ว, อธิบายว่าไม่ทำเพราะฉะนั้น ธรรมตาภิกษุเมื่อจะทำอาชีวะให้หมดจด แม้อุดอาหาร ก็ ไม่พึงทำแม้จิตในการแสวงหาอันไม่ควรให้เกิดขึ้น, จะป่วย กล่าวไปโยถึงความดิ้นรนทางกายและวาจาเล่า, ภิกษุพึง เป็นอุจพระมหาตีสสเถระ ผู้อยู่ในจิริคมวิหาร.

[เรื่องพระมหาตีสสเถระ]

[๑๔๖] ดังได้สดับมา ในคราวทพภิกขภัย พระมหา- ตีสสเถระนั้น เดินทางไป มีกายลำบากอ่อนแรง เพราะ ขาดอาหาร และเพราะลำบากในหนทาง จึง (แวะ) นอน ที่โคนต้นมะม่วงซึ่งผลัดผลต้นหนึ่ง. ผลมะม่วงเป็นอัน มากหล่นอยู่ในที่นั้นๆ. ครั้งนั้น อุบาสกผู้เฒ่าคนหนึ่ง พบพระเถระ รู้ว่าเมื่อยล้า จึงให้พระเถระตีมอัมพานะ (น้ำมะม่วง) แล้ว ยกขึ้นสู่หลังของตน นำไปสู่ที่อยู่ (ของ ท่าน). พระเถระสอนตนว่า

[๑๔๔] ปริสุทฺฐรูปาทวจเนน ธมมเทศนาทีนํ ปริสุทฺธาถสยสมุฏฺฐานตา ทีปิยตฺติติ ธมมเทศนาทีหิ จสฺส คุณเหติติ วุตฺตํ ๑ อาทิสฺสทเทน พาทุสฺสจฺจวตฺต- ปริปุรณอริยาบถสมปตฺติยาที คหิตฺตํ ๑ ฐตฺถุญฺญ จสฺสตาติ เอตถาปี เอสฺเสว นโย ๑ ปิณฑปาตจริยาทีหิตฺติ อาทิส- สทเทน มิตตสฺสทหฺชบฺปัสฺสูกุลจริยาที คหิตฺตํ ๑ **ฐตฺถุญฺญ- นียมานุโลเมน**ตาติ ดนตฺฐตฺถุญฺญคณินมิตาย ปฏิปตฺติยา ออนุโลมวเสน อวิโกปนวเสนตาติ ตมฺภิกฺกานโย ๑

[๑๔๕] อาชีวนาปริสุทธิศีลญฺหิ อเนสนํ ปหาย ธมฺเมเน สเมเน ปจฺจเย อุปฺปาเทนตสฺส ปริเยสนาย สฺสุทฺตดา ปริเยญฺจิสฺสุทฺธิติ อญฺจกถาจรียเหติ วุตฺตํ ๑

ตตถ **อเนสนนฺตฺติ** อญฺตฺตํ เอสนํ ยถาวุตฺต- เวชชกมฺมาทิวเสน จ กุหนาทิวเสน จ อุปปฏิรูปี ปจฺจยปริเยสนํ ๑ **ปหาย**ตาติ วชฺเชตฺวา ออกฺวาตาติ อตฺถเ ๑ ตสฺมา ภิกฺขุณา นาม อาชีวํ โสเธเนเตน ฉินฺนภตฺเตนาปี อเนสนาย จิตฺตมปี น อุปฺปาเทตพฺพํ ปเคว กายวจิวิปฺพนทิตํ จิริคมฺพวาสิณา มหาตีสฺส- เถเรเน วีย ๑

[๑๔๖] โส กิริ ทพภิกฺขกาเล มคฺคํ คจฺจนฺโต ภตฺตจเจเทน มคฺคกิลมเถเน จ กิลนฺตกาโย ทพฺพโล อญฺยตรสฺส ผลิตมฺพรฺกฺขสฺส มูเล นิปชฺชิ ๑ พฺพุนิ อมฺพผลานิ ตฺหํ ตฺหํ ปตฺนฺตฺติ ๑ อเถโก วุฑฺฒตโร อุปาสโก เถรํ ทิสฺวา ปริสฺสมํ ญตฺวา อมฺพปานํ ปาเยตฺวา อตฺตโน ปิฎฺฐึ อาโรเปตฺวา วสนญฺจานํ เนติ ๑ เถโร

“อุบาสกนี้ มิใช่บิดา มิใช่มารดา, มิใช่ญาติ, มิใช่พวกพ้องของท่าน, เขาทำกิจเช่นนั้น เพราะเหตุแห่งท่านมีศีล”

ดังนั้นแล้ว เจริญปัสสนาอยู่บนหลังของอุบาสกนั้นนั่นเอง บรรลุพระอรหัตแล้ว.

เรื่องพระมหาตีสสเถระผู้ฉ้นมะม่วง มาในฐีกาปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค.

[๑๔๗] ส่วนปัจจัยสันนิสสิตศีล พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า “ปัจจเวกขณสุทธิ” เพราะบริสุทธิ์ได้ด้วยการพิจารณา.

เพราะฉะนั้น ภิกษุเมื่อเห็นอาทินพในการบริโภคนปัจจัยที่ยังมิได้พิจารณา พึงพิจารณาปัจจัยทั้งหลาย.

ดังได้ลำดับมา ภิกษุทั้งหลายในกาลก่อน โดยมากไม่พิจารณาแล้วบริโภคนปัจจัย ๔ จึงไม่พ้นจากนรก และกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน. พระศาสดาทรงทราบเรื่องนั้นแล้วตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ชื่อว่าภิกษุไม่พิจารณา (ก่อน) แล้วบริโภคนปัจจัย ๔ ไม่ควร. เพราะฉะนั้น ตั้งแต่บัดนี้ไป ท่านทั้งหลายพึงพิจารณา (ก่อน) แล้วจึงบริโภคน” ดังนี้เมื่อจะทรงแสดงปัจจเวกขณวิธี ทรงวางแบบไว้โดยนัยเป็นต้นว่า “ภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พิจารณาโดยปัญญาแล้ว จึงเสพจีวร” ตรัส (ต่อไป) ว่า “ชื่อว่า การบริโภคนปัจจัยที่ยังมิได้พิจารณา ย่อมเป็นเช่นกับบริโภคนยาพิษอันแรงกล้า, แม้นคนโบราณทั้งหลาย ไม่พิจารณา ไม่รู้โทษแล้วบริโภคนยาพิษ เสวยทุกข์อย่างใหญ่” ดังนั้นแล้ว ทรงนำอดีตนิทานมา:-

[เรื่องนักเลงสกาโกง บริโภคนยาพิษ]

[๑๔๘] ในอดีตกาล พระโพธิสัตว์ได้เป็นนักเลงสกา มีโรคสมบัตินมากในกรุงพาราณสี. ครั้งนั้น นักเลงสกาโกงอีกคนหนึ่ง กำลังเล่า (สกา) กับพระโพธิสัตว์นั้น เมื่อตนมีชัย ก็ไม่ทำลายวงเล่น, แต่ในเวลาจะพ่ายแพ้ ก็ใส่ลูกสกาไว้ในปากแสร้งพูดว่า “ลูกสกาหาย” ทำลายวงเล่นแล้วหนีไป.

น บิดา นปี เต มาตา น ญาติ นปี พนธวา
กโรเต ดาตีส กิจจ สีสวนุตสส การณาติ

อดตานี โววทิตวา วิปสสนนั วฑุเตตวา ตสส
ปฏิจกิตโต เอว อรหตตัม ปาปุนิ ฯ

วิสุทธิมคคฐีกายั อมพชาทกมหาตีสตเถรวตถุ ฯ

[๑๔๗] ปัจจยสนนีสสิตศีลนตุ ปัจจเวกขณน
สุขมณโต ปัจจเวกขณนสุทธิตี อฏฐกถาจารย์เอหิ วุตตัม ฯ

ตลมา อปัจจเวกขิตปริโกเค อาทินวั
สมปสสนนเตน ปัจจยา ปัจจเวกขิตพพา ฯ

ปุพเพ กิร ภิกษุ เยภุยน อปัจจเวกขิตวา
จตตาริ ปัจจเย ปริภุณชนตา นิรยตริจฉานโยนิโต
น มุจจนตี ฯ สตถา ตมตถั ถตวา ภิกษเว
ภิกษุนา นาม จตตาริ ปัจจเย อปัจจเวกขิตวา
ปริภุชิตุ น วฏฐติ ตลมา อิต ปฏฐาย ปัจจเวกขิตวา
ปริภุณเชยยาถาติ วตวา ปัจจเวกขณวิธี ทสเสนโต
อิธ ปน ภิกษเว ภิกษุ ปฏิสงขา โยนิโส จิวริ
ปฏิเสวตติอาทินา นเยน ตนตี จเปตวา
อปัจจเวกขิตปริโกโค นาม หลาหลวิสปริโกคสทิสโส
โปราณกาปี อปัจจเวกขิตวา โทโส อชานิตวา วิส
ปริภุณชิตวา มหาทุกขั ออนุวิสูติ วตวา อตีต
อาหริ

[๑๔๘] อตีเต พาราณลियั โพธิสตุโต มหาโกโค
อกษฐตุโต อโหสิ ฯ อถาปโร กุฏฐฐตุโต เตน
สทธิ กิพนโต อตตโน ชเย วตตมานเอ กิพามณทล
น ภินทติ ปราชยกาเล ปน อกขั มุเข ปกขิปิตวา
อกโข นฏฐิตติ กิพามณทล ภินทิตวา ปกคามิ ฯ

พระโพธิสัตว์รู้อะไรแล้ว ก็เอาลูกสกาไปเรือน แล้ว ย้อมด้วยยาพิษอย่างแรงกล้า ตากให้แห้งแล้วแห้ง อีกก็เอาลูกสกาเหล่านั้นไปสำนักของนักเลงสกาโง่งนั้น แล้วเล่น (สกา) กัน. นักเลงสกาโง่งนั้น กำลังเล่น ในเวลาที่ตนจะปราศรัยก็ใส่สกาลูกหนึ่งในปาก สลบไปด้วย กำลังยาพิษ กลอกนัยน์ตา คอพับล้มลง. พระโพธิสัตว์ ประรณานจะให้ชีวิตแก่เขา จึงให้ยาสำหรับส่ารอกที่คอง แล้วด้วยโอสถ ให้ส่ารอกออกมา ทำเขาให้หายโรคแล้วได้ ให้โอวาทว่า “ท่านอย่าได้ทำอย่างนี้อีก.”

เรื่องบริโศกด้วยมิได้พิจารณา มาในอรรถกถา ลิตตชาดกทสมวรรคเอกนิบาต.

[๑๘๙] ภิกษุโดยมากแม้อีก เป็นผู้วางใจไม่พิจารณา แล้วบริโศกปัจจัย ๔ ที่หมู่ญาติมีมารดาบิดาที่หญิงน้องหญิง เป็นต้นถวาย ด้วยเข้าใจว่า “ในเวลาเราเป็นคฤหัสถ์ก็ดี ในเวลาเป็นบรรพชิตก็ดี ปัจจัยเหล่านี้ก็เป็นของต้องให้” ดังนี้. พระศาสดาทรงทราบเรื่องนั้นแล้ว ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ชื่อว่าภิกษุควรพิจารณา (ก่อน) แล้วบริโศก ปัจจัยที่แม่หมู่ญาติถวายแล้ว, เพราะเมื่อภิกษุไม่พิจารณา (ก่อน) แล้วบริโศก ทำกาลละแล้ว ย่อมไม่พ้นจากอัตรภาพ แห่งยักษ์และเปรต, ก็ชื่อว่าการบริโศกปัจจัยที่มีได้ พิจารณา ย่อมเป็นเช่นกับการบริโศกยาพิษ, เพราะยาพิษ ที่บุคคลผู้คุ่นเคยก็ดี ไม่คุ่นเคยก็ดี ให้แล้ว ย่อมทำผู้ บริโศกให้ตายได้ทั้งนั้น, แม้ในกาลก่อน ราชสีห์ตัวหนึ่ง บริโศกยาพิษที่ผู้คุ่นเคยให้แล้วถึงความตาย” ดังนี้แล้ว ทรงนำอดีตนิทานมา:-

[เรื่องราชสีห์บริโศกยาพิษ]

[๑๙๐] ในอดีตกาล พระโพธิสัตว์ได้เป็นเศรษฐี มีสมบัติมากในกรุงพาราณสี. คนเลี้ยงโคคนหนึ่งของ พระโพธิสัตว์นั้น ในสมัยที่ (ทาง) ยัดเยียดด้วยข้าวกล้า ต้อนฝูงโคไปป่า ปลุกโรงโคแล้วอยู่รักษาในป่านั้น. ครั้งนั้น ราชสีห์ตัวหนึ่งมีจิตปฏิพัทธ์ในแม่เนื้อตัวหนึ่ง จึงอยู่ในที่ ใกล้แห่งโรงโคของคนเลี้ยงโคนั้น เมื่อแม่โคทั้งหลายผ่าย ผอมไป เพราะหวาดเสียวต่อราชสีห์ น้ามนได้น้อยแล้ว. ต่อมา เศรษฐีทราบเหตุนี้ จึงสั่งคนเลี้ยงโคว่า “ถ้าอย่าง

โพธิสัตว์โต ตมตถ์ ฌตวา อุกเข คเหตุวา
 ฌร้ คนตวา หลาหลวิเสน รชิตวา ปุนปุน
 สุกขาเปตวา เต อาทาย ตสส สนตักิ คนตวา
 กิพติ ฯ โส กิพนโต อตตโน ปราชยกาเล เอก
 อุกขิ มุเข ปกขิปิตวา วิสเวคมุจฉิตโต อุกขินิ
 ปริวตเตตวา ฆนธึ นามेतวา ปติ ฯ โพธิสัตว์โต
 ตสส ชีวิตฺ ทาทุกาโม โอสธปริภาวิตฺ วมนเภสชช
 ทตวา วเมตวา ตํ อโรคํ กตวา ปุน เอวรूपิ
 มา อกาสิตี โอวาทํ อทาลิ ฯ

เอกนิบาตสส ทสมวคฺเค ลิตตชาตกวรรณนาย
 อปจจเวกขณปริโศกตถุ ฯ

[๑๘๙] ปุนปี เยภุยน ภิกขุ อมหากํ คิทิกาลเอปิ
 ปพพชิตกาลีปิ เอเต ทาทุ ยุตตรูปาติ มาตาปีตุ-
 ภคินิอาทิติ ฌาติทิติ ทินเน จตตารโ ปจเจเย วิสสุฏฐา
 หุตวา อปจจเวกขิตวา ปริภุชชติ ฯ สตถา ตมตถ์
 ฌตวา ภิกขเว ภิกขุณา นาม ฌาติทิติ ทินนา
 ปจจเวกขิตวา ปริภุชชิตพพา อปจจเวกขิตวา
 ปริภุชชตา ทิ กาลํ กตวา ยกขปเปตตตภาวโต
 น มุจจุนติ อปจจเวกขิตปริโศโค จ นาม
 วิสปริโศกสทิส วิสยทิติ วิสสาสิเกนปี อวิสสาสิเกนปี
 ทินนํ มาเรติเยว ปุพเพปิ เอโก สีโห วิสสาสิเก-
 ทินนํ วิสํ ปริภุชชิตวา มรณํ ปตโตติ วตวา
 อตติ อหาริ

[๑๙๐] อตเตเต พาราณสิยํ โพธิสัตว์โต มหาวิภโว
 เสฏฐิ อโหสิ ฯ ตสเสโก โคपालโก สสสสมพารสมเย
 คาโว คเหตุวา อรณณํ คนตวา ตตถ โคสาลํ
 กตวา รกขนโต วิทาลิ ฯ อเอโก สีโห เอกิสส์
 มิคมาตริ ปฏิพทจจิตโต ตสส โคสาลาสมีเย วิทาลิ ฯ
 คาวินิ สีหสนตาสเนน มิลาตานิ ชีรํ มนทํ อโหสิ ฯ
 อปรภาเค เสฏฐิ ตํ การณํ ฌตวา เตนทิติ ตวํ ตํ
 มิคมาตริ อูปาเยน คเหตุวา ตสสา สรีเร โลมานิ

นั้น เจ้าจงจับแม่เนื้อนั้นโดยอุบายแล้ว ย่อมชนที่ศีรษะ
ของแม่เนื้อนั้นด้วย ยาพิษทำให้แห้งแล้วแห้งอีก ล่วงไป
๒-๓ วัน จึงปล่อยแม่เนื้อนั้นไป. คนเลี้ยงโคนั้น ได้ทำ
ตามคำสั่ง. ราชสีห์เห็นแม่เนื้อนั้น ก็เลียสรีระของแม่เนื้อ
นั้นด้วยความรักใคร่ ได้ทำกาละแล้ว.

เรื่องบริโภคนยาพิษ ด้วยสามารถความคั่นเคย
(พิศวาส) มาในอรรถกถาวิสสาสโภชนชาตก ทลมารค
เอกนิบาตนั้นเหมือนกัน.

[แก้อรธ]

[๑๙๑] ในอรรถกถาทั้งหลาย มีอรรถกถา รุปีย
สิกขาบทเป็นต้นท่านกล่าวว่า “การบริโภคปัจจัยที่มีได้
พิจารณา ของภิกษุผู้มีศีลชื่อว่า บริโภคหนึ่ง.”

ฎีการุปียสิกขาบทนั้นว่า “เหมือนอย่างว่า ลูกหนี้
ยอมไม่ได้เพื่อจะไปประเทศที่ปรารถนา ตามความพอใจ
ของตนได้ ฉนั้นใด, ภิกษุผู้ประกอบด้วยการบริโภคหนึ่ง
ยอมไม่ได้ เพื่อออกไปจากโลกฉนั้นนั้น.”

[๑๙๒] เพราะฉะนั้น ภิกษุผู้เห็นอาทินพตามทีกล่าว
แล้ว ควรพิจารณาปัจจัยทั้งหลายโดยแท้. แต่เมื่อจะ
พิจารณา พึงพิจารณาใน ๓ กาล. ในกาลทั้ง ๓ นั้น ใน
กาลได้พึงพิจารณาแม้คราวเดียวด้วยธาตุปัจจุขณะ
เป็นต้นว่า “จิวรนี้สักว่าเป็นธาตุ เป็นไปตามปัจจัย” ดังนี้
ก็ได้ ด้วยปฏิกุลปัจจุขณะ เป็นต้นว่า “ก็จิวรเหล่านี้
ทั้งหมด เป็นของไม่น่าเกลียด” ดังนี้ก็ได้. แท้จริง การ
บริโภคปัจจัยที่พิจารณาอย่างนั้นแล้วเก็บไว้ ต่อจากกาล
ได้ หาโทษมิได้เลย. ดูการใช้สอยบาตรจิวรที่อธิษฐาน
แล้วเก็บไว้. การพิจารณาในกาลได้นั้น เป็นการแสดง
ความหมัดจดในเบื้องต้นแห่งสติเครื่องพิจารณาเป็นเบื้องต้น
หน้า หาใช้ห้ามการพิจารณาในกาลบริโภคเป็นเบื้องต้น
ไม่. เพราะฉะนั้น ในการบริโภคควรพิจารณาอีก. ก็ใน
กาลบริโภคนั้น พึงพิจารณาพร้อมด้วยการบริโภค ด้วย
ตั้งขณิกปัจจุขณะว่า “เราพิจารณาโดยแยกคายแล้ว
เสพจิวร” ดังนี้เป็นต้น.

[๑๙๓] ก็ในอรรถกถาทั้งหลาย ท่านกล่าวว่า “จิวร
ภิกษุพึงพิจารณาทุกขณะที่บริโภค, บิณฑบาต พึง

วิเสน รชิตวา ปุนปุณฺ์ สุขขาเปตวา กติปาหํ
อดิกกมิตวา ตํ วิสสชเชหิติ โคपालกํ อาณาเปสิ ฯ
โส ตถา อกาลิ ฯ สีโท ตํ ทิสวา ลินเहन
ตสสา สริริ เลหิตวา กาลมกาลิ ฯ

ตตเถว วิสสาสโภชนชาตกถณณายํ วิสสาส-
ปริโภควตุ ฯ

[๑๙๑] รุปียสิกขาบทพวณณนาทีสุ สีลวโต
อปจจเวกขิตปริโภโค อิมปริโภโค นามาติ วุตตํ ฯ

ยถา ทิ อิมายิโก อตตโน รุจिया อิจฉิตํ
ปเทสํ คนตุํ น ลภติ เอวํ อิมปริโภคยตุโต โลกโต
นิสสริตฺตุํ น ลภตติ ตฎฎีกา ฯ

[๑๙๒] ตสฺมา ยถาวุตตมาทินวํ สมปสฺสนเตน
ปจฺจยา ปจฺจเวกขิตพฺพา ฯ ปจฺจเวกขณเตน จ
กาลตตเย ปจฺจเวกขิตพฺพํ ฯ ตตถ ปฎิลากกาล
ยถापจฺจยํ ปวตตมานํ ธาตุมตตเมเวตํ ยทิทํ
จิวรนฺดูยาทีนา ธาตุปจฺจเวกฺขเณน วา สพฺพานิ ปน
อิมานิ จิวรานิ อชิตฺจณฺเณยานินฺดูยาทีนา ปฎีกุล-
ปจฺจเวกฺขเณน วา สกิมปิ ปจฺจเวกขิตพฺพํ ฯ เอวํ
ปจฺจเวกขิตวา ปิตานณฺทิ ปฎิลากกาลโต อุตฺร
ปริโภโค อนนฺชฺไชว อธิฏฺฐหิตวา จปิตตตจิวรานํ
วีย ฯ ปจฺจเวกฺขณาย อาทิสฺสุทฺธิทสฺสนปรเมตํ น
ปริโภคกาลे ปจฺจเวกฺขณปฎีกุเชปปรํ ฯ ตสฺมา
ปริโภคกาลे ปุน ปจฺจเวกขิตพฺพํ ฯ ตตถ ทิ ปฎิสงฺขา
โยนิโส จิวรํ ปฎิสเววามินฺดูยาทีนา ตํขณิกปจฺจเวกฺขเณน
ปริโภคสมํ ปจฺจเวกขิตพฺพํ ฯ

[๑๙๓] วุตตถญจฎฐกถาสฺ จิวรํ ปริโภเค
ปริโภเค ปจฺจเวกขิตพฺพํ ปิณฑปาโต อาโลเป อาโลเป

พิจารณาทุกคำกลืน, เสนาสนะ พึงพิจารณาทุกขณะที่
บริโภาค” ดังนี้.

ในฎีกาปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค ท่านกล่าวว่า “จิวร
ภิกษุพึงพิจารณา ในขณะที่เปลื้องจากกายแล้วบริโภาค,
เสนาสนะ พึงพิจารณาทุกขณะที่บริโภาค คือทุกขณะที่
เข้าไป.” ส่วนในอนุฎีกาวิมตติวินทนี แห่งรูปยสิกขาบท
ท่านกล่าวว่า “บทว่า **บริโภาค** คือในขณะที่เปลื้องออก
จากกายแล้วบริโภาค. บทว่า **บริโภาค** คือในขณะที่เข้าไป
ภายในแต่ชายคา และในขณะที่นั่งและนอน.”

[๑๙๔] ถ้าภิกษุไม่อาจจะพิจารณาในกาลบริโภาคได้
ไซ้, ในกาลภายหลังแต่กาลบริโภาค พึงพิจารณาแม้คราว
เดียวด้วยอดีตปัจฉิมขณะว่า “วันนี้เราไม่ได้พิจารณา
แล้วบริโภาคจิวรใด” ดังนี้ เป็นต้น.

ก็ในฎีกาปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค ท่านกล่าวว่า
“ภิกษุเมื่อไม่อาจพิจารณาได้อย่างนั้น พึงพิจารณาวันหนึ่ง
๔ ครั้ง ๓ ครั้ง ๒ ครั้ง หรือครั้งเดียวก็ได้ ด้วยสามารถ
กาลวิเสส ตามที่กล่าวแล้ว.”

[๑๙๕] บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตถา** ความว่า
เพื่อพิจารณาในกาลบริโภาค. แต่ก่อนฉันข้าวก็ดี ภายหลัง
ฉันข้าวก็ดี สามยามแห่งราตรีกัถิ อื่นจากกาลบริโภาค ชื่อ
ว่ากาลวิเสสตามที่กล่าวแล้ว. ก็อดีตปัจฉิมขณะนี้ ย่อม
ควรในปัจจัยที่เหลือ (คือ จิวร, บิณฑบาต, เสนาสนะ).
ส่วนภาสัช ในกาลได้ ภิกษุพิจารณาก็ตาม ไม่พิจารณา
ก็ตาม ในกาลบริโภาค ต้องพิจารณาแท้. ด้วยเหตุนี้ ใน
อรรถกถาทั้งหลาย ท่านจึงกล่าวว่า “ความเป็นผู้มีสติเป็น
ปัจจัย ทั้งในกาลรับ ทั้งในกาลบริโภาคภาสัช จึงควร. แม้
เมื่อมีความเป็นผู้มีสติเป็นปัจจัยอย่างนั้น ภิกษุทำสติใน
กาลรับ ไม่ทำในกาลบริโภาคนั้นแล เป็นอาบัติ, แต่ภิกษุไม่
ทำสติในกาลรับ ทำในกาลบริโภาคไม่เป็นอาบัติ.”

[๑๙๖] อนุฎีกาวิมตติวินทนีว่า “คำว่า **สติปัจจัยตา
วฏฏติ** ความว่า ภิกษุได้ความที่สติเป็นเครื่องพิจารณา
เป็นปัจจัย ควรอยู่พระอรรถกถาจารย์แสดงว่า “ภิกษุ
ควรได้สติเป็นเครื่องพิจารณาทั้งในกาลรับ ทั้งในกาล
บริโภาค โดยแท้.” ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “ทำสติ”
ดังนี้เป็นอาทิ.”

เสนาสน์ บริโภาค บริโภาคี ๑

วิสุทธิมคคฎีกาย จิวร กายโต โมเจตวา
บริโภาค เสนาสน์ บริโภาค บริโภาค ปเวเส ปเวเสติ
วุตตํ ๑ รูปยสิกขาบทวิมตติวินทนิยนตุ **บริโภาคี**
กายโต โมเจตวา บริโภาค ๑ **บริโภาคี** อุทกปตณฺฏจानโต
อนโต ปเวสเน นิสิตนสยเนสุ จาติ วุตตํ ๑

[๑๙๔] สเจ บริโภาคกาลे पञ्चवेकचित्तुं न सगोति
บริโภาคโต पञ्चमाकाले अथ च मया अपञ्चवेकचित्वा
यं जिवरं परिभुत्तदनयातिना अतिपञ्चवेकखेनेन
एकखत्तुम्पि पञ्चवेकचित्त्वं १

วุตตมจ วิสุทธิมคคฎีกาย ตถา อสกุโณเตน
ยถาวุตตกาลวิเสสวเสน เอกสมิ ทิวเส จตฺกขตตฺ
ติกขตตฺ ทวิกขตตฺ สกียะ วา ปञ्चवेกचित्त्พนนฺติ ๑

[๑๙๕] ตตถ **ตถาติ** บริโภาคกาลे
पञ्चवेकचित्तुन्दयत्तो १ यถาวุตतकालविसेसे नाम
บริโचकालโต परि पुरेकत्तं पञ्चमात्तं रत्तिया
यामत्तयมज ๑ อิถมจ सेसपञ्चयेสุ ยุชชติ ๑
ภาสชชन्दุ ปฏิลาภकाले पञ्चवेकचित्त्वापि
अपञ्चवेकचित्त्वापि บริโचकाले पञ्चवेकचित्त्त्वमेव ๑
เตन वुत्तं อणुจकถาสุ ภาสชชสส ปฏิคคหणेपि
บริโकेपि สतिปัจจัยตา वฏฏति ๑ เอवं สनฺเตपि
ปฏิคคหणे สตี กตฺวา บริโके อกรोनฺตสเสว
आपत्ति ปฏิคคहणे पन สตี อกตฺวา บริโके
กรोनฺตสส อนापत्तिติ ๑

[๑๙๖] **สติปัจจัยตา วฏฏติ** ปञ्चवेकखณฺสสติยา
पञ्चयत्तं लभतुं वฏฏति ๑ ปฏิคคहणे च บริโके च
पञ्चवेकखณฺสสติ อวสฺสํ लत्थพฺพาติ ทสเสติ ๑
เตนาท สตี กตฺวาติอาทินฺติ วิมตติวินทนี ๑

แม้ในฎีกาปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค ท่านก็กล่าวไว้ อย่างนั้นนั่นแล จึงกล่าวดังนี้อีกว่า “คำว่า **เอว์ สนฺเตปิ** ความว่า สติเป็นเครื่องพิจารณาในฐานะทั้ง ๒ ควรแล้วก็จริง, แม้เมื่อมีความเป็นผู้มีสติเป็นปัจจัยอย่างนั้น. ฝ่ายอาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า “บทว่า **สติปัจจัยตา** คือ เมื่อความที่สติเป็นปัจจัย อธิบายว่า เมื่อปัจจัย แห่งการ บริโภคเภสัช มีอยู่. คำว่า **เอว์ สนฺเตปิ** คือ แม้เมื่อ ปัจจัยมีอยู่. คำนั้น เป็นเพียงมติของอาจารย์เหล่านั้น. จริงอย่างนั้น ปัจจัยสันนิสิตคือ ย่อมบริสุทธิได้ด้วยสติ เป็นเครื่องพิจารณา ทาบริสุทธิได้ด้วยอาการสักว่าความเป็น เองแห่งปัจจัยไม่.”

ไม่อนุฎีกาวิมตตินิพนธ์ ท่านกล่าวว่า “ก็ในคำว่า **สติ ปัจจัยตา** ดังนี้ อาจารย์บางพวกกล่าวว่าความว่า “บท ว่า **สติ ปัจจัยตา** ความว่า เมื่อปัจจัยมีอยู่ คือ เมื่อเหตุ แห่งการบริโภคเภสัช มีอยู่ อย่างนี้บ้าง” พึงถือเอาความ ของอาจารย์บางพวก แม้เหล่านั้นอย่างนี้ว่า บทว่า **ปัจจัย** คือ เมื่อลักษณะสภาวะแห่งปัจจัยมีอยู่ดังนี้ เพราะศีลไม่บริสุทธิได้ด้วยอาการสักว่าความเป็นเองแห่ง ปัจจัย. พึงทราบความทำต่างๆ กัน แห่งการขาดแห่งศีล เหล่านี้ อย่างนี้ คือ ด้วยคำว่า **ปริโภาค อกรณตสเสว อาปตติ** นี้ พระอรธรรคทถาจารย์แสดงการขาดแห่ง ปาฏิโมกขสังวรศีล. หาได้แสดงการขาดแห่งปัจจัยสันนิสิต ศีลไม่เพราะปัจจัยสันนิสิตศีลนั้น บริสุทธิได้ด้วยสติเป็น เครื่องพิจารณาปัจจัยที่ล่วงแล้ว (คืออดีตปัจจเวกขณะ), ก็ท่านแสดงการขาดแห่งปัจจัยสันนิสิตศีล ในเพราะเภสัช นั้น และในเพราะปัจจัยนอกนั้น ด้วยการกล่าวถึงการ บริโภคหนึ่งเป็นอาทิ.”

[๑๙๗] ก็ในการขาดและไม่ขาดแห่งปาฏิโมกข-สังวรศีลนั้น มีสันนิษฐานดังนี้ว่า “ตั้งขณิกปัจจเวกขณะใน เภสัช ย่อมรักษาไว้ได้ทั้ง ๒ ประการจากการขาด. ส่วนอดีตปัจจเวกขณะในเภสัชนั้น ย่อมรักษาไว้ได้เฉพาะ ปัจจัยสันนิสิตศีลอย่างเดียว. ปัจจเวกขณะทั้ง ๒ ประการ ในปัจจัยนอกนั้นก็เหมือนกัน. เพราะฉะนั้น ถ้าภิกษุทำ ตั้งขณิกปัจจเวกขณะในจุดปัจจัยแล้วไซ้. แม้จะไม่ทำ อดีตปัจจเวกขณะ ก็ควร ถ้าไม่ทำตั้งขณิกปัจจเวกขณะ ก็ควรทำอดีตปัจจเวกขณะโดยแท้ เพื่อทำศีลนอกนี้ (ปัจจัยสันนิสิตศีล) ให้บริสุทธิ. ก็ปาฏิโมกขสังวรศีลซึ่ง

วิสุทธิมคฺคฎีกายมปิ ตเถว วตฺวา ปุณฺโฑ วุตฺตํ **เอว์ สนฺเตปิ**ติ ยทิปิ ทฺวิสุ จาเนสุ ปจฺจเวกฺขณา ยุตฺตา เอว์ สนฺเตปิ ฯ อปฺเร ปนาทฺ **สติปัจจัยตา** สติ เภสชฺชปริโภาคสฺส ปจฺจยภาเว ปจฺจयेติ อตฺถเก ฯ **เอว์ สนฺเตปิ**ติ ปจฺจये สติปิติ ฯ ดนฺเตสํ มติมตฺตํ ฯ ตถา ทิ ปจฺจยสนฺนิสฺสิตสึสฺส ปจฺจเวกฺขณาย วิสุชฺฌติ น ปจฺจยสภาวมตฺเตนาติ ฯ

วิมตฺติวินยนิยํ เกจิ ปน **สติ ปัจจัยตา**ติ ปจฺจये สติ เภสชฺชปริโภาคสฺส การเณ สติติ เอมมิ อตฺถํ วทนฺติ ฯ เตสมปิ **ปัจจัย**ติ ปจฺจย-สภาวลกฺขเณติ เอมตฺถเก คเหตุทฺโพ ปจฺจยสภาว-มตฺเตน สิสฺส อสุชฺฌนโต ฯ **ปริโภาค อกรณตสเสว อาปตติ**ติ อิมินา ปาฏิโมกฺขสํวรสึสฺส เกโท ทสฺสิโต น ปจฺจยสนฺนิสฺสิตสึสฺส ตสฺส อตฺตปัจจเวกฺขณาย วสุชฺฌนโต เอตสฺมี ปน เสสปจฺจयेสุ จ อึณ-ปริโภาคาทิวจเนน ปจฺจยสนฺนิสฺสิตสึสฺสเสว เกโทติ เอมมิเมสํ นานากรรมํ เวทิตพฺพนฺติ วุตฺตํ ฯ

[๑๙๗] อิทมฺปนเตถ สนนฺิฏฺจานํ เภสชฺเช ตํขณิกปัจจเวกฺขณํ ทฺวิริมปิ สึสํ เกทโต รกฺขติ อตฺตปัจจเวกฺขณนฺตฺ ปจฺจยสนฺนิสฺสิตสึสฺสเมว ฯ ตถา เสสปจฺจयेสุ ทฺวิริํ ปจฺจเวกฺขณํ ฯ ตสฺมา ยทิ จตฺตฺปัจจัย ตํขณิกปัจจเวกฺขณํ กตฺ อตฺตปัจจเวกฺขณํ อกาตุมปิ วฏฺฏติ ฯ ยทิ น กตฺ กาทพฺพเมว อิตฺรสิสฺส วิสุชฺฌนตฺถํ ฯ เภสชฺเช ตํขณิกปัจจเวก-ขณสฺส อกรรมเหตุ ภินนฺตฺ ปาฏิโมกฺขสํวรสึสํ เทสนาย วิสุชฺฌติ ฯ ยทิ จตฺตฺปัจจัย กิณฺจิปิ ปจฺจเวกฺขณํ อกตฺวาว อรุณํ อฏฺฐาเปติ วุตฺตนเณ

ขาด เพราะเหตุไม่ทำต้งขณกปัจจเวกขณะในภสัช ย่อม
บริสุทธิ์ได้ด้วยกาแสดง (อาบัตติ). ถ้าภิกษุไม่ทำปัจจเวกขณะ
แม้ะไรๆ ในจตุปัจจยเสียเลย ให้อรุณขึ้นมา, คีลยอม
ขาดโดยนัยที่กล่าวแล้ว, และภิกษุนั้น ชื่อว่าตั้งอยู่ในฐาน
บริโภคหนึ่ง.”

[๑๙๘] ก็ภิกษุผู้บำเพ็ญปัจจยสันนิสิตศีล พึงเป็นดุจ
ภาคิเนยยสังฆรักขิตสามเณร.

ก็ภาคิเนยยสังฆรักขิตสามเณรนั้น พิจารณาโดย
ชอบแล้วจึงฉันด้วยเหตุั้น เธอจึงกล่าวว่า

“อุปัชฌายะกล่าวกะข้าพเจ้า ผู้ฉันข้าวสาลี
อันเย็นสนิทว่า “สามเณร เธออย่าไม่สำรวมแล้ว
ยังลิ้นของตนให้ไหม้เลย”

ข้าพเจ้าฟังคำของพระอุปัชฌายะแล้ว ได้
ความสังเวชในครั้งนั้น นั่งเหนืออาสนะอันเดียว
ได้บรรลพระอรหัตต์แล้ว, ข้าพเจ้านั้น มีความดำริ
บริบูรณ เหมือนพระจันทร์วันเพ็ญ มีสรรพอาสวะ
สุดสิ้น บัดนี้ภพใหม่ย่อมไม่มี.”

พระสังฆรักขิตเถระ ผู้เป็นลุงของสามเณรนั้นนั่นแล
ชื่อว่าอุปัชฌายะในคานานั้น. บทว่า **สาลีกูร์** แปลว่า
ข้าวสาลี. บทว่า **สนิพพุต** แปลว่า เย็นดี. ท่านกล่าวว่า
อสนญโต ดังนี้ หมายถึงการไม่พิจารณา.

เพราะฉะนั้น กุลบุตรแม้อื่น เมื่อปรารธนา
ความสุดสิ้นแห่งทุกข์ พิจารณาโดยแยบคาย
(ก่อน) แล้วพึงบริโภคปัจจยทั้งหลายแล.

อนาคาริยวินัยกล่าวคือจตุปารีสุทธิศีล ย่อมชื่อว่า
อันบรรพชิตผู้ทำศีลให้บริสุทธิ์ ศึกษาคติแล้วอย่างนี้ ดัง
พรรณนามาฉะนี้, อนาคาริยวินัยนั้น สามารถจะนำแม่ผล
อันเลิศมาแก่บรรพชิตนั้น ดุจพระตีสสเถระผู้อยู่เฝ้าเขา.
เรื่องพระเถระนั้น พึงถือเอาจากคถาวรรณนาใน
พราหมณวรรคว่า “**อัสสฏัจ** **คทญเจหิ**” เป็นต้นแล.

สีลํ ภิกษุชติ โส จ อิมปริโภคภูจจาเน ติฏฐตตีติ ฯ

[๑๙๘] ปัจจยสนุสนิสิตศีลปริบูรเกน ปน ภาคิเนยย-
สังฆรักขิตสามเณเรณ วีย ภวิตัพพํ ฯ

โส ทิ สมมา ปัจจเวกขิตวา ปริภุชชติ ฯ
เตน วุตตํ

อุปัชฌายโ ม ภุชชมานํ สาลีกูร์ สนิพพุต
มา เทว ตวํ สามเณร สชิวหํ ฉาเปสิ อสนญโต ฯ

อุปัชฌายสสุ วโจ สุตวา สํเวคมลภินตทา
เอกาสเน นิสิติตวา อรหตตมปาปญเ
โสหํ ปริบุญณสงกบโป จนุโท ปณณโรโส ยถา
สพพาสวปริภุชชโณ นตฺถิทานิ ปุนพุกโวติ ฯ

ตตถ อุปัชฌายโติ ตสเสว มาตุโล สงฆ-
รักขิตตเถโร ฯ สาสิกูรนติ สาสิกตตํ ฯ สนิพพุตนติ
สุลิตลํ ฯ อสนญโตติ อปัจจเวกขณํ สนุชยาห ฯ

ตสมมา อญโฆปิ ทุกขสสุ ปฏุชยนโต ปริภุชช
โยนิโส ปัจจเวกขิตวา ปฏิสเสเวถ ปัจจเยติ ฯ

อิจฺเจวํ สีลํ ปริสุทฺธํ กูรตา จตูปารีสุทธิ-
ศีลสงขาโต อนาคาริยวินโย สุลิกขิตโต นาม โหติ
ตสส อคฺคผลมปิ อวหนสมตฺโถ ปพการวาสิติสส-
เถรสส วีย ฯ ตํ เถรวตถุํ พฺราหฺมณวคฺเค **อัสสฏัจ**
คทญเจหิติ คถาวรรณนาโต คเหตุพพนฺติ ฯ

[อาคาริยวินัย]

[๑๙๙] การเว้นจากอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ชื่อว่าอาคาริยวินัย (วินัยของคฤหัสถ์). อาคาริยวินัยนั้น ชื่อว่าอันคฤหัสถ์ศึกษาดีแล้ว เพราะไม่ต้องโทษเครื่องเคร้าหมองในอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการนั้น และเพราะทำตนให้ตั้งอยู่ในคุณ คือ มรรยาท ชื่อว่าเป็นมงคล เพราะนำประโยชน์สุขมาให้ในโลกทั้ง ๒.

[๑๙๙] อาคาริยวินโย นาม ทสอกุสลกมมปถ-
วิรมณฺ ๑ โส ตตถ อสงฺกิเลสาปชชเนน อจฺจวตฺถา-
ปเนน จ สฺสสิกฺขิตฺโต อุกฺยโลกहितฺสฺชาวหนโต
มจฺจคฺลฺ ๑

[อกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ]

ปาปกรรมเหล่านี้ คือ ปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิถจาจาร, มุสาวาท ปิสุณวาจา ผรุสวาจา สัมผัสปลาลป, อภิขมา พยาบาท มิถนาทิฏฐิ ชื่อว่าอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ในอาคาริยวินัยนั้น. ในอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการนั้น ปาณาติบาต ท่านพรรณนาไว้โดยวิเศษ ในอรรถกถาตติยปาราชิก. อทินนาทาน ท่านพรรณนาไว้ในอรรถกถาทุตติยปาราชิก. กาเมสุมิถจาจาร ท่านพรรณนาไว้ในอรรถกถาสัจจวิตติกาบท และในอรรถกถาสงคิตีสูตรในปาฎีวรรค. อกุศลกรรมบถ ๗ ประการข้างต้น ท่านพรรณนาไว้ในอรรถกถาพรหมชาลสูตร. ๓ ประการข้างปลาย ท่านพรรณนาไว้ในอรรถกถาสังคิตีสูตร และในอรรถกถาสาเลยยกสูตรในมูลปณณาสก. ทั้ง ๑๐ ประการ ท่านพรรณนาไว้ในอรรถกถาสัมมาทิฏฐิสูตรในมูลปณณาสกนั่นเอง และในอรรถกถาอัญญาสาลินี. เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจะถือเอานัยที่ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถานั้นๆ มากล่าวกันว่าด้วยกรรมบถ.

ตตถ ปาณาติปาโต อทินนาทานํ กาเมสุ
มิถจาจาโร มุสาวาโท ปิสุณวาจา ผรุสวาจา
สัมผัสปลาลโป อภิขมา พยาปาโท มิถนาทิฏฐิ
อิมะ ทส อกุสลกมมปถา นาม ๑ ตตถ ปาณาติปาโต
ตติยปาราชิกวณฺณนายํ วิเสสโต วณฺณโต ๑
อทินนาทานํ ทุตติยปาราชิกวณฺณนายํ ๑ มิถจาจาโร
สจฺจวิตติกาปทวณฺณนายญฺเจว ปาฎีกวคฺเค สงคิตี-
สฺสุดวณฺณนายญฺจ ๑ อาโท สตต พฺรหฺมชาล-
สฺสุดวณฺณนายํ ๑ อนฺเต ตโย สงคิตีสฺสุดวณฺณนายญฺเจว
มูลปณฺณาสเก สาเลยยกสฺสุดวณฺณนายญฺจ ๑ ทสปี
ตตถ สมนฺมาทิฏฐิสฺสุดวณฺณนายญฺเจว อฏฺฐาลีนิยญฺจ ๑
ตสฺมา ตตถ ตตถ วุตฺตณฺยํ คเหตุวา กมมปถกถา
วจฺจเต ๑

[ปาณาติบาต]

[๒๐๐] วงกเจตนา (เจตนาผู้ฆ่า) ของบุคคลผู้มีความสำคัญในสัตว์มีชีวิตว่าสัตว์มีชีวิต อันยังความพยายามเป็นเหตุเข้าไปตัดชีวิตินทรีย์ให้ตั้งขึ้น เป็นไปทางกายทวารและวจีทวาร ทวารใดทวารหนึ่ง ชื่อว่าปาณาติบาต บรรดาอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการนั้น. ก็คำว่า ปาณะ ในบทว่า ปาณาติปาโต นี้ โดยโวหารได้แก่

[๒๐๐] ตตถ ปาณํ ปาณสฺสณินํ ชีวิตินฺทริยฺปุจฺเจทก-
อุปกฺกมสมฺภูจาปิกา กายวจิทฺวารานมณฺยตฺรปฺวตฺตา
วงกเจตนา ปาณาติปาโต นาม ๑ ปาโณติ เจตถ
โวหารโต สโตโต ปรมตฺถโต ทฺวิธํ ชีวิตินฺทริยํ ๑

สัตว์, โดยปรมาตถ์ได้แก่ชีวิตินทรีย์ ๒ ประการ.

จริงอยู่ แม้ในอรรถกถาตติยปาราชิก ท่านกล่าวว่าไว้
ว่า “รูปชีวิตินทรีย์ และอรูปรชีวิตินทรีย์ ชื่อว่าชีวิตินทรีย์.
เมื่อรูปชีวิตินทรีย์กำเรียบแล้ว แม้อรูปรชีวิตินทรีย์ก็ย่อม
กำเรียบ เพราะเนื่องกันกับรูปชีวิตินทรีย์นั้น.

[โทษของปาณาติบาต]

บรรดาสัตว์มีชีวิตผู้เว้นจากคุณ มีสัตว์ดิรัจฉาน
เป็นต้น ปาณาติบาตชื่อว่ามีโทษน้อย ในเพราะสัตว์เล็ก,
ชื่อว่ามีโทษมาก ในเพราะสัตว์ใหญ่. เพราะเหตุไร?
เพราะประโยชน์ใหญ่. แม้เมื่อมีประโยชน์เสมอกัน ก็ชื่อว่ามี
โทษมาก เพราะวัตถุใหญ่. บรรดาสัตว์ผู้มิคุณมีมนุษย์
เป็นต้น ปาณาติบาตชื่อว่ามีโทษน้อย ในเพราะสัตว์มีคุณ
น้อย, ชื่อว่ามีโทษมาก ในเพราะสัตว์มีคุณมาก. ก็เมื่อมี
สรีระและคุณเสมอกัน ก็ชื่อว่ามีโทษน้อย เพราะกิเลส
และความพยายามอ่อน, ชื่อว่ามีโทษมาก เพราะกิเลส
และความพยายามแรงกล้า.

[๒๐๑] ในฎีกาพรหมชาลสูตร ท่านกล่าวว่า “พึง
ทราบความที่ปาณาติบาตนั้นชื่อว่ามีโทษมาก เพราะปัจจัย
ทั้งหลาย มีความที่ประโยชน์และวัตถุใหญ่เป็นต้น เหตุที่
เจตนาซึ่งเกิดเพราะปัจจัยเหล่านั้นมีกำลัง. จริงอยู่ ความ
ที่ประโยชน์ชื่อว่าใหญ่ ก็ด้วยสามารถสิ้นนิวาสาปกเจตนา
(เจตนาเป็นเหตุให้สำเร็จ) ที่ยังกิจให้สำเร็จ ด้วยสามารถ
ทำประโยชน์ตามที่คนผู้มุ่งหมายให้สำเร็จไปโดยเร็ว และ
ที่มีอาเสวนะอันได้แล้วจากขวนจิตซึ่งเป็นไปมาครั้ง. แม้
เมื่อประโยชน์จะมีเสมอกันในเพราะสัตว์เล็กก็ดี ในเพราะ
สัตว์ใหญ่ก็ดี ในกาลบางครั้ง เจตนาของคนผู้ฆ่าสัตว์ใหญ่
ย่อมเกิดขึ้นแรงกล้า เพราะฉะนั้น วัตถุจึงชื่อว่าใหญ่.
ประโยชน์และวัตถุแม้ทั้งสองอย่างนั้น จะชื่อว่าใหญ่ ก็ด้วย
เจตนามีกำลังอย่างเดียวกัน ด้วยประการฉะนี้. เมื่อความที่
สัตว์อันจะพึงถูกฆ่ามีคุณมากก็อย่างนั้น (คือเจตนาของผู้
ฆ่าเกิดขึ้นแรงกล้า). แม้อุปการเจตนา (เจตนาไม่มี
อุปการะ) เพื่อยังเขตวิเศษให้สำเร็จ ย่อมเกิดขึ้นมีกำลัง
และแรงกล้า เหมือนอุปการเจตนา (เจตนามีอุปการะ)
ในสัตว์ผู้มิคุณนั้น เหตุนี้ พึงเห็นว่าปาณาติบาตนั้นมีโทษมาก.

ตติยปาราชิกวรรณนายมปิ ทิ ชีวิตินทรีย์นติ
รูปารูปชีวิตินทรีย์ ๑ รูปชีวิตินทรีย์เย วิโกปีเต อิตรมปิ
ตัมพณตตาย วิโกเปตติ วุตต์ ๑

โส คุณวิริเตสุ ติรจฉานคตาทีสุ ปาณสุ
ขุททุกปาณ อปปสาวชโซ มหนตสรีเร มหาสาวชโซ ๑
กสมา ๑ ปโยคมหนตตาย ปโยคสมตเตปิ วตตุ-
มหนตตาย ๑ คุณวนเตสุ มนุสสาทีสุ อปปคุณ
อปปสาวชโซ มหาคุณ มหาสาวชโซ ๑ สรีรคุณามปน
สมภาเว สติ กิเลสานึ อุปทุกมานญจ มุทตาย
อปปสาวชโซ ติพพตาย มหาสาวชโซ ๑

[๒๐๑] พรหมชาลฎีกาย ปโยคตถุมหนตตาทิ
มหาสาวชชตา เตหิ ปจเจเยหิ อุปชชชมานาย
เจตนาย พลวภาวโต เวทิตพพา ๑ ยถาธิปเปตสส
หิ ปโยคสส สหสา นิปพาทนวเสน กิจจสาธิกาย
พทุกชตตุ ปวตตชวเนหิ ลทฐาเสวนาย จ สนนิจสาปก-
เจตนาย วเสน ปโยคสส มหนตภาโว ๑ สติปิ
กทาจิ ขุททุกเก เจว มหนเต จ ปาณ ปโยคสส
สมภาเว มหนต์ หนนตสส เจตนา ติพพตรา
อูปชชชตติ วตตุสส มหนตภาโว ๑ อิติ อุภยมุเปต
เจตนาย พลวภาเวเนว โหติ ๑ ตถา หนตพพสส
มหาคุณภาเว ๑ ตตถ อุปการเจตนา วिय เขตตวิเสส-
นิปมตติยา อุนูปการเจตนาปิ พลวติ ติพพตรา จ
อูปชชชตติ ตสส มหาสาวชชตา ทฎจพพา ๑
ตสมา ปโยคตถูอาทิปจเจยานัน อมตเตปิ มหาคุณ-
ตาทิปจเจเยหิ เจตนาย พลวภาวาทิวเสเนว มหา-
สาวชชภาโว เวทิตพโพติ วุตต์ ๑

เพราะฉะนั้น แม้เมื่อความที่ปัจจัย มีประโยชน์และวัตถุ เป็นต้นไม่ใหญ่ ฟังทราบความที่ปานาติบาตชื่อว่ามีโทษมาก ก็ด้วยสามารถความที่เจตนาชื่อว่ามีกำลัง เพราะปัจจัยมีความที่สัตว์อื่นจะฟังถูกข่ามีคุณมากเป็นต้นเป็นอาทิ นั่นเอง."

ฎีกาล้มมาที่ฎีกาสูตตรว่า "ฟังทราบความที่ปานาติบาตชื่อว่ามีโทษมาก เพราะปัจจัยทั้งหลายมีความที่ประโยชน์และวัตถุใหญ่เป็นต้นเหตุเจตนาซึ่งเกิดขึ้นเพราะปัจจัยเหล่านั้น มีกำลัง. (ข้อความเหมือนฎีกาพรหมชาลสูตรนี้) ฯลฯ ประโยคและวัตถุแม้สองอย่างนั้นจะชื่อว่ามีโทษ ก็ด้วยเจตนามีกำลังอย่างเดียว ด้วยประการฉะนี้. เหตุนั้น ฟังทราบความที่ปานาติบาตมีโทษมาก เพราะความที่เจตนามีกำลังเพราะปัจจัยนั้นๆ แม้ในปริยายอันผิดจากปัจจัยตามที่ท่านกล่าวไว้แล้ว. อันที่จริงแม้เมื่อมีปัจจัย มีประโยชน์และวัตถุ เป็นต้นไม่ใหญ่ ความที่ปานาติบาตจะชื่อว่ามีโทษมาก ก็เพราะสัตว์อื่นจะฟังถูกข่าเป็นผู้มีคุณ และชื่อว่ามีโทษน้อย ก็เพราะวิปริต (ผิดแผก) จากนั้น ฟังเห็นเหมือนอย่างปานาติบาตที่ชื่อว่ามีโทษมากและมีโทษน้อย ในเพราะวัตถุใหญ่และไม่ใหญ่. ฟังประกอบความที่ปานาติบาตชื่อว่ามีโทษน้อย เพราะกิเลส ความพยายาม และทั้ง ๒ อ่อน และชื่อว่ามีโทษมาก เพราะกิเลส ความพยายาม และทั้ง ๒ อย่างแรงกล้า."

[องค์ของปานาติบาต]

[๒๐๒] ปานาติบาตนั้น มีองค์ ๕ คือ สัตว์มีชีวิต ๑ ความเป็นผู้สำคัญว่าสัตว์มีชีวิต ๑ จิตคิดจะฆ่า ๑ ความพยายาม ๑ สัตว์ตายด้วยความพยายามนั้น ๑.

ในฎีกาพรหมชาลสูตรเป็นต้น ท่านกล่าวไว้ว่า "ความเป็นผู้สำคัญว่าสัตว์มีชีวิตและจิตคิดจะฆ่า เป็นองค์ส่วนเบื้องต้น (ก็ตาม) ความพยายาม (เท่านั้น) อันวรกเจตนาให้ตั้งขึ้น. เพราะเจตนาอันเป็นเหตุทำสัตว์มีชีวิตให้ตกลงไปมีองค์ ๕ เหตุนั้น ปานาติบาตเจตนา นั้น ฟังเห็นว่าไม่พ้นจากองค์ ๕."

ปิโยควตถุมหนตตาทิธิ ฯเปฯ อิติ อุกยมุเปตฺตเจตนาย พลวภาเวเนว โหตฺติติ ยถาวุตตปจฺจยวิปริยาเยนปีตฺตปจฺจเยหิ เจตนาย พลวตายนเวย มหาสาวชชภาโวเวทิตพฺโพ ฯ ปิโยควตถุอาทิจฺจยยานนฺทิจ อมฺหตเตปิหนตพฺพสฺส คุณวณตตาย มหาสาวชชตา ตพฺพิปริยาเยน อปฺปสวชชตา จ วตถุสฺส มหตตามหตเตสฺส วิยทฏฺฐพฺพา ฯ กิเลสานํ อุปกฺกมานํ ทฺวินนญจ มุทฺตาย จ ตพฺพตตาย จ อปฺปสวชชตา มหาสาวชชตา จ โยเชตพฺพาติ สมมาทิจฺจิสฺสุตฺตฎฺฎีกา ฯ

[๒๐๒] ตสฺส ปญฺจ สมฺมารา โหนติ ปาโณ ปาณสฺมิตา วรฺกจิตฺตํ อุปกฺกโม เตน มรณนฺติ ฯ

พรหมชาลาทิจฺจิกายํ ปาณสฺมิตาวรฺกจิตฺตานิ ปุพฺพภากิยานิปี โหนติ อุปกฺกโม วรฺกเจตนาสมฺภูจายิปโต ฯ ปญฺจสมฺมารวตี ทิ ปานาติปาตเจตนาติ สา ปญฺจสมฺมาราวินิมุตฺตา ทฏฺฐพฺพาติ วุตฺตํ ฯ

[อทินนาทาน]

[๒๐๓] เถยยเจตนา (เจตนาเครื่องเป็นขโมย) ของบุคคลผู้มีความสำคัญในผัสสู อันผู้อื่นหวงแหน ว่าเป็นผัสสูอันผู้อื่นหวงแหนแล้ว อันยังความพยายามเป็นเหตุถือเอาผัสสูที่ผู้อื่นหวงแหนนั้นให้ตั้งขึ้น เป็นไปทางกายทวารและวจีทวาร ชื่อว่าอทินนาทาน. ภัณฑะอันชนเหล่าอื่น คือเจ้าของภัณฑะทั้งหลายหวงแหน ไม่สละให้ยังรักษาคุ้มครองไว้ ไม่ให้ด้วยกายก็ดี ด้วยวาจาก็ดี ของตน ชื่อว่าผัสสูอันผู้อื่นหวงแหนแล้ว ในคำว่า **ปรปริคคหิตเต ปรปริคคหิตสณฺณิน** นั้น.

[โทษของอทินนาทาน]

อทินนาทานนั้น ชื่อว่ามีโทษน้อย ในเพราะของๆ ผู้อื่นแล้ว ชื่อว่ามีโทษมาก ในเพราะของๆ ผู้อื่นประณีต. เพราะเหตุไร? เพราะผัสสูประณีต แม้เมื่อผัสสูเสมอกัน ชื่อว่ามีโทษมาก ในเพราะเป็นของๆ บุคคลผู้ยิ่งด้วยคุณ. ชื่อว่ามีโทษน้อย ในเพราะเป็นของๆ บุคคลผู้มิยิ่งด้วยคุณกว่าบุคคลผู้ยิ่งด้วยคุณนั้นๆ เพราะเทียบบุคคลผู้ยิ่งด้วยคุณนั้นๆ. อีกอย่างหนึ่ง อทินนาทานชื่อว่ามีโทษน้อยในเพราะของๆ ผู้อื่นเล็ก, ชื่อว่ามีโทษมาก ในเพราะของๆ ผู้อื่นใหญ่. เพราะเหตุอะไร? เพราะประโยชน์ใหญ่. ก็แม้เมื่อผัสสูและคุณเสมอกัน ชื่อว่ามีโทษน้อย เพราะกิเลสและความพยายามอ่อนชื่อว่ามีโทษมาก เพราะกิเลสและความพยายามแรงกล้า.

[องค์ของอทินนาทาน]

อทินนาทานนั้น มีองค์ ๕ คือผัสสูอันผู้อื่นหวงแหน ๑ ความเป็นผู้มีความสำคัญว่า เป็นของอันผู้อื่นหวงแหน ๑ จิตคิดจะลัก ๑ ความพยายาม ๑ ลักมาได้ด้วยความพยายามนั้น ๑.

[๒๐๓] ปรปริคคหิตเต ปรปริคคหิตสณฺณิน ตทา- ทายกอุปุกกมสมฺภูจจาปีกา กายวจีทวารปवादตา เถยย- เจตนา อทินนาทานํ ฯ ตตถ ปรปริคคหิตนฺติ ปเรทึ ภณฺทสามิเกทึ ปริคคหิตํ อปริจฺจตฺตํ รกฺขิตํ โคปีตํ อตฺตโน กายเณ วา วาจา ย วา อทินฺนํ ฯ

ตํ ทิเน ปรสนฺตเก อปฺปสวชฺชํ ปณีเต มหาสวชฺชํ ฯ กสฺมา ฯ วตฺถุปรณฺิตตาย ฯ วตฺถุ- สมตฺเต สติปี คุณาธิกาณํ สนฺตเก มหาสวชฺชํ ตตฺตคฺคฺคาธิกํ อุปาทาย ตโต ตโต ทินฺคฺคฺคสฺส สนฺตเก อปฺปสวชฺชํ ฯ อปีจ ชุทฺทเก ปรสนฺตเก อปฺปสวชฺชํ มหนฺเต มหาสวชฺชํ ฯ กสฺมา ฯ ปโยคมหนฺตตตาย ฯ วตฺถुकฺคฺคานมฺปน สมภาเว สติ กิเลสานํ อุปุกฺกมานญจ มุทฺตตาย อปฺปสวชฺชํ ติพฺพตตาย มหาสวชฺชํ ฯ

ตสฺส ปญจ สมภารา โหนฺติ ปรปริคคหิตํ ปรปริคคหิตสณฺณิตา เถยยจิตฺตํ อุปุกฺกโม เตน ทรณฺนติ ฯ

[กาเมสุมิจฉาจาร]

[๒๐๔] ก็ในอรรถกถาสังคตีสสูตร ท่านกล่าวว่า “บพว่า **กาเมสุ** คือในความประพตติเอื้อเพื่อด้วยดี ในกรรมของบุคคลทั้งหลาย. อีกอย่างหนึ่ง ในสัตว์อันเป็นที่ตั้งแห่งเมถุนธรรมทั้งหลาย. อาจารย์อันทราม ที่บัณฑิตติเตียนโดยส่วนเดียว ชื่อว่ามิจฉาจาร. ก็โดยลักษณะเจตนาเป็นเหตุก้าวล่วงฐานะอันบุคคลไม่พึงถึง เป็นไปทางกายทวาร ด้วยประสงค์อสังกรรม ชื่อว่า **กาเมสุมิจฉาจาร.**”

ฎีกาสังคตีสสูตรนั้นว่า “บพว่า **เมถุนสมาจาเรสุ** ได้แก่ในเมถุนสมาจาร ๒ อย่าง ด้วยสามารถลับโคธด้วยภริยาของตนและการถึงภริยาของผู้อื่น. ก็เมถุนสมาจารแม่ ๒ อย่างนั้น ชื่อว่ากามเพราะเป็นธรรมอันบุคคลพึงใคร่. ในจำพวกสัตว์ที่เป็นวัตถุแห่งเมถุน. อาจารย์อันบัณฑิตติเตียน ชื่อว่ามิจฉาจาร. มิจฉาจารนั้น ชื่อว่านำดีเตียน เพราะเป็นธรรมเลวทรามโดยส่วนเดียวเท่านั้น เหตุนี้พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า “อาจารย์อันทรามที่บัณฑิตติเตียนโดยส่วนเดียว” ดังนี้. บพว่า **อสทุมมาธิปฺปาเยน** คือด้วยมุ่งหมายในอันเสพอสังกรรม.”

สตรีย ๒๐ จำพวก มีสตรีที่มารดารักษาเป็นต้น ชื่อว่าอคมนิยฐานของพวกบุรุษ ในบพว่า อคมนิยฐาน-**วิตฺติกมฺเจตนา** นั้น. สตรีย ๒๐ จำพวกนั้น จักมีแจ้งในมงคลชื่อว่า การสงเคราะห์บุตรและภริยานั้น. ด้วยเหตุนี้ ในอนุฎีกาวิมตฺติวินทนีแห่งสังยุตตสิกขาบทท่านจึงกล่าวไว้ว่า “แท้จริง บุรุษทั้งหลายยอมไม่ได้เพื่อจะถึง (ล่วง) สตรีย ที่ผู้ปกครองเหล่าใดเหล่าหนึ่งคุ้มครองรักษาไว้. เพราะฉะนั้น บุรุษเหล่านั้น ไป (ถึง) ในสตรีย ๘ จำพวกมีสตรีที่มารดารักษาเป็นต้น จึงเป็นมิจฉาจารโดยแท้ เพราะสตรีเหล่านั้นอันผู้ปกครองทั้งหลายมีมารดาเป็นต้นรักษาไว้ โดยประการที่เธอจะสำเร็จการอยู่ร่วมกับบุรุษไม่ได้. บุรุษไปในสตรีย ๑๒ จำพวกนอกจาก สตรีย ๘ จำพวกนั้น เป็นมิจฉาจาร (เหมือนกัน) เพราะเข้าไปในฐานะซึ่งไม่ใช่ของๆ ตน ที่ชนเหล่าอื่นห้ามแล้ว.”

ฎีกาสารัตถทีปนีวว่า “เป็นมิจฉาจาร เพราะสตรีเหล่านั้นถูกบุรุษลักผัสสะที่คนเหล่าอื่นรักษาคุ้มครองแต่จะต้องแล้ว.”

[๒๐๔] สงคตีสตฺตวณนายนนฺตุ **กาเมสุติ** เมถุน-**สมาจาเรสุ** เมถุนวตฺตฺตฺสฺ วา ฯ **มิจฉาจาโรติ** เอกนต-**นินทิตฺ** ลามกาจาโร ฯ **ลกฺขณฺโต** ปน **อสทุมมา-****ธิปฺปาเยน** กายทวารปฺปวตฺตา **อคมนิยฐานวิตฺติกม-****เจตนา** **กาเมสุ** **มิจฉาจาโรติ** วุตฺตํ ฯ

เมถุนสมาจาเรสุติ สทฺรสนฺโตสปรทฺรคมนวเสน **ทฺวิเรสุ** **เมถุนสมาจาเรสุ** ฯ เตปี ทิ **กาเมตพฺพโต** **กามา** **นาม** ฯ **เมถุนสส** **วตฺตฺตฺสฺ** **สฺตฺเตสุ** ฯ **มิจฉาจาโรติ** **คารยฺหาจาโร** ฯ **คารยฺหตา** **จสฺส** **เอกนตนิทฺนิตาย** **เอวาติ** **อาท** **เอกนตนิทฺนิตฺ** **ลามกา-****จาโรติ** ฯ **อสทุมมาธิปฺปาเยนาติ** **อสทุมมเสวนาธิ-****ปฺปาเยนาติ** **ตฺตฺตฺวิกา** ฯ

ตตถ **อคมนิยฐานํ** **นาม** **ปุริสํ** **มาตฺรฺกฺขิตาทย-****วิสฺติ** **อิตฺถิโย** ฯ **ตา** **ปฺตฺตทฺรสฺส** **สงฺคฺโหติ** **เอตฺถา-****วิกวิสฺสนฺติ** ฯ **เตน** **สญฺจริตฺตสิกฺขาปทฺวิมตฺติวินทนี** **ปุริสา** **ทิ** **เยทิ** **เกทฺธิ** **โคปิตํ** **รฺกฺขิตํ** **อิตฺถิ** **คนฺตุ-****น** **ลภฺนฺติ** **ตสฺมา** **เตสํ** **มาตฺรฺกฺขิตาทิสฺสุ** **อฏฺฐสฺ-****คฺคานํ** **มิจฉาจาโร** **โหติ** **เยว** **มาตาทฺทิ** **ยถา** **ปุริเสน** **สทฺธิ** **สํวสํ** **น** **กปฺเปนฺติ** **ตถา** **รฺกฺขิตตฺตา** ฯ **ตทฺถณฺนํ** **ทฺวาทสฺส** **คฺคานํ** **ปรฺเหติ** **วาริตฺเต** **อตฺตโน** **อสฺนตฺเต** **จาเน** **ปฺวิฏฺจตฺตา** **มิจฉาจาโรติ** **วุตฺตํ** ฯ

ปรฺเสสํ **รฺกฺขิตโคปิตํ** **ผลฺลํ** **เถเนตฺวา** **ญฺญสฺสวาทิตฺติ** **สฺรตฺถทีปนี** ฯ

[๒๐๕] ก็ในสตรี ๒๐ จำพวก บุรุษเหล่านี้ ชื่อว่าเป็นคณินิยฐานของสตรี ๑๒ จำพวก มีสตรีมีอารักขาเป็นต้น. ด้วยว่าพวกสตรีที่บุรุษคนใดคนหนึ่งถือโดยความเป็นภริยาเท่านั้น ไม่ได้เพื่อจะถึงบุรุษอื่น, เพราะฉะนั้นสตรี ๑๒ จำพวกเหล่านั้นเท่านั้นชื่อว่า เป็นมิจฉาจาร ในเพราะถึงบุรุษอื่น เพราะตัวมีสามี. จริงอยู่ สตรีเหล่านั้นขโมยผัสสะซึ่งเป็นของสามี ยังการอธิกรมย์ให้เกิดขึ้นแก่บุรุษเหล่านี้ เพราะฉะนั้น สตรีเหล่านั้นจึงเป็นมิจฉาจาร. ส่วนสตรี ๘ จำพวกนอกนี้มีสตรีที่มารดาร์ักษาเป็นต้น ชื่อว่าไม่เป็นมิจฉาจารในเพราะถึงบุรุษอื่น เพราะตัวยังไม่มีสามี. อีกอย่างหนึ่ง สตรีเหล่านั้นชื่อว่าไม่เป็นมิจฉาจาร เพราะตนมีผัสสะที่ใครๆ หวงห้ามไม่ได้และเพราะตนเป็นเจ้าของแห่งผัสสะเอง. ผู้ปกครองทั้งหลายมีมารดาเป็นต้น ย่อมรักษาสตรีเหล่านั้นไว้ เพื่อชมเชยผัสสะของสตรีเหล่านั้นเองก็หาไม่ได้, ผู้ปกครองเหล่านั้น ป้องกันอนาจารอย่างเดียว จึงห้ามการถึงบุรุษอื่นแห่งสตรีเหล่านั้นเสีย, เพราะฉะนั้น ผู้ปกครองทั้งหลายมีมารดาเป็นต้น จึงหาชื่อว่าเป็นใหญ่ในผัสสะของสตรีเหล่านั้นไม่แล.

[โทษของกาเมสุมิจฉาจาร]

กาเมสุมิจฉาจารนั้น ชื่อว่ามีโทษน้อย ในเพราะคณินิยฐาน เว้นจากคุณมีศีลเป็นต้น, ชื่อว่ามีโทษมาก ในเพราะคณินิยฐาน ถึงพร้อมด้วยคุณมีศีลเป็นต้น. อีกอย่างหนึ่ง กาเมสุมิจฉาจารที่บุคคลประพฤดิข่มขืน แม้ในคณินิยฐานอันเว้นจากคุณ ก็ชื่อว่ามีโทษมาก. แม้เมื่อชนทั้งสองมีฉันทะร่วมกัน ก็ชื่อว่ามีโทษน้อยเพราะกิเลสและความพยายามอ่อน, ชื่อว่ามีโทษมาก เพราะกิเลสและความพยายามแรงกล้า.

[องค์ของกาเมสุมิจฉาจาร]

กาเมสุมิจฉาจารนั้น มีองค์ ๔ คือ วัตถุอันไม่ควรถึง ๑ จิตคิดจะเสพในวัตถุอันไม่ควรถึงนั้น ๑ ความพยายามในอันเสพ ๑ ยังมรรคให้ถึงมรรคหยุดอยู่ ๑.

[๒๐๕] วิสติยา ปน อิตถิสฺส สารกขาทีนํ ทวาทสนนํ อิตถินํ อณเฏ ปุริสา อคมนิยฐานํ นาม ฯ อิตถิโย ทิ เยน เกนจิ ปุริเสน ภริยาภาเวน คหิตาว ปุริสนตรํ คนฺตุํ น ลภนติ ตสฺมา ตาสเมว ทวาทสนนํ ปุริสนตรคมเน มิจฉาจาโร โหติ สสฺสามิกภาวโต ฯ ตา ทิ สามิกสฺส สนฺตํ ผลฺลํ เถเนตฺวา ปเรสํ อภิริตี อูปปาเทนตฺติ ตาสํ มิจฉาจาโร ฯ อิตราสํ ปน อฏฺจนฺนํ มาตฺรกฺขิตาทีนํ ปุริสนตรคมเน มิจฉาจาโร น โหติ อสฺสามิกภาวโต ฯ อปิจ เกนจิ อปริคฺคหิตผลฺลตฺตา อตฺตโน ผลฺลสฺส สยํ สามิกตฺตา จ นตฺถิ ตาสํ มิจฉาจาโร ฯ น ทิ มาตาทโย สยํ ตาสํ ผลฺลสถานฺนทฺถิ ตา รกฺขนฺติ เกวลํ อนาจารํ นิเสธเนตฺตา ปุริสนตรคมเนว ตาสํ วาเรนฺติ ตสฺมา น ตาสํ มาตาทโย ผลฺลเส อิสฺสราติ ฯ

โส สีสฺลาทิกฺคณฺวิริเท อคมนิยฐานเ อปฺปสวาชฺโช สีสฺลาทิกฺคณฺสมฺปนฺเน มหาสวาชฺโช ฯ อปิจ คฺคณฺวิริเตปิ อภิกฺกิตฺวา ปวตฺตโต มหาสวาชฺโช ฯ อุกฺกิณฺนํ สมานจฺจนฺทภาเวปิ กิเลสานํ อูปกฺกมานญจ มุฑฺตาย อปฺปสวาชฺโช ติพฺพตฺตาย มหาสวาชฺโช ฯ

ตสฺส จตฺตาโร สมภารา อคมนิยวตฺถุ ตสฺมี เสวนจิตฺตํ เสวนปฺปโยโค มคฺเคน มคฺคปฺปฏิปตฺติ- อธิวาสนฺนติ ฯ

[๒๐๖] ในฎีกาพรหมชาลสูตร ท่านกล่าวว่า “อาจารย์บางพวกกล่าวว่า “แม้เมื่อมีการยังมรรคให้ถึงมรรคหยุดอยู่ในเพราะข่มขืนฆ่าเรา บุรุษถูกสตรียข่มขืน ย่อมไม่เป็นมิถฉาจาร เพราะไม่มีความพยายามติดต่อกัน ในอันเสพซึ่งเกิดขึ้นก่อน.” อาจารย์พวกหนึ่ง กล่าวว่าเมื่อจิตคิดจะเสพมิอยู่ ความพยายามไม่มี ไม่เป็นประมาณ เพราะโดยมาก สตรีไม่มีความพยายามในอันเสพ เมื่อเป็นเช่นนั้นแม้สตรีมีจิตคิดจะเสพปรากฏขึ้น ก็ไม่พึงเป็นมิถฉาจาร เพราะไม่มีความพยายามในอันเสพ. เพราะฉะนั้น พึงเห็นสันนิษฐานว่า “องค์ ๔ ท่านกล่าวไว้โดยอุกฤษฏ์ ด้วยสามารถบุรุษ” ดังนี้ ด้วยประสงค์ว่า “เมื่อจะถือความโดยประการอื่น ในเวลาที่สตรีทำหน้าที่บุรุษ แม้บุรุษก็ไม่เป็นมิถฉาจาร เพราะไม่มีความพยายามในอันเสพ.” ก็ในอธิการแห่งองค์กาเมสุมิถฉาจารนี้มีสันนิษฐานดังนี้:-

มิถฉาจารที่ให้เป็นไปตามชอบใจของตนมีองค์ ๓ ที่ให้ไปโดยพลการก็มีองค์ ๓. เหตุนั้น พึงเห็นว่ามีองค์ ๔ เพราะถือเอาโดยไม่มีส่วนเหลือ”. อรรถกถาอิตติวุตตะกะว่า “ในมิถฉาจารเหล่านั้นมิถฉาจารที่ให้ไปไปตามใจชอบของตน มีองค์ ๓, ที่ให้ไปโดยพลการก็มีองค์ ๓. เหตุนั้น พึงเห็นว่า มีองค์ ๔ เพราะถือเอาโดยไม่มีส่วนเหลือ. แก่ด้วย ๓ องค์เท่านั้น ก็สำเร็จประโยชน์ได้.”

[กายกรรมเป็นไปทางทวาร ๒]

[๒๐๗] นัยอันมาในอรรถกถาอัฐสาลินีว่า “ก็กรรมตามที่กล่าวมานั้น เป็นกายกรรม ๓ อย่าง. ในกายกรรม ๓ อย่างนั้น กายกรรม ๒ มีปณัตติบาตเป็นต้น เป็นไปทางกายทวารและวจีทวาร มิถฉาจารเป็นไปทางกายทวาร. ก็กายกรรมที่เป็นอกุศล ย่อมตั้งขึ้นในกายทวารและวจีทวาร. หากตั้งขึ้นในมโนทวารไม่. จริ่งอยู่ เมื่อบุคคลฆ่าสัตว์ ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ให้ได้ด้วยมือของตน ประพฤติมิถฉาจาร แม้กรรมก็เป็นกายกรรม, แม้ทวารก็เป็นกายทวาร. แต่เมื่อบุคคลสั่งว่า “จงไปปลงผู้มีชื่ออย่างนี้เสียจากชีวิต. จงลักข้อมือชื่ออย่างนี้” กรรมเป็นกายกรรม. ส่วนทวารเป็นวจีทวาร. กายกรรมที่เป็นอกุศล ย่อมตั้งขึ้นในกายทวาร และวจีทวารนั้นแล ด้วยอาการอย่างนี้. ส่วนอภิขณา

[๒๐๖] พรหมชาลฎีกาย อภิภวิตวา วิติกมเน มคเคน มคคปปฏิปัตติอวิวาสเน สติปิ ปุริมุปนนเสวนาภิสนธิปปโยคาภาวโต อภิภุขมาณสส มิถฉาจารโณ โหตีติ วทนติ ฯ เสวนจิตเต สติ ปโยคาภาวนปปรมาณิ อิตถิยา เสวนปโยคสส เยภุขเยน อภาวโต ตถา สติ อิตถิยา ปุเรตรุ อฎฐจาปีตเสวนจิตตายปี มิถฉาจารโณ น ลียา เสวนปโยคาภาวโต ฯ ตสฺมา ปุริสสส วเสน อุกกัสนโต จตตารโสมฆารรา วุตตาทิ ทฎฐพพุนติ เอเก อภยถา อิตถิยา ปุริสกิจจกรรมกาเล ปุริสสสาปี เสวนปโยคาภาวโต มิถฉาจารโณ น ลียาติ อิทมฺปนเนตถ สนนฎฐาณิ อตตโน รุจียา ปวตติตสส ตโย พลกกาเรน ปวตติตสส ตโยติ อนวเสสคคหณน จตตารโติ วุตตํ ฯ

ตตถ อตตโน รุจียา ปวตติตสส ตโย พลกกาเรน ปวตติตสส ตโยติ อนวเสสคคหณน จตตารโ ทฎฐพพวา ฯ อตถลิตฺธิ ปน ตีเหวาทิ อิตฺตวุตตคกณณนา ฯ

[๒๐๗] ยถาวุตตญเจตฺติ ติวริ กายกมฺมิ โหตี ฯ ตตถ ปาณาติปาตาทิวรฺย กายวจิตฺตวารีก มิถฉาจารโณ กายทวาริโก ฯ อุกุสลญฺหิ กายกมฺมิ กายวจิตฺตวาระสุ สมฎฐาติ น มโนทวาระ ฯ สหตถา ทิ ปาณํ ทนฺนตสส อทินฺนํ อาทียนตสส มิถฉาจารโณ จรฺนตสส กมฺมมฺปิ กายกมฺมิ ทวารมฺปิ กายทวารํ ฯ คจฺจอิตถนฺนามํ ชิวิตา โวรฺโรเปหิ อิตถนฺนามํ ภณฺทํ อวทราติ อาณาเปนตสส ปน กมฺมิ กายกมฺมิ ทวารนฺตุ วจิตฺตวารี ฯ เอวํ อุกุสลํ กายกมฺมิ กายวจิตฺตวาระเสว สมฎฐาติ ฯ เตหิ ปน จิตเตหิ สทชาตา อภิขณาพยาปาทมิถฉาติฎฐิโย เจตนาปฏิกิภาวา ภวนฺติ อพฺโพทวาริกกา วาติ อฎฐสาลินีนโย ฯ

พยาบาท มิจฉาทิฏฐิ ที่เกิดพร้อมด้วยจิตเหล่านั้น ย่อมเป็นไปในฝักฝ่ายแห่งเจตนาบ้าง เป็นอัปโพหาริก (ไม่ควรกล่าว) บ้าง.”

[๒๐๘] ฎีกาแห่งอรรถกถาอัฐสุลลีนีนั้นว่า “อกุศลธรรมมีอภิขมาเป็นต้น ชื่อว่าเป็นไปในฝักฝ่ายแห่งเจตนา ด้วยสามารถความชวนชวายเป็นไปว่า “สัตว์เหล่านี้จะเดือดร้อน,” ดังนี้เป็นต้น เพราะได้โวหารว่ากายกรรมบ้าง ชื่อว่าเป็นอัปโพหาริก เพราะเว้นจากโวหารว่ามโนกรรมบ้าง, ในข้อนั้นมีอาปธาคเป็นต้น (ซึ่งเจืออยู่) ในธาตุทั้งหลายมีปฐวีธาตุ ซึ่งมีสัมภาระ (เครื่องผสม) เป็นต้นเป็นอุทาหรณ์.”

อนุฎีกาแห่งอรรถกถาอัฐสุลลีนีนั้นว่า “เพื่อจะแสดงประการที่ความชวนชวายเป็นไปแล้วเป็นกรรมบท ท่านจึงแสดงความเป็นไปแห่งความชวนชวายเป็นไปว่า “สัตว์เหล่านี้จะเดือดร้อน” ดังนี้เป็นต้น. อกุศลธรรมมีอภิขมาเป็นต้น ชื่อว่าเป็นไปในฝักฝ่ายแห่งเจตนา เพราะได้โวหารว่ากายกรรม เหตุเจตนาที่เป็นไปทางกายทวาร เป็นเหตุทำร่วมกันโดยปกติ ชื่อว่าเป็นอัปโพหาริกเพราะเว้นจากโวหารว่ามโนกรรม เหตุอกุศลธรรมมีอภิขมาเป็นต้น ไม่เป็นไปด้วยสามารถน้อมของๆ ผู้อื่นมาเพื่อตน และด้วยความชวนชวายเป็นไปว่า “สัตว์เหล่านี้จะเดือดร้อน” ดังนี้เป็นต้น. อีกอย่างหนึ่ง อกุศลธรรมมีอภิขมาเป็นต้น ชื่อว่าเป็นอัปโพหาริก ด้วยสามารถกายกรรมมีปาณาติบาตเป็นต้น, อธิบายว่า “อันใครๆ ไม่พึงกล่าวด้วยความเป็นกายกรรมมีปาณาติบาตเป็นต้น” เพราะไม่มีเจตนาอันถ่องแท้. บทว่า **เอตถ** (โยคอัปโพหาริกภาเว) แปลว่า ในความที่อกุศลธรรมมีอภิขมาเป็นต้น ซึ่งเป็นไปในฝักฝ่ายแห่งเจตนา เป็นอัปโพหาริก.”

กล่าวด้วยกายกรรม จบ.

[๒๐๘] อิมะ สตตะ หมณนุตติ ปวัตตพ-
ยาปารวเสน เจตนา ปกชีกา วา ภวนุตติ
กายกมมโวหารลาภา อพโพหาริกา วา มโนกมม-
โวหารวิธา สสมภารปจวีอาทิสู อาปาทโย เอตถ
นิทสนนุตติ ตฎฎีกา ฯ

ยถาปวัตโต พยาปาโร กมมปโถ โหติ ตํ
ทสเสตฺ อิมะ สตตะ หมณนุตติ ปวัตติ พยาปารสส
ทสสิตา ฯ กายทวาริกเจตนาย สหการิการณภาวโต
กายกมมโวหารลาภา ฯ อภิขมาทินํ ปรสนตกสส
อตฺตโน ปริณามนวเสน อิมะ สตตะ หมณนุตติ-
อาทินา จ อปวัตตตตตะ มโนกมมโวหารวิธา ฯ
อเจตนาสภวโต วา ปาณาติปาตาทิวเสน อพโพหาริกา
ปาณาติปาตาทิกาเวน น วตตพพาติ อตฺถโถ ฯ
เอตถาติ อพโพหาริกภาเวติ ตทณฺฎีกา ฯ

กายกมมกถา ฯ

วจีกรรม

[มุสาวาท]

[๒๐๙] วจีประโยคหรือกายประโยค อันหกราน ประโยชน์ของผู้มุ่งกล่าวให้คลาดเคลื่อนเป็นเบื้องหน้า ชื่อ ว่ามุสา.

ในคำเหล่านั้น คำว่า อันหกรานประโยชน์ ท่าน กล่าวเพื่อแสดงมุสาวาทที่ถึงความเป็นกรรมบถ. ท่าน แสดงความที่มุสาศัพท์เป็นประธานแห่งกิริยา ด้วยศัพท์มี วจีประโยคศัพท์เป็นต้น. เจตนาของเขา อันยังกาย ประโยคและวจีประโยค ซึ่งเป็นเครื่องกล่าวให้คลาด เคลื่อนต่อผู้อื่นให้ตั้งขึ้น ด้วยประสงค์จะกล่าวให้คลาดเคลื่อน ชื่อว่ามุสาวาท เพราะวิเคราะห์ว่า “บุคคลย่อมกล่าวมุสา อันเป็นประโยคตามที่กล่าวแล้ว คือให้ผู้อื่นรู้แจ้งมุสา (นั้น) หรือยังมุสา (นั้น) ให้ตั้งขึ้นด้วยเจตนาอันนั้น.” ก็แล ความประสงค์ในอันกล่าวให้คลาดเคลื่อนย่อมได้ ทั้งใน ขณะเบื้องต้น (คือก่อนแต่จะพูด) ทั้งในขณะนั้น (คือกำลังพูด). จริงอยู่ พระอุบาลีเถระกล่าวคำนี้ไว้ว่า “ก่อน (แต่จะพูด) ภิกษุย่อมมีความรู้ตัวว่า “เราจะพูดมุสา” เมื่อกำลังพูด ย่อมมีความรู้ตัวว่า “เราพูดมุสาอยู่” ดังนี้. ความรู้ตัวทั้ง ๒ นั้นแล เป็นองค์, ส่วนนอกนี้จะมีก็ตาม ไม่มีก็ตาม” ข้อนั้นไม่เป็นเหตุ.

[๒๑๐] อีกนัยหนึ่ง เรื่องอันไม่จริงไม่แท้ ชื่อว่ามุสา. การยังผู้อื่นให้ทราบเรื่องนั้น โดยความเป็นเรื่องจริงเรื่องแท้ ชื่อว่าวาตะ. ก็เจตนาที่ยังวิญญูติ (การเปล่งถ้อยคำ) อย่างนั้นให้ตั้งขึ้น ของบุคคลผู้ประสงค์จะยังผู้อื่นให้ทราบ เรื่องอันไม่จริง โดยความเป็นเรื่องจริง ชื่อว่ามุสาวาท เพราะวิเคราะห์ว่า “คำเท็จ อันบุคคลย่อมกล่าว คือ ย่อมพูด ด้วยเจตนาอันนั้น.” ก็ในอริการแห่งมุสาวาทนั้นพึง เห็นสันนิษฐานว่า “ท่านกล่าวณัยที่ ๒ ไว้ เพื่อแสดง ลักษณะนั้นให้บริบูรณ์ เพราะลักษณะมุสาวาทในนัยก่อน ยังไม่แจ่มแจ้งพอ และเพราะมีความที่มุสาศัพท์เป็นศัพท์ บอกรวมที่จะพึงกล่าวให้คลาดเคลื่อน.”

[๒๐๙] มุสาติ วิสฺวาทณฺปุเรกฺขารสฺส อตฺถภณฺชโก วจีปโยโค กายปโยโค วา ฯ

ตตถ กมฺมปถปฺปตฺตํ ทสฺเสตฺถ อตฺถภณฺชโกติ วุตฺตํ ฯ วจีปโยคาคทิกคฺคหณฺน มุสาสททสฺส กิริยป- ปธานตฺ ทสฺเสติ ฯ วิสฺวาทณฺาธิปฺปาเยนสฺส ปฺรวิสฺ- วาทกกายวจีปโยคสมฺมุจฺจาปิกา เจตนา มุสาวาทโ- ยถาวุตฺตปฺปโยคภูตฺ มุสา วทติ วิญญาเปติ สฺมุจฺจาเปติ วา เอตยาติ กตฺวา ฯ วิสฺวาทณฺาธิปฺปาโย จ ปน ปุพฺพภากกฺขณฺเ ตํขณฺ จ ลพฺภติ ฯ วุตฺตตฺถหิ ปุพฺเพ วสฺส โหติ มุสา ภณฺิสฺสนฺติ ภณฺนตฺสส โหติ มุสา ภณฺามิตี ฯ เอตฺถหิ ทฺวยํ องฺคภูตฺ อิตฺรนฺตุ โหตุ วา มา วา อการณฺเมตฺ ฯ

[๒๑๐] อปโร นโย ฯ มุสาติ อภูตฺ อตฺจฉฺฉ วตฺถุ ฯ วาทิตี ตสฺส ภูตฺโต ตจฺฉโต วิญญาปณฺ์ ฯ อตถํ วตฺถุ ตถโต ปรี วิญญาเปตฺตุกามสฺส ปน ตถาวิญฺจตฺติสฺมุจฺจาปิกา เจตนา มุสาวาทโ มุสา วาทิตี วุจฺจติ เอตยาติ กตฺวา ฯ เอตถ จ ปุริมนเย มุสาวาทลกฺขณฺสฺส อพฺยาปิตาย มุสา- สททสฺส จ วิสฺวทิตฺตพฺพตฺถวาทกตฺตสมฺภวโต ปรีปฺณณฺ์ กตฺวา ตํ ลกฺขณฺ์ ทสฺเสตฺถ ทฺุตฺตยนโย วุตฺตโตติ ทฺุจฺจพฺพํ ฯ

[โทษของมุสาวาท]

มุสาวาทนั้น ชื่อว่ามีโทษน้อย เพราะประโยชน์ที่มุสาวาทที่บุคคลห้กรานน้อย, ชื่อว่ามีโทษมาก เพราะประโยชน์ที่มุสาวาทที่บุคคลห้กรานมาก. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่ามีโทษน้อย เพราะผู้ที่มุสาวาทที่บุคคลห้กรานประโยชน์นั้น มีคุณน้อย ชื่อว่ามีโทษมาก เพราะผู้ที่มีคุณมาก. ชื่อว่ามีโทษน้อย เพราะกิเลสอ่อน ชื่อว่า มีโทษมาก เพราะกิเลสแรงกล้า.

[๒๑๑] อีกนัยหนึ่ง สำหรับพวกคฤหัสถ์ มุสาวาทที่เป็นไปโดยนัยเป็นต้นว่า “ไม่มี” เพราะไม่ประสงค์จะให้ของๆ ตน ชื่อว่า มีโทษน้อย, มุสาวาทที่มุสาวาทที่บุคคลเป็นพยาน กล่าวเพื่อห้กรานประโยชน์ ชื่อว่ามีโทษมาก. สำหรับพวกบรรพชิต มุสาวาทที่เป็นไปโดยปุรณกถานัยเป็นต้นว่า “วันนี้ฉันกินในบ้านไหลไปดื่งแม่แล้ว” เพราะได้น้ำมันหรือเนยใสแม้นิดหน่อยแล้ว ประสงค์จะให้หัวเราะกัน ชื่อว่ามีโทษน้อย, แต่มุสาวาทของพวกเธอ ผู้กล่าวสิ่งที่ตนมิได้เห็นนั้นแล โดยนัยเป็นต้นว่า “ข้าพเจ้าเห็น” ชื่อว่ามีโทษมาก. กถาที่เป็นไปด้วยสามารถการทำเรื่องที่ยังพร่องเพราะน้อยให้เต็ม ชื่อว่าปุรณกถา. วิชาที่เป็นไปด้วยไม่ประสงค์จะให้ของๆ ตนก็ดี ด้วยปุรณกถานัยก็ดี ชื่อว่ามุสาวาทของมุสาวาทที่บุคคลผู้มุ่งกล่าวให้คลาดเคลื่อนเป็นเบื้องหน้า ก็จริง, ถึงอย่างนั้นเจตนาในมุสาวาทนั้น ย่อมไม่มีกำลัง เหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่ามีโทษน้อย.

มุสาวาทนั้น มีองค์ ๔ คือ เรื่องไม่จริง ๑ จิตคิดจะกล่าวให้คลาดเคลื่อน ๑ ความพยายามเกิดจากจิตนั้น ๑ ผู้อื่นรู้เรื่องนั้น ๑.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตชฺชโ** คือสมควรแกจิตนั้น, อธิบายว่า สมควรแก่การกล่าวให้คลาดเคลื่อน. ด้วยบทว่า **วាយามิ** ท่านกล่าว (มุ่ง) ถึงประโยชน์ ด้วยยกวាយามะเป็นประธาน. ท่านกล่าวว่าผู้อื่นรู้เรื่องนั้น เป็นองค์อันหนึ่ง เพราะแม้เมื่อมุสาวาทที่บุคคล ทำความพยายามด้วยประสงค์ในอันกล่าวให้คลาดเคลื่อน, แต่เมื่อผู้อื่นไม่รู้เรื่องนั้น การกล่าวให้คลาดเคลื่อนก็ไม่สำเร็จ. ส่วนอาจารย์บางพวกกล่าวว่า “มุสาวาทมีองค์ ๓ คือ คำไม่จริง ๑ จิตคิดจะกล่าวให้คลาดเคลื่อน ๑ ผู้อื่นรู้เรื่องนั้น ๑.”

โส ยมตถิ ภณชติ ตสส อปฺปตตาย อปฺป-
สวาชฺชโ มหนตตาย มหาสวาชฺชโ ฯ อปฺจ ยสฺส
อตถิ ภณชติ ตสส อปฺปคฺคตตาย อปฺปสวาชฺชโ
มหาคฺคตตาย มหาสวาชฺชโ ฯ กิเลสานํ มุทฺตตาย
อปฺปสวาชฺชโ ติพฺพตตาย มหาสวาชฺชโ ฯ

[๒๑๑] อปโร นโย ฯ คหฺภูจฺจานํ อตฺตโน
สนตฺกํ อทาทูกามตตาย นตถิตฺติอาทินยปฺปวตฺโต
อปฺปสวาชฺชโ สกฺขินา หุตฺวา อตถภณชนตถิ วุตฺโต
มหาสวาชฺชโ ฯ ปพฺพชิตานํ อปฺปกมฺปิ เตลํ วา
สปฺปิ วา ลภิตฺวา หลฺลสาธิปฺปาเยน อชฺช คาม
เตลํ นทิมญฺเญ สนฺทตฺติ ปุรณกถานเยน ปวตฺโต
อปฺปสวาชฺชโ อทิจฺจฺเวยว ปน ทิจฺจฺนตฺติอาทินา นเยน
วทฺนตฺตานํ มหาสวาชฺชโ ฯ ปุรณกถา นาม อปฺปตตาย
อุนสฺส อตถสฺส ปุรณวเสน ปวตฺตา กถา ฯ กามญฺจ
อตฺตโน สนตฺกํ อทาทูกามตตาย ปุรณกถานเยน จ
ปวตฺโต วิสฺวาทนปฺปรกฺขารสฺเสว มุสาวาทิ ตตถ ปน
เจตนา พลวติ น โหติตฺติ อปฺปสวาชฺชตฺตา วุตฺตา ฯ

ตสฺส จตฺตารโ สมภารา โหนติ อตถิ วตฺถุ
วิสฺวาทนจิตฺตํ ตชฺชโ วายามิ ปรสฺส ตทตถ-
วิชานนฺนติ ฯ

ตตถ **ตชฺชโ** ตสฺसानุรูปิ วิสฺวาทนานุรูปิติ
อตฺถโ ฯ **วายามิ**ติ วายามสิเสน ปโยคมาท ฯ
วิสฺวาทนาธิปฺปาเยน ปโยเค กเตปิ ปเรน ตสฺมิ
อตเถ อวิญญาเต วิสฺวาทนสฺส อสิชมนโต ปรสฺส
ตทตถวิชานนํ เอโก สมภารโ วุตฺโต ฯ เกจิ ปน
อภฺภูตํ วจฺนํ วิสฺวาทนจิตฺตํ ปรสฺส ตทตถวิชานนฺนติ
ตโย สมภาราติ วทฺนติ ฯ

[ปิสฺสนวาทา]

[๒๑๒] เจตนาของผู้มีจิตเศร้าหมอง อันยังกาย ประโยคและวจีประโยคให้ตั้งขึ้น เพื่อทำลายชนเหล่าอื่นก็ ดี เพื่อประสงค์จะทำตนให้เป็นที่รัก (ของผู้อื่น) ก็ดี ชื่อ ว่าปิสฺสนวาทา เพราะวิเคราะห์ว่า “ปิสฺสนวาทิจบุคคฺล ย่อม กล่าวคำส่อเสียด ด้วยเจตนาอันนั้น.”

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สงฺกิลิฏฺฐจิตฺตสฺส** ได้แก่ของผู้มีจิตถูกโลภะหรือโทสะบีบคั้น หรือของผู้มีจิต ถูกโลภะหรือโทสะแผดเผา. อธิบายว่า ของผู้มีจิตถูกโลภะ หรือโทสะประทุษร้าย.

[โทษของปิสฺสนวาทา]

ปิสฺสนวาทานั้น ชื่อว่ามีโทษน้อย เพราะบุคคลผู้ถูก ปิสฺสนวาทิจบุคคฺล ทำความแตกกันมีคุณน้อย, ชื่อว่ามีโทษมาก เพราะผู้นั้นมีคุณมาก. อีกอย่างหนึ่ง ปิสฺสนวาทิจบุคคฺลทำ ชนใดให้แตกจากชนใด, เมื่อชนทั้ง ๒ ฝ่ายนั้น ยังไม่แตกกัน ปิสฺสนวาทานั้นชื่อว่ามีโทษน้อย, เมื่อชนทั้ง ๒ ฝ่ายนั้น แยกกัน ชื่อว่ามีโทษมาก. อนึ่ง ปิสฺสนวาทานั้น ชื่อว่ามี โทษน้อยและมีโทษมาก ในเพราะความต่างแห่งความที่ กิเลสอ่อนและแรงกล้า.

[องค์ของปิสฺสนวาทา]

ปิสฺสนวาทานั้นมีองค์ ๔ คือ คนอื่นที่ฟังทำลาย ๑ ความเป็นผู้มุ่งเพื่อทำลายด้วยประสงค์ว่า “คนพวกนี้จัก เป็นผู้แตกต่างกัน ด้วยอุบายอย่างนี้” ดังนี้เป็นเบื้องต้น หรือความเป็นผู้ปรารถนาจะทำตนให้เป็นที่รัก ด้วย ประสงค์ว่า “เราจักเป็นที่รัก จักเป็นผู้ค้ำชูด้วยอุบาย อย่างนี้” ดังนี้ ๑ ความพยายามอันเกิดจากจิตนั้น ๑ ผู้ อื่นรู้ความนั้น ๑.

บรรดาองค์เหล่านั้น ด้วยองค์ว่า **ตตฺถกฺวิฆานนฺติ** ดังนี้ท่านแสดงว่า “ปิสฺสนวาทิจบุคคฺล น้อมนำคำส่อ เสียดไปแก่ผู้ใด, ผู้นั้นจะแตกกันก็ตาม ไม่แตกกันก็ตาม, การทำผู้อื่นให้เข้าใจเรื่องนั้นนั้นเป็นประมาธ.” แต่เมื่อชน

[๒๑๒] สงฺกิลิฏฺฐจิตฺตสฺส ปเรสฺส วา เภทาย อตฺตโน ปิยกมฺยตฺยา วา กายวชิปโยคสมฺภูจฺจาปิกา เจตนา ปิสฺสนวาทา ปิสฺสนํ วตฺติ เอตฺยาตฺติ กตฺวา ฯ

ตตฺถ **สงฺกิลิฏฺฐจิตฺตสฺส**ตฺติ โลเภเน โทเสเน วา วิพาทิจิตฺตสฺส อุปตฺตปิฏิจิตฺตสฺส วา พุสฺสิจิตฺตสฺส ตฺติ อตฺถิ ฯ

สา ยสฺส เภทํ กโรติ ตสฺส อปฺปคฺคฺนตฺยา อปฺปสฺวาชฺชา มหาคฺคฺนตฺยา มหาสฺวาชฺชา ฯ อปิจ ยสฺส ยโต เภทํ กโรติ เตสฺส อภินฺเนสฺส อปฺปสฺวาชฺชา อภินฺเนสฺส มหาสฺวาชฺชา ฯ ตถา กิเลสํ มุฑฺติพฺพตฺตาเก ฯ

ตสฺสา จตฺตาริ สมฺภารา ภินฺนิตฺตพฺโพ ปโร อิติ อิมํ นานา ภวิสฺสนตฺติ เภทปุเรกฺขารตฺตา วา อิติ อหํ ปิโย ภวิสฺสามิ วิสฺสาสิโกติ ปิยกมฺยตฺตา วา ตชฺไซ วายาโม ตตฺถกฺวิฆานนฺติ ฯ

ตตฺถ **ตตฺถกฺวิฆานนฺติ** เอเตเน ยสฺส เปสฺสญฺญํ อุลฺลทฺริติ โส ภิชฺชตฺตุ วา มา วา ตสฺส อตฺถสฺส วิญญาปนเมว ปมาณนฺติ ทสฺเสติ ฯ ปรสฺมี ปน อภินฺเน กมฺมปฺถเกโท นตฺถิ ภินฺเน เอว โหติ ฯ

อื่นไม่แตกต่างกัน กรรมบถไม่ขาด (ต่อ) เมื่อชนอื่นแตกต่างกัน
จึงขาด.

[พรุสวาจา]

[๒๑๓] เจตนาหยาบโดยส่วนเดียว ที่ยังกาย
ประโยชน์และวิประโยชน์อันเป็นเหตุตัดเสียซึ่งคำรักของชน
อื่นให้ตั้งขึ้น ชื่อว่าพรุสวาจาเพราะวิเคราะห์ว่า “พรุสวาจา
บุคคล ย่อมกล่าวคำหยาบด้วยเจตนาอันนั้น.”

ในฎีกาพรหมชาลสูตร ท่านกล่าวว่า “เมื่อคำ
เหลื่อมล้ำเหล่าใด พอถูกพรุสวาจาแตะต้อง จิตที่โทสะ
ประทุษร้ายและความไม่พอใจกระทบเข้าแล้ว ประสบ
ทุกข์เหลือประมาณ คำเหลื่อมล้ำเหล่านั้นชื่อว่า คำรัก. ก็
คำรักเหล่านั้น คืออะไร ? คืออภังโกสวัตถุทั้งหลายมีชาติ
เป็นต้น. คำรักเหล่านั้น ย่อมขาดก็ดี ย่อมแตกก็ดี ด้วย
กายประโยชน์และวิประโยชน์ใด กายประโยชน์และวิ
ประโยชน์นั้น ชื่อว่าเป็นเหตุตัดเสียซึ่งคำรัก.”

[๒๑๔] ถามว่า “ก็เจตนาที่หยาบโดยส่วนเดียว มี
ได้อย่างไร?” แก้วว่า “มีได้ เพราะเป็นผู้มีจิตอันโทสะ
ประทุษร้าย.” เพื่อจะประกาศความเป็นผู้มีจิตอันโทสะ
ประทุษร้าย จะเล่าเรื่องดังนี้:-

[ตัวอย่างปากร้ายใจดี]

ดังได้สดับมา เด็กคนหนึ่ง ไม่เชื่อคำของมารดา
เข้าไปป่า มารดาเมื่อไม่อาจจะให้เด็กนั้นกลับได้ จึงดำไว้ว่า
“ขอแม่กระป๋องดูจงไล่ตามมัน.” ครั้งนั้น แม่กระป๋องในป่า
ปรากฏแก่เด็กนั้น อย่างนั้นเหมือนกัน. เด็กได้ทำสังขการ
ว่า “มารดาของข้า พุดเรื่องใดด้วยปาก ขอเรื่องนั้นอย่ามี
มารดาคิดเรื่องใดด้วยจิต ขอเรื่องนั้นจงมี.” แม่กระป๋องได้
หยุดอยู่ เหมือนถูกผูกในที่นั้นนั่นเอง.

วิประโยชน์ แม้เป็นเหตุตัดเสียซึ่งคำรักอย่างนั้น ก็
ยังไม่ชื่อว่า เป็นพรุสวาจา เพราะเป็นผู้มีจิตอ่อน. จจริงอยู่
บางครั้งมารดาบิดาย่อมพูดกะบุตรทั้งหลายอย่างนี้ว่า
“ขอพวกโจรจงทำพวกมันให้เป็นที่อ่อนเล็กที่อ่อนน้อยเถิด.”

[๒๑๓] พรสส มมมจเฉทกกายวิชัยโยคสมุฏฐาปิภา
เอกนตพรุสเจตนา พรุสวาจา พรุส วตติ เอตายาติ
กตวา ฯ

พรุหมชาลฎีกาย มมmani วิสมานิ เยสุ พรุส-
วาจา ย นุปิตมตเตสุ ทฎฐจารุจิชยฆฎิต จิตต
อหิมตตทุกขปตต ไทติ ฯ กานิ ปน ตานิ ฯ ชาติ-
อาทีนิ อภังโกสวัตถุนิ ฯ ตานิ ฉิชชนติ ภิชชนติ วา
เยน กายวิชัยโยเคน โส มมมจเฉทโกติ วุตต ฯ

[๒๑๔] กถมปน เอกนตพรุสเจตนา โหตีติ ฯ
ทฎฐจิตตตาย ฯ ตสสา อาวิภาวนตถมิต วตถุ ฯ

เอโก กิร ทารโก มาตุ วจัน อนาทยิตวา
อรณญ คจจติ ฯ ต มาตา นิวตเตตุ อสกุโกนติ
จณฑา ต มหิสี อนุพนธตติ อภังโกสิ ฯ อถสสุ
ตเถว อรณเย มหิสี อฎฐาลิ ฯ ทารโก ย มม
มาตา มุเชน กเถสิ ต มา โหตุ ย จิตเตน
จินเตสิ ต โหตุติ สจจกิริย อกาลิ ฯ มหิสี
ตตเถว พทธา วิย อฎฐาลิ ฯ

เอว มมมจเฉทโกปิ วิชัยโยค จิตตสณหตาย
พรุสวาจา น ไทติ ฯ มาตาปิโตร ทิ กทาจิ ปุตตเก
เอว วทนติ โจรา โว ขณฑาขณฑิกิ กโรนตติ
อุปปลปตตมปิ จ เนส อูปริ ปตนต์ เนว อิจฉนติ ฯ

แต่ท่านก็ไม่ปรารภณา แม้แต่จะให้กลับอุบลตกลงเบื้องบน ของบุตรเหล่านั้น. อนึ่ง บางครั้ง อาจารย์และอุปัชฌายะ ทั้งหลาย ย่อมพูดกะพวกนิสิตอย่างนี้ว่า “พวกเหล่านี้ไม่มี ความสะอาดใจ ไม่มีความเกรงกลัวพูดอะไรกัน ไส้มันไป เสีย” ดังนี้, ก็แต่ท่านย่อมปรารภณาความถึงพร้อม ด้วย ปริยัติปฏิบัติและปฏิบัติเพื่อศิษย์เหล่านั้น.

[๒๑๕] ส่วนในฎีกาพรหมชาลสูตร ท่านกล่าวว่า “วจีประโยคที่เป็นไปเพราะเป็นผู้มีจิตอ่อน ไม่ชื่อว่าเป็น ผรุสวาจา เพราะยังไม่ถึงความ เป็นกรรมบถ, แต่ใครๆ ไม่ อาจห้ามความเป็นกรรมได้.”

เหมือนอย่างว่า วจีประโยคที่เป็นไปเพราะเป็นผู้มี จิตอ่อน ไม่ชื่อว่าเป็นผรุสวาจา ฉันท, วจีประโยคที่เป็น ไปเพราะเป็นผู้มีคำอ่อนหวาน ไม่ชื่อว่าเป็นผรุสวาจาก็ หามิได้ ฉันทนั้น, จจริงอยู่ คำพูดของผู้ประสงค์จะให้เขา ตายว่า “ท่านทั้งหลาย จงให้คนนั้นนอนเป็นสุขเถิด” ไม่ชื่อ ว่าเป็นผรุสวาจาก็หามิได้, ที่แท้ วาจานั้นต้องเป็นผรุสวาจาแน่ เพราะเป็นผู้มีจิตหยาบ.

[โทษของผรุสวาจา]

ผรุสวาจานั้น ชื่อว่ามีโทษน้อย เพราะคนผู้ถูกผรุส วาจาบุคคลมุ่งหมายให้เป็นไป มีคุณน้อย, ชื่อว่ามีโทษมาก เพราะผู้นั้นมีคุณมาก. อีกอย่างหนึ่ง ผรุสวาจาที่ไม่ถึง ความเป็นกรรมบถ ชื่อว่ามีโทษน้อย, ที่ถึงความ เป็น กรรมบถ ชื่อว่ามีโทษมาก. อนึ่ง ผรุสวาจาชื่อว่ามีโทษ น้อยและมีโทษมาก ในเพราะความแตกต่างแห่งความที่ กิเลสอ่อนและแรงกล้า.

[๒๑๖] ก็อาจารย์บางพวกกล่าวว่า “ผรุสวาจาที่ ประกอบต่อหน้าบุคคลผู้ที่ตนมุ่งหมายให้เป็นไปอย่างเดียว จึงถึงที่สุด.” อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า “ที่ประกอบแม้ลับ หน้า ก็เป็นผรุสวาจาเหมือนกัน.” ในคำของอาจารย์ ๒ พวกนั้น พึงประกอบอธิบายดังนี้ “ใครๆ อาจทราบกันได้ ว่า “เจตนาพึงมีกำลัง เพราะความไม่เคารพเป็นต้น มี กำลัง และผู้อื่นพึงรู้เรื่องนั้น ในเพราะประกอบต่อหน้า, จะพึงเป็นอย่างนั้น ในเพราะประกอบลับหน้า หามิได้. (นี่อธิบายของเกจิอาจารย์) เหมือนอย่างว่า การขอขมาที่

อาจริยชฎายา จ กทาจิ นิลลิตเก เอวํ วทนต์ กิ อิเม อหิริกา อโนตตปิโน วทนต์ นิตถมถ เนติ อถ จ เนสํ อากมาธิคมสมปตตี อัจฉนติ ฯ

[๒๑๕] พรหมชาลฎีกายนตุ จิตตสณฺหตาย ผรุส- วาจา น โหติ กมฺมปถาปฺปตตตฺตา กมฺมภาวํ ปน น สกฺกา วาเรตฺนติ วุตฺตํ ฯ

ยถา จ จิตตสณฺหตาย ผรุสวาจา น โหติ เอวํ วจนฺสณฺหตาย อผรุสวาจาปิ น โหติ ฯ น ทิ มารธาเปตฺกามสฺส อิมํ สฺขํ สยาเปถาติ วจนํ อผรุส- วาจา โหติ จิตตผรุสตาย ปเนสา ผรุสวาจาว ฯ

สา ยํ สนฺธาย ปวตฺติตฺตา ตสฺส อปฺป- คุณฺตตาย อปฺปสวชฺชา มหาคุณฺตตาย มหาสวชฺชา ฯ อปฺปิจ กมฺมปถภาวํ อปฺปตฺตา อปฺปสวชฺชา อิตฺรา มหาสวชฺชา ฯ ตถา กิเลสํ มุฑฺติพฺพตาเถเท ฯ

[๒๑๖] เกจิ ปน ยํ อุทฺทิสฺส ผรุสวาจา ปยุชฺชติ ตสฺส สมฺมุขาว สิสํ เอตฺติติ วทนต์ ฯ เอเก ปรมฺมุขาปิ ผรุสวาจา โหติเยวาติ วทนต์ ฯ ตตถายมธิปฺปาโย ยุตฺโต ลียา สมฺมุขา ปโยเค อคารวาทินํ พลวภาวโต ลียา เจตนา พลวติ ปรสฺส จ ตทตฺถชานนํ น ตถา อสมฺมุขา ฯ ยถา ปน อุกฺโกสิเต มเต อาพาหเน กตา ขมาปนา อูปวาทนฺตรายํ นิวตเตติ เอวํ ปรมฺมุขา ปยุตฺตาปิ ผรุสวาจา โหติเยวาติ สกฺกา วิญญาตฺนติ ฯ

อริยุปวาทบุคคลทำในป่าช้า ในเมื่อพระอริยะที่ตนด่าถึง
มรณภาพแล้ว ย่อมห้ามอุปวาทันตรายได้ ฉนั้นใด ผรุส
วจา แม้บุคคลประกอบในที่ลับหน้า ก็ย่อมเป็นผรุสวจา
ได้ ฉนั้นนั่นเหมือนกัน.” (น้อธิบายของเอเกอจารย์).

[องค์ของผรุสวจา]

ผรุสวจากันั้น มีองค์ ๓ คือ คนอื่นที่ฟังด่า ๑ จิต
โกรธ ๑ การด่า ๑.

ในองค์ทั้ง ๓ นั้น ท่านมุ่งหมายจิตโกรธ ด้วย
ประสงค์ในอันด่าเท่านั้น, หาได้มุ่งหมายจิตโกรธด้วย
ประสงค์ในอันให้ตายไม่. เพราะเมื่อมีจิตโกรธด้วยประสงค์
ในอันให้ตาย ก็ย่อมกลายเป็นพยาบาทไปแล้ว.

ตสฺสา ตโย สมภารา อุกโกสิตพโพ ปโร
กุปิตจิตต์ อุกโกสนาติ ฯ

ตตถ อุกโกสาธิปปาเยเนว กุปิตจิตต์ น
มรณาธิปปาเยน ฯ มรณาธิปปาเยน ทิ จิตฺตโกเป
สตี พยาปาโทเยว โหตีติ ฯ

[สัมผัปปลาป]

[๒๑๗] อุกุสลเจตนาที่ยังกายประโยคและวจีประโยค
ซึ่งเป็นเครื่องยังผู้อื่นให้รู้สิ่งที่มีโทษประโยชน์ให้ตั้งขึ้น ชื่อว่า
สัมผัปปลาป เพราะวิเคราะห์ว่า “สัมผัปปลาปบุคคล
ย่อมเจรจาคำเพื่อแจ้ง หาประโยชน์มิได้ ด้วยเจตนาธรรมนั้น.”

[๒๑๗] อนตถวิญญาปกกายวจีปโยคสมมุจจาปิกา
อุกุสลเจตนา สมผัปปลาปไป สมผํ นีรตถกํ ปลปติ
เอเตนาติ กตฺวา ฯ

[โทษของสัมผัปปลาป]

สัมผัปปลาปนั้น ชื่อว่ามีโทษน้อย เพราะอาเสวนะน้อย
ชื่อว่ามีโทษมาก เพราะอาเสวนะมาก. การอบรม การทำ
ให้มาก ชื่อว่าอาเสวนะ. อีกอย่างหนึ่ง สัมผัปปลาปนั้น
อันสัมผัปปลาปบุคคลให้เป็นไปแล้ว เพื่อให้ผู้ใดถือเอา
เมื่อผู้หนึ่งไม่ถือเอา ชื่อว่ามีโทษน้อยเมื่อผู้หนึ่งถือเอา ชื่อว่า
มีโทษมาก. อนึ่ง สัมผัปปลาปนั้น ชื่อว่ามีโทษน้อยและมี
โทษมาก ในเพราะความแตกต่างกันแห่งความที่กิเลสอ่อน
และแรงกล้า.

โส อาเสวนมนฺตตาย อปฺปสวชฺชโร อาเสวน-
มฺนตตาย มหาสวชฺชโร ฯ อาเสวนนฺนาม ภาวนํ
พหุสิกรณํ ฯ อปิจ ยํ คาหยิตฺตํ ปวตฺติโต เตน
อคฺคหิตเต อปฺปสวชฺชโร คหิตเต มหาสวชฺชโร ฯ ตถา
กิลีสานํ มุฑฺติพฺพตาณฺเฑ ฯ

[องค์ของลัมผัสปลาล]

ลัมผัสปลาลนั้น มีองค์ ๒ คือ ความเป็นผู้มุ่งพูด เรื่องอันหาประโยชน์มิได้ มีเรื่องภารตยุทธ์ และเรื่องนางสีดามาเป็นต้น เป็นเบื้องต้น ๑ การพูดเรื่องเห็นปานนั้น ๑. เมื่อผู้อื่นยังไม่ถือเอาเรื่องนั้นอยู่ กรรมบถยังไม่ขาด เมื่อเขาถือเอาเท่านั้น จึงขาด.

ในภิกขุสัมมาทิฏฐิสสูตร ท่านกล่าวว่า “ก็ลัมผัสปลาลทุกอย่างย่อมสำเร็จด้วยองค์ ๒.”

ตสฺส เทว สมุทรา ภารตยุทธ์สีดาทรณาทิ-
นिरตถกถาปุเรกขารตา ตถารูปิกถากถนญจ ฯ ประสมมี
ต้ กถ อคฺคณฺหนเต กมฺมปถเกโท นตฺถิ คณฺหนเตเยว
โหติ ฯ

สมมาทิฏฐิสุตฺตฎีกาย โย โภจ ปน สมฺพปลาลโป
ทฺวิหิ สมฺภಾರೆหิ สิขฺมตฺติ วุตฺตํ ฯ

[วชิกรรมเป็นไปทางทวาร ๒]

[๒๑๘] นัยอันมาในอรรถกถาอรรถุสสาลินีว่า “ก็กรรมตามที่กล่าวมานั้น เป็นวชิกรรม ๔ อย่าง เป็นไปทางทวาร ๒. จริ่งอยู่ เมื่อบุคคลกล่าววชิทุจริตมีมุสาวาทเป็นต้น ด้วยมือและศีรษะ กรรมเป็นวชิกรรม, ส่วนทวารเป็นกายทวาร. แต่เมื่อบุคคลเปล่งคำกล่าววชิทุจริตเหล่านั้น แม้กรรมก็เป็นวชิกรรม. แม้ทวารก็เป็นวชิทวารเหมือนกัน. วชิกรรมที่เป็นอกุศล ย่อมตั้งขึ้นในกายทวารและวชิทวารเท่านั้นหาตั้งขึ้นในมโนทวารไม่ ด้วยประการฉะนี้. ส่วนอภิขฌาพยาบาทและมิจฉาทิฏฐิทั้งหลาย ที่เกิดพร้อมกับจิตเหล่านั้น ย่อมเป็นไปในฝักฝ่ายแห่งเจตนาบ้าง เป็นอัปโพหาริกบ้าง.”

ก็อกุศลธรรมมีอภิขฌาเป็นต้นในวชิกรรมนั้น ชื่อว่าเป็นไปในฝักฝ่ายแห่งเจตนา เพราะได้โวหารว่าวชิกรรม, ชื่อว่าเป็นอัปโพหาริกเพราะเว้นจากโวหารว่ามโนกรรม. อีกอย่างหนึ่ง อกุศลธรรมมีอภิขฌาเป็นต้น ชื่อว่าเป็นอัปโพหาริก ด้วยสามารถวชิกรรมมีมุสาวาทเป็นต้น, อธิบายว่า อันใครๆ ไม่ควรกล่าว ด้วยความเป็นวชิกรรมมีมุสาวาทเป็นต้น เพราะเจตนาไม่ถ่องแท้.

กล่าวด้วยวชิกรรม จย.

[๒๑๘] ยถาวุตตญฺเจตฺ จตฺพุพฺพิ วชิกรรมํ โหติ
ทฺวิทฺวาริกํ ฯ หตฺถมฺุทฺธา ย ทิ มุสาวาทาทินิ
กถนตสฺส กมฺม วชิกรรมํ ทฺวารนตฺ กายทฺวารํ ฯ
วชิเกทํ ปน กตฺวา ตานิ กถนตสฺส กมฺมปิ
วชิกรรมํ ทฺวารมฺปิ วชิทฺวารเมว ฯ เอวํ อกุสฺล
วชิกรรมํ กายวชิทฺวาเรเสว สมฺภูจฺจติ น มโนทฺวาเร ฯ
เตหิ ปน จิตฺเตหิ สห ชาตา อภิขฌาพฺยาบาท-
มิจฉาทิฏฐิโย เจตนาปฺกฺขิกา वा โหนติ อฺพโพหาริกา
วาติ อกุสฺสาลินีโย ฯ

ตตฺถ ทิ อภิขฌาทยอ วชิกรรมโวหารลาภา
เจตนาปฺกฺขิกา มโนกมฺมโวหารวิรธา อฺพโพหาริกา ฯ
อเจตนาสภาวโต वा มุสาวาทาทิวเสน อฺพโพหาริกา
มุสาวาทาทิภาเวน น วตฺตพฺพวาติ อตฺถโ ๑

วชิกรรมกถา ฯ

มโนกรรม

[อภิขณา]

[๒๑๙] ธรรมชาติที่ชื่อว่า อภิขณา เพราะอรรถว่า เฟ่งเล็ง อธิบายว่า เป็นไปโดยความเป็นผู้มุ่งหน้าต่อ ภัณฑะของผู้อื่นแล้ว น้อมไปในภัณฑะนั้น.

ในฎีกาสังคตีสสูตร ท่านกล่าวว่า “ศัพท์ คือ ธาตุ ทั้งหลาย ที่บอกความแปลกออกไป ก็ด้วยสามารถอุปลัก เหตุนั้น ท่านจึงกล่าวความของบพว่า **อภิขณายติ** ด้วย คำว่า **ปรภณทาภิมุขี** ดังนี้เป็นต้น. บรรดาบพเหล่านั้น ในบพว่า **ตุนินนตาย** นี้ พึงทราบอธิบายอย่างนี้ว่า “โดยความเป็นผู้น้อมไป ด้วยสามารถความละโมภใน ภัณฑะของผู้อื่นนั้น.” ศัพท์คือ ณา ธาตุ แม้มิ **อภิ** เป็น บพหน้า พึงเห็นว่า ลงในอรรถว่าละโมภ, อีกอย่างหนึ่ง ศัพท์คือธาตุทั้งหลายบอกความแปลกออกไป ก็ด้วย สามารถอุปลักนั่นเอง.”

[โทษของอภิขณา]

พึงเห็นความที่อภิขณานั้นมีโทษน้อยและมีโทษมาก เหมือนอทินนาทานโดยนัยเป็นต้นว่า “อภิขณานั้น ชื่อว่า มีโทษน้อย ในเพราะคนผู้ที่อภิขณาบุคคลเฟ่งเอาภัณฑะ มีคุณน้อย, ชื่อว่ามีโทษมากเพราะผู้นั้นมีคุณมาก.”

[องค์ของอภิขณา]

อภิขณานั้นมีองค์ ๒ คือ ภัณฑะของผู้อื่น ๑ การ น้อมมาเพื่อตน ๑.

ในฎีกาสังคตีสสูตร ท่านกล่าวว่า “การน้อมมาเพื่อ ตน พึงทราบว่า “มิได้ด้วยจิตเท่านั้น.”

จริงอยู่ เมื่อความโลภซึ่งมีภัณฑะของบุคคลอื่นเป็น ที่ตั้ง แม้เกิดขึ้นแล้ว อภิขณาบุคคลยังไม่น้อมมาเพื่อตน ด้วยคิดว่า “โฉนหนอ ของสิ่งนี้จะพึงเป็นของๆ เรา” ครอบงำ, กรรมภกก็ยังมิขาดทราบนั้น.

[๒๑๙] อภิขณายติ อภิขณา ปรภณทาภิมุขี หุตวา ตุนินนตาย ปวดตติติ อตฺเถ ฯ

สงคิตฺตีสตฺตฎีกายํ อุปสคฺควเสน อตฺถวิสฺสวาจิโน ธาตุสทฺทาติ **อภิขณายติติ** ปทสฺส **ปรภณทาภิมุขีติ**- อาทินา อตฺเถ วุตฺโต ฯ ตตฺถ **ตุนินนตายติ** ตสฺมี ปรภณเท ลุพฺพานวเสน นินนตายติ ออยเมตฺถ อธิปฺปาโย เวทิตฺตฺโพ ฯ อภิปฺพุโพปิ ณาสทฺโท ลุพฺภาเน นิรุพฺโห ทฎฺฐพฺโพ อุปสคฺควเสน อตฺถวิสฺส- วาจิโน เอว วา ธาตุสทฺทาติ วุตฺตํ ฯ

สา ยสฺส ภาณํ อภิขณายติ ตสฺส อปฺป- คฺขุนตาย อปฺปสฺวชฺชา มหาคฺขุนตาย มหาสฺวชฺชาติ- อาทินา นเยนสฺสา อทินนาทานสฺส วिय อปฺปสฺวชฺช- มหาสฺวชฺชตา ทฎฺฐพฺพา ฯ

ตสฺสา เทว สมภารา ปรภณํ อตฺตโน ปริณามนญจ ฯ

สงคิตฺตีสตฺตฎีกายํ อตฺตโน ปริณามนํ จิตฺเตเนวาทิ เวทิตฺตฺพนฺติ วุตฺตํ

ปรภณทวตฺถุเก ทิ โสภเ อฺปฺปนฺเนปิ น ตาว กมฺมปฺถเกโท โหติ ยาว อโท วติทํ มม อสฺสาติ อตฺตโน น ปริณามเมติ ฯ

[พยาบาท]

[๒๒๐] สภาพที่ชื่อว่าพยาบาท เพราะอรรถว่า “ยังประโยชน์สุขให้ถึงความพินาศไป.”

ในฐีกาลังคีตีสสูตร ท่านกล่าวไว้ว่า “บทว่า พยาบาทยติ ความว่า ความพยาบาทของบุคคลผู้ให้มัน เกิดขึ้น เมื่อพร้อมกันเข้าย่อมยังประโยชน์สุขให้พินาศไป.”

[๒๒๐] หิตสุขํ พยาบาทยติติ พยาปาโท ฯ

สงคีตีสสูตรกัณฺโณ พยาบาทยติติ โย นํ อุปปาเทติ ตสฺส โส สติ สมวาเย หิตสุขํ วินาเสติติ วุตตํ ฯ

[โทษของพยาบาท]

พึงเห็นความที่พยาบาทนั้น มีโทษน้อยและมีโทษมากเหมือนพรุสวาจา โดยนัยเป็นต้นว่า “พยาบาทนั้น ชื่อว่ามีโทษน้อย ในเพราะคนที่วิป็นนจิตตบุคคลยังประโยชน์สุข ให้พินาศไป มีคุณน้อย, ชื่อว่ามีโทษมาก เพราะผู้นั้นมีคุณมาก.”

โส ยสฺส หิตสุขํ พยาบาทยติ ตสฺส อปฺป-
คุณตาย อปฺปสวชฺโช มหาคุณตาย มหาสวชฺโชติ-
อาทีนา ตสฺส พรุสวาจาเย วีย อปฺปสวชฺช-
มหาสวชฺชตา ฯ

[องค์ของพยาบาท]

พยาบาทนั้น มีองค์ ๒ คือ สัตว์อื่น ๑ ความคิด ความพินาศเพื่อสัตว์นั้น ๑.

ก็เมื่อความโกรธ ซึ่งมีสัตว์อื่นเป็นที่ตั้ง แม้เกิดขึ้น แล้ว วิป็นนจิตตบุคคลยังไม่คิดความพินาศเพื่อสัตว์นั้นว่า “โฉนหนอ สัตว์นี้พึงขาดคุณย์พินาศไป” ตราบใด, กรรมบถก็ยังไม่ขาดตราบนั้น.

ในฐีกาลังคีตีสสูตรและสัมมาทิฏฐิสสูตร ท่านกล่าวไว้ว่า “พระอรรถกถาจารย์ แสดงความคิดความพินาศโดยส่วนเดียวเพื่อสัตว์อื่นด้วยศัพท์นี้ว่า “อโห วต” ดังนี้, ก็เมื่อเป็นเช่นนั้น พยาบาทนั้นย่อมถึงความป็นกรรมบถ เพราะความเป็นไปแห่งเจตนาอันทารุณ.”

ตสฺส เทว สมุทรา ปรสโตโต ตสฺส จ
วินาสจินตา ฯ

ปรสตตวตฺตฤเก ทิ โกะเช อุปฺปนฺเนปิ น ตาว
กมฺมปถเกโท โหติ ยาว อโห วตายํ อัจฉิขฺเขย
วินสฺเสยยาติ ตสฺส วินาสํ น จินเตติ ฯ

สงคีตีสสูตรสมมาทิฏฐิสสูตรกัณฺโณ อโห วตาคี
อิมินา ปรสฺส อจฺจนฺตวินาสจินตนิ ทิเปติ ฯ
เอวมฺหิสฺส ทารุณปฺปวตฺติตยา กมฺมปถปฺปตฺติตี วุตตํ ฯ

[มิจฉาทิฏฐิ]

[๒๒๑] ธรรมชาติใด ย่อมเห็นผิด เพราะไม่มีการ ถือเอาตามความเป็นจริง เหตุนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่าผู้ เห็นผิด.

[๒๒๑] ยถากุจฺจคฺคฺทณฺนาภาเวน มิจฉา ปสฺสตีติ
มิจฉาทิฏฐิ ฯ

ในฎีกาสังคัตติสูตรเป็นต้น ท่านกล่าวว่า “บพว่า ยถาภูจจุคคหณาภาเวนา ความว่า เพราะไม่มีการถือเอาตามจริง ได้แก่ เพราะถือเอาสภาพไม่เที่ยงเป็นต้น โดยความเป็นสภาพเที่ยงเป็นต้น. คำว่า **มิจฉา ปลสตีติ** คือ เห็นไม่แท้.”

[โทษของมิจฉาทิฏฐิ]

มิจฉาทิฏฐินั้น ชื่อว่ามีโทษน้อย เพราะอาเสวนะน้อย, ชื่อว่ามีโทษมาก เพราะอาเสวนะมาก. อีกอย่างหนึ่ง มิจฉาทิฏฐิที่ยังไม่ถึง ชื่อว่ามีโทษน้อย, ที่ถึง ชื่อว่ามีโทษมาก.

[องค์ของมิจฉาทิฏฐิ]

มิจฉาทิฏฐินั้น มีองค์ ๒ คือ ความที่วัตถุวิปริตจากอาการที่มิจฉาทิฏฐิถือเอา ๑ ความปรากฏแห่งวัตถุนั้น ด้วยไม่เป็นโดยประการที่มิจฉาทิฏฐิถือเอา ๑.

ในฎีกาสังคัตติสูตรเป็นต้น ท่านกล่าวว่า “บพว่า คหิตาการวิปริตตา แปลว่า ความที่วัตถุวิปริตจากอาการที่มิจฉาทิฏฐิถือเอาแล้ว. พระอรรถกถาจารย์กล่าวสภาพตามเป็นจริงของวัตถุนั้น ด้วยบพว่า **วัตถุโน**. บพว่า **ตถาภาเวนา** ความว่า ความปรากฏแห่งทิฏฐินั้นหรือแห่งวัตถุนั้น โดยอาการอันวิปริตจากอาการที่มิจฉาทิฏฐิถือเอาแล้วนั้นเที่ยวแล้ววว่า “ข้อนี้เป็นอย่างนี้ ไม่เป็นโดยประการอื่นจากนี้.”

อรรถกถาอัฐสาลีนี้ว่า “ในมิจฉาทิฏฐินั้น กรรมบทย่อมขาดด้วยนัตถิกทิฏฐิหรือเหตุกทิฏฐิและอกิริยาทิฏฐิเท่านั้น หาขาดด้วยทิฏฐิเหล่าอื่นไม่.”

[มโนกรรมเป็นไปทางไตรทวาร]

[๒๒๒] นัยอันมาในอรรถกถาอัฐสาลีนี้ว่า “ก็กรรมตามที่กล่าวมานั้น เป็นมโนกรรม ๓ อย่าง เป็นไปทางทวาร ๓. ก็ในกาลใดบุคคลมีจิตสทรคตด้วยอภิขมา

สงฺคีตีสุตตาทิฏฐิกายํ ยถาภูจจุคคหณาภาเวนาติ ยถาวคคหณสส อภาเวนา อนิจฺจาติสภาวสส นิจฺจาติโตคคหณน ๑ มิจฉา ปลสตีติ วิตถํ ปลสตีติ วุตตํ ๑

สา อาเสวนมนุทตตาย อปปสวชฺชา มหนุตตาย มหาสวชฺชา ๑ อปิจ อนียตา อปปสวชฺชา นียตา มหาสวชฺชา ๑

ตสฺสา เทว สมภารา วัตถุโน คหิตาการวิปริตตา ยถา จ ตํ คณฺหาติ ตถาภาเวนา ตสฺสปฏิจํ ๑

สงฺคีตีสุตตาทิฏฐิกายํ คหิตาการวิปริตตาทิ มิจฉาทิฏฐิยา คหิตาการวิปริตภาโว ๑ **วัตถุโนติ** ตสฺส ยถาภูตสภาวมาท ๑ ตถาภาเวนาติ คหิตากาเรเนว วิปริตกาเรเนว ตสฺส ทิฏฐิคตสฺส ตสฺส วา วัตถุโน อุปฏิจํ เอวเมตํ น อิติ อญฺญถาติ วุตตํ ๑

ตตถ นตถิกอเหตุกอกิริยทิฏฐิหิเอว กมฺมปถภโท โหติ น อญฺญทิฏฐิหิติ อฏฺฐสาลีนิ ๑

[๒๒๒] ยถาวุตตยมเจตํ ติวริํ มโนกมฺมํ โหติ ติทวาริกํ ๑ ยथा ทิ อภิขฺมาสทคเตน จิตเตน กายงฺคํ โจเปนฺโต หตฺถคฺคาหาทีนิ กโรติ พยาปา-

ยังองค์คือกายให้ไหว ทำกายกรรมมีจับด้วยมือเป็นต้น, มีจิตสหระคต ด้วยพยาบาท ยังองค์คือกายให้ไหวทำ กายกรรมมีถือท่อนไม้เป็นต้น, มีจิตสหระคตด้วยมิจฉาทิฏฐิ ยังองค์คือกายให้ไหว ทำกายกรรมมีการอภิวัตและ ประณมมือต่อเทพเจ้าทั้งหลาย ด้วยมนสิการว่า “เทพเจ้า ทั้งหลายมีพระชั้นธกุมารและพระคิวัจะเป็นต้น ประเสริฐ ที่สุด” และการประพรมตั้งภูตเป็นต้น, ในกาลนั้น กรรม เป็นมโนกรรม, ส่วนทวารเป็นกายทวาร, และเจตนาใน มโนกรรมซึ่งเป็นไป ทางกายทวารนี้ เป็นอัพโพหาริก. อนึ่ง ในกาลใด บุคคลมีจิตสหระคตด้วยอภิขมา ยังองค์ คือวจาให้ไหวยอมเพ่งวัตถุเครื่องอุปกรณแก่ทรัพย์เครื่อง ปลื้มใจของผู้อื่นว่า “ไฉนหนอ ของๆ ผู้อื่นจะพึงเป็นของ เรา.” มีจิตสหระคตด้วยพยาบาทยังองค์คือวจาให้ไหว พูดว่า “ขอสัตว์เหล่านี้จงเดือดร้อน จงถูกฆ่า หรืออย่าได้ มีแล้ว.” มีจิตสหระคตด้วยมิจฉาทิฏฐิ ยังองค์คือ วจาให้ ไหว พูดว่า “ทานที่ทายกให้แล้วไม่มีผล” ดังนี้เป็นต้น ใน กาลนั้น กรรมเป็นมโนกรรม, ส่วนทวารเป็นวจิตวาร. และเจตนาในมโนกรรมซึ่งเป็นไปทางวจิตวารนี้ เป็น อัพโพหาริก. อนึ่ง ในกาลใด บุคคลไม่ยังองค์คือกายและ องค์คือวจาให้ไหว นั่งในที่ลับแล้ว ยังจิตที่สหระคตด้วย อภิขมาพยาบาทและมิจฉาทิฏฐิให้เกิดขึ้น ในกาลนั้น แม้กรรมก็เป็นมโนกรรม, แม้ทวารก็เป็นมโนทวารเหมือน กัน. ก็ในที่นี้ เจตนาที่ดี ธรรมที่ลัมปยุตด้วยเจตนาที่ดี ย่อมตั้งขึ้นในมโนทวารอย่างเดียว. มโนกรรมที่เป็นอกุศล ย่อมตั้งขึ้นในทวารทั้ง ๓ ด้วยประการฉะนี้.”

[๒๒๓] ฎีกาแห่งอรรถกถาอัญญาสาลินีว่า “พึงทราบ วินิจฉัยในสองบทว่า **ขนธสิวาทโย เสฏฐา** ดังนี้, เทพ กุมารทั้งหลายชื่อขันธะ พระเป็นเจ้าผู้เป็นใหญ่ ชื่อว่า คิวั. พึงทราบว่า พระอรรถกถาจารย์กล่าวสองบทว่า **ขนธสิวาทโย เสฏฐา** นี้ ก็เพื่อชี้แจงมิจฉาทิฏฐิที่จริง ติฏฐิ ๓ อย่างมีนตติกติฏฐิเป็นต้นนี้เอง ที่ถึงความ เป็น กรรมบถชื่อว่ากรรม. หลายบทว่า **เจตนา ปเนตถ อพโพหาริกา** ความว่า เจตนาแต่ตั้งขึ้นในกายทวารและวจิตวาร ก็ไม่ได้โวหารว่ากายกรรมและว่าวจิตกรรม เพราะเจตนา นั้นมีอกุศลธรรมมีอภิขมาเป็นต้นประธาน. ก็เจตนา นั้น โดยสภาพที่เดียว เป็นมโนกรรม เพราะบาลีว่า “ภิกษุทั้งหลาย มโนสญเจตนา ๓ อย่าง เป็นมโนกรรมฝ่ายอกุศล”

สหคเตน ทนุตามสนาทีนิ มิจฉาทิฏฐิสหคเตน ขนธ- สิวาทโย เสฏฐาติ เตส อภิวัตนอภยชลิคมมภูตปีจก- ปริภณทาทินี กโรติ ตทา กम्म มโนกम्म โหติ ทวารนตุ กายทวาร ๑ เจตนา ปเนตถ อพโพหาริกา ๑ ยทา ปน อภิขมาสหคเตน วาจงค์ โจเปนโต โอโห- วต ยัม ปรสส ตัม มมสสาติ ปรวิตตูปกรณัม อภิขมายติ พยาบาทสหคเตน อิมะ สตดา ทนุณนตุ วา- วชณนตุ วา มา วา อเหตุสนติ วทติ มิจฉาทิฏฐิ- สหคเตน นตถิ ทินนุนตติอาทีนิ วทติ ตทา กम्म มโนกम्म ทวารนตุ วจิตวาร ๑ เจตนา ปเนตถ อพโพหาริกา ๑ ยทา ปน กายังควาจังคานิ อโจเปตวา รโห นิลินโน อภิขมาพยาบาทมิจฉาทิฏฐิ- สหคตจิตตานิ อุปปาเทติ ตทา กम्मมปิ มโนกम्म ทวารมปิ มโนทวารเมว ๑ อิมสมิ ปน จาเน- เจตนาปิ เจตนาสมปยุตตรมมาปิ มโนทวาระเยว สมภูจหนติ ๑ เอว อกุสล์ มโนกम्म ติสปิ ทวาระสุ- สมภูจสาตีติ อญจสาลินีนโย ๑

[๒๒๓] **ขนธสิวาทโย เสฏฐาติ** ขนธาคิ- กุมารสิวาทิมहेสสร ๑ มิจฉาทิฏฐิยา นิสสนตถ์ อิท วุตตนติ ทญจพพ ๑ นตถิกติฏฐิอาทโยเอว ทิ- กम्मปถปตตดา กम्मนติ ๑ **เจตนา ปเนตถ** **อพโพหาริกาติ** กายทวาระ วจิตวาระ จ สมภูจิตาปี- กายกम्म วจิตกम्मนติ จ โวหารัม น ลภติ อภิขมาทูปธานตดา ๑ ติวา ภิกขเว มโนสญเจตนา- อกุสล์ มโนกम्मนติ ปน วจนโต สภาเวเนว สา- มโนกम्म น อภิขมาทูปกชีกาติ อภิขมาทูปกชีกา- วาติ น วุตตัม ๑ **อิมสมิ ปน จาเนติ** กายังควาจังคานิ- อโจเปตวา จินตนาเกเล เจตนาปิ ๑เปฯ มโนทวาระ เอว- สมภูจหนติ ตสมา เจตนาเย อพโพหาริกาโว

ดังนั้น, เจตนา นั้น หาเป็นฝักฝ่ายแห่งอกุศลธรรมมีอภิขมา เป็นต้นไม่ เหตุ นั้น พระอรรถกถาจารย์จึงมิได้กล่าวไว้ว่า “อภิขมาทปฏิกขา วา ดังนี้. คำว่า อิมสมิ ปน จาเน ดังนี้. ความว่า ในเวลาที่ไมยังองค์คือกายและองค์คือ วาจาให้ไหวแล้วคิด เจตนา ก็ติธรรมที่ล้มปยุตด้วยเจตนา ก็ ตี ย่อมตั้งขึ้นในมโนทวารอย่างเดียวเพราะฉะนั้น ความที่ เจตนาเป็นอัมโพหาริก จักมีได้อย่างไรเล่า? อธิบายว่า ไม่มี.”

[๒๒๔] อนุฎีกาแห่งอรรถกถาอัฐีสาลินีนั้นว่า “อาจารย์บางพวกพูดว่า “พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ว่า “บุคคลมีจิตสทรคตด้วยมัจฉาทิฎฐิ ยังองค์คือกายให้ไหว ทำกายกรรมมีการอภิขมาและประณมมือต่อเทพเจ้าทั้งหลาย ด้วยมนสิการว่า “เทพเจ้าทั้งหลายมีพระชั้นธกุมาร และพระคิเว เป็นต้น ประเสริฐที่สุด” และการประพรมตั้ง ภูต เป็นต้น” ดังนี้ ด้วยสามารถแห่งบุคคลผู้ถือ (ลัทธิ) ว่า “การเกิดขึ้นในสุดติและทุกติทั้งหลาย ย่อมไม่มี เพราะ กรรมที่ทำดีแลที่ทำชั่ว, แต่ย่อมมีได้เพราะเทพเจ้าทั้งหลายมีพระชั้นธกุมารและพระคิเว เป็นต้น” ดังนี้แล้ว ยึดถือ โดยนัยเป็นต้นว่า “ทานที่ทายกให้แล้วย่อมไม่มีผล” ดังนี้.

ด้วยบทว่า อภิขมาทปธานตตาดิ นี้ พระฎีกาจารย์แสดงว่า “แม้เมื่ออกุศลธรรมมีอภิขมาและพยายาม เป็นต้นมีอยู่, ในกาลใด เจตนาในกายทวารและวจีทวาร ย่อมมีกำลัง อกุศลธรรมมีอภิขมาและพยายาม เป็นต้น นอกนี้ หามีกำลังอย่างนั้นไม่, ในกาลนั้น เจตนาย่อมได้ ไหวหารว่ากายกรรมและว่าวจีกรรม เพราะเจตนาเป็น ประธาน. ก็แลความที่เจตนา นั้นเป็นประธานนั้นแล ย่อม รู้กันได้ เพราะความสำเร็จแห่งกายกรรมและวจีกรรมมี ปาณาติบาต เป็นต้น. ก็ในกาลใด อกุศลธรรมมีอภิขมา เป็นต้นในทวารเหล่านั้นนั้นแล ย่อมมีกำลัง, เจตนาหามี กำลังอย่างนั้นไม่, ในกาลนั้นเจตนาแม้มีอยู่ในทวารเหล่านั้น ก็ไม่ได้ไหวหารว่ากายกรรมและวจีกรรม เพราะเจตนา นั้น มิได้เป็นประธาน.

ส่วนอกุศลธรรมมีอภิขมา เป็นต้น ถึงเมื่อมีการยัง องค์คือกายและองค์คือวาจาให้ไหว ท่านก็เรียกว่ามโน กรรมอยู่นั่นเอง ตามลักษณะกำหนดของตนนั้นแล เพราะตนเป็นประธาน.”

กถณฺทิ นตฺถิตฺติ อธิปฺปาโยติ ตฎฐิฎฺฐิกขา ฯ

[๒๒๔] สุกฺตติทุกฺคตฺสึ อุปฺปชฺชณฺ์ สุกฺตตฺถกฺกมฺมโต น โทติ ชนฺธสิวาทฺทิตฺติ ปน โทตฺติติ คเหตุว นตฺถิตฺติ นนฺตฺติอาทินา ปรามสนฺตสฺส วเสน มัจฉาทิฎฐิ ๑เปฯ ปรีกฺขณาทฺทินิ กโรตฺติติ วุตฺตนฺตติ วทนฺตติ ฯ

อภิขมาทปธานตตาดิ เอเตน วิชฺชมาเนสุปี อภิขมาพฺยาปาทาทีสุ ยทา กายวชิทฺวาเรสุ เจตนา พลวตี โทติ น ตถา อิตเร ตทา ปธานภาวโต เจตนา กายกมฺมํ วจิกมฺมนฺตติ จ โวหารํ ลภติ ฯ โส จ โช ปนสฺสา ปธานภาโว ปาณาติปาตาทิ ลีทฺธิยา วิญญาติ ฯ ยทา ปน เตสุเยว ทฺวาเรสุ อภิขมาทโย พลวนฺโต โทหนฺตติ น ตถา เจตนา ตทา ตตฺถ วิชฺชมานาปี เจตนา อุปฺปธานภาวโต กายกมฺมํ วจิกมฺมนฺตติ จ โวหารํ น ลภติ ฯ

อภิขมาทโย ปน ปธานภาวโต สติปี กายจฺค- วาจจฺคโงปเน สเกน อวตฺถาเนเนว มโนกมฺมนฺตเวว วุจฺจนฺตฺติติ ทสฺเสติ ฯ

พระภิกษุอาจารย์ ใส่ใจคำชกถามว่า “คำว่า เจตนามี อกุศลธรรมมีอภิขณาเป็นต้นเป็นประธานไซ้ร้, ก็เมื่อเป็น เช่นนั้นอกุศลธรรมมีอภิขณาเป็นต้น ในทวารเหล่านั้นก็ เป็นกรรม, ไม่ใช่เจตนา, เจตนา นั้น พึงเป็นไปในฝักฝ่าย แห่งอกุศลธรรมมีอภิขณาเป็นต้นหรือ?” ดังนี้ จึงกล่าว บาลีว่า “**ติวิธา ภิกขเว**” ดังนี้เป็นต้น. เพราะอธิบายว่า “คำว่า เจตนา ก็ดี ธรรมลัมปยุตด้วยเจตนา ก็ดี ย่อมตั้งขึ้น ในมโนทวารอย่างเดียว” นี้ แสดงความที่เจตนา ในมโน ทวารกับอกุศลธรรมมีอภิขณาเป็นต้นไม่แปลกกัน ใน ความเป็นมโนกรรม” ดังนี้ พระภิกษุอาจารย์ จึงกล่าวว่า “ความที่เจตนา เป็นอภิปุหาริกจักมีได้อย่างไรเล่า? อธิบายว่า ไม่มี.” อันที่จริง คำเพียงนี้ว่า เจตนา เป็น เจตนากรรม, อกุศลธรรมทั้งหลายมีอภิขณาเป็นต้น เป็นกรรมลัมปยุตด้วยเจตนา” ดังนี้เท่านั้น ที่แปลกกันใน ความที่เจตนา เป็นมโนกรรมนี้. อนึ่ง ในความที่เจตนา เป็นมโนกรรมนี้ พึงเห็นสันนิษฐานว่า “พระภิกษุอาจารย์ไม่ กล่าวว่าเป็นอภิปุหาริก เพราะไม่มีความสงสัยว่า ความ ที่เจตนา เป็นกายกรรมและวจีกรรมพึงมี และเพราะ กายกรรมและวจีกรรมเป็นอกุศล ไม่เกิดขึ้นได้ในมโน ทวาร.”

กล่าวด้วยมโนกรรม จบ.

มโนกมมกถา ๖

ยทิ อภิขณาที่ปธานา เจตนา เอวํ สติ อภิขณาไทย เจตถ กम्मํ น เจตนา อภิขณาที่- ปกชิกา วา สลา ลียาติ อนุโยคํ มนสิกตวา อาห **ติวิธา ภิกขเว**ติอาที ๖ เจตนาปี ๖เปฯ มโนทวารเอ เอว สมุฏฐหนตติ อิทํ มโนทวารเอ เจตนาย อภิขณาที่ที มโนกมมภาเว นิพพิเสสภาวทสฺสนนติ กตวา เจตนาย ๖เปฯ อธิปฺปาโยติ อาห ๖ เจตนา เจตนา กम्मํ อภิขณาไทย เจตนาสมฺปยุตตกมฺมนติ เอตตกเมว ที เอตถ วิเสสตี ๖ เอตถ จ เจตนาย กายวจิกมฺมภาโว ลียาติ อาสงฺกาย อภาวโต มโนทวารเอ อกุสลา กายวจิกมฺมานํ อนุปฺปตติโต จ อพฺพุหาริกาติ น วุตตนติ ทฏฐพฺพนติ ตทฺนุฏฐิกา ๖

[๒๒๕] บัดนี้ ข้าพเจ้าจะกล่าววาทะ ๓ อย่างมี อภิกริยาวาทะเป็นต้น เพื่อเป็นผู้ฉลาดในมิจฉาติฎฐิตีมา แล้วในกถาว่าด้วยมโนกรรม.

[๒๒๕] อิทานิ มโนกมมกถายมาคตมิจฉาติฎฐิตียา โกลลลตถ อภิกริยาวาทาที วุจฺเจเต ๖

[อภิกริยาวาท]

ในวาทะทั้ง ๓ นั้น เจ้าลัทธิชื่อปุรณะ กล่าว อภิกริยาวาทะมีอาทิอย่างนี้ว่า “เมื่อบุคคลทำเอง (หรือ) ให้ผู้อื่นทำ ตัดเอง (หรือ) ให้ผู้อื่นตัด เบียดเบียนเอง (หรือ) ให้ผู้อื่นเบียดเบียน เสร้าโคกเอง (หรือ) ทำผู้อื่นให้

ตตถ กรโต โข การยโต ฉินฺทโต เจทาปยโต ปจโต ปจาปยโต โสจโต โสจาปยโต กิลมโต กิลมาปยโต ผนฺทโต ผนฺทาปยโต ปาณฺมตีปาตาปยโต อทินฺนํ อาทียโต สนฺธิ ฉินฺทโต นิลโลปํ หรโต

เศร้าโคก ลำบากเอง (หรือ) ทำให้ผู้อื่นลำบากดิ้นรนเอง (หรือ) ทำให้ผู้อื่นให้ดิ้นรน ทำสัตว์มีชีวิตให้ตกลงไป ถือเอา ลิงของอันเจ้าของมิได้ให้ ตัดซึ่งที่ต่อ ปล้นสดมภ์ ทำการ ปล้นในเรือนหลังเดียว ดักอยู่ที่ทางเปลี่ยว ถึงภริยาของผู้ อื่น พุดมฺสา เมื่อบุคคลทำอยู่ (อย่างนี้) บาบไม่ชื่อว่าอัน บุคคลทำ." และเจ้าลัทธิปุรณะนั้นชื่อว่าเป็นผู้มีวาตะ ว่า ไม่เป็นอันทำ.

เอกาการิกั กโรโต ปริปนเถ ติฏฺฐโต พรทาร์ คจฺฉโต มฺสา ภณโต กโรโต น กรียติ ปาปนติ เอวมาทิโก อกรียวาโท ปุรณน นาม ติตถกเรน วุตโต ฯ โส หิ อกรียวาที นาม ฯ

[อเหตุกาวาท]

เจ้าลัทธิชื่อมกฺขลิ กล่าวอเหตุกาวาทะมีอาทิอย่างนี้ ว่า "เหตุไม่มี ปัจจัยไม่มี เพื่อความเศร้าหมองแห่งสัตว์ทั้งหลาย. สัตว์ทั้งหลายไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย เศร้าหมองเอง. เหตุไม่มี ปัจจัยไม่มี เพื่อความบริสุทธิ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย. สัตว์ทั้งหลายไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัยบริสุทธิ์เอง." และเจ้า ลัทธิมกฺขลินั้น เป็นผู้มีความเห็นความบริสุทธิ์แห่งสังสาร วัฏฏ์ จึงกล่าวความเศร้าหมองและความบริสุทธิ์แห่งสัตว์ ทั้งหลายว่า ไม่มีเหตุ ไม่มีเหตุ

นตฺถิ เหตุ นตฺถิ ปจฺจโย สตฺตานํ สงฺกิลเสยา อเหตุ อปฺปจฺจยา สตฺตา สงฺกิลิสฺสนติ นตฺถิ เหตุ นตฺถิ ปจฺจโย สตฺตานํ วิสุทฺธิยา อเหตุ อปฺปจฺจยา สตฺตา วิสุทฺถนตฺติติ เอวมาทิโก อเหตุกาวาโท มกฺขลิโน นาม ติตถกเรน วุตโต ฯ โส หิ สํสารสุทฺธิทฺฎฺฐิโก หุตฺวา สตฺตานํ อเหตุกํ สงฺกิลเส วิสุทฺธิญฺจ วทติ ฯ

[นัตถิกาวาท]

เจ้าลัทธิชื่ออชิตะ กล่าวนัตถิกาวาทะมีอาทิอย่างนี้ ว่า "ทานที่ท่ายกให้แล้วไม่มีผล บุชาที่บุคคลบูชาแล้วไม่มี ผล." และเจ้าลัทธิชื่อชิตะนั้น ชื่อว่าเป็นผู้มีวาตะว่าไม่มี. เจ้าลัทธิชื่อชิตะนั้นนั่นแล เป็นผู้มิว่าตะว่าขาดสูญบ้าง, จริง อย่างนั้น เจ้าลัทธิชื่อชิตะนั้น กล่าวความขาดสูญอย่างนี้ว่า "สัตว์ทั้งหลาย เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตกย่อมขาด สูญ ย่อมหายไป ย่อมไม่มี."

นตฺถิ ทินฺนํ นตฺถิ ยิฏฺฐนฺติ เอวมาทิโก นตฺถิกาวาโท อชิตน นาม ติตถกเรน วุตโต ฯ โส หิ นตฺถิกาวาโท นาม ฯ เสว อฺจฺเฉทวาทีปิ โหติ ตยา เหส กายสฺส เมทา อฺจฺฉิชนฺติ วินสฺสนติ น โหนติ ปรมฺมรณฺตาติ เอวํ อฺจฺเฉท วทติติ ฯ

[๒๒๖] อรรถกถาสามัญญผลสูตรว่า "บรรดาบท เหล่านั้น บทว่า **กรโต** ได้แก่ ทำด้วยมือของตน. บทว่า **การยโต** ได้แก่ ให้ทำด้วยบังคับ. บทว่า **ฉินฺทโต** ได้แก่ ตัดอวัยวะมือเป็นต้น ของชนเหล่าอื่น. บทว่า **ปจโต** ได้แก่ เบียดเบียนด้วยอาญา. สองบทว่า **โสจโต** **โสจายโต** ความว่า ทำเองบ้าง ใช้ผู้อื่นให้ทำบ้างซึ่ง ความเศร้าโคก ด้วยทุจริตมีลัทธิสิ่งของๆ ผู้อื่นเป็นต้น. สองบทว่า **กิลมโต** **กิลมาปยโต** ความว่า ลำบากเองบ้าง

[๒๒๖] ตตถ **กรโต**ติ สหตฺถา กโรนฺตสฺส ฯ **การยโต**ติ อาณตฺติยา กาเรนฺตสฺส ฯ **ฉินฺทโต**ติ ปเรสํ หตฺถาทีนํ ฉินฺทนฺตสฺส ฯ **ปจโต**ติ ทนฺเทน อฺปฺปิเพนตสฺส ฯ **โสจโต** **โสจายโต**ติ ปรมฺมทฺหรณฺาทีหิ โสกํ สยํ กโรนฺตสฺสาปิ ปเรหิ การายเณตฺสสาปิ ฯ **กิลมโต** **กิลมาปยโต**ติ อาหารุปฺจฺเฉทพฺนธนาการป- ปเวสนาทีหิ สยํ กิลมฺนตฺสสาปิ ปเรหิ กิลมาเณตฺสสาปิ ฯ **ณฺทโต** **ณฺทาปยโต**ติ ปรี ฺณทฺนตํ พฺนธนกาเล

ทำผู้อื่นให้ลำบากบ้าง ด้วยทารุณกรรมมีการให้อุดอาหาร และกักขังไว้ในเรือนจำ เป็นต้น. สองบทว่า **พฺนุทโต พฺนุททาปยโต** ความว่า ในคราวที่มัดสัตว์อื่นผู้ตั้งนรณอยู่ ตั้งนรณเองบ้าง ยังสัตว์นั้นให้ตั้งนรณบ้าง. คำว่า **ปาณมติ- ปาตาปยโต** ได้แก่ ฆ่าเองก็ดี ใช้ผู้อื่นให้ฆ่าก็ดี ซึ่งสัตว์มีชีวิต. พึงทราบความด้วยสามารถการใช้ผู้อื่นให้ทำเหมือนกันทุกบทย่างนี้.

บทว่า **สนฺธิ** ได้แก่ ที่ต่อของเรือน. บทว่า **นิลุโลป** ได้แก่ การปล้นยกใหญ่. บทว่า **เอกาการิกํ** ได้แก่การ ล้อมเรือนหลังเดียวเท่านั้นแล้วปล้น. บทว่า **ปริปฺนุเถ** ได้แก่ดักอยู่ที่ทาง เพื่อแย่งชิงพวกคนที่สัญจรมาๆ. ด้วย คำว่า **กโรโต น กรียติ ปาป** เจ้าลัทธิปุรณะแสดง (ลัทธิ) ว่า เมื่อบุคคลแม้ทำ ด้วยสำคัญว่า “เราทำบาป อยู่ ดังนี้ บาปย่อมไม่ชื่อว่าอันบุคคลทำ, บาปไม่มี, แต่ สัตว์ย่อมมีความสำคัญอย่างนี้ว่า “เราทั้งหลายทำดังนี้. เจ้าลัทธิปุรณะนั้น ย่อมปฏิเสธการทำบาปและบุญแม้โดย ประการทั้งปวงทีเดียว. พึงทราบวินิจฉัยในวาทะของเจ้า ลัทธิมักขลิดังนี้:- ปัจจัยเป็นไฉนของเหตุนี้เอง. เจ้า ลัทธิมักขลิดังนี้ ย่อมปฏิเสธปัจจัยแห่งสังกิเลสมีกายทุจริต เป็นต้น และปัจจัยแห่งวิสุทธิมีกายสุจริต เป็นต้น ที่มีอยู่ นั้นแล แม้ด้วยคำว่าเหตุและปัจจัยทั้ง ๒.

ส่วนความแห่งคำทั้งหลายมีว่า **นตฺถิ ทินฺนํ** ดังนี้ เป็นต้น พึงถือเอาจากรรกกถาสัมมัญญผลสูตร สาเลยยก สูตร และนิกเขปกัณฑ์.

[๒๒๗] ฎีกาสัมมัญญผลสูตรนั้นว่า “บทว่า **สทฺตถา** คือ ทำอยู่ด้วยมือของตนเอง. ในบทว่า **สทฺตถา** นี้ แม้ประโยคทั้งหลายมีนิสสัคคิยประโยค (ประโยคขัดไป) และถาวรประโยค (ประโยควางไว้) เป็นต้น พระอรรถกถาจารย์ สงเคราะห์เข้าด้วยการทำด้วยมือของตนนั่นเอง. บทว่า **ทตฺถาทินิ** คือ ซึ่งอวัยวะมีมือ เท้า หู และจมูก เป็นต้น. การเผา การบีบคั้น ชื่อว่า การเบียดเบียน เหตุนี้ พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า “เบียดเบียนอยู่ด้วย อาชญา.”

อีกอย่างหนึ่ง ในอรรถกถาปิฎกสูตรนี้ ท่านกล่าวว่า ความว่า “ขู่อยู่.” แต่ในที่นี้ พระอรรถกถาจารย์ สงเคราะห์การขู่การบริภาษด้วยอาชญาอย่างเดียว จึง กล่าวว่า “เบียดเบียนอยู่ด้วยอาชญา” ดังนี้เท่านั้น.

สยมฺปิ พฺนุทโต ตมฺปิ พฺนุททาปยโต ฯ **ปาณมติปาตา- ปยโตติ** ปาณํ หนนฺตสฺสาปิ หนาเปฺนตสฺสาปิ ฯ เอวํ สพฺพตฺถ การณวเสเนว อตฺถิ เวทิตฺตฺโพ ฯ

สนฺธินฺติ ชรสนฺธิ ฯ **นิลุโลปนฺติ** มหานิลุโลปํ ฯ **เอกาการิกนฺติ** เอกเมว ชรํ ปริวารेतฺวา วิลุมฺปนํ ฯ **ปริปฺนุเถติ** อาคตาคตานิ อัจฉินฺทนต์ถํ มคฺเค ติฏฺฐจฺโต ฯ **กโรโต น กรียติ ปาปนฺติ** ยงฺกิญฺจิ ปาปํ กโรมฺหิติ สณฺณาย กโรโตปิ ปาปํ น กรียติ นตฺถิ ปาปํ สตฺตทา ปน กโรมาติ เอวํ สณฺณินฺ โหนฺติ ทิเปติ ฯ สพฺพถาปิ ปาปปฺนุญฺยานํ กิริยเมว ปฏิกฺขิปติ ฯ มกฺขลิวาทเ ทปจฺจโย เหตุเวจฺจนเมว ฯ อุกฺเขนาปิ วิชฺชมานกเมว กายทฺวจฺริตาที สงฺกิเลสฺปจฺจยํ กาย- สฺวจฺริตาทีญฺจ วิสุทฺธิปจฺจยํ ปฏิกฺขิปติติ สามญฺญผล- สุตฺตวถฺตนา ฯ

นตฺถิ ทินฺนนฺติอาทินมตฺถิ อตฺถิ สามญฺญผลสุตฺต- สาเลยยกสุตฺตนิกฺเขปกถาวถฺตนาโต คเหตุตฺตฺโพ ฯ

[๒๒๗] **สทฺตถา**ติ สทฺตเถเนว กโรนฺตสฺส ฯ นิสฺสัคคิยถาวรทโยปิ อิทฺ สทฺตถาการณเนว สงฺคทิตฺตา ฯ **ทตฺถาทินิ**ติ ทตฺถปาทกถฺตนาสาทินิ ฯ ปจฺฉนํ ทนฺนํ วิพาทนฺนฺติ อาท ทถฺตเทน อุปฺปีเพนตสฺสาติ ฯ

ปปญฺจสุทฺตนิยํ ตชฺเชนตสฺส วาติ อตฺถิ วุตฺโต ฯ อิทฺ ปน ตชฺชนํ ปริภาสํ ทถฺตเทนเนว สงฺคเหตุวา ทถฺตเทน อุปฺปีเพนตสฺส อิจฺเจว วุตฺตํ ฯ โสภํ สยํ กโรนฺตสฺสาติ ปรสฺส โสภการณํ สยํ กโรนฺตสฺส

หลายบทว่า **โสภี สยั โกรนตสส** ความว่า ทำเหตุแห่งความเศร้าโศกแก่ผู้อื่นเอง หรือยังความเศร้าโศกให้เกิดขึ้น. (หรือว่า) ยังผู้อื่นคือผู้ทำตามคำของตน (ให้ทำความเศร้าโศกแก่ผู้อื่น). คำว่า **สยมปิ มนุทโต** ความว่า ดิ้นรนแม้เอง ด้วยความพยายามในอันบีบบังคับผู้อื่น. บทว่า **อดิปาตาศยโต** เป็นไปทั้งในอรรถแห่งกัตตุวาทกถา ทั้งในอรรถแห่งเหตุกัตตุวาทกถา เหตุนี้ พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า “ฆ่าเองก็ดี ใช้ผู้อื่นให้ฆ่าก็ดี” ดังนี้. บทว่า **การณวเสน** แปลว่า ด้วยสามารถการใช้ผู้อื่นให้ทำ.

ฝาเรือนอันมีที่ตั้งอยู่ทั้งภายในทั้งภายนอก ชื่อว่า ที่ต่อของเรือน. การปล้นอย่างให้สิ้นเนื้อประดาตัว เพราะไม่เหลือวัตถุแม้จะอะไร ไว้ ชื่อว่า ปล้นสดมภ์. การปล้นที่ประกอบคือทำในเรือนหลังเดียว ชื่อว่า ปล้นสดมภ์. การทำร้ายกันที่ทางรอบด้าน คือทุกทิศชื่อว่าทางเปลี่ยว. บาปย่อมไม่เชื่อว่าอันบุคคลทำ เพราะบาปนั้นไม่มีอยู่ในกาลก่อน ใครๆ ไม่อาจจะให้เกิดขึ้นได้ เพราะฉะนั้นบาปจึงไม่มี.

เจ้าลัทธิปุรณะใส่ใจซักถามว่า “มิว่า เมื่อเป็นอย่างนั้นไซ้ สัตว์ทั้งหลายจะประพฤติบาปได้อย่างไร?” จึงกล่าวว่า “แต่สัตว์ย่อมมีความสำคัญอย่างนี้ว่า “เราทั้งหลายทำ.” ได้ทราบว่าเป็นเช่นนั้น มีความเห็นอย่างนี้ว่า “กิริยามีความเบียดเบียนสัตว์เหล่านี้เป็นต้น ย่อมไม่ถึงตน เพราะตนนั้นไม่มีการ เหตุเป็นสภาพเที่ยง ส่วนสัตว์ไม่มีเจตนา เปรียบดุจท่อนไม้, แม้เมื่อสัตว์นั้นบุคคลให้กำเริบแล้ว บาปอะไรก็ไม่มี.”

บทว่า **สพฺพถาปี** คือ โดยประการทั้งปวง ที่เจ้าลัทธิปุรณะกล่าวไว้เป็นต้นว่า “**กโรโต**” ดังนี้ อวธารณศัพท์ (คือ เอว) ในบทว่า **กิริยเมว** ดังนี้ มีอันไม่ห้ามวิบากให้กลับมาเป็นอรรถ.

จริงอยู่ เจ้าลัทธิต่อห้ามกรรม, โดยความ เจ้าลัทธินั้นก็ชื่อว่า ห้ามวิบากด้วยแท้. จริงอย่างนั้น พระอรรถกถาจารย์ จักกล่าวว่า แม้ผู้ห้ามกรรม ดังนี้เป็นต้น. บทว่า **อุกเยน** (โยค **เหตุปัจจยวจน**) แปลว่า ด้วยคำว่าเหตุและปัจจัย. บทว่า **สงฺกิลสฺสปัจจย** คือ ซึ่งเหตุแห่งสังกิลส ได้แก่เหตุแห่งธรรมเครื่องเศร้าหมอง. บทว่า **วิสุทฺธิปัจจย** คือ ซึ่งเหตุแห่งความหมดจด คือแห่งความผ่องแผ้วจากสังกิลส.

โสภี วา อุปฺปาเทนตสส ฯ ปเรทฺธิ อุตฺตโน วจน-
 กเรทฺธิ ฯ **สยมปิ มนุทโต**ติ ปฺรสุส วิพาธนปฺปโยเคน
 สยมปิ มนุทโต ฯ **อดิปาตาศยโต**ติ ปทํ สุตฺถกตฺต-
 อตฺเต เหตุกตฺตอตฺเต จ ปวตฺตตฺติติ อาท
 หนนฺตสสาปี หนาเปนฺตสสาปีติ ฯ **การณวเสน**าติ
 การานวเสน ฯ

สมฺภิตฺติ อนฺโต พทฺธิ จ สนฺธิ หุตฺวา จิตฺตา
 สมฺสนฺธิ ฯ กิจฺจปิ อเสเสตฺวา นีรวเสโส โลโป
 นิลโลโป ฯ เอกาคาเร นียุตฺโต กโต วิโลโป
 เอกาคาโรโก ฯ ปรีโต สพฺพโส ปนฺเถ หนนํ ปรีปนฺโน ฯ
 ปาปํ น กิริยติ ปุพฺเพ อสโต อุปฺปาเทตฺ
 อสฺสกฺกฺเขยฺยตฺตา ตสฺมา นตฺถิ ปาปํ ฯ

ยทฺธิ เอวํ กถํ สตฺตา ปาเป ปวตฺตนฺตฺติ
 อาท สตฺตา ปน กโรมาติ เอวํ สยฺมิโน โทหนฺตฺติ ฯ
 เอวํ กิรฺสส โทติ อิมสํ สตฺตานํ เอวํ สยฺมิโน
 โทหนฺตฺติ ฯ เอวํ กิรฺสส โทติ อิมสํ สตฺตานํ ทิสาทิ-
 กิริยา อตฺตานํ น ปาปฺณาติ ตสฺส นิจฺจตาย
 นิพฺพิการตฺตา สริริํ ปน อเจตนํ กฺกุชฺชกฺกิลฺจฺจรมํ
 ตสฺมี วิโกปีเตปิ น กิจฺจปิ ปาปนฺติ ฯ

สพฺพถาปีติ **กรโต**ติอาทินา วุตฺเตน สพฺพป-
 ปกาเรน ฯ **กิริยเมวา**ติ อวธารณํ วิปาการปฏิกฺเขป-
 นีวตฺตนตฺถํ ฯ

โย ทิ กมฺมํ ปฏิกฺกฺขิปติ เตน อตฺถโต
 วิปาโกปี ปฏิกฺกฺขิตฺโตเอว นาม โทติ ฯ ตถา ทิ
 วกฺขติ กมฺมํ ปฏิกฺกฺพาหนฺเตนาปีติอาทิตฺติ ฯ **อุกเย**นาติ
 เหตุปัจจยวจน ฯ **สงฺกิลสฺสปัจจย**นฺติ สงฺกิลสฺส
 มลฺลินภาวสฺส การณํ ฯ **วิสุทฺธิปัจจย**นฺติ สงฺกิลสฺสโต
 วิสุทฺธิยา โวทานสฺส การณฺนติ ตฺถฺกฺกฺกิตฺติ ฯ

[๒๒๘] วาตะเหล่านี้ มาแล้วในสามัญผลสูตร ใน สิลขันธวรรคโดยพิสดารตามลำดับนี้. ส่วนในอปัลณกสูตร ในปฐมวรรคมีขณิกปัลณาสก มาตามลำดับนี้ คือนัตถิกทิวฏฐิ อภิริยทิวฏฐิหรือเหตุกทิวฏฐิ. เพราะฉะนั้น พระอรธกถาจารย์ทั้งหลาย เมื่อจะสังวรธรรมนาความ โดยสมควรแก่ลำดับแห่งวาตะนั้น จึงกล่าวไว้ในอรธกถา อปัลณกสูตรนั้นว่า “ก็ในทิวฏฐิ ๓ อย่างเหล่านี้ นัตถิกทิวฏฐิห้ามวิปาก, อภิริยทิวฏฐิห้ามกรรม, อเหตุกทิวฏฐิห้ามทั้ง ๒ ดังนี้เป็นต้น.”

[๒๒๙] อรธกถาสามัญผลสูตรว่า “ในเจ้าลัทธิ ๓ คนนั้น เจ้าลัทธิปุรณะกล่าวอยู่ว่า “เมื่อบุคคลทำอยู่ ขาดไปไม่ชื่อว่าอันบุคคลทำ” ดังนี้ ชื่อว่า ย่อมห้ามกรรม. เจ้าลัทธิอชิตะกล่าวอยู่ว่า “สัตว์ทั้งหลาย เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมขาดสูญ” ดังนี้ ชื่อว่าห้ามวิปาก. เจ้าลัทธิมีกขลิกกล่าวอยู่ว่า “สัตว์ทั้งหลาย ไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย เศร้าหมองเอง ผ่องใสเอง” ดังนี้ ชื่อว่าห้ามทั้ง ๒ อย่างในกรรมและวิปากทั้ง ๒ นั้น เจ้าลัทธิปุรณะ แม้ห้ามแต่กรรมก็เป็นอันชื่อว่า ห้ามถึงวิปาก. เจ้าลัทธิอชิตะแม้ห้ามแต่วิปาก ก็เป็นอันชื่อว่า ห้ามถึงกรรม, โดยความ เจ้าลัทธิเหล่านี้แม้ทุกคน เหตุห้ามกรรมและวิปากทั้ง ๒ จึงชื่อว่า อเหตุกวาตะ อภิริยวาตะ และนัตถิกวาตะด้วยประการฉะนี้.”

[๒๓๐] ฎีกาสามัญผลสูตรนั้นว่า “เจ้าลัทธิปุรณะ ชื่อว่า ห้ามกรรม เพราะเป็นผู้มีวาตะว่า “ไม่เป็นอันทำ.” เจ้าลัทธิอชิตะชื่อว่าห้ามวิปาก เพราะปฏิเสธการเกิดขึ้นต่อไปหมดทุกประการ. เจ้าลัทธิมีกขลิกชื่อว่า ห้ามกรรมและวิปากแม้ทั้ง ๒ เพราะแม้ผลอันเจ้าลัทธิผู้ห้ามเหตุ โดยประการทั้งปวงนั้นเอง ห้ามเสียแล้ว. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **อุภย** แปลว่า ทั้ง ๒ คือ ซึ่งกรรมและวิปาก. จริงอยู่ เจ้าลัทธิมีกขลิกนั้นกล่าวอยู่ว่า “สัตว์ทั้งหลาย ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย เศร้าหมองเอง และผ่องใสเอง” ดังนี้ ชื่อว่า ห้ามกรรมและวิปากทั้ง ๒ อย่างนั้น เพราะกล่าวความไม่มีแม้แห่งวิปากเป็นปัจจัย ของสังกิเลสและวิสุทธิทั้งหลายตุจกรรม. วิปาก ย่อมชื่อว่าอันเจ้าลัทธิปุรณะนั้น ห้ามแล้ว เพราะเมื่อกรรมไม่มี วิปากก็ไม่มี. กรรมย่อมชื่อว่าอันเจ้าลัทธิอชิตะนั้นห้ามแล้ว เพราะเมื่อวิปากไม่มี กรรมก็ถึงความ เป็นกรรมหาประโยชน์มิได้.

[๒๒๘] เอวมิเม วาธา สิลขันธวรรคเค สามัญผล-
 สุตเต อิมินา กเมเน วิตุถารโต อาคตา ฯ
 มชฺฌิมปณฺณาสกสฺส ปจฺมวลคฺเค อปณฺณกสฺส เต ปน
 นตฺถิกทิวฏฐิ อภิริยทิวฏฐิ อเหตุกทิวฏฐิติ อิมินา
 กเมนาคตา ฯ ตสฺมา ตพฺพณฺณนํยํ ตกฺมานุรุเปน
 อตถํ สํวณฺณยนเตหิ อิมาสฺ ปน ติสฺ ทิวฏฐิสฺ
 นตฺถิกทิวฏฐิ วิปากํ ปฏิพาหติ อภิริยทิวฏฐิ กมฺมํ
 ปฏิพาหติ อเหตุกทิวฏฐิ อุภยเมปิ ปฏิพาหตติอาทิ
 วุตฺตํ ฯ

[๒๒๙] ตตถ ปุโรโณ กโรโต น กรียติ ปาปนติ
 วทนฺโต กมฺมํ ปฏิพาหติ ฯ อชิตอ กายสฺส เกทา
 อุจฺฉิขฺชนฺตติ วทนฺโต วิปากํ ปฏิพาหติ ฯ มกฺขล
 อเหตุติ วทนฺโต อุภยเมปิ ปฏิพาหติ ฯ ตตถ กมฺมํ
 ปฏิพาหเนเตนาปิ วิปากํ ปฏิพาหิตอ โหติ วิปากํ
 ปฏิพาหเนเตนาปิ กมฺมํ ปฏิพาหิตอ โหติ ฯ อิติ
 สพฺเพเปเต อตถโต อุภยปฏิพาหกา อเหตุกวาธา เจว
 อภิริยวาธา จ นตฺถิกวาธา จ โหนตติ สามัญผล-
 สุตตวณฺณนา ฯ

[๒๓๐] กมฺมํ ปฏิพาหติ อภิริยวาทิกาวโต ฯ
 วิปากํ ปฏิพาหติ สพฺเพเน สพฺพํ आयตติ อุปฺปตฺติยา
 ปฏิภินฺโต ฯ อุภยเมปิ ปฏิพาหติ สพฺพโส เหตุ-
 ปฏิพาหเนเนว ผลสลาปิ ปฏิภินตตตตา ฯ **อุภย**นฺติ
 วา กมฺมํ วิปากญฺจาติ อุภยํ ฯ โส หิ อเหตุ
 อปฺปจฺจยา สตฺตา สงฺกิลิสฺสนฺติ วิสฺขมฺนฺติ จาติ
 วทนฺโต กมฺมสฺส วิย วิปากสฺลาปิ สงฺกิลิสฺวิสฺสุทฺธินํ
 ปจฺจยตฺตาภาวจนฺโต ตทฺภยํ ปฏิพาหติ นาม ฯ
 วิปากํ ปฏิพาหิตอ โหติ อสฺติ กมฺมสฺมี วิปากภาวโต ฯ
 กมฺมํ ปฏิพาหิตอ โหติ อสฺติ วิปากํ กมฺมสฺส นิสฺสว-
 ภาวปตฺติโต ฯ

บทว่า **อตถโต** คือ โดยสรูป. บทว่า **อุภยปฏิพาท** ภา ความว่า เพราะวาทะทั้งหลายมาในบาลี โดยความเป็นวาทะแสดงทิวฐิ ๓ อย่างต่างๆ กัน เหตุนั้น ทิวฐิ ๓ อย่างนั้นแล แต่ละอย่างๆ ชื่อว่าห้ามกรรมและวิบากทั้ง ๒. ก็คำว่า **อุภยปฏิพาทภา** นี้ เป็นคำแสดงเหตุ. คำว่า **อเหตุกวาทา เจว** เป็นต้น เป็นคำแสดงปฏิกฤษยา.

จริงอยู่ เจ้าลัทธิดิ เป็นนัตถิกทิวฐิ มีวาทะว่าชาตสุญ เพราะห้ามเสียซึ่งวิบาก, เจ้าลัทธินั้น โดยความก็คือเป็นอกิริยทิวฐิเพราะห้ามเสียซึ่งกรรม, และเป็นอเหตุกทิวฐิ เพราะห้ามเสียซึ่งกรรมและวิบากทั้ง ๒ อย่าง. นัยแม่ในเจ้าลัทธิดิ ๒ คนที่เหลือก็อย่างนี้เหมือนกัน.”

[๒๓๑] แม่ในฎีกานิกเขปกัณฑ์ ท่านครั้งแสดงวาทะ ๓ อย่างไว้แล้ว จึงกล่าวอีกว่า “วาทะ ๓ อย่างนั้น แปรกันดังนี้คือ ในวาทะ ๓ ประการนั้น วาทะที่ ๑ ปฏิเสธเหตุแห่งสังกิเลสเป็นเครื่องผูก และวิสุทธิเป็นเครื่องพัน, วาทะที่ ๒ ปฏิเสธกรรม, วาทะที่ ๓ ปฏิเสธวิบาก.”

อนุฎีกานิกเขปกัณฑ์นั้นว่า “พระฎีกาจารย์กล่าวคำเป็นต้นว่า **ปริมวาโท** ดังนี้ เพื่อแสดงความแปลกกันแห่งวาทะ ๑ มือเหตุกวาทะเป็นต้น. ก็กรรมที่พร้อมด้วยสัมภาระ ต่างโดยเป็นกรรมไม่นำสัตว์ออกจากทุกข์ และกรรมนำสัตว์ออกจากทุกข์ ชื่อว่า เป็นเหตุแห่งสังกิเลสและวิสุทธิ เหตุนั้น วาทะที่ ๑ แม่เมื่อปฏิเสธเหตุแห่งสังกิเลสและวิสุทธิ ก็ชื่อว่า ปฏิเสธกรรม.

ส่วนในอรรถกถาสุมังคลวิลาสิณี ท่านกล่าวว่า “แม้วิบากก็ชื่อว่าเป็นเหตุแห่งสังกิเลสและวิสุทธิ เพราะวิบากเป็นเหตุแห่งสังกิเลสและวิสุทธิจตุกรรม เหตุนั้น เจ้าลัทธิมักขลิ เมื่อกล่าวว่า “สัตว์ทั้งหลายไม่มีเหตุ” เป็นต้น ชื่อว่า ห้ามแม้กรรมและวิบากทั้ง ๒.”

[๒๓๒] อรรถกถาสามัญผลสูตร และอรรถกถาสมสูตร ในตติยวรรคตักกนิบาตอังคตตริคานายว่า “ก็ชนเหล่าใด ถือลัทธิตของเจ้าลัทธิดิ ๓ คนนั้น นั่งสาธยาย พิจารณาอยู่ในสถานที่อยู่กลางคืนและสถานที่พักกลางวัน, เมื่อชนเหล่านั้น สาธยายพิจารณาลัทธินั้นอยู่ว่า “เมื่อบุคคลทำอยู่ บาปย่อมไม่ชื่อว่าอันบุคคลทำ, เหตุไม่มี ปัจจัยไม่มี. สัตว์ตายแล้วย่อมขาดสูญ” ดังนี้ มีฉนสติ ย่อมตั้งมั่นในอารมณ์นั้น, จิตย่อมมีอารมณ์เป็นอันเดียว, ชวนจิตทั้ง

อตถโตติ สรูปเน ๑ **อุภยปฏิพาทภา**ติ วิสุตธา ทิวฐิติปกภาเวเน ปาลิย อาคตาติ ปจเจกัตติวิทิวฐิตยา เอว อุภยปฏิพาทกตตา ๑ อุภยปฏิพาทภาติ ทิ เหตุวจนั ๑ อเหตุกวาทา เจวาทิอาทิ ปฏิญญาวจนั ๑

โย ทิ วิปากปฏิพาทเนเน นตถิกทิวฐิตโก อุจเจทวาทิ โส อตถโต กम्मปฏิพาทเนเน อกิริยทิวฐิตโก อุภยปฏิพาทเนเน อเหตุกทิวฐิตโก จ โทติ ๑ เสสทเวยปิ เอเสว นโยติ ตฎฐิกกา ๑

[๒๓๑] นิกเขปกณฎฐิกายมปิ วาทตตยั ทสเสตวา ปุน เอเตส ปุริมวาโท พนธโมกขานัน เหตุ ปฏิเสเธติ ทุตติโย กम्म ตติโย วิปากนุตติ อยเมเตส วิเสสเสติ วุตตัม ๑

อเหตุกวาทาทินัน วิเสส ทสเสตตุ ปุริมวาโทติอาทิ วุตตัม ๑ อนินยานิกนินยานิกเกทมปน สสมการกम्म พนธโมกขเหตุติ พนธโมกขานัน เหตุ ปฏิเสเธเนโตปิ กम्म ปฏิเสเธติ ๑

สุมังคลวิลาสิณียมปน วิปากสส กम्मสส วิยสงกิเลสวิสุทธิเน เหตุกวาโต วิปาโกปิ พนธโมกขเหตุติ อเหตุติ วทนโต อุภยมปิ ปฏิพาทตติ วุตตนุตติ ตทฐิกกา ๑

[๒๓๒] เย ปน เตส ลทธิ คเหตุวา รตติฎฐจจันทิวาฎฐจจเน นิลินนา สขณยานุตติ วิมสนุตติ เตส กโรโต น กิริยติ ปาปี นตถิ เหตุ นตถิ ปจจโยมโต อุจฉิตชตติ ตสมี อารมมณ มิจฉนสติ สนตติฎฐติ จิตตัม เอกคัค โทติ ชวนานัน ชวนุตติ ๑ ปจจมชเวเน สเตกัจฉนา โทหนุตติ ตถา ทุตติยาทีสุ ๑ สตตเม พุทธานมปิ อเตกัจฉนา อริฎฐกณฎฐกสทิสสา ๑ ตตถ โกจิ เอกัง ทสสนัน โอกกมตติ โกจิ เทว โกจิ

หลายย่อมเล่นไป. ในชวนจิตที่ ๑ ชนเหล่านั้น ยังเป็นผู้
แก้ไขได้. ในชวนจิตที่ ๒ เป็นต้น ก็อย่างนั้น. ในชวนจิตที่
๗ ชนเหล่านั้น แม้พระพุทเจ้าทั้งหลายก็แก้ไขไม่ได้
ย่อมเป็นเช่นเดียวกับอริฏฐภิกษุ และกัณฐกสามเณร.
บรรดาทัสสนะ ๓ อย่างนั้นคนบางคนหยั่งลงสู่ทัสสนะ
เดียว, บางคน ๒ ทัสสนะ, บางคน ๓ ทัสสนะ. เมื่อหยั่ง
ลงสู่ทัสสนะเดียวก็ตาม หยั่งลงสู่ ๔-๓ ทัสสนะก็ตาม
เขาย่อมเป็นนิตยมิจฉาทิฏฐิที่เดียว. เขาถึงการห้ามทาง
สวรรค์ และการห้ามทางพระนิพพาน ไม่ควรเพื่อจะไปแม่
สู่สวรรค์ ในลำดับแห่งอตภาพนั้น, จะต้องกล่าวไปโยถึง
พระนิพพานเล่า, สัตว์ผู้นี้ เป็นผู้เฝ้าแผ่นดิน ชื่อว่าเป็นตอ
ในวัฏฏะ. โดยมากการออกจากภพของสัตว์เห็นปานนี้
ไม่มี.”

[๒๓๓] อรรถกถาอปณนสสูตร ว่า “ก็ชนเหล่าใด
ถือลัทธิของเจ้าลัทธิ ๓ คนนั้น ฯลฯ สัตว์ผู้นี้ เป็นผู้เฝ้า
แผ่นดิน ชื่อว่าเป็นตอในวัฏฏะ. ถามว่า “ก็สัตว์ผู้นี้ ย่อม
ตั้งลงในอตภาพเดียวเท่านั้น หรือแม่ในอตภาพอื่น
ด้วย?” ตอบว่า “ย่อมตั้งลงในอตภาพเดียวเท่านั้น. แต่
ด้วยสามารถอาเสวนะ (คือการเสพจนคั้น) แม่ในภพอื่น
เขาย่อมชอบในทิฏฐินั้นๆ ได้เหมือนกัน. เพราะโดยมาก
ชื่อว่าการออกจากภพของสัตว์เห็นปานนี้ ไม่มี.”

[๒๓๔] นัยอันมาในฎีกาอปณนสสูตรนั้นว่า “บทว่า
สขุฌายนุติ คือ ย่อมเรียนคัมภีร์ที่แสดงทิฏฐินั้นแล้วสวด.
บทว่า **วิมัสสนติ** คือ ย่อมพิจารณาความของคัมภีร์นั้น.
คำว่า **เตส** เป็นต้นเป็นคำแสดงอาการคือการพิจารณา.
สองบทว่า **ตสฺมิ อารมฺมเณ** ความว่า ในอารมณแห่ง
ลัทธิที่เป็นไปโดยนัยเป็นต้นว่า “เมื่อบุคคลทำอยู่ บาปไม่
ชื่อว่าอันบุคคลทำ” อันแสดงความจริงไม่มีผลแห่งกรรมตามที่
เจ้าลัทธินั้นกำหนดไว้แล้ว. บทว่า **มิจฉาสติ** ได้แก่
ตัณหาที่สหระคตด้วยลัทธินั้น อันมิจฉาวิตกชักนำไปโดย
ชอบ อันมิจฉาวายามะสนับสนุน ยึดธรรมที่ไม่ใช่ธรรมมี
เหตุนั้นเป็นสภาพ ว่าเป็นธรรมมีเหตุนั้นเป็นสภาพ ได้ชื่อว่า
มิจฉาสติ.

สองบทว่า **จิตฺตํ เอกคฺคํ** ความว่า มิจฉาสมาริที่มี
อารมณเป็นอันเดียว เหมือนอย่างแน่วแน่ เพราะละความ
เป็นจิตมีอารมณมาก เหตุตั้งลงในอารมณนั้น ด้วยการได้
ปัจจัยมีวิตกเป็นต้นตามที่กล่าวแล้ว พระอรรถกถาจารย์

ตีณิ ฯ เอกสฺมิ โอกฺกนเตปิ ทวีสุ ตีสุ โอกฺกนเตสุปิ
นิตยมิจฉาทิฏฐิโกว โหติ ปตฺโต สคฺคมคฺคาวรณญฺเจว
โมกฺขมคฺคาวรณญฺจ อภพฺโพ ตสฺส อตตภาวสฺส
อนนฺตรํ สคฺคมปิ คนฺตุํ ปคฺเว โมกฺขํ ฯ วฏฺฐชาณฺ
นาเมสฺส สตฺโต ปจฺวีโคปโก ฯ เยภฺยุเยน เอวฺรุปฺส
ภวโต วฏฺฐจฺานํ นตฺถิติ สามภฺยผลสฺสุดตวณฺณนา
จตฺกุกฺกคฺตฺตรสฺส ตตฺติยวคฺเค ทสฺมสฺสุดตวณฺณนา จ ฯ

[๒๓๓] เย ปน เตสํ ลหฺวี คเหตฺวา ฯ เปฯ
ปจฺวีโคปโก ฯ กิมฺปนฺเนสฺ เอกสฺมิเยว อตตภาเว
นิตฺโต โหติ อุทาทุ อณฺณสฺมิมฺปีติ ฯ เอกสฺมิเยว
นิตฺโต อาเสวนวเสน ปน ภวฺนตฺเรปี ตํ ตํ ทิฏฺฐิ
โรเจติเยว เอวฺรุปฺส ทิ เยภฺยุเยน ภวโต วฏฺฐจฺานํ
นาม นตฺถิติ อปณฺณกฺสฺสุดตวณฺณนา ฯ

[๒๓๔] **สขุฌายนุติ** ตํ ทิฏฺฐิที่ปํ คนฺถิ
อุคฺคเหตฺวา ปจฺนติ ฯ **วิมัสสนติ** ตสฺส อตถํ
วิจาเรนติ ฯ **เตสนฺติ**อาทิ วิมัสนาการทสฺสนํ ฯ **ตสฺมิ**
อารมฺมเณติ ยถาปริกฺขปฺปิตกมฺผลาภาวที่ปเก กโรโต
น กรียติ ปาปนฺติ อาทินยปฺวตฺตาย ลหฺวียา
อารมฺมเณ ฯ **มิจฉาสติ** มิจฉาวิตกฺเกน สฺมมา
นียมานา มิจฉาวายามุปฺตถมฺภิตา อตฺสภาวํ ตฺสภวฺนติ
คนฺหนฺติ มิจฉาสติติ ลหฺวณามา ตฺลหฺวีสทคฺตา
ตณฺหา ฯ

จิตฺตํ เอกคฺคนฺติ ยถาวุตฺตวิตกฺกาที่ปจฺจยลาภาน
ตสฺมิ อารมฺมเณ อวตฺถิตตฺตาย อนนฺกคฺคตํ ปหาย
เอกคฺโค อปฺปิโต วิย จิตฺตสฺเสน วุตฺโต มิจฉาสมาริ ฯ
ชวฺวานีติ อนนฺกขตฺตํ เตนากาเรน ปุพฺพภาคิเยสฺ

กล่าวด้วยมุ่งถึงจิต. บทว่า **ชวนานิ** ความว่า เมื่อวาระแห่งชวนจิตอันเป็นส่วนเบื้องต้น เป็นไปด้วยอาการนั้นมากครั้ง ชวนจิต ๗ ดวง ย่อมแล่นไปในวาระแห่งชวนะอันมีในที่สุดแห่งชวนะทั้งปวง. คำว่า **ปฐฺเม ชวเน สเทกิจจา โหนติ ตถา ทุตฺยาทีสุ** นั้นเป็นเพียงแสดงสภาวะธรรม. แต่ในขณะนั้น ใครๆ ไม่อาจทำชนเหล่านั้นให้ถึงความเป็นผู้พอแก้ไขได้. บทว่า **ตตฺถ** ได้แก่ บรรดา มิจฉาทัสสนะ ๓ นั้น.

สองบทว่า **เอกํ ทสฺสนํ** ความว่า ความถือมั่นและความเสพคุ่น อันผู้ใดให้เป็นไปในทัสสนะหนึ่งเท่านั้น ผู้นั้นชื่อว่าหยั่งลงสู่ทัสสนะเดียวเท่านั้น. แต่ความถือมั่นและความเสพคุ่น ผู้ใดให้เป็นไปใน ๒ ทัสสนะหรือแม้ ๓ ทัสสนะ ผู้นั้น ชื่อว่า หยั่งลงสู่ ๒ ทัสสนะ (หรือ) แม้ ๓ ทัสสนะ. ด้วยคำว่า **เอกํ ทสฺสนํ** นี้พระอรรถกถาจารย์แสดงว่า “ความที่บุคคลเป็นผู้มีปฏิญญาทุกอย่าง อันสำเร็จแล้วโดยความ ซึ่งแสดงโดยมุขคือความเป็นปฏิญญาห้ามกรรมและวิปากทั้ง ๒ ในเบื้องต้น ย่อมเป็นบูรพภาค แต่เมื่อการหยั่งลงสู่การกำหนดความเป็นธรรมผิดมีอยู่ สรรพปฏิญญาทั้งหลาย ไม่ปะปนกันเลยทีเดียว เพราะไม่เกิดขึ้นในคราวเดียวกัน ดุจคุณวิเศษที่ควรบรรลुซึ่งมีอารมณ์แตกต่างกัน เพราะการประชุมสำเร็จได้ตามปัจจัยของตน.”

ด้วยคำว่า **เอกสฺมิ โอกฺกนฺเตปี** เป็นต้น พระอรรถกถาจารย์แสดงความมีปฏิญญาทั้ง ๓ มีกำลังเสมอกัน และมีผลเสมอกัน. เพราะฉะนั้นปฏิญญาทั้ง ๓ นั้น เกิดขึ้นแก่บุคคลคนหนึ่งแล้ว ก็ไม่คละกันเลยทีเดียว. เมื่อปฏิญญาอย่างหนึ่งให้ผลแล้ว ปฏิญญานอกจากนั้นก็พลอยเพิ่มให้กำลัง. คำว่า **วฏฺฐชาณฺณ นาม** นี้ มีอรรถอันบัณฑิตพึงนำไป (คือต้องคิดนึก) หามิอรรถอันบัณฑิตนำไปแล้ว (คือชัดเจนแล้ว) ไม่ เหตุนั้น เพื่อจะเผยแสดงคำนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า **กิมฺปนเนส** เป็นต้น. ชื่อว่า อุกุศลนี้ ไม่มีกำลัง มีกำลังทราม หามีกำลังมากเหมือนกุศลไม่ เหตุนี้พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า “**เอกสฺมิเยว อตฺตภาเว นียโต.**” พระอรรถกถาจารย์ใส่ใจคำซักถามว่า “เมื่อถือความโดยประการอื่น แม้การกำหนดความเป็นธรรมผิด ก็พึงเป็นไปได้ถึงที่สุด ดุจการกำหนดความเป็นธรรมถูก, แต่การกำหนดความเป็นธรรมผิด หาเป็นไปได้ถึงที่สุดไม่, ฉะนั้น เมื่อเป็นอย่างนั้นไซ้ วาจาที่ทักท้วงว่า

ชวนาเวสุ ปวตเตสุ สพฺพปจฺฉิเม ชวนาเว สตฺต ชวนานิ ชวนติ ฯ ปจฺเจ ชวเน สเทกิจจา โหนติ ตถา ทุตฺยาทีสุติ ธมฺมสภาวะทสฺสนมตฺตเมตฺ ๑ น ปน ตสฺมี ชเน เตสฺ สเทกิจฉภาวาปาหนิ เกนจิ สกฺกา กาทฺ ๑ ตตฺถาติ เตสุ ตีสุ มิจฉาทสฺสเนสุ ฯ

เอกํ ทสฺสนนฺติ ยสฺส เอกสฺมิเยว อภินิเวโส อาเสวนา จ ปวตฺตา โส เอกํเยว ทสฺสนํ โอกฺกมฺติ ยสฺส ปน ทวีสุ ตีสุปี วา อภินิเวสาเสวนา ปวตฺตา โส เทว ตินฺนปิ โอกฺกมฺติ ฯ เอเตน ยา ปุพฺเพ อุกฺยปฺปฏิพาหตามฺเชน ทิปิตา อตฺถลสิทฺธา สพฺพทิสฺสุกฺตา สา ปุพฺพภาคิยา มิจฺฉตฺตนิยาโมกฺกนฺติยา ปน ยถาสกํ ปจฺจยํ สมฺมทาคมฺลิตฺธิโต ภินฺนารมฺมณานํ วिय วิเสสาธิคมานํ เอกชมฺมํ อานุปฺปตฺติยา อสงฺกิญฺณาเอวาทิ ทสฺเสติ ฯ

เอกสฺมิ โอกฺกนฺเตปี ตีอาทินา ติสฺสนนฺนํปิ ทิสฺสนํ สมานพลตฺ สมานผลตฺยจ ทสฺเสติ ฯ ตสฺมา ติสฺโสปี เจตา เอกสฺส อฺปนฺนา อพฺโพภิญฺณาเอว ฯ เอกาย วิปาเก ทินฺเน อิตฺธา อฺนุพลปฺปทายิกา โหนติ ฯ **วฏฺฐชาณฺณ** นามาทิ อิทํ วจฺนํ เนยฺยตฺถํ น นิตฺตถนฺติ ตํ วิวริตฺวา ทสฺเสตฺ กิมฺปนเสชาติอาทิ วุตฺตํ ฯ อุกุสฺล นามเมตฺ อพฺลํ ทุพฺพลํ น กุสฺลํ วिय มหาพลนฺติ อาท เอกสฺมิเยว อตฺตภาเว นียโตติ ฯ อญฺญถา สมฺมตฺตนิยาโม วिय มิจฺฉตฺตนิยาโมปี อจฺจนฺติโก ลียา น จ มิจฺฉตฺตนิยาโม อจฺจนฺติโก ยทิ เอวํ วฏฺฐ- ชาณฺณโจทฺหนา กถนฺติ อาท อาเสวนวเสน ปนาตีอาทิ ฯ

เป็นตอในวัฏฏะจะพึงมีได้อย่างไร” จึงกล่าวว่า “**อาเสวนวเสน ปน**” เป็นต้น.

เพราะฉะนั้น พึงทราบวาทะที่ทักท้วงว่าเป็นตอในวัฏฏะเหมือนอย่างพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า “คนพาลจมลงแล้วหนเดียว ก็ชื่อว่าจมลงแล้วโดยแท้ ฉะนั้น.” ใครๆ ไม่ควรกล่าวว่า “แท้จริง นียตมิจฉาทิฏฐิกบุคคลนี้ อาศัยปัจจัยเช่นใดแล้วหยังลงสู่ทสสนะนั้น, ในกาลไร เขาอาศัยปัจจัยที่เป็นข้าศึกต่อปัจจัยเช่นนั้น ก็ยกศีรษะขึ้นจากทสสนะนั้นไม่ได้อีก” ดังนี้. ด้วยเหตุนี้ พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า “**เยภุเยน** ดังนี้.”

[โทษของมิจฉาทิฏฐิ]

[๒๓๕] ดังนั้น นียตมิจฉาทิฏฐิ พึงทราบว่ามีโทษมาก แม้มากว่าอนันตริยกรรม. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาค จึงตรัสไว้ในเอกนิบาตอังคตตรนิกายว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรายังไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ซึ่งมีโทษมากเหมือนอย่างมิจฉาทิฏฐินี้เลย; ภิกษุทั้งหลาย โทษทั้งหลายนี้มีมิจฉาทิฏฐิเป็นอย่างยิ่ง.”

อรรถกถาเอกนิบาตอังคตตรนิกายนั้นว่า “มิจฉาทิฏฐิ เป็นอย่างยิ่งแห่งโทษเหล่านั้น เหตุนี้ โทษเหล่านั้นชื่อว่า มีมิจฉาทิฏฐิเป็นอย่างยิ่ง. อธิบายว่า ก้อนันตริยกรรม ๕ ชื่อว่า มีโทษมาก (แต่) มิจฉาทิฏฐิเหล่านั้น มีโทษมาก แม้มากว่าอนันตริยกรรมเหล่านั้น. เพราะเหตุไร? เพราะอนันตริยกรรมเหล่านั้น มีกำหนด. จริงอยู่อนันตริยกรรม ๔ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ยังบุคคลผู้ทำให้บังเกิดในนรก,” แม้กรรมคือการยังสงฆ์ให้แตกกัน ก็ย่อมเป็นกรรมยังบุคคลผู้ทำ ให้ตั้งอยู่ในนรกชั่วกาลป่านั้น. อนันตริยกรรมเหล่านั้นมีกำหนด ที่สุดก็ปรากฏอยู่อย่างนี้.

ส่วนนียตมิจฉาทิฏฐิไม่มีกำหนดเพราะนียตมิจฉาทิฏฐินั้น เป็นมูลของวัฏฏะ, ผู้ประกอบด้วยนียตมิจฉาทิฏฐินั้น ออกไปจากภพไม่ได้. นียตมิจฉาทิฏฐิกบุคคลนั้น ย่อมยังพวกชนที่ล้าค้ำของเขาวว่า ควรพึง ให้ปฏิบัติผิด, ผู้ประกอบด้วยนียตมิจฉาทิฏฐินั้นแล้ว ย่อมไม่มีสวรรค์ ไม่มีมรรคเลย. ในเวลากลับพิณาศ แม้เมื่อมหาชนบังเกิด อยู่ในพรหมโลก นียตมิจฉาทิฏฐิกบุคคล ไม่บังเกิดใน

ตสมา ยถา สกึ นิมุโคโค นิมุโคโคเอว พาโลติ วุตตํ เอวํ วัฏฏชาณูโจทนา ฯ ยาทีเส ทิ ปจฺเจเย ปฏิจฺจ อยํ ตํ ทสฺสนํ โอกกนฺโต ปุน กทาจิ ตปปฏิปกฺเข ปจฺเจเย ปฏิจฺจ ตโต ลีสุภฺชิปนมฺลสฺสน โหตีติ น วตตพฺพํ ฯ เตน วุตตํ เยภุเยนาติ ตฎฐีกานโย ฯ

[๒๓๕] อิติ อนนตริยมมโตปิ นียตมิจฉาทิฏฐิมหาสาวชชตราติ เวทิตพฺพา ฯ เadenaท เอกนิปาตจคฺคตฺเตเร นาหํ ภิกฺขเว อณฺเฑ อเอกธมฺมปิ สมฺนุสฺสामิ ยํ เอวํ มหาสาวชชํ ยถยิทํ ภิกฺขเว มิจฉาทิฏฐิมิจฉาทิฏฐิปรมานิ ภิกฺขเว วชฺชานีติ ฯ

มิจฉาทิฏฐิ ปรมา เอเตสนติ มิจฉาทิฏฐิปรมานิ ฯ ปญฺจ ทิ อนนตริยมมมานิ มหาสาวชชานิ นาม เตหิปี มิจฉาทิฏฐิเยว มหาสาวชชตราติ อธิปฺปาโย ฯ กสฺมา ฯ เตสญฺหิ ปริจฺเฉโท อตฺถิ ฯ จตตาริ ทิ อนนตริยมมมานิ นิรเย นิพฺพตฺตาเปนฺตติ วุตตานิ สงฺฆเมทกมฺมปิ นิรเย กปฺปฏิจติกเมว โหตี ฯ เอวเมเตสํ ปริจฺเฉโท อตฺถิ โกฏฺฐิ ปญฺญาติ ฯ นียตมิจฉาทิฏฐิยา ปน ปริจฺเฉโท นตฺถิ ฯ

สา ทิ วัฏฏสฺส มุลํ ตาย สมฺนนาคตสฺส ภาโต วัฏฏจฺฉานํ นตฺถิ ฯ เย ตสฺส โสตพฺพํ มณฺเฑนฺตติ เตสํ วิปฺปฏิปาเทติ ตาย จ สมฺนนาคตสฺส เนว สคฺโค อตฺถิ น มคฺโค ฯ กปฺปวินาเส มหาชเน พฺรหมโลเก นิพฺพตฺตฺนเตปิ นียตมิจฉาทิฏฐิโก ตตฺถ อนิพฺพตฺติตฺวา ปิฏฺฐิจกฺกวาเพ นิพฺพตฺตติ ฯ กิมฺปน ปิฏฺฐิจกฺกวาหํ น ญาตติติ ฯ ญาตติ ฯ ตสฺมี

พรหมโลก (ไฟลไป) บังเกิดที่หลังจักรวาล. ถามว่า “ก็ หลังจักรวาลไฟไหม้ไหมหรือ?” ตอบว่า “ไหม้” อาจารย์ บางพวกกล่าวว่า “แม้เมื่อหลังจักรวาลนั้นถูกไฟไหม้ นิยตมิจฉาทิฏฐิกบุคคลนี้ ก็ถูกไฟไหม้อยู่ในโอกาสแห่งหนึ่งในอากาศนั่นเอง.”

[๒๓๖] ฐีกาเอกนิบาตอังกุตตรนิกายนั้นว่า “บทว่า **ปรมา** แปลว่า อย่างยิ่ง. อธิบายว่า ถึงความเป็นโทษอย่างอุกฤษฏ์ เพราะมิจฉาทิฏฐินั้นมีโทษมาก. บทว่า **เตส** ได้แก่ก่อนนัตริยกรรมทั้งหลาย. การสิ้นสุดด้วยสามารถวิบาก ชื่อว่า กำหนด. นิยตมิจฉาทิฏฐินั้นเป็นมูลแห่งวิภูษะ. เพราะฉะนั้น บุคคลผู้ประกอบด้วยมิจฉาทิฏฐินั้นจึงชื่อว่า เป็นตอในวิภูษะ เหตุตั้งนี้นั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า “ตาย” เป็นต้น. พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า “การออกจากภพ ไม่มี” ดังนี้ เพราะถ้าว่า นิยตมิจฉาทิฏฐิกบุคคลยังไม่สละความยึดถือนี้ๆ ก็เป็นเหตุหน้าความเป็นนิยตมิจฉาทิฏฐินั้นมาแม้อีกได้. แต่ท่านหาได้กล่าวเพราะไม่มีการออก (จากภพ) โดยประการทั้งปวงไม่. ใครๆ ไม่ควรกล่าวว่า “แท้จริง นิยตมิจฉาทิฏฐิกบุคคลนี้ อาศัยปัจจัยเช่นไรแล้ว หยั่งลงสู่ทัสสนะนั้น. ในกาลไร เขาอาศัยปัจจัยที่เป็นข้าศึกต่อปัจจัยเช่นนั้น ก็ยกศีรษะขึ้นจากทัสสนะนั้นไม่ได้อีก” ดังนี้.

บทว่า **ปิฏจิกกวาเพ** คือ ข้างหลังแห่งจักรวาลที่ไฟไหม้อยู่. สองบทว่า **เอกสมิ โอกาเส** คือ ในโอกาสแห่งหนึ่ง ซึ่งเช่นเดียวกับระหว่างแห่งจักรวาล ทั้งที่ไฟกำลังไหม้ทั้งที่ไฟยังไม่ไหม้ อันมีสมญาว่า โลกนตริกนรก. บางอาจารย์กล่าวว่า บทว่า **ปจจติเยว** ได้แก่ เมื่อจักรวาลถูกไฟกำลังไหม้ก็ดี ยังไม่ไหม้ก็ดี นิยตมิจฉาทิฏฐิกบุคคลนี้ย่อมถูกไฟไหม้เพราะกำลังกรรมของตนโดยแท้.”

[๒๓๗] อรรถกถานิกเขปกัณฑ์ ว่า “คำว่า **ยา จ มิจฉาทิฏฐินิยตา** ความว่า บรรดาอเหตุกวาพะ อภิริยวาพะ และนัตถิกวาพะนิยตมิจฉาทิฏฐิอย่างใดอย่างหนึ่ง. จริงอยู่แม้พระพุทธเจ้า ๑๐๐ พระองค์ก็ดี พันพระองค์ก็ดี. ย่อมไม่อาจจะยังบุคคลผู้ถือทิฏฐินั้นตั้งอยู่ให้ตรัสรู้ได้.”

ก็ด้วยสองบทว่า **คเหตุวา จิต** นั้น พระอรรถกถาจารย์แสดงว่า “พิวว่า มิจฉาทิฏฐิกบุคคลสละทิฏฐินั้นเสียได้ แม้มรรค ธรรมดาก็มิได้ห้ามแก่เขา. ด้วยเหตุนี้มันนแลในอรรถกถาที่มาทั้งหลายท่านจึงกล่าวว่า “โดยมากออก

ยามาเนปี เอส อากาเส เอกสมิ โอกาเส ปจจติเยวาติ วทนตติ ตพพณณนา

[๒๓๖] **ปรมา**ติ มหาลาวชชภาเวน **ปรมา** อุกกัสมคตาติ อตเถ ๑ **เตสน**ติ อนนตริยกมมาน ๑ **ปริจเจโทติ** วิปากวเสน **ปริโยสาน** ๑ **วิภูษ**ส มูลตโต ตสมงคิ ปุคคโล **วิภูษ**ชาณูติ **เตนาท** ตายาติ-**อาที** ๑ **ตยเจ** คาห ๒ **วิสสช**เขตติ **ตสส** ปุนปี **ตพ**ภาวาวหตตา **วุด**ต ๑ **ภวโต** **วิภูษ**ชาน ๒ **นตถ**ิติน **ปน** **สพ**พโส **วิภูษ**ชานสส **อภาวโต** ๑ **ยาที**เส **ที** **ปจ**จเย **ปฏ**ิจจ **อ**ย ๒ **ต** **ทส**สน ๒ **โอ**กุกนโต **ป**น **ก**ทาจ **ต**ปปฏิปกเข **ปจ**จเย **ปฏ**ิจจ **ตโต** **สิ**สกุชปิณมสส **น** **โท**ตติ **น** **ว**ตตพพ ๑

ปิฏจิกกวาเพติ **ฌาย**มานสส **จ**กุกวาพสส **ปร**โต ๑ **เอก**สมิ **โอ**กาเสติ **ย** **ฌาย**มานญจ **อ**ชฌายมานญจ **จ**กุกวาพาน **อน**ตริ **ย**ตถ **โล**กนตริก-**น**ิรยสมณญา **ต**าทิเส **เอก**สมิ **โอ**กาเส ๑ **ปจ**จติเยวาติ **จ**กุกวาเพ **ฌาย**มาเน **อ**ชฌายมาเนปี **อ**ตตโน **ก**มมพเลน **ปจ**จติเยวาติ **ว**ทนตติ **ต**ฏฐีกา ๑

[๒๓๗] **ยา จ มิจฉาทิฏฐิ** **นิย**ตาติ **อ**เหตุก-**ว**าทอกิริยวาทนตถิกวาเทสุ **อ**ณฺณตตรา ๑ **ต**ยที **ค**เหตุวา **จ**ิต ๒ **ปุ**คคัล **พ**ุทฺธสทมปี **พ**ุทฺธสทสสมปี **โพ**เธตุ **น** **ส**กุโกตติ **น**ิกเขปกณฺทวณณนา ๑

คเหตุวา **จ**ิตนติ **เจ**เตน **ย**ที **ต** **วิ**สสชเขตติ **ม**คโคปีสส **อน**ิวารีโตติ **ท**สเสติ ๑ **เต**เนว **อา**คมภูช-**ก**ถาสู **เย**ภุยเยน **ภ**วโต **วิ**ภูษชาน **น**ตถิตติ **ว**ุดต ๑ **อิ**ติ **นิ**ยตมิจฉาทิฏฐิโก **ต**สเววสสาปี **อน**ตตรายกรตตา

จากภพไม่ได้” ดังนี้. ดังนั้น นียตมิจฉาทีฏฐกบุคคล อันผู้
ปรารถนาความเจริญ ควรเว้นเสียให้ไกลเพราะเป็นผู้ทำ
อันตรายแม้แก่บุคคลผู้คบเขาได้. ด้วยเหตุนี้ ในอรรถ
กถาสามัญผลสูตรเป็นต้น ท่านจึงกล่าวว่า

“เพราะฉะนั้น กุลบุตรผู้ปรารถนาความ
เจริญ มีปัญญาเห็นประจักษ์ ควรเว้นอกัลยาณชน
เสียให้ไกลจตุบุคคลเวณงู ซึ่งมีพิษที่เขี้ยว.”

ฐีกาสามัญผลสูตรเป็นต้นนั้นว่า “บพว่า **ตสฺมา**
ความว่า เพราะเหตุที่อกัลยาณชนเป็นปัจจัย แม้แห่ง
ความเป็นตมในสงสารอย่างนั้น. บพว่า **ภูติกาโม** ความว่า
ผู้หวังความเจริญด้วยคุณทั้งหลายเพื่อตน ด้วยสามารถ
ทีฏฐธัมมิกัตถ (ประโยชน์ในปัจจุบัน) สัมปรายิกัตถะ
(ประโยชน์ภายนอก) และปรมัตถ (ประโยชน์อย่างยิ่งคือ
พระนิพพาน).”

[กรรมบพชาดเพราะทีฏฐิ ๓]

[๒๓๘] ดังนั้น กรรมบพชาดเพราะทีฏฐิ ๓ นี้
เท่านั้น หาชาดเพราะทีฏฐิเหล่าอื่นไม่. แม้เมื่อเป็นอย่างนั้น
ใครๆ ก็ไม่ควรถือทีฏฐิแม้สักอย่างหนึ่งเลย เพราะเป็น
ทีฏฐิยังสัตว์ให้ถึงอบาย. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาค จึง
ตรัสไว้ในเอกนิบาตอังคตตรนิกาย ว่า “ภิกษุทั้งหลาย
เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นเหตุที่สัตว์ทั้ง
หลายเบื่องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก เข้าถึงอบาย ทุกติ
วินิบาตนรก เหมือนอย่างมิจฉาทีฏฐินี้เลย, ภิกษุทั้งหลาย
สัตว์ทั้งหลายประกอบด้วยมิจฉาทีฏฐิ เบื่องหน้าแต่ตาย
เพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงอบาย ทุกติ วินิบาต นรก”
ดังนี้.

[มิจฉาทีฏฐิห้ามสววรรค์และมรรค]

[๒๓๙] อรรถกถาเอกนิบาต อังคตตรนิกายนั้นว่า
“มิจฉาทีฏฐิบางอย่าง ทั้งห้ามสววรรค์ ทั้งห้ามมรรค. บาง
อย่างห้ามแต่มรรคอย่างเดียว ไม่ห้ามสววรรค์. บางอย่าง

อารกา ปรีวชเชตพุโพ ฯ เตน สามญญผลาที-
วณฺณนายิ

ตสฺมา อกฺลยาณชนิ อาสีวิสมิโวรคํ
อารกา ปรีวชเชยฺย ภูติกาโม วิจกฺขโณติ

วุตฺตํ ฯ

ตสฺมาติ ยสฺมา เอวํ สํสารชาณุกาวัสสาปิ
ปจฺจโย อกฺลยาณชนิ ตสฺมา ฯ ภูติกาโมติ ทีฏฐ-
ธมฺมิกสมฺปรายิกปรมตฺถานํ วเสน อตฺตโน คฺุณฺเหที
วุตฺตมิกาโมติ ตฏฐีกา ฯ

[๒๓๘] อิติ อิมาทฺเว ตีหิ ทีฏฐิหิ กมฺมปถภเวโท
โหติ นาณฺญาหิ ฯ เอวมฺปิ กาลิปี อปายคามินีกาโรโต
น คเหตุพฺพาว ฯ เตนาท เอกนิปาตจฺกตฺตเร นาทํ
ภิกฺขเว อญฺญํ เอกธมฺมปิ สมฺนุปลสฺสามิ เยเนวํ
สฺตฺตา กายสฺส เภทา ปรมฺมรณฺา อปายํ ทุกฺคตี
วินิปาตํ นิรยํ อุปฺปชฺชนฺติ ยถยิทํ ภิกฺขเว มิจฉาทีฏฐิ
มิจฉาทีฏฐิยา ภิกฺขเว สมฺนฺนาคฺตา สฺตฺตา กายสฺส
ภเวทา ฯ เปฯ อุปฺปชฺชนฺตตี ฯ

[๒๓๙] เอกจฺจา มิจฉาทีฏฐิ สคฺคาวรณฺาเจว
โหติ มคฺคาวรณฺา จ ฯ เอกจฺจา มคฺคาวรณฺาว
น สคฺคาวรณฺา ฯ เอกจฺจา เนว สคฺคาวรณฺา

ไม่ห้ามสวรรค์ ไม่ห้ามมรรคเลย. ในมัจฉาทิฎฐิเหล่านั้น
มัจฉาทิฎฐิ ๓ อย่างนี้ คือ อเหตุกทิฎฐิอันถือเอาที่สุดมี
วัตถุ ๑๐ ห้ามแต่มรรคอย่างเดียว ไม่ห้ามสวรรค์.
ลักกายทิฎฐิมิวัตถุ ๒๐ ไม่ห้ามสวรรค์ ไม่ห้ามมรรคเลย.
ท่านอาจารย์ค่านวินีนี้แล้ว กล่าวว่า “ชื่อว่า ทิฎฐิ โดยที่
สุดหมายเอาลักกายทิฎฐิซึ่งมีวัตถุ ๒๐ ชื่อว่า สามารถนำ
มัจฉาทิฎฐิบุคคลไปสู่สวรรค์ได้ ไม่มี, (มีแต่) จะให้จมลงใน
นรกโดยส่วนเดียวเท่านั้น” เพราะบาลีในพระสูตรนี้ว่า
“ภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายประกอบด้วยมัจฉาทิฎฐิ”
ดังนี้เป็นต้น. เหมือนอย่างว่า ก้อนหินและก้อนกรวด แม้
มีขนาดเท่าเมล็ดถั่วเขียวและถั่วราชมาส ที่บุคคลโยนลง
ไปในน้ำ ชื่อว่าลอยขึ้นไม่มี, ย่อมจมลงไป ณ ภายใต้อัน
ส่วนเดียวเท่านั้นฉันใด, มัจฉาทิฎฐิ โดยที่สุดแม้ลักกาย
ทิฎฐิ ชื่อว่าสามารถเพื่อนำมัจฉาทิฎฐิบุคคลไปสู่สวรรค์
ไม่มี, ย่อมให้จมลงในอบายทั้งหลาย โดยส่วนเดียวฉันนั้น
เหมือนกัน.”

[๒๔๐] ฎีกาเอกนิบาต อังคุตตรนิกายนั้นว่า
“พระอรธรรคกถาจารย์กล่าวว่า “มัจฉาทิฎฐิ ๓ อย่างนี้
ทั้งห้ามสวรรค์ ดังนี้ เพราะมัจฉาทิฎฐิ ๓ อย่างนั้น ชื่อ
ว่ามีโทษมาก เหตุถึงความเป็นกรรมบถ. เมื่อมัจฉาทิฎฐิ
๓ อย่างนั้นห้ามสวรรค์ ก็ไม่มีคำที่ต้องพูดถึงในความจริง
มัจฉาทิฎฐิจะไม่ขัดขวางต่อมรรค เหตุนั้น พระอรธรรคก
ถาจารย์จึงกล่าวว่า “ทั้งห้ามมรรค” ดังนี้. อธิบายว่า
มัจฉาทิฎฐิอันถือเอาที่สุด ซึ่งมีวัตถุ ๑๐ มีเห็นว่าโลกเที่ยง
เป็นต้น ชื่อว่าห้ามมรรคอย่างเดียว เพราะเป็นความเห็น
วิปริต, (แต่) ไม่ชื่อว่าห้ามสวรรค์เพราะไม่ถึงความเป็น
กรรมบถ.”

พึงทราบวินิจฉัยในคำว่า **อิทมฺปน วิชานํ** ดังนี้:-
พระอาจารย์ค่านวินีตามที่พระอรธรรคกถาจารย์กล่าวไว้ด้วย
ประสงค์ว่า “ข้อที่ว่าอันธรรมาดาความเห็นวิปริต ไม่ห้าม
สวรรค์ ไม่ห้ามมรรคเลย” ดังนี้ฉันใด เพราะผิดธรรมดา.
จริงอยู่ เมื่อเป็นอย่างนั้น การบรรลุมรรคพึงมิได้ด้วยทั้ง
ลักกายทิฎฐิที่ละไม่ได้นั่นเอง ดังนี้” เมื่อจะค่านวาทะนั้น
ว่า “เมื่อพระอรธรรคกถาจารย์ทั้งหลาย กล่าวความที่มีมัจฉา
ทิฎฐิไม่ขัดขวางต่อการเข้าถึงสวรรค์ว่า “ไม่ห้ามสวรรค์”
ดังนี้ ย่อมเป็นอันอนุญาตแม้ความที่ทิฎฐินำมาซึ่งมรรค
ดังนี้ จึงกล่าวว่า “ชื่อว่าทิฎฐิที่ชื่อว่าสามารถนำมัจฉา-

น มคฺคาวรณา ฯ ตตถ อเหตุกทิฎฐิ อภิกิริยทิฎฐิ
นตถิกทิฎฐิติ อยํ ติวริธา สคฺคาวรณา เจว โหติ
มคฺคาวรณา จ ฯ ทสวตฺตูกา อนตคฺคาคาทิกา
มัจฉาทิฎฐิ มคฺคาวรณาว โหติ น สคฺคาวรณา ฯ
วิสตฺตวตฺตูกา สกฺกกายทิฎฐิ เนว สคฺคาวรณา น มคฺคา-
วรณา ฯ อิทมฺปน วิชานํ ปฏิภฺชิตฺวา อิมสฺมิ
สฺสุดเต มัจฉาทิฎฐิยา ภิกฺขเว สมณนาคตาทิ วจนโต
อนตมโส วิสตฺตวตฺตูกํ สกฺกกายทิฎฐิ อฺปาทาย ทิฎฐิ
นาม สคฺคํ อฺปนฺเต สมตถา นาม นตฺถิ เอกนตํ
นิริยสฺมิเยว นิมุชฺชาเปตฺติ วุตตํ ฯ ยถา หิ
มคฺคมาสฺปฺปมาณานิ ปาสานสฺกฺขรา อฺทเก ปกฺขิตฺตา
อฺปปิลวมานา นาม นตฺถิ เอกนตํ เหฏฺฐา ว ปวิสฺติ
เอวเมว อนตมโส สกฺกกายทิฎฐิปี สคฺคํ อฺปนฺเต
สมตถา นาม นตฺถิ เอกนตํ อฺปาเยสุ นิมุชฺชาเปตฺติ
ตพฺพณฺณนา ฯ

[๒๔๐] อยํ ติวริธา สคฺคาวรณา เจว โหตฺติ
กมฺมปถฺปตฺติยา มหาสวชฺชภาวโต วุตตํ ฯ สคฺคา-
วรณาย โหนตฺติยา มคฺควิพฺนธฺกภาเว วตฺตพฺพเมว
นตฺถิตฺติ วุตตํ มคฺคาวรณา จาติ ฯ สสฺสโต โลโกติ-
อาทิสวตฺตูกา อนตคฺคาคาทิกา มัจฉาทิฎฐิ มคฺคา-
วรณาว โหติ วิปริตทสฺสนภาวโต น สคฺคาวรณา
อกมฺมปถฺปตฺติโตติ อธิปฺปาโย ฯ

อิทมฺปน วิชานนฺติ วิปริตทสฺสนญฺจ นาม
เนว สคฺคาวรณํ น มคฺคาวรณนฺติ วิรุทฺธเมตํ
อฺทฺธมฺมภาวโต ฯ ตถา หิ สติ อฺปปหิณาย เอว
สกฺกกายทิฎฐิยา มคฺคาธฺคเมน ภวิตพฺพนฺติ อธิปฺปาเยน
ยถาวุตตฺตวิชานํ ปฏิภฺชิตฺวา น สคฺคาวรณาติ
สคฺคฺปตฺติยา อวิพฺนธฺกตตํ วทฺนเตหิ ทิฎฐิยา
มคฺคาวรณาปี นาม อนฺนุญญาตา โหตฺติ ตํ วาทํ
ปฏิภฺชิตฺวา น ทิฎฐิ นาม สคฺคํ อฺปนฺเต สมตถา
นาม นตฺถิตฺติ วุตตํ ฯ กสฺมา ฯ เอกนตคฺครฺตฺรสาชฺช-
ภูตฺตฺตา ฯ เตนาท เอกนตํ นิริยสฺมิเยว นิมุชฺชาเปตฺติ

ทิวฏฐิบุคคลไปสู่วรรค ไม่มี” ดังนี้ เพราะเหตุไร? อาทินติ ตฎฐิกกา ฯ
 เพราะมีจฉาทิวฏฐินั้นมีโทษหนักโดยส่วนเดียว. ด้วยเหตุนี้
 พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า (มีแต่) ให้จมลงในรอก
 โดยส่วนเดียวเท่านั้น เป็นต้น.”

[สักกายทิวฏฐิ ๒๐]

[๒๔๑] ส่วนในอรรถกถานิกเขปกันท์ ท่านกล่าว
 ความนี้ไว้ว่า “ทิวฏฐิในรูปขันธ์มี ๔ คือจฉาทิวฏฐิ ๑ คือ
 ย่อมตามเห็นรูปโดยความเป็นตน. สัสสตทิวฏฐิ ๓ คือ
 ย่อมตามเห็นตนว่ามีรูป ๑ ย่อมตามเห็นรูปในตน ๑ ย่อม
 ตามเห็นตนในรูป ๑. แม้ในเวทนาขันธ์เป็นต้น ก็นัยนี้
 เหมือนกัน ตกว่า สักกายทิวฏฐิมิวัตถุ ๒๐” ดังนี้แล้วกล่าว
 อีกว่า “สักกายทิวฏฐิเหล่านั้นแม้ทั้งหมด ห้ามแต่มรรค
 (อย่างเดียว) ไม่ห้ามสรวรค์ อันมรรคที่แรก (คือโสดา-
 ปัตติมรรค) พึงฆ่าเสีย” ดังนี้.

กถาว่าด้วยวาทะ ๓ มีอภิกิริยวาทะเป็นต้น จบ.

อภิกิริยวาทาทิกถา ฯ

[อารมณฺ์ของอกุศลกรรมบถ]

[๒๔๒] บัดนี้ จะแสดงกถาว่าด้วยอารมณฺ์ของ
 อกุศลกรรมบถมีปาณาติบาตเป็นต้น.

ในอรรถกถาขุททกปาฐะ ท่านกล่าวไว้ด้วยสามารถ
 เวน ๕ ว่า “ก็บรรดาเวร ๕ นั้น ปาณาติบาต มีชีวิติน-
 ทรีย์เป็นอารมณฺ์, อทินนาทาน อพรหมจรรย์ และสุรา
 เมรยมิชชปมาทฐฐาน มีบรรดาอุปธรรมทั้งหลายมีสังขาร
 มีรูปายตนะเป็นต้น อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นอารมณฺ์,
 มุสาวาท ชื่อว่ามีสัตว์เป็นอารมณฺ์ เพราะปรารภผู้ที่มีสุ-
 วาทินบุคคลพูดมุสาเป็นไป. อาจารย์พวกหนึ่ง กล่าวว่า
 “เมื่อพรหมจรรย์ ก็มีสัตว์เป็นอารมณฺ์.” อาจารย์บาง
 พวก กล่าวว่า “และอทินนาทานก็ชื่อว่ามีสัตว์เป็นอารมณฺ์
 ในกาลเมื่อสัตว์อันอทินนาทนายบุคคลพึงลักไป. ก็แต่ว่า ใน
 สังขารและบัญญัติทั้ง ๒ นั้น อทินนาทนายบุคคลทั้งหลาย
 ย่อมปรารภสัตว์ทั้งหลายด้วยสามารถสังขาร หาปรารภ

[๒๔๑] นิกเขปกถทวณณนายนตุ รูปิ อตตโต
 สมนุปลสตีติ เอกา อจฉาทิวฏฐิ รูปาวนตฺ วา
 อตตานํ อตตนิ วา รูปิ รูปสมิ วา อตตานํ
 สมนุปลสตีติ ติสโส สัสสตทิวฏฐิโยติ รูปกขณเ
 จตสโส ทิวฏฐิโย เอสเว นโย เวทนาทีสูติ เอวํ
 วิสตีวตฎุกา สกกายทิวฏฐิติ อิมมตถํ วตวา ปุน ตา
 สพพาปิ มคคาวรณา น สคคาวรณา ปจम्मคค-
 วชฆาติ วุตตํ ฯ

[๒๔๒] อิทานิ ปาณาติปาตาทินมารมมณกถา
 ทลลียเต ฯ

ปาณาติปาโต เจตถ ชีวิตนุทริยารมมโณ
 อทินนาทานอพรมจริยสุราเมรยมิชชปมาทฐานานิ
 รูปธมเมสุ รูปายตนาทอณฺณตรสงขารารมมณานิ มุสา-
 วาทิ ยสส มุสา ภณติ ตํ อารภิตวา ปวตตนโต
 สดตารมมโณ ฯ อพรหมจริยมปี สดตารมมณฺณติ
 เอเก ฯ เกจิ อทินนาทานญจ ยथा สตีโต หริตพโพ
 โหตี ตथा สดตารมมณฺณติ ฯ อปีเจตถ สงขารวเสน
 สดเต อารภณติ น ปณฺณตตีวเสนาติ ปญจเวรวเสน
 ขุททกปาฐวณณนายํ วุตตํ ฯ

ด้วยสามารถบัญญัติไม่."

[๒๔๓] อรรถกถาอัญญาสาลินี อรรถกถาสัมมาทิฏฐิสูตรและสังคิตสูตร ว่า "ปาณาติบาต ชื่อว่ามีสังขารเป็น อารมณ เพราะมีชีวิตินทรีย์เป็นอารมณ, อทินนาทาน มีสัตว์เป็นอารมณบ้าง มีสังขารเป็นอารมณบ้าง, มิจจาจาร มีสังขารเป็นอารมณ ด้วยสามารถความเป็นภาพอัน บุคคลพึงถูกต้อง, อาจารย์พวกหนึ่ง กล่าวว่า "มีสัตว์ เป็นอารมณ" บ้าง, มุสาวาท มีสัตว์เป็นอารมณบ้าง มีสังขารเป็นอารมณบ้าง, ปิสฺสนวาจา ก็อย่างนั้น, ผรุสวาจา มีสัตว์เป็นอารมณอย่างเดียว, สัมผัสปลลาป มีสัตว์ เป็นอารมณบ้าง มีสังขารเป็นอารมณบ้าง ด้วยสามารถ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ, อภิชฌา ก็อย่างนั้น, พยาบาท มีสัตว์เป็นอารมณอย่างเดียว, มิจฉาทิฏฐิ มีสังขารเป็นอารมณ ด้วยสามารถธรรมอัน เป็นไปในภูมิ ๓ บ้าง มีสัตว์เป็นอารมณ ด้วยสามารถ บัญญัติบ้าง."

[๒๔๔] ฎีกาสัมมาทิฏฐิสูตรและสังคิตสูตรว่า "คำ ว่า อทินนาทานมีสัตว์เป็นอารมณนี้ ผิดจากบาลีของผู้ ถามปัญหานี้ว่า ลิกขาบททั้ง ๕ มีกามาวจรธรรมเป็น อารมณโดยแท้. ด้วยว่า วัตถุใดเป็นอารมณของโทษ เครื่องทุศีลมีปาณาติบาตเป็นต้น วัตถุนั้นนั่นเองยอมเป็น อารมณ ของเจตนาเครื่องเว้นจากโทษเครื่องทุศีลนั้นๆ, จริงอยู่ เจตนาเครื่องเว้นจากวัตถุอันจะพึงก้าวล่วงนั้นแล ชื่อว่าวิริตีแล. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า สดตตารมณน พระ อรรถกถาจารย์ กล่าวมุ่งถึงความที่อทินนาทาน มีสังขาร กล่าวคือสัตว์เป็นอารมณเหมือนกันเหตุนี้ จึงไม่มีความ ผิดอะไร.

จริงอย่างนั้น ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถาชื่อ สัมโมหวิโนทนี ว่า "ลิกขาบทเหล่าใด พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ใน วิภังค์แห่งลิกขาบทนี้ว่า "มีสัตว์เป็นอารมณ" ลิกขาบท เหล่านั้นยอมทำสังขารทั้งหลายที่นับว่าสัตว์นั้นแล ให้เป็น อารมณ." แม้ในลิกขาบทอื่นจากอทินนาทานนี้ ก็นัยนี้. อาจารย์พวกหนึ่ง กล่าวว่า "มิจจาจาร ชื่อว่ามีสัตว์เป็น อารมณ เพราะวิสภาควัตถุ (สิ่งที่เป็นข้าศึก) อันบุคคลพึง ถือว่าสตรี บุรุษ." สัมผัสปลลาป มีสัตว์เป็นอารมณบ้าง มีสังขารเป็นอารมณบ้าง ด้วยสามารถรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณในเพราะการพูดเพื่อเจ้า โดย

[๒๔๓] ปาณาติปาโต ชีวิตินทรีย์อารมณโต สงขารารมณโณ โหติ อทินนาทาน สดตตารมณน วา สงขารารมณน วา มิจจาจาโร โผฏฐัพพะเสน สงขารารมณโณ สดตตารมณโณติปิ เอเก ฯ มุสาวาท สดตตารมณโณ วา สงขารารมณโณ วา ตถา ปิสฺสนวาจา ผรุสวาจา สดตตารมณนาว สมพฺพปลลาโป ทิฏฐิสฺสุตมุตวิญญาตวเสน สดตตารมณโณ วา สงขารารมณโณ วา ตถา อภิชฌา พยาปาโท สดตตารมณโณว มิจฉาทิฏฐิ เตภูมิกธมฺวเสน สงขารารมณน วา ปญฺญตติวเสน สดตตารมณน วาติ อญฺญาสาลินีสมมาทิฏฐิสฺสุตตตสงคิติสฺสุตตวณฺณนา ฯ

[๒๔๔] อทินนาทาน สดตตารมณนติ อิทิ ปญฺจสิกฺขาปทา ปริตตารมณนเอาวาติ อิมาย ปญฺหาปฺจฉกฺกปาเลีย วิรุชฺชติ ฯ ยมฺหิ ปาณาติปาตาทิทฺทสฺสิลยสฺส อารมณน ตเทว ตตฺตเวรมณียา อารมณน วิติกฺกมิตพฺพตฺถุโต เอว ทิ วิริตีติ ฯ สดตตารมณนติ วา สดตตสงฆาตสงขารารมณตตเมว อุปาทาย วุตตฺตติ น โภจิ วิโรธเ ฯ

ตถา ทิ วุตตฺตํ สมฺโมหวิโนทนียํ ยานิ เอตฺถ สดตตารมณนินติ วุตตานิ ตานิ สดฺโตติ สงฺขคเต สงฺขारे เอว อารมณน กโรนฺตีติ ฯ เอส นโย อีโต ปเรสุปิ ฯ วิสภาควตฺถุโน อิตถิ ปุริโสติ คเหตุพฺพโต สดตตารมณนติ เอเก ฯ เอโก ทิฏฺฐิโส เทว สฺวตาตอาทินา สมพฺพปลปนเน ทิฏฺฐิสฺสุตมุตวิญญาตวเสน ฯ

นัยว่า “ข้าพเจ้าเห็นคนผู้หนึ่งได้ยิน ๒ เสียง” เป็นต้น.

ตถา ศัพท์ในคำว่า **ตถา อภิขมา** นี้ ย่อมประมวลมาซึ่งความมั่นใจว่า ด้วยสามารถรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะและธรรมารมณ. แต่หาใช่ประมวลมาซึ่งความที่อภิขมา มีสัตว์และสังขารเป็นอารมณ์เท่านั้นไม่ เพราะพึงเล็งได้ด้วยสามารถกิจมีการเห็นเป็นต้น. พระอรรถกถาจารย์กล่าวความที่มีจฉาทีฏฐินั้นมีสังขารเป็นอารมณ์ ด้วยประสงค์ว่า “มีจฉาทีฏฐิแม่ที่เป็นไปอยู่ว่า สัตว์ทั้งหลายผู้ลอยเกิดย่อมไม่มี” ดังนี้ ย่อมมีธรรมอันเป็นไปในภูมิ ๓ เป็นอารมณ์โดยแท้. ถ้ามว่า “ก็ธรรมอันเป็นไปในภูมิ ๓ ทั้งหมด เป็นอารมณ์ของมีจฉาทีฏฐิอย่างไร?” แก้วว่า “โดยทั่วไป โดยความ แม่ธรรมอันเป็นรูปาวจรและอรูปาวจรทั้งหลาย อันมีจฉาทีฏฐิที่เป็นไปอยู่ว่า “ผลวิบากแห่งกรรมทั้งหลายที่บุคคลทำดีและทำชั่วไม่มี” ดังนี้ เป็นอันถือเอาแล้วทีเดียว.”

ตถา อภิขมาติ เอตถ ตถาสทโท ทีฏฐิสสุต-
มุตวิญญาตวเสนาติ อิทมปิ อุปลัทธิ น สดตสงขาราร-
มมณตตเมว ทสสนาทิวเสน อภิขมายนโต ฯ นตถิ
สดตา โอบปาติกาติ ปวตตมานาปี มีจฉาทีฏฐิ
เตฏฐิมิกรรมวิสยาเอวาติ อธิปปาเยนสสา สงขาราร-
มมณตา วุตตา ฯ กถมปน มีจฉาทีฏฐิยา สพเพ
เตฏฐิมิกรรมมา อารมมณา โหนตติ ฯ สาธารณโต
นตถิ สุกตทุกกฏานํ กมมานํ ผลวิปาโกติ ปวตต-
มานาย อตถโต รูปารูปาวจรรมมาปี คหิตา เอ
โหนตติ สมมาทีฏฐิสุตตสงคีตีสุตตฎีกา ฯ

**กล่าวด้วยอารมณ์ของอกุศลกรรมบถมี
ปาณาติบาตเป็นต้น จบ.**

ปาณาติปาตาทุยารมณกถา ฯ

[วินิจฉัยกรรมบถ]

[๒๔๕] ส่วนความของกัมมปถศัพท์ ท่านกล่าวไว้ใน อรรถกถาสังคีตีสูตว่า “กรรมทั้งหลายนั่นเอง ชื่อว่า กรรมบถ เพราะเป็นคลองแห่งทุกติและสุคติทั้งหลาย.”

[๒๔๕] กมมปถสททโต โถ ตู กมมาเนว ทุกคตติ-
สุคตินิ ปถภูตตดา กมมปถา นามาติ สงคีติ-
สุตตวณณนาย วุตโต ฯ

ฎีกาสังคีตีสูตนั้นว่า บทว่า **ปถภูตตดา** คือ เพราะชื่อว่าเป็นทาง เหตุเป็นอุบายเครื่องเป็นไป แห่งทุกติและสุคติเหล่านั้น.

ปถภูตตดาติ ตาลํ ปวตตนุปายตดา มคคภูตตดาติ
ตฎฎีกา ฯ

ฎีกาสังคีตีสูตเป็นต้นว่า “ถ้ามว่า เจตนา พระผู้มีพระภาคมิได้ตรัสไว้ในจำพวกกรรมบถในพระอภิธรรม เหตุนั้น ความที่เจตนาทั้ง ๗ เป็นกรรมบถโดยลำดับ ไม่ควรมิใช่หรือ?” ตอบว่า “ไม่ควรหามิได้ เพราะการไม่ตรัสไว้ มีพระประสงค์อย่างอื่นเป็นเหตุ. แท้จริง การไม่ตรัสเจตนาไว้ในกองกรรมบถในพระอภิธรรมนั้น เป็นเพราะเจตนาอันไม่เป็นกรรมบถ หามิได้. แต่เจตนาย่อมเป็นกรรมบถได้ในบางครั้ง ไม่ได้เป็นทุกครั้งไป เหตุนั้น

นनु เจตนา อภิธมเม กมมปถสสุ น วุตตดาติ
ปฎิปาฎิยา สดตตณนํ กมมปถภาโว น ยุตโตติ ฯ
น อวจนสส อณณเหตุกตดา ฯ น หิ ตตถ เจตนาย
อกมมปถตดา กมมปถราสิมหิ อวจนํ ฯ กทาจิ ปน
กมมปถโต โหติ น สพพทาติ กมมปถภาวสส อนียตตดา
อวจนํ ฯ

การไม่ตรัสไว้ จึงเป็นเพราะภาวะแห่งความที่เจตนาเป็นกรรมบถยังไม่แน.

ก็ในกาลใด เจตนาเป็นกรรมบถ ในกาลนั้น การสงเคราะห์เจตนาว่า เป็นกรรมบถ ท่านไม่ห้าม. พระอาจารย์ผู้ท้วงกล่าวในอธิการแห่งกรรมบถนี้ว่า “ผิวว่า ความที่เจตนาเป็นกรรมบถ ชื่อว่าไม่แน เพราะไม่มีความเป็นกรรมบถทุกคราวไป เหตุนั้น จึงไม่ตรัสเจตนาไว้ในกองกรรมบถไซ้, ความที่อกุศลธรรมทั้งหลายมีอภิขณาเป็นต้นเป็นกรรมบถ ก็ชื่อว่า ไม่แน เพราะความที่อกุศลธรรมทั้งหลายมีอภิขณาเป็นต้น ที่ยังไม่ถึงความเป็นกรรมบถ มีอยู่เหตุนั้น การไม่ตรัสอกุศลธรรมมีอภิขณาเป็นต้นแม่เหล่านั้น ไว้ในกองกรรมบถ ก็ควรมิใช่หรือ?” พระอาจารย์ผู้เฉลยฟังกล่าวว่า “ไม่ควร เพราะอกุศลธรรมมีอภิขณาเป็นต้นเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในพระอภิธรรมนั้น เพราะเป็นกรรมบถบ้าง เพราะมีส่วนเสมอด้วยกรรมบถนั้นบ้าง.”

พระอาจารย์ผู้ท้วงฟังกล่าวว่า “ผิวว่า เมื่อเป็นอย่างนั้น แม่เจตนา ก็ควรตรัสไว้ในพระอภิธรรมนั้น.” พระอาจารย์ผู้เฉลยฟังกล่าวว่า “ข้อนั้นก็จริง, แต่เจตนา นั้น เป็นอกุศลเจตนา มีปาณาติบาตเป็นต้น เหตุนั้น ความที่เจตนาเป็นกรรมบถปรากฏแล้ว เหตุนั้น จึงไม่ฟังเป็นเจตนาที่ตรัสไว้.

จริงอยู่ ความที่เจตนาเป็นกรรมบถ ปรากฏแล้ว โดยบาลีว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวเจตนาว่าเป็นกรรม, ภิกษุทั้งหลาย กายสังขเจตนามี ๓ อย่างเป็นกรรมฝ่ายอกุศล” ดังนี้เป็นต้น, กรรมนั้นแล ที่เป็นไปโดยความเป็นคลองแห่งสุคติและทุกคติ และแห่งสุขและทุกข์ของสัตว์ผู้เกิดขึ้นในสุคติและทุกคตินั้น จึงเรียกว่ากรรมบถ. เหตุนั้น ความที่เจตนาเป็นคลอง (กรรมบถ) จึงปรากฏแล้ว. ส่วนความที่อกุศลธรรมมีอภิขณาเป็นต้น เป็นสุจริตและทุจริตร ก็ด้วยมีเจตนาเป็นที่ประชุมและความที่อกุศลธรรมมีอภิขณาเป็นต้น เป็นคลองแห่งสุคติและทุกคติและสุขและทุกข์ของสัตว์ผู้เกิดขึ้นในสุคติและทุกคตินั้น ก็ด้วยเป็นธรรมอันเจตนาให้เกิดและให้เจริญแล้ว เหตุนั้น ความที่อกุศลธรรมมีอภิขณาเป็นต้นเป็นกรรมบถ จึงไม่ปรากฏอย่างนั้น เหตุนี้พระผู้มีพระภาคจึงไม่ตรัสเจตนาไว้ในพระอภิธรรม โดยความเป็นกองกรรมบถ เพื่อทรงแสดงอกุศลธรรมมี

ยथा ปน กัมมปโย โหติ ตथा กัมมปโยติ สงคโห น นิวารโโต ฯ เอตถาห ยถิ เจตนาห สพพทา กम्मปถภาวาทโต อนนยโต กम्मปถภาโวติ กम्मปถราสิมฺหิ อวจันฺ นนฺ อภิขณาทีนम्ปิ กम्मปถภาวํ อปฺปตฺตानํ อตฺถิตาย อนนยโต กम्मปถภาโวติ เตสम्ปิ กम्मปถราสิมฺหิ อวจันฺ อาปชฺชตีติ ฯ นापชฺชตีติ กम्मปถตฺตา ตํสภาคตฺตา วา เตสํ ตตฺถ วุตตตฺตา ฯ

ยถิ เอวํ เจตนาปิ ตตฺถ วตฺตพฺพา ลียา ฯ สจฺจเมตํ สา ปน ปาณาติปาตาทิกาทิ ปากโฏ ตสฺสา กम्मปถภาโวติ น วุตฺตา ลียา ฯ

เจตนาหฺ ทิ เจตนาหํ ภิกฺขเว กम्मํ วทามิ ติวริทา ภิกฺขเว กายสขเจตนา อกุลลํ กम्मนฺตอาทิวจันโต กम्मปถภาโว ปากโฏ กम्मเยว สุกฺคิตฺตํ ตปฺปชฺชนกสฺสทฺทฺขานญจ ปถภาเวน ปวตฺตํ กम्मปโยติ วุจฺจตีติ ปากโฏ ตสฺสา ปถภาโว อภิขณาทีนम्ปน เจตนาสมฺหภาเวน สุจฺริตฺตฺวจฺริตภาโว เจตนาชฺชนิตฺวตฺตภาเวน สุกฺคิตฺตฺตปฺปชฺชนกสฺสทฺทฺขานํ ปถภาโว จาติ น ตถา ปากโฏ กम्मปถภาโวติ เตเยว เตน สภาเวน ทสฺเสตฺถ อภิธมฺเม เจตนา กम्मปถราสิภาเวน น วุตฺตา ฯ อตถาชาติกตฺตา วา เจตนา เตทฺธิ สทฺธิ น วุตฺตาติ ทฺวฺจพฺพนฺติ สงคฺติ- สุตฺตาทีฏฺฐิกา ฯ

อภิขมาเป็นต้นเหล่านั้นนั้นแลตามสภาพนั้น. อีกอย่างหนึ่ง พึงเห็นสันนิษฐานว่า “พระผู้มีพระภาคไม่ตรัสเจตนา กับอกุศลธรรมมีอภิขมาเป็นต้นเหล่านั้น ก็เพราะเจตนา นั้นมีชาติไม่แท้.”

กถาว่าด้วยอกุศลกรรมบถ จบ.

อกุศลกมมปถกถา ฯ

[กุศลกรรมบถ]

[๒๔๖] การเว้นจากอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ นั้น โดยความได้แก่ กุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ที่สัตบุรุษมีพระสารีบุตรเถระเป็นต้นกล่าวไว้ในลัทธิสุตตรเป็นอาทิ อย่างนี้คือ เจตนาเครื่องเว้นจากปาณาติบาต ๑ จากอทินนาทาน ๑ จากกาเมสุมิจฉาจาร ๑ จากมูสาวาท ๑ จากปิสุณวาจา ๑ จากพรุสวาจา ๑ เจตนาเครื่องเว้นจากสัมผัปปลาป ๑ อนภิขมา ๑ อพยาบาท ๑ สัมมาทิวฐิ ๑. ในอกุศลกรรมบถและกุศลกรรมบถนั้น ข้าพเจ้าได้กล่าวอกุศลกรรมบถมีปาณาติบาตเป็นต้นไว้แล้ว.

[๒๔๗] ในอรรถกถากุฏทันทสุตตรสีลขันธวรรค ท่านกล่าวว่า “วิริติ ชื่อว่า เวมณี ในลักษณะทั้งหลาย มี ปาณาติปาตา เวมณี เป็นต้น” ดังนี้แล้ว กล่าวความที่เวมณีนั้นมี ๓ ประการ.

ฐีกาภูทันทสุตตรนั้นว่า “บาปธรรมมีปาณาติบาต เป็นต้น ท่านเรียกว่าเวร เพราะเป็นเหตุแห่งเวร. คุณชาติโดยย่อมีขบไล้ คือเป็นดังคูกคามอยู่ว่า “เมื่อเราตั้งอยู่ ณ ที่นี้ เจ้าจะมาได้อย่างไร” ดังนี้ กำจัดเวรนั้นเสีย เหตุนี้ คุณชาตินั้น ชื่อว่า เวมณี (ผู้กำจัดเสียซึ่งเวร). อีกอย่างหนึ่ง เมื่อพระอาจารย์พึงกล่าวว่า วิรมณี เพราะวิเคราะห์ว่า “บุคคลย่อมเว้นจากบาปธรรมนั้น ด้วยคุณชาตินั้น” ดังนี้ท่านกล่าวว่า “เวมณี” เพราะวิการ อี อักษรเป็น เอ อักษร ตามนัยอันมาในนिरुक्तिपरिण.

[๒๔๘] แม้ในอรรถกถาสัมมาทิวฐิสุตตร ท่านกล่าวว่า “คุณชาติใด ย่อมขบไล้เวร อธิบายว่า ย่อมละเวร

[๒๔๖] ตโต วิรมณิ อตถโต ปาณาติปาตา เวมณี อทินนาทานา กาเมสุ มิจฉาจारा มูสาวาทา ปิสุณาย วาจา ย พรุสวาย วาจา ย สมผัปปลาป เวมณี อนภิขมา อพยาบาทो सम्मातिवुฐि เตเว ลังคิติสุตตาทีสุ วุตตา ทส กุสลกมมปถาว ฯ ตตถ ปาณาติปาตาทีโย วุตตา ฯ

[๒๔๗] สีลขณธวคเค ภูทันทสุตตวณณาย ปาณาติปาตา เวมณีเตอาทีสุ เวมณี นาม วิริตี วตวา ตสสา ตีวิธตตี วุตตี ฯ

เวรเหตุตาย เวร วุจติ ปาณาติปาตาทีปาปธมโม เต มณติ มยิ อธิ จิตาย กถมาคจฉลิตติ ตชเชนติ วิย นิหริตีติ เวมณี ฯ ตโต วา ปาปธมมโต วิรมติ เอตาชาติ วิรมณีติ วตตพเพ นีรุตตินเยน อิการสส เอการิ กตวา เวมณีติ วุตตุนติ ตมูฐีกา ฯ

[๒๔๘] सम्मातिवुฐिसุตตวณณายมปิ เวร มณตีติ เวมณี เวร ปชหตีติ อตถโต ฯ วิรมติ วา เอตา

เหตุ นั้น คุณชาตินั้นชื่อว่าเวรมณี. อีกอย่างหนึ่ง บุคคล ย่อมเว้นจากเวร ด้วยคุณชาตินั้นอันเป็นเหตุ เหตุ นั้น คุณ ชาตินั้น ชื่อว่า เวรมณี แม้เพราะวิการ วิ อักษรเป็น เว อักษร” ดังนี้แล้ว กล่าวความที่เวรมณีนั้น

ฎีกาสัมมาทิฏฐิสูตตรนั้นว่า “บทว่า เวร ได้แก่ บาปธรรมมีปาณาติบาตเป็นต้น. จริงอยู่ บาปธรรมนั้น ท่านเรียกว่า “เวร” เพราะเป็นเหตุแห่งเวร. คุณชาติได้ ย่อมขับไล่ คือเป็นดังคุกคามอยู่ว่า เมื่อเราตั้งอยู่ ณ ที่นี้ เจ้าจะมาได้อย่างไร ดังนี้ กันเวรนั้นเสีย เหตุ นั้น คุณชาติ นั้น ชื่อว่า เวรมณี. ด้วยเหตุ นั้น พระอรรถกถาจารย์จึง กล่าว ว่า “ย่อมละ” ดังนี้. เมื่อพระอาจารย์ควรกล่าว ว่า วิรมณี ท่านกล่าวว่า “เวรมณี” เพราะวิการ (วิ อักษร) เป็น เว อักษรตามนัยอันมาในนिरुक्तिपरम्.”

[๒๔๙] ความแห่งเวรมณีศัพท์ แม้ในอรรถกถาขุท ทกปาฐะ ก็เช่นนั้นเหมือนกัน. ก็ใจความแห่งเวรมณีศัพท์ นั้น พึงทราบสันนิษฐานดังนี้:- สองบทว่า วิการสส เวการัง เมื่อถือเอาความว่า อิ อักษร เป็นที่อาศัยอยู่ของ ว ศัพท์ เป็น วิ อักษร, เอ อักษรเป็นที่อาศัยอยู่ของ ว ศัพท์ เป็น เว อักษร ก็เป็นเช่นเดียวกันกับสองบทนี้ว่า อิกการสส เอการัง. พระอรรถกถาจารย์จะให้กุลบุตรทราบ การไม่ทำด้วย ปี ศัพท์ว่า กตวาปี. ด้วยเหตุ นั้น จึงสำเร็จ ความว่า บาลีทั้ง ๒ ชอบแล้ว.

จริงอย่างนั้น ในอรรถกถาขุททกปาฐะ ท่านก็ กล่าว ว่า “พุทธบริษัททั้งหลาย ย่อมทำการสาธยายโดย ๒ อย่าง ว่า “เวรมณี สิกขาปทัง วิรมณี สิกขาปทัง.”

[วิธี ๓ อย่าง]

[๒๕๐] โลกยวิธี ๒ ประการ คือ สัมปัตตวิธี สมาทานวิธี เสมอเป็นอันเดียวกันในอรรถกถาทั้งปวง. ส่วนโลกุตตรวิธีในอรรถกถาฎีกาทันตสูตร ท่านเรียกว่า “เสตุฆาตวิธี.” ในอรรถกถานอกจากอรรถกถาฎีกาทันต สูตตรนั้น ท่านเรียกว่า “สมุจเฉทวิธี.” ฎีกาสูตตรทั้งปวงว่า “วิธี (เจตนาเป็นเครื่องเว้น) จากวัตถุที่มาถึงเข้า คือ จากวัตถุที่จะพึงก้าวล่วงตามที่มาปรากฏ (เฉพาหน้า) ของบุคคลผู้มีได้สมาทานศีล ชื่อว่า สัมปัตตวิธี. วิธี

การณภูตยา เวรมหา ปุคคโลติ วิการสส เวการัง กตวาปี เวรมณีติ วตวา ตสสา ติวิตตัง วุตตัง ฯ

เวรณติ ปาณาติปาตาทิกัง ปาปธมมัง ฯ โส ทิ เวรเหตุตยา เวรณติ วุจจติ ฯ ตัง มณติ มยิ อธิ จิตตยา กถมาคจจสตีติ ตชเชนตี วิย นิวาเรตีติ เวรมณี ฯ เตนาท ปชหตีติ ฯ วิรมณีติ วตตพเพ นีรุตตินเยน เวการัง กตวาติ ตฎฎีกา ฯ

[๒๔๙] ขุททกปาฐวรรณายมปิ ตาทีโสว เวรมณีสททตโต ฯ เอตถ จ วิการสส เวการณติ วสททสส นิสสยภูโต อิการิ อิการิ ตถา เวการิเรตี อตเถ คหิตเต อิกการสส เอการณติ เอเตน สทิสตา โหตี ฯ กตวาปีติ ปีสทเทเน อกรณัง วิญญาเปตี ฯ เตเน เทว ปาสา ยุตตาทิ สิทธิ ฯ

ตถา ทิ ขุททกปาฐวรรณายัง เวรมณีสิกขาปทัง วิรมณี สิกขาปทนติ ทวิธา สชฌายัง โกรณตีติ วุตตัง ฯ

[๒๕๐] สมปัตตวิธี สมาทานวิธีติ เทว โลกยวิธีโย สพพวรรณาสู เอกสมา ฯ โลกุตตรวิธี ปน เสตุฆาตวิธีติ ฎีกาทันตสูตรตถา วุตตวา สมุจเฉทวิธีติ ตถญญวณณาสู ฯ อสมาทินนสัสส สมปัตตโต ยถาอุปปุจจิตตวิติกุมิตพพตตุโต วิธีติ สมปัตตวิธี ฯ สมาทานวเสน อุปปนา วิธีติ สมาทานวิธีติ สพพสุตตฎีกา ฯ

(เจตนาเป็นเครื่องเว้น) ที่เกิดขึ้นด้วยสามารถการสมาทาน ชื่อว่า สมาทานวิริติ.”

ฎีกากฎกัณฑ์สูตรว่า “อริยมรรค เรียกว่า เสตฺ, วิริติที่นับเข้าในอริยมรรคที่ชื่อว่าเสตฺนั้น อันเป็นเครื่องฆ่าบาปธรรมทั้งหลายเสียได้ด้วยสามารถสมุจเฉตพหุทาน ชื่อว่า เสตฺฆาตวิริติ.”

ฎีกาสัมมาทิฎฐิสูตรว่า “วิริติอันเป็นไปด้วยสามารถถอนกิเลสทั้งหลายขึ้นได้ขาด ชื่อว่า สมุจเฉตวิริติ.”

[๒๕๑] อรรถกถาสัมมาทิฎฐิสูตรว่า “ก็โดยความวิริติที่สัมปยุตด้วยกุศลจิต ชื่อว่า เวรมณี.” อรรถกถาอัญญาสาลินีก็กล่าวไว้อย่างนั้น. แม้ในอรรถกถาทั้ง ๒ นั้น ท่านก็ได้แสดงโลกยวิริติและโลกุตตรวิริติไว้แล้ว.

ส่วนในอรรถกถาขุททกปาฐะท่านเว้นสมุจเฉตวิริติ กล่าวคือ โลกุตตรวิริติเสียแล้ว กล่าวแต่วิริติ ๒ ประการ นอกจากโลกุตตรวิริติเท่านั้น อย่างนี้ว่า “ชื่อว่าเวรมณีนั้น แม้เป็นโลกุตระมีอยู่ก็จริง, ถึงอย่างนั้น เวรมณีนั้น ที่เว้นจากการประพฤติดังด้วยสามารถการสมาทานไม่มี เพราะผู้สมาทานกล่าวคำว่า “สมาதியามิ” ในเวลาสมาทานสิกขาบททั้งปวงนี้ เหตุนี้ วิริติที่สัมปยุตด้วยกามาวจรกุศลจิตจึงชื่อว่า เวรมณี.”

วิริติ ๓ ประการนั้น พร้อมด้วยวิภาคแห่งปกิณกะ มีอารมณ์เป็นต้น จักมีแจ้งในมงคลชื่อว่า “อารตี วิริติ ปาปา” นั้นแล.

[กุศลกรรมบถเป็นไปในไตรทวาร]

[๒๕๒] ก็กุศลกรรมบถตามที่กล่าวไว้แล้วนั้น เป็นกายกรรมวจีกรรมและมโนกรรมฝ่ายอกุศล เป็นไปในไตรทวาร. ก็ในกาลใดบุคคลผู้สมาทาน เมื่อไม่อาจจะกล่าวได้ ย่อมรับเอาสิกขาบททั้ง ๓ ด้วยมือและศีรษะ (ซึ่งเป็นการยังผู้อื่นให้รู้ได้) ว่า “เราขอมเว้นขาดจากปาณาติบาต จากอทินนาทาน จากกาเมสุมิถาจาร” ดังนี้, ในกาลนั้น แม้กรรมเป็นกายกรรม, แม้ทวารก็เป็นกายทวาร. อนึ่ง ในกาลใด ผู้สมาทานทำการเปล่งวาจา รับเอา. ในกาลนั้น กรรมเป็นกายกรรม, ส่วนทวารเป็นวจีทวาร. อนึ่ง ในกาลใด ผู้สมาทานไม่ยังองค์คือกายและ

เสตฺ วุจฺจติ อริยมคฺโค ตปฺปริยาปนฺนา หุตฺวา ปาปธฺมมานิ สมุจเฉตฺวเสณ ฆาตฺนา วิริติ เสตฺฆาต-วิริตติ ฎฺฎทฺนตฺฎฎิกา ฯ

กิลเสณํ สมุจฺฉินฺทวเสณ ปวตฺตา วิริติ สมุจเฉต-วิริตติ สมฺมาทิฎฺฐิสฺสุตฺตฎฎิกา ฯ

[๒๕๑] อตฺถโต ปน เวรมณีติ กุสลจิตฺต-สมฺปยุตฺตา วิริตติ สมฺมาทิฎฺฐิสฺสุตฺตวณฺณนา ฯ ตถา อญฺญาสาลินี ฯ ทฺวิสุปี เหตุสฺส โลกยฺโลกุตฺตรวิริติโย กถิตา ฯ

ขุทฺทกปาฐวณฺณนายนฺตุ กามญฺเจสา เวรมณี-นาม โลกุตฺตราปี อตฺถิ อธิ ปน สมาதியามิติ วุตฺตตฺตา สมาทานวเสณ ปวตฺติรหา สา น โหตฺติติ กามาวจรกุสลจิตฺตสมฺปยุตฺตา วิริตติ เอว โลกุตฺตร-วิริตฺตสงฺขาตํ สมุจเฉตวิริตฺติ วชฺเชตฺวา ตทิตฺตรา เทวเยว กถิตา ฯ

ตา ติสฺโส วิริติโย สทฺธิ อารมฺมณาทิวิภาเคน อารตี วิริติ ปาปาติ เอตฺถ อาวิภวิสฺสนฺตติติ ฯ

[๒๕๒] ยถาวุตฺตา เจเต กุสลกมฺมปฺลา กุสลานิ กายวจิมโนกมฺมานิ โหนฺติ ติทฺวาริกานิ ฯ ยथा ทิ-วตฺตุ อสฺสโกนฺโต ปาณาติปาตา อทินนาทานา กาเมสุ มิถาจารา ปฏฺวิวิรมามิติ ลิกขาบทตฺตยํ หตฺถมฺมุทฺถาย คณฺหาติ ตथा กมฺมมฺปิ กายกมฺมํ ทฺวารมฺปิ กายทฺวารํ ฯ ยथा ปน วจฺโฆทํ กตฺวา คณฺหาติ ตथा กมฺมํ กายกมฺมํ ทฺวารนฺตุ วจฺิทฺวารํ ฯ ยथा ปน กายงฺควาจฺงคานิ อโจเปตฺวา มนฺสาว คณฺหาติ ตथा กมฺมํ กายกมฺมํ ทฺวารนฺตุ มโนทฺวารํ ฯ มุสฺสาวาทา เวรมณีอาทิจตฺกมฺปน วุตฺตนเยเนว กายาทิทิ

องค์คือวาจาให้ไหวแล้ว รับเอาด้วยใจอย่างเดียว, ในกาลนั้น กรรมเป็นกายกรรม, ส่วนทวารเป็นมโนทวาร. แม้บุคคลผู้สมาทาน รับเอาหมวด ๔ แห่งวัฏกรรมอันเป็นกุศล มีมุสาวาทา เวรมณี เป็นต้น ด้วยทวารทั้งหลายมีกายทวารเป็นต้น ตามนัยที่พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้แล้วนั้นแล ก็มีนัยอย่างนี้เหมือนกัน, กายกรรมและวัฏกรรมอันเป็นกุศล ย่อมตั้งขึ้นในไตรทวารด้วยประการฉะนี้. ส่วนกุศลธรรมมีอนภิขมา เป็นต้น ซึ่งสหคตด้วยจิตเหล่านั้น ย่อมเป็นไปในฝักฝ่ายแห่งเจตนาข้าง เป็นอัพโพหาริกข้าง.

[๒๕๓] ในฎีกาธัมมสังคณี ท่านกล่าวว่า “เจตนาอันเป็นข้าศึกต่ออกุศลธรรมมีปาณาติบาตเป็นต้น ซึ่งพิเศษจากวิริติจากปาณาติบาตเป็นต้นเป็นอาทิ เพราะบาลีว่า “ภิกษุทั้งหลาย กายัญญเจตนา ๓ อย่าง เป็นกายกรรมฝ่ายกุศล” ดังนี้เป็นต้น เหตุฉะนั้นพระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า “เป็นไปในฝักฝ่ายแห่งเจตนาข้าง” ดังนี้หากได้กล่าวว่า “เป็นไปในฝักฝ่ายแห่งวิริติ” ไม่.”

[๒๕๔] นัยอันมาในอรรถกถาอัฐสาสนี พร้อมทั้งฎีกาและอนุฎีกาว่า “ก็เมื่อบุคคลมีจิตสหคตด้วยกุศลธรรมมีอนภิขมา เป็นต้น ยังองค์คือวาจาให้ไหวแล้วทำกิจมีกวาดลานพระเจดีย์ บูชาด้วยของหอมและระเบียบเป็นต้น และไหว้พระเจดีย์เป็นอาทิ, กรรมเป็นมโนกรรม, ส่วนทวารเป็นกายทวาร. เมื่อบุคคลมีจิตสหคตด้วยอนภิขมา ยังองค์คือวาจาให้ไหวไม่เพ่งเล็งว่า “โฉนหนอวัตถุเครื่องอุปกรรมแก่ทรัพย์เครื่องปลื้มใจของผู้อื่น อย่าฟังมาเป็นของๆ เราเลย” ดังนี้, มีจิตสหคต ด้วยอพยายามท กล่าวอยู่ว่า “ขอสัตว์ทั้งปวงจงอย่ามีเวร อย่าเบียดเบียนกัน อย่ามีทุกข์ มีสุขรักษาตนเถิด” ดังนี้, มีจิตสหคตด้วยสัมมาทิฐิ เปล่งถ้อยคำเป็นต้นว่า “ทานที่ทายกให้แล้วมีผล” ดังนี้, กรรมเป็นมโนกรรม, ส่วนทวารเป็นวจีทวาร. มโนกรรมอันเป็นกุศล ย่อมตั้งขึ้นในกายทวารและวจีทวารด้วยประการฉะนี้. ส่วนเจตนาในมโนกรรมอันเป็นไปทางกายทวารและวจีทวารนี้เป็นอัพโพหาริก, อธิบายว่า เจตนาอันตั้งขึ้นในกายทวารและวจีทวาร ก็ไม่ได้ไหวหว่ากายกรรมและว่าวัฏกรรม เพราะเจตนาอันมีกุศลธรรมมีอนภิขมา เป็นต้นเป็นประธาน. ก็เจตนาอันเป็นมโนกรรมโดยสภาพทีเดียว หากเป็นไปในฝัก

คณหนตสสาปิ เอเสว นโย ๑ เอวํ กุสลานิ กาย-
กมมวจิกมmani ติสฺ ทวาเรสุ สมฺภูจฺหนติ ๑ เตหิ
จิตเตหิ สหคตา อนภิขมาทโย ปน เจตนาปฺกฺขิกา วา
โหนติ อพฺโพหาริกา วา ๑

[๒๕๓] ธมฺมสงฺคณิฎฺฎีกายํ ติวริธา ภิกฺขเว กาย-
สญฺเจตนา กุสลํ กายกมฺมนตฺติอาทิวจฺจนโต ปาณาติ-
ปาตาทปฺปฏิปฺกฺขญฺจตา ตพฺพิรตฺติวิสิญฺจา เจตนา
ปาณาติปาตาทิวริตฺติอาทิกา โหนตฺติ เจตนาปฺกฺขิกา
วาติ วุตฺตํ น วิริตฺติปฺกฺขิกาติ วุตฺตํ ๑

[๒๕๔] อนภิขมาทิสหคเตหิ ปน จิตเตหิ
กายงคํ ใจเปตฺวา เจตยงคณสมฺมชฺชนคณธมาลาทปฺชฺชน-
เจตยวฺนทนาทินิ กโรนฺตสฺส กมฺมํ มโนกมฺมํ ทวารนฺตุ
กายทวารํ ๑ อนภิขมาสหคเตน จิตเตน วาจงคํ
ใจเปตฺวา อโห วต ยํ ปฺรสุส วิตฺตฺปกรณํ น ตํ
มมฺสฺสาติ อนภิขมายโต อพฺยาปาทสหคตจิตเตน
สพฺเพ สตฺตา อเวรา อพฺยาชฺชมา อนินฺชา สฺขี
อดตฺตานํ ปฺริทรนฺตฺติ วทนฺตสฺส สมฺมาทิฎฺฐิสหคต-
จิตเตน อตฺถิ ทินนฺตฺติอาทินิ อุทาหรนฺตสฺส กมฺมํ
มโนกมฺมํ ทวารนฺตุ วจฺิทวารํ ๑ เอวํ กุสลํ
มโนกมฺมํ กายวจฺิทวาเรสุ สมฺภูจฺจาทิ ๑ เจตนา
ปเนตฺถ อพฺโพหาริกา ๑ กายทวาเร วจฺิทวาเร จ
สมฺภูจฺจิตาปิ กายกมฺมํ วจฺิกมฺมนฺติ จ โวหารํ น
ลภติ อนภิขมาทปฺปธานตฺตาทิ อธิปฺปาโย ๑ ติวริธา
ภิกฺขเว มโนสญฺเจตนา กุสลํ มโนกมฺมนฺติ ปน วจฺจนโต
สฺภาเวเนว สภา มโนกมฺมํ น อนภิขมาทปฺกฺขิกา ๑
ตสฺมา อฏฺฐสาสนินยฺมปิ อนภิขมาทปฺกฺขิกา วาติ
น วุตฺตํ ๑ กายงควาจงคานิ ปน อโใจเปตฺวา รโห
นิลินฺนสฺส มนฺสว อนภิขมาทิสหคตจิตตานิ
อุปฺปาเทนตสฺส กมฺมมฺปิ มโนกมฺมํ ทวารมฺปิ มโนทวาร-

ฝ่ายแห่งกุศลธรรมมีอนภิขณาเป็นต้นไม่ เพราะบาลีว่า “ภิกษุทั้งหลาย มโนสัญเจตนา ๓ อย่าง เป็นมโนกรรม ฝ่ายกุศล” ดังนี้เป็นต้น. เพราะฉะนั้นแม้ในอรรถกถาอรรถสาลินี ท่านก็ไม่กล่าวว่า “เป็นไปในฝักฝ่ายแห่งกุศลธรรม มีอนภิขณาเป็นต้น.” ก็เมื่อบุคคลไม่ยังองค์คือกายและองค์คือวาจาให้ไหวแล้วนั่งในที่ลับ ยังจิตอันสทรคต ด้วยกุศลธรรมมีอนภิขณาเป็นต้น ให้เกิดขึ้นทางใจอย่างเดียว แม้กรรมก็เป็นมโนกรรม, แม้ทวารก็เป็นมโนทวารเหมือนกัน. มโนกรรมอันเป็นกุศलय่อมตั้งขึ้นในมโนทวาร ด้วยประการฉะนี้. ก็เจตนาที่ดี ธรรมอันสัมปยุตด้วยเจตนาที่ดี ในที่นี้ ย่อมตั้งขึ้นในมโนทวารอย่างเดียว. เพราะฉะนั้น ความที่เจตนาเป็นอัมโพหาริกจึงไม่มี. ด้วยว่าแม้เจตนาในที่นั้น ย่อมได้ไวยาหารว่ามโนกรรม. ก็คำเพียงเท่านั้นว่า “เจตนาเป็นเจตนากรรม กุศลธรรมทั้งหลายมีอนภิขณาเป็นต้น เป็นกรรมที่สัมปยุตด้วยเจตนา” ดังนี้เท่านั้น เป็นความแปลกกัน ในความที่เจตนาบกักุศลธรรมมีอนภิขณาเป็นต้น เป็นมโนกรรมในมโนทวาร.”

เมว ฯ เอวํ กุสลํ มโนกมฺมํ มโนทวารเ สมุจฺจหติ ฯ อิมสฺมิ ปนญฺจาเน เจตนาปิ เจตนาสมปยุตฺตธมฺมาปิ มโนทวารเเวว สมุจฺจหนติ ฯ ตสฺมา เจตนา ย อพฺโพหาริกภาโว นตฺถิ ฯ ลาปิ เหตุถ มโนกมฺมหนติ ไวยาหารํ ลภติ ฯ เจตนา เจตนา กมฺมํ อนภิขณาทโย เจตนาสมปยุตฺตกมฺมหนติ เอตตกเมว ทิ มโนทวารเ เจตนา ย อนภิขณาทิตฺติ มโนกมฺมภาเว วิเสโสติ สญฺญิกานุญฺญิกานุจฺจสาลินินโย ฯ

[เว้นจากอกุศลธรรมบถไม่ใช่เว้นจากบาปหรือ?]

[๒๕๕] ในอธิการแห่งกุศลธรรมบถนี้ อาจารย์ผู้ท้วงกล่าวว่า “การเว้นจากบาป พระผู้มีพระภาคทรงถือเอาในมงคลชื่อว่า **วินโย จ สุลิกฺขิตโต** นี้ มิใช่หรือ?” พระองค์ยังจักรัสมิงคลชื่อว่า **อารตี วิริตี ปาปา** ดังนี้ อีก เพื่อประโยชน์อะไร?” อาจารย์ผู้เฉลยกล่าวว่า “การเว้นจากอกุศลธรรมมีปาณาติบาตเป็นต้น ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงโดยความเป็นกรรมบถ พระองค์ตรัสไว้ในมงคล ชื่อว่า “**วินโย จ สุลิกฺขิตโต**” นี้. การเว้นจากอกุศลธรรมมีปาณาติบาตเป็นต้นที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงด้วยสามารถเวร ๕ พระองค์ตรัสไว้ในมงคลชื่อว่า **อารตี วิริตี ปาปา** นั้น. อีกอย่างหนึ่ง บรรดาเวร ๕ เวร ๔ ข้างต้น ตรัสไว้ในลิลกาลสูตรว่า เป็นกรรมกิลเลส. สุราราปะนะ (การตีฆราวาส) ตรัสว่าอบายมุข (ปากแห่งความเสื่อม) แห่งโรคทรัพย์. เพราะฉะนั้น พึงเห็นว่า คำว่า **อารตี วิริตี ปาปา** เป็นต้น พระองค์ตรัสเพื่อทรงแสดงการเว้นจากบาป ด้วยสามารถเทศนาในลิลกาลสูตร. แม้

[๒๕๕] เอตถาห นนุ ปาปวิริตี อีธ คหิตาว กิมตถํ อารตี วิริตี ปาปาติ ปุน วทฺชตีติ ฯ วุจฺเจเต เย กมฺมปถวเสเน เทลิตา ตโต วิริตี อีธ วุตตา ฯ เย ปญฺจเวรวเสเน ตโต วิริตี ตตถ วุตตา ฯ อปิ จ ปญฺจสุ เวเรสุ อาทิตโต จตตาริ เวราณี กมฺมกฺกิลเสสชาติ ลิลกาลสุตฺเต วุตตานิ สุราราปะนํ โภคานํ อบายมุขหนติ ตสฺมา ลิลกาลสุตฺเต เทสนาวเสเน ปาปวิริตี ทสเสตุ อารตี วิริตี ปาปาติอาทิตฺติ วุตตนติ ทญฺจพฺพํ ฯ อญฺจกถาจริเยหิปี อิมมตถํ วิญญาเปตฺตกาเมหิ ปาณาติปาโต โข คหปติปฺปุตต กมฺมกฺกิลเสโตอาทิกาทิ ลิลกาลสุตฺตปาเล ตตถ ทสฺลิตา ฯ सा उपरि आविग्विस्सति ฯ

พระอรรถกถาจารย์ทั้งหลาย ประสงค์จะให้กุลบุตรทราบความนี้ จึงแสดงบาลีในลิลกาลสูตรว่า “บุตรคฤหบดีกรรมกิเลสคือปาณาติบาตแล” เป็นต้น ในมงคลชื่อว่า อารตี วรรตี ปาปา นั้น. บาลีในลิลกาลสูตรนั้น จักมีแจ้งข้างหน้า.

[กุศลกรรมบถไม่ใช้การประพฤติธรรมหรือ?]

อาจารย์ผู้ท้วงกล่าวว่า “คำที่ท่านกล่าวอย่างนั้นจงยกไว้เถิด, (ก) ผู้ใด เว้นจากอกุศลกรรมบถ โดยความผู้หนึ่ง ชื่อว่า ประพฤติธรรมคืออกุศลกรรมบถ. ผู้ใดประพฤติธรรมคืออกุศลกรรมบถนั้นโดยความ ผู้หนึ่ง ชื่อว่า เว้นจากอกุศลกรรมบถมิใช่หรือ? เมื่อเป็นเช่นนั้น พระองค์จักตรัสการประพฤติธรรมในมงคลข้อนี้ว่า “ทานญจ ธรรมจริยา จ” ไว้อีกเพื่อประโยชน์อะไร?” อาจารย์ผู้เฉลยกล่าวว่า “เวรมณี ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า วินัย เพื่อทรงแสดงความที่วิรัตน์นั้นแล เป็นมงคล ในมงคลชื่อว่า “วินโย จ สุลิกขิตโต”นี้ ส่วนเวรมณี ที่พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ธรรมจริยา เพื่อทรงแสดงความที่การประพฤติธรรมเป็นมงคล ในมงคลชื่อว่า “ทานญจ ธรรมจริยา จ” นั้น. อีกอย่างหนึ่ง โดยความ ธรรมคือกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการนั่นเอง ชื่อว่า ธรรมจริยา. จจริงอยู่ ธรรมคืออกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการนั้น ในพระสูตรทั้งหลายมีสาเลยยกสูตรเป็นต้น พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้อย่างนั้น (เหมือนกัน) เพราะฉะนั้น พึงเห็นว่า คำว่า ธรรมจริยา พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ด้วยสามารถเทศนาในสาเลยยกสูตรเป็นต้น. ในอธิการแห่งธรรมจريانี้ พระอรรถกถาจารย์ทั้งหลายแสดงบาลีในสาเลยยกสูตรเป็นต้นว่า “พราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย สัตว์บางพวกในโลกนี้เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมเขาถึงสุดติโลกสวรรค์ เพราะเหตุแห่งธรรมจริยสมจริยาแล” ดังนี้ เป็นต้น.”

ภวเตวว์ นนุ โย อกุลสมมปถโต วิรมติ
โส อตถโต กุลสมมปถธมม จรติ นาม ๑ โย ต
จรติ โส อตถโต อกุลสมมปถโต วรรติ นาม ๑
เอว สนเต กิมตถึ ทานญจ ธรรมจริยา จาติ
เอตถ ธรรมจรัม ปุน วกขตีติ ๑ วุจเจเต อีธ
ตสสาเอว มงคลตตทสสนตถึ เวรมณี วินโยติ วุตตา ๑
ตตถ ปน เวรมณี ธรรมจรัมสส มงคลตตทสสนตถึ
ธรรมจริยาติ วุตตา ๑ อปีจ ธรรมจริยา นาม
อตถโต ทสกุสสมมปถธมโม เอว ๑ โส ทิ
สาเลยยกสูตรตาทิสฺส เอวึ เทสิโต ตสฺมา สาเลยยก-
สูตรตาทิเทสนาวเสน ธรรมจริยาติ วุตตุนติ ทฎฐพพิ ๑
อฎฐกถาจริเยหิ ธรรมจริยสมจริยเหตุ โย คหปตโยติ-
อาทิกา สาเลยยกสูตรตาทิปาลี ตตถ ทสสิตาติ ๑

กล่าวด้วยกุศลกรรมบถ จบ.

กุลสมมปถกถา ๑

[๒๕๖] ก็แลในกรรมบททั้ง ๒ นั้น กุศลกรรมบท เรียกว่า สุจริตบ้าง อกุศลกรรมบทนอกจากนี้ เรียกว่า ทุจริต. ในสุจริตและทุจริตทั้ง ๒ นั้น ทุจริตบุคคลไม่ควรทำ เพราะเป็นอกุศลกิจ, สุจริตนอกจากนี้ บุคคลควรทำ เพราะเป็นกุศลกิจ. จริงอยู่ บุคคลเมื่อทำกุศลกิจ ย่อมไม่ถึงอาทินพมิตีตนเองเป็นต้น เมื่อทำอกุศลกิจ ย่อมถึงอาทินพมิตี. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาค จึงตรัสไว้ในอานนทสูตรทุกนิบาตอังคตตรนิกายว่า “อานนทฺ เรากล่าวกายทุจริต วชิทุจริต มโนทุจริต ว่า เป็นอกุศลกิจโดยส่วนเดียว. อานนทฺ เมื่อบุคคลทำกายทุจริต วชิทุจริต มโนทุจริต ที่เรากล่าวว่าเป็นอกุศลกิจ โดยส่วนเดียว อาทินพมิตีดังต่อไปนี้ อันผู้นั้นพึงหวังได้ คือ: ๑. แมตตนเอง ย่อมมิตีตนเองได้. ๒. ผู้รู้ใคร่ครวญแล้ว ย่อมมิตีตนเอง. ๓. ชื่อเสียงอันชั่ว ย่อมกระฉ่อนไป. ๔. ย่อมหลงทำกาลกิริยา. ๕. เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก” ดังนี้. และว่า “อานนทฺ เรากล่าวกายสุจริต วชิสุจริต มโนสุจริตว่า เป็นกุศลกิจโดยส่วนเดียว. อานนทฺ เมื่อบุคคลทำกายสุจริต วชิสุจริต มโนสุจริต ที่เรากล่าวว่า เป็นกุศลกิจ โดยส่วนเดียวอาทินพมิตีดังต่อไปนี้ อันผู้นั้นพึงหวังได้ คือ: ๑. แมตตนเอง ย่อมมิตีตนเองไม่ได้. ๒. ผู้รู้ใคร่ครวญแล้ว ย่อมสรรเสริญ. ๓. ชื่อเสียงอันดี ย่อมขจรไป. ๔. ย่อมไม่หลงทำกาลกิริยา. ๕. เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์” ดังนี้.

[๒๕๗] ในอรรถกถา ท่านกล่าววินัย ๒ อย่าง ด้วยสามารถวินัยของคฤหัสถ์และบรรพชิต ดังพรรณนามา ฉะนี้. อีกอย่างหนึ่ง ความแม้ว่า วินัย ได้แก่ วินัยคือ อาจารย์บัญญัติก็ถูก. เพื่อประกาศความนั้น พึงเห็นเรื่อง ดาบส ๒ รูป (ดังต่อไปนี้):-

[เรื่องดาบส ๒ รูป]

ดังได้สดับมา ในอดีตกาล พระโพธิสัตว์ได้เป็น ดาบสชื่อว่าคันธาระ เป็นผู้ได้ฌานและอภิญาโดยปกติ. พระโพธิสัตว์นั้น มีสหยาผู้หนึ่ง เป็นดาบสชื่อว่า เวเทหะ. ในดาบส ๒ รูปนั้น เวเทหดาบสได้ทำการสังสมเกลือไว้.

[๒๕๖] ทวีสุ จ ปเนเตสุ กมมปะเสสุ กุสลา- กมมปะลา สุจรัตนิตปี วุจจุนตี อิตเร ทุจจรัตนิตี ฯ ตตถ ทุจจรัตนิตี อกรรมิตตทา น กตตพพฺ อิตฺรํ กรณียตตทา กตตพพฺ ฯ กรณียํ กโรนโต ทิ อตตานุวาทาทิ น ปาปุณาติ กโรนโต ปาปุณาติ ฯ เตนาท ภควา ทุจจุนตเต อานนทสุตเต เอกํเสนาท อานนท อกรรมียํ วทามิ กายทุจจรัตนิตํ วชิทุจจรัตนิตํ มโนทุจจรัตนิตํ ฯ ยทิทํ อานนท มยา เอกํเสน อกรรมียํ อกฺขาทํ กายทุจจรัตนิตํ วชิทุจจรัตนิตํ มโนทุจจรัตนิตํ ตสฺมิ อกรรมียเย กยิรมาเน อยํ อาทินโว ปาฐิกงฺโข อตตปิ เอกํเสน อกรรมียํ อกฺขาทํ กายทุจจรัตนิตํ วชิทุจจรัตนิตํ มโนทุจจรัตนิตํ ตสฺมิ อกรรมียเย กยิรมาเน อยํ อาทินโว ปาฐิกงฺโข อตตปิ อตตานิ อูปวตติ อานุวิจจ วิญญู ครหนติ ปาปโก กิตตีสทฺโท อพฺกุคฺคจฺจติ สมฺมุพฺโท กาลํ กโรติ กายสฺส เกทา ปรมฺมรณฺา อปายํ ทุคฺคตี วินิปาตํ นีรยํ อูปปชฺชตฺติติ จ เอกํเสนาท อานนท กรณียํ วทามิ กายสุจจรัตนิตํ วชิสุจจรัตนิตํ มโนสุจจรัตนิตํ ฯ ยทิทํ อานนท มยา เอกํเสน กรณียํ อกฺขาทํ กายสุจจรัตนิตํ วชิสุจจรัตนิตํ มโนสุจจรัตนิตํ ตสฺมิ กรณียเย กยิรมาเน อยํ อานิสฺสโล ปาฐิกงฺโข อตตปิ อตตานิ น อูปวตติ อานุวิจจ วิญญู ปสฺสนติ กลฺยาเณ กิตตีสทฺโท อพฺกุคฺคจฺจติ อสมฺมุพฺโท กาลํ กโรติ กายสฺส เกทา ปรมฺมรณฺา สุกฺคตี สคฺคํ โลกํ อูปปชฺชตฺติติ จ ฯ

[๒๕๗] เอวมภฺชกถายํ อคาริยานาคาริยวเสน ทูวิโร วินโย วุตโต ฯ อปีจ วินโยติ อจารป- ปณฺณตฺติวินโยติปฺยตฺโต ยุชฺชติ ฯ ตทตถ วิภาเวตุํ ทูวิตาปสวตฺตุ ทูจพพฺ ฯ

อดีตเต กิร โพธิสฺสโต คนฺธาโร นาม ตาปโส อโหสิ ฌานาภิญาลาภี ฯ ตสฺสเโส สหายโก เวเทโห นาม ตาปโส ฯ เตสุ เวเทโห โลณสนฺนิธี อกาลิ ฯ คนฺธาโร ตมตถํ ฌตฺวา อนนฺกปฺปการเณ ตํ ครทฺธิ ฯ

คันธารดาบสทราบความนั้นแล้ว ดิเวเทหดาบสนั้นโดย
อเนกประการ. เธอทนการตีไว้ไม่ได้ โกรธต่อพระโพธิสัตว์
นั้น. พระโพธิสัตว์ เมื่อจะกล่าวสอนเวเทหดาบสนั้น ด้วย
ความเอ็นดูเธอ ได้กล่าว ๒ คาถานี้ ในคันธารชาดกสัด
ตกนิบาตว่า

“ถ้าปัญญาของตนเอง หรือวินัยที่ศึกษา
ดีแล้วจะไม่พึงมีไชร์, ชนเป็นอันมากก็จะพึงเที่ยว
ไปเหมือนกระบือบอดเที่ยวไปในป่า

ก็แต่เพราะสัตว์บางเหล่าในโลกนี้ เป็นผู้
ศึกษาดีแล้วในสำนักอาจารย์ ฉะนั้น สัตว์เหล่านั้น
เป็นผู้มีปัญหา มีวินัยอันอาจารย์แนะนำแล้ว มีใจ
มั่นคงแล้ว จึงเที่ยวไป.”

[๒๕๔] ความแห่ง ๒ คาถานั้นว่า “เวเทหสหาย
ถ้าปัญญาของตนหรือวินัยคืออาจารย์บัญญัติที่ศึกษาดีแล้ว
เพราะอาศัยบัณฑิตผู้ให้โอวาท จะไม่พึงมีแก่สัตว์เหล่านี้
ไชร์. เมื่อเป็นเช่นนั้น ชนเป็นอันมากเช่นท่าน ก็จักพึง
เที่ยวไปเหมือนกระบือบอด ไม่รู้จักที่มีอาหารไม่มีอาหาร
และที่มีอันตราย หาดอันตรายมิได้ เที่ยวไปในป่าอันเป็นชฎ
แห่งหญ้าและเครือวัลลีเป็นต้น ฉะนั้น.

แต่เพราะสัตว์บางพวกในโลกนี้ เว้นจากปัญญาของ
ตน ศึกษาดีแล้วในอาจารย์บัญญัติในสำนักอาจารย์ ฉะนั้น
สัตว์เหล่านั้น ชื่อว่า มีวินัยอันอาจารย์แนะนำแล้ว เพราะ
เป็นผู้อันอาจารย์ทั้งหลายแนะนำแล้ว ในวินัยอันสมควร
แก่ตน เป็นผู้ที่มีใจมั่นคง คือมีจิตมีอารมณ์เดียว จึงเที่ยว
ไป.” พระโพธิสัตว์แสดงความนี้ว่า “กัสัตว์นี้ ที่ยังเป็น
คฤหัสถ์ ควรศึกษาข้อศึกษาอันสมควรแก่สกุลของตน, ที่
เป็นบรรพชิต ก็ควรศึกษาข้อศึกษาอันสมควรแก่บรรพชา.
เพราะว่า แม้คฤหัสถ์ทั้งหลายผู้ศึกษาดี ในการทำงานมี
กสิกรรมและโครัชกรรมเป็นต้น ซึ่งสมควรแก่สกุลของ
ตน เป็นผู้ที่มีอาชีพสมบูรณ์แล้ว ชื่อว่า เป็นผู้มั่นคงดีเที่ยว
ไป, แม้บรรพชิตผู้ศึกษาดีในมารยาท มีก้าวไปข้างหน้า
และถอยกลับเป็นต้นอันนำมาซึ่งความเสื่อมใส และในอริ
ศีลสิกขา อริจิตตสิกขา และอริปัญญาสิกขา ซึ่งสมควร
แก่บรรพชา ชื่อว่า เป็นผู้ที่มีจิตมั่นคงดีแล้วเที่ยวไป.

ก็ความเป็นพหุสูต ๑ ศิลปะ ๑ วินัยที่ศึกษา
ดี ๑ วาจาเป็นสุภาษิต ๑ นี้เป็นมงคลอย่างสูงสุด
ในโลก.”

โส ครห์ อสหนโต ตสส กุชฺฌิ ฯ โพรสโต ตสส
อนุกมฺบาย ตํ โอวทฺโต สตตกนิปาเต คณฺฐารชาตเก
อิมมา เทว คาถา อภาสี

โน เจ อสฺส สกา พุทธิ วินโย วา สฺลิกฺขิตโต
วเน อนฺธมทีโสว จเรยฺย พฺพโก ชโน ฯ

ยสฺมา จ ปนิเชจฺเจ อาเจรมฺหิ สฺลิกฺขิตา
ตสฺมา วินิตฺวินยา วีธา จรฺนติ สฺสฺมาหิตาติ ฯ

[๒๕๕] ตาสมตฺถ โสมม เวเทห อิมลฺ
สตตานํ สเจ อตฺตโน พุทธิ วา ปณฺธิเต โอวาท-
ทายเก นิสฺสาย อาจารปฺปณฺณตฺตวินโย วา สฺลิกฺขิต
น ภเวยฺย ฯ เอวํ สฺนเต ยถา ตินฺลตาทิคทเน
วเน อนฺธมทีโส โคจฺราโคจฺรํ สาสงฺกนิราสงฺกญจ
จํ อชานฺนโต วิจฺรติ ตถา ตุมหาทีโส พฺพโก
ชโน จเรยฺย ฯ

ยสฺมา ปน อีธ เอกฺจเจ สกาย พุทธิยา
วิริตฺตา สตฺตา อาจฺริยสฺนติเก อาจารปฺปณฺณตฺตติยา
สฺลิกฺขิตา ตสฺมา อาจฺริเยหิ อตฺตโน อนฺรูเป วินเย
วินิตฺตฺตา วินิตฺวินยา สฺสฺมาหิตา เอกคฺคจิตฺตา หุตฺวา
จรฺนตฺติ ฯ อิทํ ทสฺเสติ อิมินา หิ สตฺเตน คิหิณา
หุตฺวา อตฺตโน กุลานฺรูปา ปพฺพชิตฺเตน ปพฺพชฺชานฺรูปา
สิกฺขา ลิกฺขิตพฺพา ฯ คิหิโนปิ หิ อตฺตโน กุลานฺรูเปสุ
กสิโครฺกษาทีสุ สฺลิกฺขิตา สมฺปนฺนาชีวา หุตฺวา
สฺสฺมาหิตา จรฺนติ ปพฺพชิตาปี ปพฺพชฺชานฺรูเปสุ
ปาสาทิเกสุ อภิกฺกนตฺปฏิกฺกนตาทีสุ อธิสฺลลอิจิตฺต-
อิธิปฺปณฺญาสิกฺษาสุ จ สฺลิกฺขิตา สฺสฺมาหิตา จรฺนติ ฯ
โลกสฺสมิยฺหิ

พาหุสจฺจญจ ลิปฺปญจ วินโย จ สฺลิกฺขิตโต
สุภาสิตา จ ยา วาจา เอตมฺมงฺคฺลมฺตฺตมนฺนติ ฯ

เวเทหดาบส ได้ฟังโอวาทนั้นแล้ว ตั้งอยู่ในโอวาท
 ของพระโพธิสัตว์นั้น ทำบริกรรมในกลืนตามนัยที่พระโพธิ
 สัตว์นั้นบอกแล้วได้เป็นผู้ได้ฌานและอภิญาโดยปกติ.
 ดาบสทั้ง ๒ นั้น ได้เป็นผู้เข้าถึงพรหมโลก. ความสังเขป
 ในมังคลัตถปิฎกนี้ เท่านั้น. ส่วนความพิสดารพึงถือเอาจาก
 คันธารชาดกในลัตตกนิบาตนั้น เทอญ.

ตี สุตวา เวเทโท ตสโสวาเท จตวา เตน
 กถิตนเยน กลิณปริกมมึ กตวา ฌานาภิญาลาภี
 อโหสิ ฯ เต อุโภ พรหมโลกุปคา ฯ อยเมตถ
 สงเขโป ฯ วิตถาโร ตู ตโต คเหตุพโพ ฯ

เรื่องดาบส ๒ รูป จบ.

ทวิตาปสวดถุ ฯ

กล่าวด้วยบทว่าวินัย จบ.

วินโยติปทกถา ฯ

กล่าวด้วยวาจาเป็นสุภาสิต

สุภาสิตวาจาภษา

[วินิจฉัยวาจาศัพท์]

[๒๕๙] ก็พึงทราบวินิจฉัยในมงคลชื่อว่า “วาจาเป็นสุภาสิต ๑” นี้ต่อไป: ในอรรถกถาสุภาสิตสูตร สุตตนิบาต และในฎีกาสุภาสิตสูตร ปัญจกนิบาต อังคุตตรนิกายท่านกล่าวไว้ว่า “วาจาที่เจรจากันอันมาในพากย์มีอาทิอย่างนี้ว่า “วาจาที่พูด วาจาที่เปล่ง คำเป็นคล่อง” ดังนี้ก็ตี ว่า “วาจาอันหาโทษมิได้ สบายหู” ดังนี้ก็ตี ชื่อว่าวาจา. แต่ วิญญูติวาจา อย่างนี้ว่า “ถ้ากรรมอันบุคคลทำแล้วด้วยวาจา” ดังนี้ก็ตี วิริติวาจา อย่างนี้ว่า “ความมตจากวสีทุจจริต ๔ ฯลฯ นี้เรียกว่า สัมมาวาจา” ดังนี้ก็ตี เจตนาวาจาอย่างนี้ว่า “ภิกษุทั้งหลายวาจาหยาบอันบุคคลล่วงเสพ เจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมยังนรกให้เป็นไปพร้อม” ดังนี้ก็ตี นี้ใด มาโดยชื่อว่า วาจา, วิญญูติวาจาเป็นต้นนั้น ไม่ทรงประสงค์ในบทว่า วาจา นี้. เพราะเหตุไร? เพราะไม่ใช่วาจาที่เขาพึงใช้พูดกัน.”

[๒๖๐] ในคำเหล่านั้น สองคำว่า วาจา คิรา นี้ ถ้ากล่าวหมายถึงวาจาอันมาในนิทเทสแห่งวสีวิญญูติ ก็ถูก; ถ้ากล่าวหมายถึงวาจาอันมาในวิภังค์แห่งมุสาวาทลิกขาบท ก็ไม่ถูก; เพราะว ในวิภังค์แห่งลิกขาบทนั้น เจตนาย่อมได้ชื่อว่า วาจา; ด้วยเหตุนี้ ในอรรถกถาแห่งลิกขาบทนั้น ท่านจึงกล่าวว่า “เจตนาที่นับเนื่องในมิจฉาวาจา อันยังถ้อยคำให้ตั้งขึ้น ชื่อว่า วาจา.”

แม้ในฎีกาแห่งลิกขาบทนั้น ท่านกล่าวว่า “บุคคลย่อมกล่าวด้วยเจตนาอัน เหตุนั้น เจตนาอันนั้น ชื่อว่า วาจา, ได้แก่ เจตนาอันยังถ้อยคำให้ตั้งขึ้น.”

วาจาศัพท์ที่เป็นกรณสาธนะ ย่อมเป็นไปในเจตนา. ด้วยเหตุนี้ ในฎีกาพรหมชาลสูตร ท่านจึงกล่าวว่า “เจตนาชื่อว่า ปิสฺฐนวาจา เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า บุคคลย่อมกล่าวคำส่อเสียดด้วยเจตนาอันนั้น.”

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วตติ แปลว่า ย่อมกล่าว. ด้วยเหตุนี้ ในลัททนีติปกรณ์ พระอัครวงศาจารย์จึงกล่าวไว้ว่า “วจ ธาตุ เป็นไปในทางวาจาอันเป็นเครื่องให้เข้าใจ (ความ), บทกิริยาว่า วตติ วจติ วจนติ วจสิ

[๒๕๙] สุภาสิตา จ ยา วาจาติ เอตถ ปน ฯ วาจาติ สมฺมุลปนวาจา ยา สา วาจา คิรา พุชฺชโถติ จ วาจา เนพา กณฺณสุขาติ จ เอวมาทิสฺส อากคฺจติ ฯ ยายํ ปน วาจาเย เจ กตํ กมฺมนฺติ เอวํ วิญญตฺติ จ ยา จตฺติ วสีทุจจริเตหิ อารติ ฯ เปฯ อัยํ วุจฺจติ สมฺมาวาจาติ เอวํ วิริติ จ ผรฺุสา ภิกฺขเว วาจา อาเสวิตา ภาวิตา พหุลีกตา นิรยสํวตฺตนิกา โหตีติ เอวํ เจตนา จ วาจาติ อากคฺจติ สา อีธ อนธิปเปตา ฯ กสฺมา ฯ อภาสิตพฺุโถติ สุตตนิปาเต สุภาสิตสฺสุตตวณฺณนายญฺเจว ปญฺจกนิปาตงคฺคตฺเร สุภาสิตฎีกายญฺจ วุตฺตํ ฯ

[๒๖๐] ตตถ วาจา คิราติ อิทํ วสีวิญญตฺติ-นิทเทเส อากคํ วาจํ สนฺธาย วุตตญฺเจ ชุชฺชติ ฯ มุสาวาทลิกขาบทวิภังเก เจ น ชุชฺชติ ฯ ตตถ หิ เจตนาวาจา ลพฺุภติ ฯ เตน ตลิกขาบทวณฺณนาย วาจาติ มิจฉาวาจาปริยาปนฺนา วจนสมฺมฺุชาปิกา เจตนาติ วุตฺตํ ฯ

ตฺฎีกายมฺปิ วตติ เอตยาติ วาจา วจน-สมฺมฺุชาปิกา เจตนาติ วุตฺตํ ฯ

วาจาสทฺโท กรณสาธโน เจตนายํ วตตติ ฯ เตน พรหมชาลฎีกาย เจตนา ปิสฺฐนวาจา ปิสฺฐน วตติ เอตยาติ วุตฺตํ ฯ

ตตถ วตตีติ วทตีติ อตฺโถ ฯ เตน สทฺทนีติยํ วจ วิญญตฺติยํ วาจาเย วตติ วจติ วจนติ วจสิ อิจฺจาทีนิ กตฺตฺปทานิ ฯ ตตถ วตตีติ วทตีติ อาชฺยาต-ปทญฺเจตฺตฺนติ วุตฺตํ ฯ น โส อธิธาปเปโต ฯ

ดังนี้เป็นต้น เป็นกัตตวาจาก. ในบทเหล่านั้น บทว่า วตติ แปลว่า ย่อมกล่าว, และบทว่า วตติ นี้ เป็นอาชยาตบท.” วาจากศัพท์ที่เป็นกรรมสาธนะนั้น พระผู้มีพระภาคไม่ทรง ประสงค์ในมงคลข้อนี้.

ส่วนวาจากศัพท์ที่เป็นกรรมสาธนะ ย่อมเป็นไปใน เสียง, วาจากศัพท์ที่เป็นกรรมสาธนะนั้น ทรงประสงค์ใน มงคลข้อนี้. ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้ในหนหลังแล้วแล.

[๒๖๑] พระอรรถกถาจารย์ทั้งหลายกล่าววาทถา ประพันธ์ไว้ไว้ในวิสัยเป็นที่กำหนดวชิกรรมว่า

“ถ้ากรรมอันบุคคลทำด้วยวาจา กรรมนั้น ท่านเรียกว่า “วชิกรรม” วชิและวชิกรรมท่าน กำหนดซึ่งกันแลกัน (คือเป็นอันเดียวกัน).”

เพราะเหตุฉะนั้น ควรถึงความตกลงในมงคลข้อนี้ว่า “เสียงเท่านั้นชื่อว่า วาจา, ไม่ใช่เจตนา.”

ก็คำใดที่ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถาอัฐสาลีนี้ ใน กถาว่าด้วยวชิกรรมทวารว่า “วาจาที่ตรัสไว้ตั้งนี้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย วาจาอันประกอบด้วยองค์ ๔ ย่อมเป็น สุภาสิต, หาเป็นทพภาสิตไม่, ไม่มีโทษ และวิญญูชนทั้งหลายติเตียนไม่ได้” ชื่อว่าเจตนาวาจา.” คำนั้นย่อมผิด จากอรรถกถาตามที่กล่าวแล้ว.

[๒๖๒] ส่วนลักษณะแห่งสุภาสิต พระผู้มีพระภาค ตรัสไว้ในสุภาสิตสูตร จตุตถปณณาสกั แห่งปัญจกนิบาต อังคตตรนิกายว่า “ภิกษุทั้งหลาย วาจาอันประกอบด้วย องค์ ๕ ย่อมเป็นสุภาสิตหาเป็นทพภาสิตไม่, ไม่มีโทษ และวิญญูชนทั้งหลายติเตียนไม่ได้องค์ ๕ เป็นไฉน? คือ กล่าวตามกาล ๑ กล่าวแต่ว่าจาสัตย์ ๑ กล่าววาจาอ่อน หวาน ๑ กล่าววาจาประกอบด้วยประโยชน์ ๑ กล่าวด้วย เมตตาจิต ๑. ภิกษุทั้งหลาย วาจาอันประกอบด้วยองค์ ๕ เหล่านี้แล ฯลฯ และวิญญูชนทั้งหลายติเตียนไม่ได้” ดังนี้. ในอรรถกถาสูตานั้น ท่านไม่ได้กล่าวคำอะไรๆ ไว้เลย.

[๒๖๓] ฎีกาสูตานั้นว่า “บทว่า องฺเคติ แปลว่า ด้วยการณ์ทั้งหลาย. ธรรมชาติเหล่าใดอันบุคคลย่อม กำหนด คือ ย่อมรู้ด้วยความเป็นเหตุ เหตุนั้น ธรรมชาติ เหล่านี้ ชื่อว่า องค์ ได้แก่ การณ์. ก็ องฺค ศัพท์ เป็น ไปในอรรถว่าการณ์. คำว่า ปญฺจหิ เป็นปัญจมีวิภัตติ ลง ในเหตุ. บทว่า สมฺนาคตา แปลว่า มาตามพร้อมแล้ว

กมฺมสาธโน ปน สทฺเท วตตติ โส อิทาธิปเปโต ฯ เทภูสา วุตโตว ฯ

[๒๖๑]

วาทาย เจ กตํ กมฺมํ วชิกรมฺมุนติ วุจฺจติ วชิ จ วชิกรมฺมจ อญฺญมญฺญํ ววตฺถิตาติ

วชิกรมมวตถานเ วุตตมิมิ อญฺจกถาจรียะหิติ ตสฺมา สทฺทิว วาจา น เจตนาติ นิฏฺฐเมตถ คนฺตพฺพํ ฯ

ยฺนตฺวฏฺฐสาลินียํ จตฺุหิ ภิกฺขเว องฺเคหิ สมฺนาคตา วาจา สุภาสิตา โหติ น ทพฺภาสิตา อนวชฺชา จ อนนฺวชฺชา จ วิญฺญุนฺนติ อຍฺ เจตนา วาจา นามาติ วชิกรมมทวารกถายํ วุตตํ ตํ ยถาวุตตวณฺณนาหิ วิรุชฺฆติ ฯ

[๒๖๒] สุภาสิตลกฺขณนฺตุ ปญฺจหิ ภิกฺขเว องฺเคหิ สมฺนาคตา วาจา สุภาสิตา โหติ น ทพฺภาสิตา อนวชฺชา จ อนนฺวชฺชา จ วิญฺญํ ฯ กตเมหิ ปญฺจหิ ฯ กาลเณ จ ภาสิตา โหติ สจฺจา จ ภาสิตา โหติ สญฺหา จ ภาสิตา โหติ อตฺถ- สญฺหิตา จ ภาสิตา โหติ เมตฺตจิตฺเตน จ ภาสิตา โหติ ฯ อิมะหิ โช ภิกฺขเว ปญฺจหิ องฺเคหิ ฯ เปฯ วิญฺญุนฺนติ ปญฺจกนิปาตจตุตฺตรสฺส จตุตฺถปณฺณาสเก สุภาสิตสฺสวเต วุตตํ ฯ ตพฺพณฺณนายํ น ภิกฺขเว วุตตํ ฯ

[๒๖๓] องฺเคหิติ การเณหิ ฯ องฺคิยฺนติ เหตุภาเวณ ฃายนฺติติ องฺคานิ การณานิ ฯ การณตฺเถ จ องฺคสทฺโท ฯ ปญฺจหิติ เหตุมฺหิ นิสฺสกกฺวณฺํ ฯ สมฺนาคตาติ สมฺนฺวาคตา ปวตฺตา ฯ วาจาติ สมฺลลปนฺวาจา ฯ อนวชฺชาติ ราคาทิวชฺชหิตา ฯ อิมินาสฺสา การณสฺสุหิ อคติคฺมฺนาหิปปตฺติโหสาภาวญฺจ

คือเป็นไปแล้ว. วาจาที่เจรจากัน ชื่อว่า วาจา. บทว่า **อนวชชา** คือเว้นจากโทษคือกิเลสมีรากะเป็นต้น. ด้วยบทนี้ ทรงแสดงความบริสุทธิ์แห่งเหตุ และความไม่มีโทษใน เพราะลู่อำนาจมีถึงอคติเป็นต้นแห่งวาจานั้น. ด้วยว่า การถึงอคติ อันบุคคลผู้กล่าววาจาที่พ้นจากรากะและ โทษะ ยกเสียไกลทีเดียว เพราะเว้นจากความยินดีและความยินร้าย. บทว่า **อนนุชชา** คือ พ้นจากความดี. ด้วยบทนี้ ทรงแสดงว่าความที่วาจานั้น ไม่ถูกต้อง ก็เพราะ ความถึงพร้อมแห่งอาการทั้งปวง. บทว่า **วิญญุนิ** คือ บัณฑิตทั้งหลาย. ด้วยบทนั้น ทรงแสดงว่า คนพาลทั้งหลาย ไม่เป็นประมาณในเพราะการนิทานและสรรเสริญ.

เมื่อจะทรงแสดงองค์เหล่านั้นโดยประจักษ์ จึงตรัส ย้ำวาจานั้น ด้วยพระพุทธพจน์มีว่า '**อเมทิ โช**' ดังนี้ เป็นต้น. อนึ่ง ทรงปฏิเสธแม้วาจามีมุสาวาทเป็นต้น อันประกอบด้วยอวัชวะมีปัญญาเป็นอาทิ ด้วยบทมีนาม เป็นต้น และด้วยสมบัติคือ ลิงค์ วจนะ วิภัตติ กาลและการกที่ชนเหล่าอื่นบัญญัติว่า เป็นสุภาสิต. อันที่จริง วาจาเห็นปานนั้นแม้ประกอบด้วยคุณมีอวัชวะเป็นต้น ย่อมเป็นทุพภาษิตแท้ เพราะนำมาซึ่งความพินาศแก่ตน ด้วย แก่ชนเหล่าอื่นด้วย."

[๒๖๔] ลักษณะแห่งสุภาสิตตรัสไว้โดยส่วน ๕ ใน ปัญจกนิบาตอังคตตรนิกาย ดังพรรณนามาฉะนี้. ส่วนใน สุภาสิตสูตร ในตติยวรรคสุดตนิบาต ตรัสไว้โดยส่วน ๔. สมจริงดังคำที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ ในสุภาสิตสูตรนั้น ว่า "ภิกษุทั้งหลาย วาจาอันประกอบด้วยองค์ ๔ เป็น สุภาสิต, หาเป็นทุพภาษิตไม่ ไม่มีโทษ และวิญญูชนทั้งหลายติเตียนไม่ได้. วาจาอันประกอบด้วยองค์ ๔ เป็นไฉน ? ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมกล่าวแต่คำเป็น สุภาสิตเท่านั้น, หากกล่าวคำเป็นทุพภาษิตไม่, กล่าวแต่ คำเป็นธรรมเท่านั้น, หากกล่าวคำไม่เป็นธรรมไม่; กล่าวแต่ คำเป็นที่รักเท่านั้น, หากกล่าวคำอันไม่เป็นที่รักไม่; กล่าว แต่คำลัสถ์เท่านั้น, หากกล่าวคำทะเลาะแหละไม่; ภิกษุทั้งหลาย วาจาอันประกอบด้วยองค์ ๔ เหล่านี้แหละเป็น สุภาสิต ไม่เป็นทุพภาษิต, ไม่มีโทษ และวิญญูชนทั้งหลาย ติเตียนไม่ได้". ก็แลพระผู้มีพระภาค ครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว จึงตรัสคาถานี้อันแสดงความนั้น (ซ้ำ) อีกว่า:

ทีเปติ ฯ ราคโทสวิมุตตมฺหิ วาจํ ภาสโต อนุโรธ-
วิโรธวิวชชนโต อคติคมนํ ทูรสมุสลิตเมวาติ ฯ
อนนุชชาติ อนุวาทวิมุตตา ฯ อิมินาสสา สพพการ-
สมปตติยา อนนุชชตาติ ทีเปติ ฯ **วิญญุนฺติ**
ปญฺทิตานํ ฯ เตน นินฺทาปัสสาสุ พาลา อปฺปมาณาติ
ทีเปติ ฯ

อเมทิ โชติอาทีหิ ตานิ อังคานิ ปจฺจกฺขโต
ทสฺเสนโต ตํ วาจํ นิคเมติ ฯ ยญฺจ อญฺเฆ
ปฏฺยญาทีอวยเวหิ นามาทีหิ ปเทหิ ลิงฺควจฺนวิภตฺติ
กาลการกสมปตฺตีหิ จ สมฺนาคตํ มุสาวาทาทิวาจมฺปิ
สุภาสิตาติ ปญฺยเปฺนติ ตํ ปฏฺยเสเวติ ฯ อวยวาทิ-
สมฺนาคตาปิ หิ ตถารูปี วาจา ทุพฺพาสิตาว โหติ
อตฺตโน จ ปเรสญฺจ อนตถาวทตฺตาติ ตฎฺฐีกา ฯ

[๒๖๕] เอวํ ปญฺจกํคฺคตฺตเร ปญฺจจา สุภาสิต-
ลกฺขณํ วุตตํ ฯ สุตตนิปาตสฺส ตติยวคฺเค สุภาสิต-
สฺสฺเต ตุ จตุทฺธา ฯ วุตตมฺหิ ตตถ จตุหิ ภิกฺขเว
อญฺเคะหิ สมฺนาคตา วาจา สุภาสิตา โหติ น
ทุพฺพาสิตา อนวชชา จ อนนุชชชา จ วิญฺญุนํ ฯ
กตเมหิ จตุหิ ฯ อิทฺ ภิกฺขเว ภิกฺขุ สุภาสิตฺยเว
ภาสตี โน ทุพฺพาสิตฺ ฐมฺมฺยเว ภาสตี โน อธมฺม
ปิยฺยเว ภาสตี โน อปฺปิยํ สจฺจฺยเว ภาสตี โน
อลิกํ ฯ อเมทิ โช ภิกฺขเว จตุหิ อญฺเคะหิ
สมฺนาคตา วาจา สุภาสิตา โหติ น ทุพฺพาสิตา
อนวชชา จ อนนุชชชา จ วิญฺญุนฺติ ฯ เอวญฺจ
ปน วตฺวา ปุน ตทตฺถทีปกเมวิมํ คาถมาห

“สัตบุรุษกล่าวคำเป็นสุภาสิตว่าสูงสุด, ภิกษุ
ฟังกล่าวคำเป็นธรรม, ไม่ฟังกล่าวคำไม่เป็นธรรม,
นั่นเป็นข้อที่ ๒; ฟังกล่าวคำเป็นที่รัก, ไม่ฟังกล่าว
คำไม่เป็นที่รัก นั่นเป็นข้อที่ ๓; ฟังกล่าวคำสัตย์,
ไม่ฟังกล่าวคำเหลวไหล, นั่นเป็นข้อที่ ๔.”

[๒๖๕] อรรถกถาสุภาสิตสูตรนั้นว่า “บรรดาบท
เหล่านั้น บทว่า **องฺคเหติ** คือ ด้วยเหตุ. อีกอย่างหนึ่ง
ด้วยอวัยวะ. ก็องค์ ๔ มีเจตนาเครื่องเว้นจากมุสาวาท
เป็นต้น เป็นเหตุแห่งวาจาเป็นสุภาสิต. อากาธ ๔ มีการ
กล่าวคำสัตย์เป็นต้น เป็นอวัยวะ (แห่งวาจาเป็นสุภาสิต).
ก็ **องฺค** คัพท์ ลงในอรรถว่า เหตุ. บทว่า **จตุหิ** เป็น
ปัญจมีวิภัตติ, **องฺค** คัพท์ ลงในอรรถว่าอวัยวะ. บทว่า
จตุหิ เป็น ตติยวิภัตติ. บทว่า **สมนฺนาคตา** แปลว่า
มาตามพร้อมแล้ว คือ เป็นไปและประกอบแล้ว.

บทว่า **สุภาสิตา** แปลว่า กล่าวด้วยดีแล้ว. พระผู้
มีพระภาค ทรงแสดงความจริงที่วาจาเป็นสุภาสิตนั้นนำ
ประโยชน์มาให้ ด้วยบทว่า **สุภาสิตา** นั้น. บทว่า
น ทุพฺภาสิตา แปลว่า หากกล่าวชั่วไม่. ทรงแสดงความจริง
ที่วาจาทุพภาสิตนั้น นำความพินาศมาให้ ด้วยบทว่า
น ทุพฺภาสิตา นั้น.

บทว่า **อนนฺวชฺชา** คือ เว้นจากโทษมีรากะเป็นต้น.
ทรงแสดงความจริงสุทธิแห่งเหตุ และความจริงไม่มีโทษใน
เพราะลู่อ่านาจมีการถึงอคติเป็นต้นแห่งวาจานั้น ด้วยบท
ว่า **อนนฺวชฺชา** นั้น. บทว่า **อนนฺวชฺชา จ** คือพ้นจากการ
ติเตียน. ทรงแสดงความจริงพร้อมด้วยอาการทั้งปวงแห่ง
วาจานั้น ด้วยบทว่า **อนนฺวชฺชา จ** นั้น.

บทว่า **วิญฺญุนฺ** แปลว่า บัณฑิตทั้งหลาย. ทรง
แสดงว่า “คนพาลทั้งหลาย ไม่เป็นประมาณ ในเพราะ
นินทาและสรรเสริญ” ด้วยบทว่า **วิญฺญุนฺ** นั้น. บทว่า
อิธ แปลว่า ในพระศาสนา. คำว่า **สุภาสิตํ** **เยว** **ภาสตี**
นี้ เป็นคำแสดงองค์ ๔ อย่างใดอย่างหนึ่ง ด้วยเทศนา
เป็นบุคคลาธิฏฐาน.

คำว่า **โน ทุพฺภาสิตํ** นี้เป็นคำห้ามการกล่าว
คัดค้านองค์นั้นเท่านั้น. ทรงห้ามความเห็นที่ “อกุศล
ธรรมทั้งหลายแม้มีมุสาวาทเป็นต้น บุคคลควรพูดในกาล
บางคราว” ด้วยคำว่า **โน ทุพฺภาสิตํ** นั้น อีกอย่างหนึ่ง
ทรงแสดงการละมิจฉาวาจา ด้วยคำว่า **โน ทุพฺภาสิตา** นี้.

สุภาสิตํ อุตฺตมมาหุ สนฺโต
ธมฺมํ ภณฺเน นาทมฺมํ ตํ ทุตฺติยํ
ปิยํ ภณฺเน นาทฺปิยํ ตํ ตตฺติยํ
สจฺจํ ภณฺเน นาลิกํ ตํ จตฺตถฺตฺตํ ๑

[๒๖๕] ตตถ **องฺคเหติ** การณเหติ อวยเวหิ วา ๑
มุสาวาทา เวรมณฺเฑอาทินิ ทิ จตฺตาริ สุภาสิตวาจา
การณานิ สจฺจวจนาทโย จตฺตารโ อวยวา ๑
การณตฺเถ จ องฺคสทฺโท ๑ **จตุหิ** นิสฺสกกฺวณฺ์ โหติ
อวยวตฺเถ กรณวจณฺ์ ๑ **สมนฺนาคตา** สมฺนฺอาคตา
ปวตฺตา ยุตฺตา จ ๑

สุภาสิตา **สุภฺ** **ภาสิตา** ๑ **เตน** **สฺสา**
อตฺถาวหฺ **ทีเปตี** ๑ **น ทุพฺภาสิตา** **น** **ทฺ**
ภาสิตา ๑ **เตน** **สฺสา** **อนตฺถานาวหฺ** ๑

อนนฺวชฺชา **ราคา** **ทีโส** **วิริหิตา** ๑ **เตน** **สฺสา**
การณ **สุทฺ** **อคติ** **คมนา** **ทีปฺ** **ตฺติ** **โท** **สา** **ภาว** **ญจ** **ที** **เปตี** ๑
อนนฺวชฺชา **จา** **ติ** **อุ** **ป** **วา** **ท** **วิ** **ม** **ุด** **ตา** ๑ **เตน** **สฺสา**
สพฺ **พา** **การ** **สม** **ป** **ต** **ตี** **ที** **เปตี** ๑

วิญฺญุนฺ **ปณฺ** **ทิตานํ** ๑ **เตน** **นิน** **ทา** **ป** **ส** **สา** **สุ**
พาลา **อ** **ป** **ป** **มา** **ณา** **ติ** **ที** **เปตี** ๑ **อิ** **ธา** **ติ** **อิ** **ม** **ส** **มิ**
สา **ส** **เน** ๑ **สุ** **ภา** **สิต** **ม** **เย** **ว** **ภา** **ส** **ตี** **ติ** **ป** **ุ** **ค** **ค** **ลา** **ธิ** **ฏ** **ฐ** **าย**
เท **ส** **น** **าย** **จ** **ต** **สุ** **อ** **ยฺ** **ย** **ต** **ร** **ง** **ค** **นิ** **ท** **เ** **ส** **ว** **จ** **ณ** **์** ๑

โน ทุพฺภาสิตนฺ **ต** **ส** **เส** **ว** **จ** **ค** **ส** **ส** **ป** **ฏ** **ิก** **เข** **ป** **-**
ภา **สน** **นิ** **ว** **าร** **ณ** **์** ๑ **เตน** **มุ** **สา** **วา** **ท** **า** **ท** **โย** **ปิ** **ก** **ท** **า** **จ**
ว **ต** **ต** **พ** **พา** **ติ** **ท** **ิ** **ฏ** **ี** **นิ** **เส** **เร** **ติ** ๑ **โน ทุพฺภาสิตนฺ**
อิ **มิ** **นา** **วา** **มิ** **จ** **ฉ** **าว** **า** **จ** **ป** **ห** **า** **น** **ที** **เปตี** ๑ **สุ** **ภา** **สิตนฺ**
อิ **มิ** **นา** **ป** **ห** **ิน** **มิ** **จ** **ฉ** **าว** **า** **เจ** **น** **ส** **ตา** **ภา** **สิ** **ต** **พ** **พ** **ว** **จ** **น** **ล** **ก** **ข** **ณ** **์**

ทรงแสดงลักษณะแห่งคำที่สัตบุรุษผู้มีมัจฉาจากอันละได้ แล้วจะฟังกล่าว ด้วยบทว่า **สุภาสิต** นี้ เหมือนทรงแสดง การไม่ทำบาปและการยังกุศลให้ถึงพร้อมฉะนั้น. แต่เพื่อกำหนดแสดงองค์ พระผู้มีพระภาคไม่ตรัสวาทาที่ไม่ควรกล่าวไว้ในก่อน ตรัสเฉพาะวาทาที่ควรกล่าวไว้เท่านั้น.

แม้ในบททั้งหลายมีบทว่า **ธมฺมึ เยว** เป็นต้น ก็นัยนี้. ก็บรรดาคำเหล่านั้น คำแสดงเหตุไปตรงๆ เว้นจากโทษมีวาทาส่อเสียดเป็นต้นพระองค์ตรัสด้วยคำว่า **“สุภาสิต เยว ภาสติ โน ทพฺพภาสิต”** นี้. คำที่บุคคลกล่าวด้วยปัญญา เว้นจากโทษคือการกล่าวเพื่อเจ้า ไม่ไปปราศจากธรรม พระองค์ตรัสด้วยคำว่า **“ธมฺมึเยว ภาสติ โน อธมฺมึ”** นี้. คำเป็นที่รักและคำสัตย์ เว้นจากวาทาหยาบและคำทะเลาะแหยะ ตรัสด้วยคำทั้ง ๒ นอกจากนี้. สองบทว่า **อาหุ สนโต** ความว่า สัตบุรุษทั้งหลายมีพระพุทธรเจ้าเป็นต้นตรัส คือสรรเสริญคำสุภาสิตว่า **“สูงสุดคือประเสริฐสุด.”** คำว่า **“ทุตฺติยํ ตตฺติยํ จตฺตถ”** นี้ ตรัสเทียบลำดับบทที่ทรงชี้แจงไว้ในก่อน.”

[๒๖๖] วจีสจฺริต ๔ อย่าง มีเจตนาเครื่องเว้นจากมุสาวาทเป็นต้น ฟังเห็นว่า **“เป็นองค์คือเหตุ”** แห่งวาทาเป็นสุภาสิต. วจีสจฺริต ๔ อย่างมีการกล่าวคำสุภาสิตเป็นต้น ก็ฟังเห็นว่า **“เป็นองค์คืออวัยวะ”** (แห่งวาทาเป็นสุภาสิตนั้น).

แม้ในฎีกาแห่งวจกรรมทวารกถา ท่านก็กล่าวองค์คืออวัยวะไว้ ๔ อย่าง คือ **“วาทาไม่ส่อเสียด กล่าวคือการกล่าวคำเป็นสุภาสิต ๑, การไม่กล่าวเพื่อเจ้า กล่าวคือการกล่าวคำเป็นธรรม ๑, วาทาไม่หยาบคาย กล่าวคือการกล่าวคำเป็นที่รัก ๑, การไม่กล่าวมุสา กล่าวคือการกล่าวคำสัตย์ ๑.**

[๒๖๗] เพราะฉะนั้น ผู้เห็นอาทินพแห่งวจีสจฺริตมีมุสาวาทเป็นต้น ฟังกล่าวแต่คำสุภาสิตเท่านั้น. ก็อาทินพนั้นมาแล้วแม้ในสัพพลหุสสุตฺร ในอัฐกฺกนิบาต อังคุตตรนิกาย. จริงอยู่ ในสัพพลหุสสุตฺรนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า **“ภิกษุทั้งหลาย มุสาวาท อันบุคคลล่วงเสพ เจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมยังนรกให้เป็นไปพร้อม ยังกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานให้เป็นไปพร้อม ยังเปรตวิสัยให้เป็นไปพร้อม; วิชาภแห่งมุสาวาทที่เบากว่าวิชาภทั้งปวง ย่อมยังการกล่าวคู่ด้วยเรื่องไม่จริงให้เป็นไปพร้อม**

ยธา ปาปสฺส อกรรม กุสลสฺส จฺปสมฺปทํ ฯ
องฺคปริทฺติปนฺตถํ ปน อภาสิตพฺพํ ปุพฺเพ อวตฺวา
ภาสิตพฺพเมวาท ฯ

เอส นโย ธมฺมึเยวาทิตฺถาที่สุปี ฯ
สุภาสิตเยว ภาสติ โน ทพฺพภาสิตนฺติ อิมินา
ปิสุณฺวาทิตฺถสฺสทิตฺตํ สมนุคฺคตการณวจนํ วุตฺตํ ฯ
ธมฺมึเยว ภาสติ โน อธมฺมนฺติ อิมินา สมนุคฺคตการณ-
ทฺถสฺสทิตฺตํ ธมฺมโต อนเปตํ มนฺตาวจนํ วุตฺตํ ฯ
อิตเรทฺถ ทฺวิทฺธิ ผุสฺสาสิกรทิตฺตานิ ปิยสจฺจวจนานิ
วุตฺตานิ ฯ **อาหุ สนโต**ติ พุทฺธาทโย สุภาสิตํ
อุตฺตมํ เสฏฺฐนฺติ กเถสุ วรรณนฺยิสฺสุ ฯ ทุตฺติยํ ตตฺติยํ
จตฺตถนฺติ อิทํ ปุพฺเพ นิตฺติทฺธิจฺจกฺกมํ อฺปาทาย
วุตฺตนฺติ ตพฺพวรรณนา ฯ

[๒๖๖] มุสาวาทา เวรมณฺยาทิกํ จตฺตพฺพิธํ
วจีสจฺริตํ สุภาสิตวาทาย การณญฺค์ สุภาสิตภาสณาทิกํ
จตฺตพฺพิธํ อวยวญฺคนฺติ ทญฺจพฺพํ ฯ

วจิกมฺมทวารกถาฎีกายมฺปิ สุภาสิตภาสนสงฺฆาตา
อปีสุณฺวาทา ธมฺมภาสนสงฺฆาโต อสมฺพปฺปลาโป
ปิยภาสนสงฺฆาตา อผุสฺสวาทา สจฺจภาสนสงฺฆาโต
อมุสาวาทอ จาติ จตฺตพฺพิธํ อวยวญฺค์ วุตฺตํ ฯ

[๒๖๗] ตสฺมา มุสาวาทาทินิ อาทินวํ
สมฺปสฺสสนฺเตน สุภาสิตวจนเมว วตฺตพฺพํ ฯ โส
จาทินโว อญฺจกนิปาตจฺจตฺตเร สพฺพลหุสฺสฺสเดปิ
อาคโต ฯ วุตฺตถฺยทฺธิ ตตถ มุสาวาทอ ภิกฺขเว อาเสวิต
ภาวิทอ พุทฺธสิทฺโต นิริยสํวตฺตนิโก โทติ ติรจฺจาน-
โยนิสํวตฺตนิโก ปิตฺติวิสยสํวตฺตนิโก โย สพฺพลหุโส
มุสาวาทสฺส วิปาโก มนุสฺสสุตฺตสฺส อญฺจตฺตพฺพกฺขาน-
สํวตฺตนิโก โทติ ฯ ปิสุณฺวา ภิกฺขเว วาทา อาเสวิตา
ฯเยฯ ปิตฺติวิสยสํวตฺตนิกา โย สพฺพลหุโส ปิสุณฺวา

แก่สัตว์ผู้เกิดเป็นมนุษย์. ภิกษุทั้งหลาย วาจาเสื่อมเสียที่บุคคลล่วงเสพ เจริญ ทำให้มากแล้ว ฯลฯ ยังเปรตวิสัยให้เป็นไปพร้อม วิบากแห่งวาจาเสื่อมเสียที่เบากว่าวิบากทั้งปวง ย่อมยังการแตกจากมิตรให้เป็นไปพร้อม แก่สัตว์ผู้เกิดเป็นมนุษย์. ภิกษุทั้งหลาย วาจาหยาบที่บุคคลล่วงเสพ เจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมยังนรกให้เป็นไปพร้อม ฯลฯ วิบากแห่งวาจาหยาบ ที่เบากว่าวิบากทั้งปวง ย่อมยังเสียงที่ไม่น่าพอใจให้เป็นไปพร้อม แก่สัตว์ผู้เกิดเป็นมนุษย์. ภิกษุทั้งหลาย การกล่าวเพื่อเจ้อที่บุคคลล่วงเสพ เจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมยังนรกให้เป็นไปพร้อม ฯลฯ วิบากแห่งสัมผัปปลาป ที่เบากว่าวิบากทั้งปวงย่อมยังวาจาที่ไม่น่าเชื่อให้เป็นไปพร้อม แก่สัตว์ผู้เกิดเป็นมนุษย์.”

[๒๖๘] อรรถกถาสัพพหลุสสูตร นั้นว่า “บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สัพพหลุโส** แปลว่า เบากว่าวิบากทั้งปวง. บทว่า **อภุตทุกกขานส์วตตนิโก** ความว่า มุสาวาท ย่อมยังการกล่าวดูอันไม่จริงให้เป็นไปพร้อม คือกรรมที่ผู้ใดผู้หนึ่งทำแล้ว ย่อมตกไปเบื้องบนของผู้นั่นเอง. บทว่า **มิตตเภทส์วตตนิโก** ความว่า ย่อมยังการแตกจากมิตรทั้งหลายให้เป็นไปพร้อม คือทำผู้ใดๆ ให้เป็นมิตร ผู้หนึ่งๆ ย่อมแตกกันโดยแท้. บทว่า **อมนาปสททส์วตตนิโก** ความว่า วาจาอันใด ดูร้าย หยาบคาย เผ็ดร้อน เสียดแทง ตัดเสียซึ่งคำว้ารัก. เขา (มุรสวาจิบุคคล) ย่อมได้ฟังแต่วาจาอันเท่านั้น ในที่ๆ ตนไปแล้ว, ไม่ได้การฟังเสียงอันน่าพอใจ วิบากเห็นปานนี้แล ชื่อว่า เป็นทางไปแห่งมุรสวาจา. บทว่า **อนาเทยยวจาส์วตตนิโก** ความว่า ย่อมยังคำที่ใดๆ ไม่ฟังเชื่อให้เป็นไปพร้อม. เขา (สัมผัปปลาปบุคคล) ย่อมถึงความเป็นผู้ถูกคนอื่นกล่าวว่า “เหตุไรท่านจึงพูด ใครเขาจักเชื่อคำของท่าน” ดังนี้. วิบากนี้เป็นทางไปแห่งสัมผัปปลาป.”

[๒๖๙] อนึ่ง อาทินพของปิสุณวจา ฟังแสดงด้วยเรื่องของสุกรเปรต.

ดังได้สดับมา ในกาลแห่งพระพุทธเจ้าพระนามว่า กัสสปะ พระเถระ ๒ รูป คือ พระมหาเถระมีพรรษา ๖๐ พระอนุเถระมีพรรษา ๕๙ อยู่พร้อมเพรียงกันประหนึ่งพี่น้องอยู่ร่วมห้องมารดาเดียวกัน ในอาวาสใกล้บ้านแห่งหนึ่ง. ที่นั้น ภิกษุธรรมกถีกุรูปหนึ่ง มายังอาวาสนั้น เห็นความถึงพร้อมด้วยภิกษาจาร (วัตร) ประสงค์จะให้ภิกษุ

วาจา วิปาโก มนุสสภูตสส มิตตเภทส์วตตนิโก โหติ ฯ ผรุสา ภิกขเว วาจา ฯ เปฯ โย สัพพหลุโส ผรุสาย วาจา วิปาโก มนุสสภูตสส อมนา-ปสททส์วตตนิโก โหติ ฯ สมผปปลาปโย ภิกขเว อาเลวิโต ฯ เปฯ โย สัพพหลุโส สมผปปลาปสส วิปาโก มนุสสภูตสส อนาเทยยวจาส์วตตนิโก โหตีติ ฯ

[๒๖๘] ตตถ **สัพพหลุโส**ติ สัพพหลุโก ฯ **อภุตทุกกขานส์วตตนิโก**ติ อภูเตน อพทุกกขานส์วตเตติ เยน เกนจิ กตํ คนตวา ตสเสว อุปริปตติ ฯ **มิตตเภทส์วตตนิโก**ติ มิตเตหิ เกหํ ส้วตเตติ ยํ ยํ มิตตํ กโรติ โส โส ภิกขติเยว ฯ **อมนา-ปสททส์วตตนิโก**ติ ยา सा वाजा जन्तिका ककुसा ककुका अगिस्सञ्चि मम्मज्जेतिका कत्तคक्षुसाने तमेव सुणाति मनापसत्तสवन्नि न लगति ฯ **เอวรูปโย** हि ผรุสวาจาเย कत्तमคโค नाम ฯ **อนาเทยยวจา-ส์วตตนิโก**ติ อคคเหตัพพิ वज्जिं स्वत्तेति द्वा गस्मा गेल्लि गो त्व वज्जिं कहेस्सตีति वत्तत्तत्तत्ตํ आपच्छति ฯ **อัย** สมผปปลาปสส คत्तมคโคติ ตत्तพพณฺณา ฯ

[๒๖๙] อปิจ ปิสุณวจาทินโว สุกรเปตวตตฺตนา ทีเปตพุโพ ฯ

กสสปพุทฺธกาเล กิร เอกสฺมี คามกาวาเส สฏฺฐิจิสฺโส มหาเถโร เอกุณสฏฺฐิจิสฺโส อนุตฺเถโรติ เทว เถรา เอกมาตุ กุจฺฉิมหิ วุตถภาติกา วิย สมนคควาสํ วสิสฺสุ ฯ **อเถโก** ธมฺมกถิกो ภิกขุ ตํ อาวาสํ อาคนตฺวา ภิกษาจารสมฺปทํ ทิสฺวา เต ตโต ปลาเปตฺวา สยํ ตตถ วสิตฺกามา ฆนฺเต

ทั้ง ๒ รูปนั้นหนีไปจากอวาสนั้น ส่วนตนจะได้อยู่ใน
อวาสนั้น จึงกล่าวว่า “ท่านขอรับตั้งแต่วันที่กระผมมา
แล้ว พระอนุเคราะห์พูดอย่างนี้ว่า “ท่านลัตบุรุษ ท่านเป็น
บุตรของสกุล, พระมหาเถระนี้ เป็นอลัชชี มีศีลไม่น่ารัก,
ท่านเมื่อจะทำการสมโภชกับพระมหาเถระนั้น ฟังไตร่ตรอง
แล้วจึงทำ” ดังนี้แล้ว นำค้ายุแหยไปแก่พระมหาเถระแล้ว
นำค้ายุแหยไปแม่แก่พระอนุเคราะห์อย่างนั้นเหมือนกันอีก.

พระเถระทั้ง ๒ นั้น แดกกันแล้ว หลีกไปจาก
อวาสนั้น ไม่ไปโดยทางเดียวกัน ต่างอยู่ ณ ที่ๆ ตน
ชอบใจ. ต่อมาภายหลัง โดยกาลล่วงไป ๑๐๐ ปี ได้มา
ร่วมประชุมในวิหารเดียวกัน ในเสนาสนะเดียวกัน จึงแล
ดงโทษกะกันและกัน เป็นผู้สามัคคิกันในวันนั้น ปรึกษากัน
ว่า “มาเถิด, พวกเราจักขับไล่พระธรรมกถิกนั้นออกจาก
วิหารนั้น” ไปยังวิหารนั้นแล้ว ขึ้นว่า “คุณไม่สมควรจะ
อยู่ ณ ที่นี้.”

พระธรรมกถิกนั้น เมื่อไม่อาจจะอยู่ ณ ที่นั้น จึง
หนีไป. ที่นั้นสมณธรรมที่เธอทำไว้สองหมื่นปี ก็ไม่อาจจะ
ธารไว้ได้. เธอจตุจากอัทธภาพนั้น ไหม้ในอเวจีพุทธรันดร ๑
ได้มาเป็นสุกรเปรตที่เขาคิชมกุฎในบัดนี้. สรีระของเปรต
นั้น ๓ คาจุด เช่นกับสรีระของมนุษย์, ศีรษะเช่นกับ
ศีรษะของสุกร. หางของเปรตเกิดที่ปาก, หมูหนอนพลาถ
ออกจากปากนั้นแล.

เรื่องนี้มาในมรรควรรค ธรรมบท.

[๒๗๐] เพราะฉะนั้น ละวาจาเสื่อมเสีย กล่าวคือ
วาจาทุพภาษิตแล้ว ฟังกล่าวแต่วาจาไม่เสื่อมเสีย กล่าว
คือวาจาสุภาษิตเท่านั้น. แม้พระวังคิเสเถระ เมื่อยังกุล
บุตรให้ทราบความนี้แล จึงกล่าวคาถานี้ อันนับเข้าใน
สุภาษิตสูตร ต่อพระพักตร์พระผู้มีพระภาคว่า

“บุคคลพึงกล่าววาจาที่เป็นเครื่องไม่ทำตน
ให้เดือดร้อน และไม่เป็เครื่องเบียดเบียนผู้อื่น
เท่านั้น: วาจานั้นแล เป็นสุภาษิต.”

[แก้้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า น ตาปเย คือ ไม่พึงให้
เดือดร้อน เพราะวิปฏิสาร. บทว่า น วิทิสเยย คือ จะ

อนุตเถโร มมาคตทิวสโต ปฏุจาย เอวมาท สปปุริส
ตวั กุลปุตโต อยัม มหาเถโร อลชชชี อเปลโล
เอเตน สทุธิ สมโภคัม กโรนโต อุปปริกขิตวา
กเรยยาสิตี มหาเถรสส เปสฺสญญัม อุปสฺหริตวา ปุน
อนุตเถรสสาปิ ตเถว เปสฺสญญัม อุปสฺหริ ๗

เต เทว เถรา ภิกขุชิตวา ตโต ปกุกมนตา
เอกมคเคน อคนตวา ยถารุจิตฏฐาเน วสิตวา
อปรมาเค วสสสตจฺเจเน เอกวิทาเร เอกเสนาสเน
อญญมญญัม สมากนตวา อญญมญญัม อจฺจยัม
เทเสตวา ตํทิวสํ สมคคา หุตวา อายาม ตํ ตโต
วิหารโต นิกกทตฺมิสสามาตี ตํ วิหารัม คนตวา
น ตวั อธิ วสิตุํ ยุตตฺรุโปตี อจฺจรัม ปหริสฺส ๗

โส ตตถ จาตุํ อสกกโณโต ปลาโย ๗ อถ
นํ วิสตีวสสสทสฺสานิ กตสมณธมโม สนฺธาเรตุํ
นาสกุชิ ๗ โส ตโต จโต อวิจิมฺหิ เอกํ พุทฺธนฺตรํ
ปจิตวา อิทานิ คิชมกุฏเฐ สฺสุกรเปโต อโหสิ ๗ ตสฺส
สรีรัม ติกาวุตํ มนุสฺสสรีรสทิสํ สิสํ สฺสุกรสิสสทิสํ ๗
ตสฺส มุเข นงคฺกุชํ ชาตํ ตโต ปุพฺพา ปคฺขรณฺตีตี ๗
ธมมปทสฺส มคฺควคฺเค อิทํ วตฺตุ ๗

[๒๗๐] ตสฺมา พุพฺพาสิตวาจาสงฺขาตํ ปิสฺสุนวาจํ
ปทาย สฺสุภาสิตสงฺขาตา อปิสฺสุนวาวา กเถตพฺพา ๗
วงฺคิสตเถโรปิ อิมเมวตถ วิญญาเปนโต ภควโต
สมมุขา สฺสุภาสิตสุตฺตปริยาปนฺนํ อิมํ คาถมาท

ตเมว วาจํ ภาเสยฺย ยายตฺตานิ น ตาปเย
ปเร จ น วิทิสเยย สา เว วาจา สฺสุภาสิตาตี ๗

ตตถ น ตาปเยตี วิปฏิสารเณ น ตาเปยฺย ๗
น วิทิสเยยตี อญญมญญัม ภินฺทนฺโต น พาเธยฺย ๗

เปล่ง (วาจา) ก็ไม่พึงเบียดเบียนกันและกัน. สองบทว่า **สา เว วาจา** ความว่า วาจา นั้น เป็นสุภาสิตโดยส่วน เดียวแน่แท้.

[๒๗๑] ส่วนผู้ใด เจรจาเพื่อเจ้อไรประโยชน์ ผู้นั้น ชื่อว่า อธัมมวาที. อนึ่ง ผู้พูดไม่เป็นธรรม ชื่อว่า ยังพระ สัทธรรมให้อันตรธาน. ด้วยเหตุ นั้น พระผู้มีพระภาค จึง ตรัสไว้ในเอกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นแม้ใด แสดงอธรรมว่า “เป็นธรรม.” ภิกษุ แม้เหล่านั้น ชื่อว่า ปฏิบัติเพื่อไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ ชนมาก เพื่อไม่เป็นสุขแก่ชนมาก เพื่อความพินาศ เพื่อไม่ เป็นประโยชน์ เพื่อทุกข์ แก่ชนเป็นอันมาก แก่ทวยเทพ และมนุษย์, ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้น ชื่อว่า ปฏิบัติ เพื่อไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูลเหล่านั้น ชื่อว่ายังพระสัท- ธรรมให้อันตรธาน.” เพราะฉะนั้น ละ ลัมผัปปลาป กล่าวคือการกล่าวคำไม่เป็นธรรมเสียแล้ว ควรทำการ กล่าววาจาไม่เพื่อเจ้อ กล่าวคือการกล่าวคำเป็นธรรม เท่านั้น.

[เรื่องปลากบิล]

ก็ในกาลของพระพุทธเจ้าพระนามว่า กัสสปะ ได้มี ภิกษุรูปหนึ่ง ชื่อกบิล เป็นพหูสูต ทรงพระไตรปิฎก มี บริวารมาก และมีลาภมาก. เธอเมียด้วยความเมาใน ความเป็นพหูสูต ถูกความทะยานอยากในลาภครอบงำ ถือตัวว่าเป็นผู้ฉลาด กล่าวกับปิยะที่พวกอื่นเขากล่าวกัน ว่า “เป็นอกบปิยะ” แม้อันเหล่าภิกษุผู้มีศีลเป็นที่รักตัก เตือนอยู่ว่า “ท่านกบิล ท่านอย่าได้พูดอย่างนี้” ก็ยังข่มขู่ ด้วยคำว่า “พวกท่านเป็นเช่นกับคนมือเปล่า จะรู้อะไร? เมื่อภิกษุเหล่านั้นไม่เชื่อถือคำของตน ก็ได้ด่าและบริภาษ ด้วยวาจาหยาบคาย. เธอจติจากอัตภาพนั้นแล้ว บังเกิด ในอเวจี ไหม้ในอเวจินั้นพุทธันดร ๑ ด้วยเศษวิบากนั้น บังเกิดเป็นปลาสีทองในแม่น้ำอจิรวดี. ปากของปลานั้นมี กลิ่นเหม็น เพราะผลแห่งการที่เธอด่าบริภาษภิกษุทั้ง หลายในกาลก่อน. ปลานั้นจติจากอัตภาพนั้นแล้ว บังเกิด ในอเวจีอย่างเดิมอีก.

เรื่องปลากบิล มาในอรรถกถาปิณฑสูตรเป็นต้น.

สา เว วาจาติ สา วาจา เอกัสสเนว สุภาสิตา ฯ

[๒๗๑] โย ปน สมณิ นีรตถกั ปลปติ โส อธัมมวาที นาม ฯ อธมฺมภาสโก จ สทฺธมฺมํ อนฺตรธาเปติ นาม ฯ เตนาท เอกนิปาตงคฺคตฺเตร เยปิ เต ภิกฺขเว ภิกฺขู อธมฺมํ ธมฺโมติ ทีเปนติ เตปิ ภิกฺขเว ภิกฺขู พหุชฺณาหิตาย ปฏิปฺนฺนา พหุชฺณาสุขาย พหุโน ชนสฺส อนตฺถาย อหิตาย ทุกฺขาย เทวมนุสฺसानิ พหุญจ เต ภิกฺขเว ภิกฺขู อปฺญณิ ปสวณฺติ เตปิมิ สทฺธมฺมํ อนฺตรธาเปนฺติตฺติ ฯ ตสฺมา อธมฺมภาสณสฺงขาตํ สมฺผปฺปลาปิ ปทฺหาย ธมฺมภาสณสฺงขาโต อสมฺผปฺปลาปฺว กาทพฺโพ ฯ

กสสปพุทธกาเล ปเนโก กบิล นาม ภิกฺขุ พหุสฺสูโต เตปิฏโก อโหสิ มหาปรีวาโร มหาลาโภ จ ฯ โส พาหุสจฺจมเทน มตฺโต ลาภตณฺหยา อภิกฺขโต ปณฺทิตฺมานิ หุตฺวา ปเรหิ วุตฺตํ กปฺปิยํ อกบฺปิยนฺติ วตฺวา เปสฺเสหิ ภิกฺขุหิ มา อาวุโส กบิล เอวํ อวจาติ โอวทียมาโนปิ ก็ ตุมฺเห ชานาถ วิตฺตมฺภูจิสฺสทิสฺสาตฺถาทีหิ วจเนหิ ขุเสฺนโต วมฺเภนโต เตสํ อตฺตโน วจัน อคฺคณฺหนตฺตานิ ผรุสฺสาย วาจา ย อุกโกสกปรีภาสโก อโหสิ ฯ โส ตโต จวิตฺวา อวิจิมฺหิ นิพฺพตฺติตฺวา ตตฺถเอกิ พุทฺธนฺตรํ ปจิตฺวา วิปา กาวเสเสณ อจิรวติยา สุวณฺณวณฺโณ มจฺโจ หุตฺวา นิพฺพตฺติ ฯ ยํ โส ปุพฺเพ ภิกฺขู อุกโกสิ ปรีภาสิ ตสฺส นิสฺสนฺเทนสฺส มุขํ ทุคฺคณฺธํ ชาตํ ฯ โส ตโต จโต ปฺน อวิจิมฺหิเยว นิพฺพตฺติ ฯ

กบิลสูตตวณฺณนาทีสุ กบิลมจฺจวตฺถุ ฯ

[๒๗๒] เพราะฉะนั้น ควรละวาทจาหยาบคาย กล่าวคือคำไม่เป็นที่รักแล้ว กล่าวแต่วาทจาไม่หยาบคาย กล่าวคือคำเป็นที่รักเท่านั้นแม้พระศาสดา ก็ทรงติเตียน ภิกษุผู้พหุคิย์ผู้กล่าววาทจาหยาบคายตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ชื่อว่า วาทจาหยาบคาย ทำความพินาศ ไม่เป็นที่พอใจแม้แห่งสัตว์ดิรัจฉาน, ถึงในกาลก่อนสัตว์ดิรัจฉานตัวหนึ่ง ทำเจ้าของผู้ร้องเรียกตนด้วยคำหยาบคายให้แพ้ (คนอื่น) ด้วยทรัพย์ตั้งพัน” ดังนี้แล้ว ทรงนำอดีตนิทานมาว่า

[เรื่องโคนนทิวีสาล]

ในอดีตกาล พระโพธิสัตว์บังเกิดในกำเนิดโค ในกรุงตักกสิลาครั้งนั้น พราหมณ์ผู้หนึ่งได้โคนั้นในสำนักของชนผู้ให้ทักษิณา แต่ในเวลาที่ยังเป็นลูกโคอ่อนอยู่จึงขนานนามว่า “นันทิวีสาล” โคนันทิวีสาลนั้น เจริญวัยแล้ว สงสารพราหมณ์ จึงกล่าวว่า “ไปเถิด พราหมณ์ จงบอก ว่า “โคพลีพัทธ์ (โคถึก, มีกำลัง) ของข้าพเจ้าจักลากเกวียน ๑๐๐ เล่ม ซึ่งผูกติดกันไปได้” ดังนี้แล้วจงทำการพนันด้วยทรัพย์พันหนึ่งกับโควินทเศรษฐี.”

ฝ่ายพราหมณ์ ไปบอกอย่างนั้นแล้ว บรรทุกเกวียน ๑๐๐ เล่มด้วยทราย กรวด และก้อนหินเป็นต้น จอดไว้โดยลำดับ ผูกติดต่อกันด้วยเชือกสอดไม้ค้ำไว้ได้ล้อ เอาเชือกผูกปลายแอกอันหนึ่งที่รูปเกวียนเล่มหน้า สอดไม้ค้ำไว้โดยประการที่เมื่อโคตัวเดียวขึ้นไปปลายแอกจะไม่กระดิกไม่เขยื้อนไปข้างโน้นข้างนี้แล้ว จึงเทียมโคนันทิวีสาลที่ปลายแอกอันหนึ่ง นั่งบนรูปคันเกวียน เจือปากขึ้นร้อง(ตวาด) โคนันซึ่งไม่โง่ ด้วยวาทะว่าโง่ ว่า “เจ้าโคโง่ จงไป. เจ้าโคโง่ จงขึ้นไป” ดังนี้.

โคนันทิวีสาล ได้ยินเสียงที่ไม่น่าพอใจ จึงได้ยินหนึ่งอยู่ในที่นั้นนั่นเอง. พราหมณ์แพ้ (เขา) ด้วยทรัพย์พันหนึ่งไปเรือนแล้ว นอนเศร้าเสียใจ. โคนันทิวีสาล เทียวไปมาเห็นพราหมณ์นั้นเศร้าเสียใจจึงพูดว่า “ไปเถิด พราหมณ์ จงทำการพนันด้วยทรัพย์ ๒ พันกับโควินทเศรษฐี, แต่อย่าร้องเรียกข้าพเจ้าด้วยวาทะว่าโง่ ดังนี้. พราหมณ์ไป

[๒๗๒] ตสมา อปปียวจนสงฆาตัม ผรุสวาทัง ปหาย ปียวจนสงฆาตา อผรุสวาทา กเถตพพา ฯ สตถาปี ผรุสวาทัง วทนเต ฉพพคคิเย ภิกขุ วิครหิตวา ภิกขเว ผรุสวาทา นาม อนตถการิกา ตีรจฉานคตานปี อมณาปา ปุพเพปิ เอโก ตีรจฉานคโต อตตานัม ผรุเสน สมุทาจรนต์ สหสเสน ปราเชสีตี วตวา อตีตัม อหาริ

อดีตเต ตกกลิลาโย โพธิสโตโต โคโยนิย นิพพตติ ฯ อเอโก พราหมโณ ตัม ตรุณวจฉก- กาลเยว ทกขินทายกานัม สนติเก ลภิตวา นนทิวีสาลตี นาม กตวา ปุตตภูจฉาเน จเปตวา ยาคุกตตาทิธิ โปเสสิ ฯ โส วยปตโต พราหมณ ออนุกมปมาโน คจฉ พราหมณ มยห์ พลีพทโท อติพทธี สกภูสโต ปวตเตสสตีตี วตวา โควินทเสฏฐิฉา สทธี สหสเสน อพทตัม กโรหิตี อาท ฯ

พราหมโณปี คนตวา ตถา วตวา สกภูสโต วาลูกาสกขรปราสาทาทีนัม ปูเรตวา ปฏิปาฏิยา จเปตวา โยตเตน เอโกโต พนธิตวา จกุกานัม เหฏฐา อุตตถมณินิณฑทเก ทตวา ยถา เอกสมิ โคนเ วทนเต ยุคโกฏฐิ นิจฉลา เอโต วา อีโต วา น คจฉตี เอวัม ปุริมสกภูฐเร เอกัม ยุคโกฏฐิ โยตเตน พนธิตวา อุตตถมณินิณฑทกัม ทตวา เอกาย ยุคโกฏฐิยา นนทิวีสาลัม โยเชตวา สกภูฐเร นิสีทิตวา ปโตทัม อุกขิปิตวา อณฉ ภูฏ วหสสุ ภูฏาตี ตัม อภูฏัม ภูฏวาเทน สมุทาจรตี ฯ

นนทิวีสาลอ อมณาปสททัม สุตวา ตตเถว นิจฉโล อภูจาลี ฯ พราหมโณ สหสเสน ปราเชโต เคหัม คนตวา โสกาภิกูโต นิปชชิตี ฯ นนทิวีสาลอ จริตวา อาคโต ตัม โสกาภิกูตัม ทิสวา คจฉ พราหมณ โควินทเสฏฐิฉา สทธี ทวีหิ สหสเสหิ อพททัม กโรหิตี มา จ มัม ภูฏวาเทน สมุทาจรตี

บอกอย่างนั้นเหมือนเดิมแล้ว กล่าวว่ “พ่อผู้เจริญจงไป, พ่อผู้เจริญ จงเข็นไป” ดังนี้. โคนันทิวีสาลได้ฟังเสียงที่นำพอใจ จึงลากเกวียน ๑๐๐ เล่มที่ผูกติดกันไปได้ด้วยกำลังแรงตัวเดียว จอดเกวียนเล่มที่จอดอยู่หลังไว้ ณ ที่ๆ เกวียนเล่มหน้าจอดอยู่. เมื่อเข้าไปจอดถึงส่วนของกำที่ตั้งอยู่ก่อนอีก เกวียน ๑๐๐ เล่มเลื่อนไปได้ก็จริงแล, ถึงอย่างนั้น พระโพธิสัตว์ให้เกวียนเล่มหลังจอดอยู่ ณ ที่ๆ เกวียนเล่มหน้าจอดอยู่แล้ว ให้เลื่อนไปตลอดที่ประมาณเกวียน ๑๐๐ เล่ม. ธรรมดว่ การทำย่อหย่อนของพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย ย่อมไม่มี ดังนี้.

พระผู้มีพระภาค ครั้นทรงนำอดีตนิทานมาอย่างนี้แล้ว ตรัสว่ “ภิกษุทั้งหลาย ขึ้นชื่อว่าคำหยาบคาย ไม่เป็นที่พอใจของใครๆ เลย” จึงตรัสคาถา นี้ ในนันทิวีสาลชาดก ในอดีตยววรรค เอกนิบาตว่

[๒๗๓] “บุคคลพึงกล่าวว่จาทเป็นทีเจริญใจเท่านั้น, ไม่พึงกล่าวว่จาทที่ไม่เป็นทีเจริญใจ ในกาลไหนๆ. เมื่อพราหมณ์กล่าวว่จาทเป็นทีเจริญใจ, โคนันทิวีสาลจึงเข็นภาระที่หนักไปได้, ทั้งยังพราหมณ์นั้นให้ไ้ทรัพย์, และด้วยการนั้น โคนันทิวีสาลได้มีใจเบิกบานแล้ว.”

[แก้อรธ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่ มนุญเมว ความว่ บุคคลเมื่อสนทนากับผู้อื่น พึงกล่าวแต่ปียว่จาทที่ไพเราะ นำพอใจ อ่อนหวานอ่อนโยน เว้นจากโทษ ๔ ประการ. บทว่ อุตพุพพิ ความว่ โคนันทิวีสาล, เมื่อพราหมณ์กล่าวว่จาทไม่เป็นทีพอใจ, ก็ไม่เข็นภาระไป, ภายหลังเมื่อพราหมณ์กล่าวว่จาทเป็นทีพอใจ, จึงเข็นภาระหนักไปให้ถึง (ที่) ได้. ก็ ท อักษรในคำว่ อุตพุพพิ นี้ ทำการเชื่อมบทด้วยสามารถพยัญชนะสนธิ.

อรธกถาปาจิตติยทานกล่าวไว้ว่ “บาทคาถาว่ เตน จตตมโน อหุ ความว่ โคนันทิวีสาลนั้น ได้มีใจเบิกบานแล้ว ด้วยการไ้ทรัพย์ของพราหมณ์ และกรรม (การทำ) ของตนนั้น.” ส่วนในคัมภีร์พระวินัย พระอาจารย์เขียนไว้ว่:

อาท ๗ พราหมโณ คนตวาท เตถว วตวาท อญจภทร วหสสุ ภทรชาติ อาท ๗ นนทิวีสาลเณนาปสพท สุตวาท อติพทธี สกฏสตี เอกเวเคน อากทตติตวาท ปจฉา จิต สกฏ ปุโรโต จิตสกฏฏจาทเน จเปลิ ๗ กิจจาปี ปุพเพ ปติฏฐิตารปพเทส ปุน อาเร ปตเต ปวตติตี โทติ สกฏสตี โพธิสตีโตปน ปุริมสกฏเณน ปติฏฐิตฏฐจาทเน ปจฉิม สกฏ ปติฏฐาเปตวาท สกฏสตีปพมานิ ปเทส ปวตเตลิ ๗ โพธิสตีตานญหิ ลิลลกรณิ นาม นตตีตี ๗

เอว อตีตี อาหริตวาท น ภิกขเว ผรุสวณิ นาม กสสจิจิ มนาปนตี วตวาท เอกนิปาตสสตีตยวคเค นนทิวีสาลชาตเก อิมิ คาทมาท

[๒๗๓] มนุญเมว ภาเสยย นามนุญญิ กุทาจันนิ มนุญญิ ภาสมานสส ครุการุ อุตพุพพิ ธนญจ น อลาภสิ เตน จตตมโน อหุติ ๗

ตตถ มนุญเมวาทิ ปเรณ สทธี ภาสมานเณ จตทุโทสตีวริตีตี มธูริ มนาปี สณหิ มุทกัปียว่จาทเมว ภาเสยย ๗ อุตพุพพิตี นนทิวีสาลเณนาปี ภาสมานสส ภาริ อนุทธีวริตวาท ปจฉามนาปี ภาสมานสส พราหมณสส ครุการุ อุตธีวริตวาทปาเปสตีตี อตโต ๗ ทกาโร ปเนตถ พยญชนสนธิวเสนปทสนธิกรโร ๗

ปาจิตติยวณณนาย เตน จตตมโน อหุติ เตน พราหมณสส ธนลาเภณ อตตโน กมเมเน จโส นนทิวีสาลเณ จตตมโน อโหสตีตี วุตตี ๗ วินย-ไปตถเก ปน

“มนายเมว ภาเสยย, นามนาปี กุทาจน, มนายปี ภาสมานสุส” ดังนี้.

มนายเมว ภาเสยย นามนาปี กุทาจน, มนายปี ภาสมานสุสชาติ ลิขิต์ ฯ

เรื่องโคนันทิวีสาล จบ.

นนทิวีสาลวตุถ ฯ

[๒๗๔] พระศาสดา ทรงติเตียนภิกษุเหล่านั้น จึงตรัสเรื่องโคสาร์มมะแม้อีกว่า.

[๒๗๔] ปุณปี สตุถา เต วิครหิตวา สารมภวตุถุ กเถสิ

[เรื่องโคสาร์มมะ]

ในอดีตกาล พระโพธิสัตว์ได้เป็นโคพลีพัทธ์ชื่อ สาร์มมะ ของพราหมณ์ผู้หนึ่งในกรุงตักกสิลา ดังนี้ เป็นต้น. เรื่องนี้ก็เหมือนเรื่องก่อน. พระผู้มีพระภาค ครั้นตรัสอดีตนิทานแล้ว ตรัสคาถานี้ ในสาร์มมะชาตก ในนวมวรรคเอกนิบาตนั้นนั้นแล้ว

อดีตเต โพธิสตุโต ตกกลิสายิ อญยตรสุส พราหมณสุส สารมโฆ นาม พลิตฺทโท อโหสิตี ฯ ปุพฺพสมิ ฯ อดีตํ กเถตฺวา ตสุเสว นวมวคฺเค สารมภชาตเก อิมิ คายมาห

“บุคคลพึงปลงแต่วาจางามเท่านั้น, ไม่พึงปลงวาจาลามกเลย. การปลงวาจางาม ยังประโยชน์ให้สำเร็จ, บุคคลปลงวาจาลามก ย่อมเดือดร้อน.”

กฺลยาณิเมว มุญฺเจยฺย น ทิ มุญฺเจยฺย ปาปิกํ โมกฺโข กฺลยาณียา สาธุ มุตฺวา ตปฺปติ ปาปิกนฺติ ฯ

[แก้อรธ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กฺลยาณิเมว ความว่า พึงปลง คือ พึงปล่อย ได้แก่พึงกล่าววาจาอันงาม หาโทษมิได้ เว้นจากโทษ ๔ อย่างเท่านั้น. บทว่า ปาปิกํ ความว่า และไม่พึงปลง ไม่พึงกล่าววาจาลามกไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของชนเหล่าอื่น. บทคาถาว่า โมกฺโข กฺลยาณียา สาธุ ได้แก่ การปลงวาจางามเท่านั้น เป็นดีเป็นที่เจริญใจ. บทคาถาว่า มุตฺวา ตปฺปติ ปาปิกํ ความว่า บุคคลปลงคือ กล่าววาจาลามก คือหยาบคาย ย่อมเศร้าโศก คือลำบาก.

ตตถ กฺลยาณิเมวาตี จตุทฺโทสวินิมุตฺตํ สุนฺทริ อนนฺวชฺชเมว วาจํ มุญฺเจยฺย วิสุสฺสชฺเชยฺย กเถยฺย ฯ ปาปิกนฺติ ลามิกํ ปเรสํ อปฺปิยํ อมนายปี น ทิ มุญฺเจยฺย น กเถยฺย ฯ โมกฺโข กฺลยาณียา สาธุติ กฺลยาณฺวจาเย มุญฺจนฺเมว สุนฺทริ ภทฺทกํ ฯ มุตฺวา ตปฺปติ ปาปิกนฺติ ลามิกํ ฝรุสํ วาจํ มุญฺจิตฺวา กเถตฺวา ปุคฺคโล โสจติ กิลมตีติ ฯ

เรื่องโคสาร์มมะ จบ.

สารมภวตุถ ฯ

[เรื่องบุตรเศรษฐี]

[๒๓๕] อนึ่ง ธรรมดาบุคคลมีปกติกล่าวคำน่ารัก มักได้ลาภเหลือเฟือกว่าชนเหล่าอื่น. ในข้อนี้ มีเรื่องนี้เป็นอุทาหรณ์:-

ในอดีตกาล บุตรเศรษฐี ๔ คน ในกรุงพาราณสีพากันออกจากพระนคร นั่งอยู่ ณ ที่แห่งหนึ่ง เห็นพรานเนื้อผู้หนึ่งได้เนื้อเป็นอันมาก บรรทุกเต็มยานมาสู่พระนครเพื่อจะขาย จึงขอซื้อเนื้อนั้น. บรรดาบุตรเศรษฐี ๔ คนนั้น คนหนึ่งพูดว่า “เฮ้ยพราน จงให้ซื้อเนื้อแก่ข้า (บ้าง).” พรานตอบว่า “ธรรมดาผู้จะขออะไรๆ กะคนอื่น ควรพูดด้วยคำที่น่ารัก. วาจาของท่านช่างหยาบเสียจริง. ก็วาจา นั้นเป็นเช่นกับพึงผิด เพราะเป็นวาจาหยาบ; เพราะฉะนั้น เราจะให้พึงผิดเช่นกับวาจาของท่าน” ดังนี้แล้ว ได้ให้ซื้อเนื้อที่เป็นพึงผิดอันไม่มีรส (แก่เขา).

บุตรเศรษฐีคนที่ ๒ พูดว่า “พี่ชาย ให้ซื้อเนื้อแก่ฉัน (บ้าง).” พรานตอบว่า “สหาย คำพูดที่ว่า “พี่ชาย พี่หญิง” จัดเป็นอวัยวะ เพราะคำนั้นเป็นเช่นกับอวัยวะของมนุษย์ทั้งหลายในโลกนี้. เพราะฉะนั้น วาจาของท่านนั้น เป็นเช่นกับอวัยวะ เหตุนี้ เราจะให้เนื้ออันสมควรแก่ วาจาฉันแล” ดังนี้แล้ว ได้ให้เนื้อที่เป็นอวัยวะ (แก่เขา).

บุตรเศรษฐีคนที่ ๓ พูดว่า “พ่อโปรดให้ซื้อเนื้อแก่ฉัน (บ้าง).” พรานตอบว่า

[๒๓๖] “บุตรเมื่อเรียกว่า พ่อ ย่อมทำหัวใจของบิดาให้หวั่นไหว. วาจา (ของท่าน) เช่นกับหัวใจ, สหาย เราจะให้เนื้อหัวใจแก่ท่าน.”

ดังนี้แล้ว ได้ให้เนื้ออันอร่อยพร้อมทั้งหัวใจ.

บุตรเศรษฐีคนที่ ๔ พูดว่า “สหาย ขอท่านจงให้ซื้อเนื้อแก่ข้าพเจ้า (บ้าง).” พรานตอบว่า “สหายของบุรุษใดไม่มีในบ้าน, บ้านนั้นของบุรุษนั้น ก็เหมือนป่าอันไม่มีมนุษย์นั่นเอง. ดังนั้น วาจาของท่านนี้เป็นเช่นกับสมบัติของตนทั้งหมด. เพราะฉะนั้น เราจะให้เนื้อซึ่งเป็นของเรา นี้ พร้อมทั้งยานน้อยทั้งหมดที่เดียวแก่ท่าน” ดังนี้แล้ว ได้ขับยานน้อยไปเรือนของบุตรเศรษฐีนั้นพร้อมกับเขา ได้ให้แล้ว.

[๒๓๕] ปิยวาที จ นาม อภฺเถหิ อติเรก-
ลทฺธลาภี โหติ ฯ ตตฺริทํ วตฺถุ

อดีตเต พาราณสียํ จตฺตาโร เสฏฺฐิปุตฺตานครา นิภฺขมฺม เอกสฺมี จาเน นิสิตฺตฺวา เอกํ พหุํสํ ลภิตฺวา ยานกํ ปุเรตฺวา วิภิกฺกิตฺตํ นครํ อากจฺจนฺตํ มิคฺลทฺทกํ ทิสฺวา ตํ มํสขณฺทํ ยาจิสฺสุ ฯ เตเสวโก อเร ลุทฺทก เทหิ เม มํสขณฺทนฺติ อาห ฯ ลุทฺทโก ปรี กิณฺจฺย ยาจนฺเตน นาม ปิยวจเนน ลปิตพฺพํ ผรุสฺสา วต เต วาจา สา หิ ผรุสฺตาย กิโลมกสทิสฺสี ตสฺมา ตว วาจาสทิสํ กิโลมกํ ทมมิตฺตํ วตฺวา นีรํสํ กิโลมกมํสขณฺทํ อทาลิ ฯ

ทฺติโย เชฏฺฐภิกฺกิตกํ มํสขณฺทํ เม เทหิตฺติ อาห ฯ ลุทฺทโก สมฺม อีธ โลเก มนุสฺसानํ อจฺจสทิสตฺตา อจฺจเมตํ ยทิตํ ภาดตา ภิกฺกิตฺติ ตสฺมา ตเวสา อจฺจสทิสฺสี วาจาติ เอติสฺสา อญฺจณฺวิกํ อจฺจเมว ทมมิตฺตํ วตฺวา อจฺจมํสํ อทาลิ ฯ

ตติโย दात मंसखन्तं मे तेहिदि आह ॥
लुत्तुगो

[๒๓๖] दादादि पुत्तो वमฺโน गम्पेदि ทथํ ปิตु
ททยสฺส สทิสฺสี วาจา ทथํ สมฺม ททามิ เตदि

วตฺวา ททยมฺเสน สทฺธิ มธฺรํ มํสํ อทาลิ ฯ

จตฺตฺโก สหาย มํสขณฺทํ เม เทหิตฺติ อาห ॥ ลุทฺทโก ยสฺส ปุริสฺสสฺส คาเม สหาโย นตฺถิ ตสฺส โส คาโม ยถา นิมฺมนุสฺสํ อรณฺณํ ตเถว โหติ อิจฺจายํ ตว วาจา สพฺเพน อตฺตโน สนฺตเกน วิภเวน สทิสฺสี ตสฺมา สพฺพเมวิทํ มม สนฺตกํ มํสํ สยานกํ ทมมิตฺตํ วตฺวา เตน สทฺธิ ตสฺส เคหํ ยานกํ ปาเชนฺโต อทาลิ ฯ

แม้บุตรเศรษฐี ก็ได้ทำสักการะและนับถือแก่พราน
นั้น สั่งคนให้เชิญบุตรและภริยาของเขา มาปลดเปลื้อง
ออกจากงานของพรานให้อยู่ในท่ามกลางกองทัพของตน
ได้เป็นสหายุผู้มีแต่กร้าวกับพรานนั้นตลอดชีวิตแล.

เรื่องบุตรเศรษฐี มาในมังสลาภิชาติก ในทุติยวรรค
จตุกกนิบาต

เสฏฐิปุโตปิสส สกการสมมานิ กตวา ปุตต-
ทามสส ปกโกสาเปตวา ลุททกมมโต อปนตวา
อตตโน กุมภพมชฌเณ วสาเปนโต ยาวชีวี เตน
สทธิ อเภชชหาโย อโหสิตี ฯ

จตุกกนิบาตสส ทุติยวคเค มังสลาภิชาติเก
เสฏฐิปุตตวตถุ ฯ

[พระวังคีสเถระแสดงสุภาสิต]

[๒๗๗] เพราะฉะนั้น บุคคลควรพูดแต่คำที่น่ารัก
อย่างเดียว. แม้พระวังคีสเถระ เมื่อยังกุลบุตรให้เข้าใจ
ความนี้แล จึงกล่าวคาถานี้ อันนับเข้าในสุภาสิตสูตร
เฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคว่า

“บุคคลควรพูดแต่วาจาที่น่ารักอย่างเดียว
ซึ่งเหล่าชนพากันชื่นชม (และ) ซึ่งไม่ถึงคำชั่ว
หยาบทั้งหลายของชนเหล่าอื่น พุด (แต่วาจาที่น่า
รัก).”

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปฏิญญิตา** ความว่า
อันชนทั้งหลายไปสู่ที่เฉพาะหน้า รักใคร่สนิทด้วยดวงใจอัน
รื่นเริง. สองบทว่า **ยํ อนาทาย** ความว่า บุคคลเมื่อจะ
กล่าวคำใดไม่ถ้อยหยาบ คำเลว คำไม่น่ารัก คำน่าเกลียด
ได้แก่ คำหยาบคายของชนเหล่าอื่น กล่าวแต่คำน่ารัก
ซึ่งไพเราะโดยอรรถและพยัญชนะแท้จริง, ควรพูดแต่
วาจาที่น่ารักนั้นอย่างเดียว ดังนี้.

[๒๗๘] อนึ่ง บุคคลผู้มักพูดเท็จ ย่อมเสื่อมจาก
ลาภที่ตนได้แล้วบ้าง จากลาภอันตนควรจะได้บ้าง และ
ย่อมประสพทุกข์. ก็ในข้อนี้มีพราหมณ์ผู้รุ่มนตเสกมะม่วง
เป็นต้น เป็นอุทาหรณ์:-

[๒๗๗] ตสฺมา ปิยเมว ภาสิตพฺพํ ฯ วังคีสต-
เถโรปิ อิมเมวตถํ วิญญาเปนโต ภควโต สมมุขา
สุภาสิตสูตรปริยาปนฺนํ อิมํ คาถมาห

ปิยวาจเมว ภาสเยย ยา วาจา ปฏิญญิตา
ยํ อนาทาย ปาปานิ ปเรสํ ภาสเต ปิยญติ ฯ

ตตถ **ปฏิญญิตา**ติ ภูฏเณน ททเณน ปฏิมุขํ
คนตวา สมปิยายิตา ฯ **ยํ อนาทาย**ติ ยํ วจัน
ภาสนโต ปเรสํ ปาปานิ อปปิยานิ ปฏิกุลา
นิตฺตวา อนาทายิตวา อตถพยุญชนมธูโร ปิยวจนเมว
ภาสติ ตํ ปิยวาจเมว ภาสเยยติ อตถเถ ฯ

[๒๗๘] มุสาวาที ปน ปฏิลทฺธโตปิ ปฏิลทิตพฺพโตปิ
ปริทายติ ทุกขญจ ปปฺปิตติ ฯ อมฺพมนตชานนภฺรพฺราหฺมณ-
ทโย เจตถ นิทสฺสนํ ฯ

[เรื่องพราหมณ์ผู้รู้มนต์เสกมะม่วง]

ดังได้สดับมา ในอดีตกาล พระโพธิสัตว์ (เกิด) เป็นคนจัญทาลในบ้านคนจัญทาล ในนครปัจฉิมชนบท เป็นบัณฑิตเฉลียวฉลาดรอบรู้มนต์สำหรับทำมะม่วงให้มีผลในสมัยมิใช่กาล.

พระโพธิสัตว์นั้น ไปป่าแต่เช้าตรู่ ยืนอยู่ ณ ที่สุด จากต้นมะม่วงออกไป ๗ ก้าว จึงรำยมนต์ เอน้ำ ของมือหนึ่งสาดต้น (มะม่วง). ในทันใดนั้นเอง ใบเก่าๆ ก็ หล่นไป, และใบใหม่ๆ งอกออก. ดอกทั้งหลายบานแล้ว หล่นลง, ผลทั้งหลายผลัดออกสุกโดยกาลครุเดียวเท่านั้น มีรสอร่อยโอชะเช่นกับผลไม้ทิพย์หล่นไป. พระโพธิสัตว์นั้น กินเท่าที่ต้องการแล้ว ใช้หาบๆ มาสู่เรือน ชายเลี้ยงบุตร และภริยา.

ที่นั่น พราหมณ์ผู้หนึ่ง เรียนมนต์ในสำนักของ พระโพธิสัตว์นั้น อันพระโพธิสัตว์กำชับว่า “พ่อ มนต์นี้หา คำมิได้ ท่านอาศัยมนต์นี้จักได้ทรัพย์เป็นอันมาก, ท่านถูก ผู้ใดผู้หนึ่งถามแล้ว อย่าปิดบังเราไว้ จงบอกว่า “มนต์ ข้าพเจ้าเรียนมาแต่สำนักคนจัญทาล” ดังนี้. ฌิว่า ท่าน ละอาย จักบอกโดยประการอื่นเสีย, ก็จักไม่ได้ผลของ มนต์เลย” ดังนี้แล้ว รับรองว่า “ดีละ” ไหว้พระโพธิสัตว์ นั้นแล้วไปถึงกรุงพาราณสีโดยลำดับ บำรุงพระราชาด้วย ผลมะม่วง ได้ทรัพย์เป็นอันมาก.

ต่อมาวันหนึ่ง พระราชาตรัสถามว่า “มาณพ เจ้า เรียนมนต์ในสำนักใคร?” พราหมณ์นั้นละอายที่จะพูดว่า “ในสำนักคนจัญทาล” จึงได้ทูลมุสาวาว่า “ในสำนักของ อาจารย์ทศปาโมกข์ ในกรุงตักกสิลา.” มนต์ก็เสื่อมไปใน ขณะนั้นนั่นเอง. เขาไม่รู้เลย วันหนึ่ง อันพระราชาสั่งตั้ง ไปพระราชอุทยานตรัสว่า “มาณพ เจ้าจงนำมะม่วงมา” จึงรำยมนต์ เมื่อมนต์ไม่ปรากฏ จึงรู้ว่ามนต์เสื่อม ละอายใจ ถูกพระราชาสั่งถามหนักเข้า ไม่อาจจะอำพรางไว้ได้ จึง ทูลตามความเป็นจริง.

พระราชาทรงกริ้ว ตรัสสั่งว่า “เจ้าทั้งหลาย จงจับ เจ้านี้ที่คอ ไล่ออกไป.” พวกราชบุรุษทำตามพระดำรัสนั้น กล่าววว่า “ท่านจงเข้าไปหาอาจารย์ของท่าน แล้วทำท่าน ให้โปรดปราน. ถ้าท่านได้มนต์อีกไซ้, พึงมาในที่นี้ ถ้าไม่ ได้, ก็อย่ามาในที่นี้เลย.” พราหมณ์นั้น เป็นผู้ไม่มีที่พึ่ง

อดีต กิร โพธิสัตว์ ปจฺจนตฺนคเร จณฺทาลคามา จณฺทาลอ หุตฺวา ปณฺทิตฺโต พฺยตฺโต อกาละ ผลค- คณฺหาปกมฺนตฺ อญฺญาสิ ฯ

โส ปาโตว อรณฺญํ คนฺตฺวา อมฺพรฺกฺขโต สดตฺปทมตฺถเก จิตฺโต มนฺตํ ปรีชปฺเปตฺวา รุกฺขํ อุกทปฺสเดเน ปหริ ฯ ตํขณฺณเวยว ปฺราณปตฺตานิ ปตฺนติ นวานิ จ อฏฺฐหนฺติ ปุปฺพานิ ปุปฺพิตฺวา ปตฺนติ ผลานิ อฏฺฐทิตฺวา มุหุตฺเตเนว ปจิตฺวา มธฺรานิ โอชวณฺตานิ ทิพฺพผลสทิสานิ หุตฺวา ปตฺนติ ฯ โส ยาวทตฺถํ ขาทิตฺวา กาเชนาทาย เคหํ อาคณฺตฺวา วิภิกฺขณฺโต ปุตฺตทารํ โปเสสิ ฯ

อเถโก พฺราหมโณ ตสฺส สฺนติเก ตํ มนฺตํ อุกคฺคทิตฺวา ตาต อนคฺโขมยํ มนฺโต ตวมิมี นิสฺสาย พหุรณํ ลภิสฺสสิ เยน เกนจि ปฏฺฐโจะ มา มํ นิคฺยฺยทิจณฺทาลสฺส สฺนติกา เม มนฺโต คทิตฺติ วเททิจยทิลชฺชนฺโต อญฺญถา กเถสฺสสิ มนฺตสฺส ผลํ น ลภิสฺสสิติ วุตฺโต สาธฺติ วตฺวา ตํ วนฺทิตฺวา อณฺุพฺเพเน พาราณสี ปตฺวา ตาทิสเน อมฺพเพลน ราชานํ อฏฺฐหนฺโต พหุรณํ ปฏฺฐลิ ฯ

อเถกทิวสํ ราชา มาณวกสฺส สฺนติเก มนฺโต อุกคฺคทิตฺติ ปุจฺฉิ ฯ โส จณฺทาลสฺส สฺนติเกติ วตฺตุลชฺชนฺโต ตกฺกสิลา ยํ ทิสปาโมกฺขจริยสฺส สฺนติเกติ มุสา อโวจ ฯ ตํขณฺณเวยว มนฺโต อนฺตรธา ยิ ฯ โส อชานิตฺวาเว อเถกทิวสํ รณฺญา อญฺยานํ คนฺตฺวา มาณว อมฺพิ อาทราติ วุตฺโต มนฺตํ ปรีชปฺปนฺโต มนฺเต อณฺุฏฺฐหนฺเต อนฺตรทิตฺถาวํ ฆตฺวา ลชฺชิตฺโต รณฺญา ปุณฺปฺปุนํ ปฏฺฐโจะ วญฺเจตฺตุ อสฺกโกณฺโต ยถาภูตํ กเถสิ ฯ

ราชา กุชฺฌิตฺวา อิมํ คเล คเหตุวา นีหฺรธาติ อาท ฯ ราชปฺริสา ตถา กตฺวา ตว อางจริยํ อปฺสงกมิตฺวา ตํ อาราเธตฺวา สเจ ปุณฺ มนฺตํ ลภสิ อีธาคจฺเจยฺยาสิ โน เจ มายิธาคมิตฺติ วทิสฺสุ ฯ โส อนาถิ หุตฺวา โพธิสฺสตฺตํ อปฺสงกมิตฺวา ปุณฺ ตํ

เข้าไปหาพระโพธิสัตว์ ขอมนต์นั้นใหม่, อันพระโพธิสัตว์ นั้นพูดว่า “เราไม่ให้มนต์แก่คนมักพูดเท็จเช่นท่าน. มนต์ จักมีแต่ที่ไหน? จงไปเสีย, ท่านไม่ชอบใจเรา” จึงคิดว่า “ประโยชน์อะไรของเราด้วยชีวิต” ดังนี้แล้ว เข้าไปป่า ถึงความตายอย่างไม่มีที่พึ่งแล.

เรื่องพราหมณ์ผู้รุ่มนึ่งเสกมะม่วงมาในอรรถกถา อัมพชาดก ในเตรสนิบาต.

มนต์ ยาจิตวา นาห์ ตาทิสสส มุสวาทีโน มนต์ เหมมิ กุโต มนฺโต คจจ น มยห์ รุจจลิตี เตน วุตโต กิมเม ชีวเตนาติ อรรถณํ ปวิสิตวา อนาถมรณํ ปาปุนีติ ฯ

เตรสนิปาเต อมพชาตกวรรณนายํ อมพมนต-
ชานนกวตฺถุ ฯ

[เรื่องบุตรเศรษฐี]

[๒๗๙] ในอดีตกาล ได้มีบุตรเศรษฐี ๓ คน ใน กรุงพาราณสี. ก็ดอกปทุมทั้งหลายในสระแห่งหนึ่งภายใน พระนครบานอยู่, และบุรุษจุมูกวันผู้หนึ่งเฝ้าสระนั้นอยู่. ภายหลังวันหนึ่ง บุตรเศรษฐีเหล่านั้น ต้องการจะประดับ ดอกไม้เล่นมหรสพ ปรึกษากันว่า “พวกเราจักกล่าว ยกย่องบุรุษจุมูกวันด้วยคำไม่จริงขอดอกไม้ ดังนี้แล้ว ได้ เข้าไปหาเขา ยืนอยู่. ในบุตรเศรษฐี ๓ คนนั้น คนหนึ่ง เมื่อจะขอ กล่าวคาถานี้ว่า

“ผมและหมวดที่เขาโกนแล้วๆ ย่อมงอกขึ้นได้ ฉันใด, ขอจุมูกของท่านจงงอกขึ้น ฉันนั้น. ท่านอัน ข้าพเจ้าขอแล้ว จงให้ดอกปทุมแก่ข้าพเจ้าเถิด.”

คนที่ ๒ เมื่อจะขอ กล่าวคาถานี้ว่า

“พืชที่เก็บไว้ในฤดูสารท หว่านลงในนา ย่อมงอกขึ้นได้ ฉันใด, ขอจุมูกของท่านจงงอกขึ้น ฉันนั้น. ท่านอันข้าพเจ้าขอแล้ว จงให้ดอกปทุมแก่ ข้าพเจ้าเถิด.”

[แก้้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สารทิกํ ได้แก่ พืชอัน สมบูรณ์ด้วยแก่น ที่เขาถือเอาเก็บไว้ในสารทสมัย. บุรุษ นั้นไกรธ ไม่ให้ดอกปทุมแก่บุตรเศรษฐี ๒ คนนั้น.

ที่นั้นบุตรเศรษฐีคนที่ ๓ เมื่อจะขอ ได้กล่าวคาถา นี้ว่า

[๒๗๙] อดีเต พาราณลียํ ตโย เสฏฺฐิปุตฺตา อหฺลํ ฯ อนฺโตนฺคเร จ เอกสมฺมึ สเร ปทุมานิ ปุปฺพนฺติ เอโก จ ฉินฺนาโส ปุริโส ตํ สรํ รกฺขติ ฯ อถกทิวสํ มालํ ปิลนฺธิตฺวา อุตฺสวํ กิพฺตुकามา เต เสฏฺฐิปุตฺตา นาสจฺฉินฺนสฺส อฏฺเตน วรรณํ วัตฺวา มालํ ยาจิสฺสามาติ ตํ อุปสงฺกมิตฺวา อฏฺฺจฺสุ ฯ เตเสวโก ยาจฺนฺโต อิมํ คาถมาท

ยถา เกสา จ มสฺสุ จ ฉินฺนํ ฉินฺนํ วิรุหฺติ
เอวํ รุหฺตุ เต นาสา ปทุมํ เทติ ยาจิโตติ ฯ

ทฺติโย ยาจฺนฺโต อิมํ คาถมาท

ยถา สารทิกํ พืชํ เขตฺเต วุตฺตํ วิรุหฺติ
เอวํ รุหฺตุ เต นาสา ปทุมํ เทติ ยาจิโตติ ฯ

ตตถ สารทิกนฺติ สรทสมเย คเหตุวา นิกุชิตตํ สารสมปนฺนํ พืชํ ฯ โส เตสํ กุชณิตฺวา น ปทุมํ อทาลิ ฯ

อถ ตติโย ยาจฺนฺโต อิมํ คาถมาท

“แม่ทั้ง ๒ คนนั้นคิดว่า “ท่านผู้นี้จักให้ ดอกปทุม (ด้วยอุบายนี้) บ้าง” จึงพากันพูดพลา้ม, คนทั้ง ๒ นั้นจะพูด (อย่างนั้น) ก็ตาม ไม่พูด ก็ตาม, จมูกของท่านงอกขึ้นไม่ได้เลย, สหายแม่ ท่านอันข้าพเจ้าขอแล้ว จงให้ดอกปทุมแก่ข้าพเจ้าเถิด.”

อุโภปี ปลปนเตเต อปี ปทุมานี ทสสติ
 วชชฺฐี วา เต น วา วชชฺฐี นตฺถิ นาสาย รุหนนา
 เทหิ สมฺม ปทุมานี ตฺวปี เม ตสฺส ยาจิโตติ ฯ

[แก้อรธ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทคาถาว่า อุโภปี ปลปนเตเต ความว่า แม่คนทั้ง ๒ นั้นพูดเท็จ. คำว่า อปี ปทุมานี ความว่า คิดว่า “บุรุษนี้จักให้ดอกปทุมทั้งหลายแก่พวกเราบ้างเป็นแน่” จึงกล่าวอย่างนั้น. บทคาถาว่า วชชฺฐี วา เต น วา วชชฺฐี ความว่า คนเหล่านั้นจะฟังพูดก็ตาม ไม่พูดก็ตาม อย่างนี้ว่า “ขอจมูกของท่านจงงอกขึ้น, ” ชื่อว่าคำพูดของคนเหล่านั้นไม่เป็นประมาธ, จมูกยอมงอกขึ้นไม่ได้แม่โดยประการทั้งปวง, ส่วนข้าพเจ้าไม่อาศัยจมูกของท่านพูดอะไรๆ, ขอแต่อย่างเดียว: สหาย ท่านอันข้าพเจ้าขอแล้วจงให้ดอกปทุมทั้งหลายแก่ข้าพเจ้านั้นเถิด.

ตตถ อุโภปี ปลปนเตเตติ เอเต เทวปี
 มุสา วทนฺติ ฯ อปี ปทุมานีติ อปี นาม โน
 ปทุมานี ทสสติติ จินฺเตตฺวา เอวํ วทนฺติ ฯ วชชฺฐี
 วา เต น วา วชชฺฐนฺติ ตว นาสา รุหฺตฺติ เอวํ
 เต วเทยฺยํ วา น วา วเทยฺยํ เอเตสํ วจฺนํ
 นาม อปฺปรมาณํ สพฺพธาปิ นตฺถิ นาสาย รุหนนา
 อหํ ปน เต นาสํ ปฏฺิจฺจ น กิณฺจิจิ วทามิ เกวลํ
 ยาจามิ ตสฺส เม เทหิ สมฺม ปทุมานี ยาจิโตติ ฯ

บุรุษนั้นฟังคำนั้นแล้ว กล่าวว่า “คนทั้ง ๒ นั้นพูดมุสาวาท, ท่านพูดแต่ความจริง; ข้าพเจ้าให้ดอกปทุมอันสมควรแก่ท่าน” ดังนี้แล้ว ได้ให้ดอกปทุมกำใหญ่แล้วแล.

ตํ สุตฺวา โส เอเตหิ ทฺวีหิ มุสาวาทโ
 กฺลิตฺโต ตุมฺहेหิ สภาโว กฺลิตฺโต ตุมฺหากํ อนุจฺฉวิกานํ
 ปทุมานี ทมฺมิตฺติ มหนฺตํ ปทุมกฺลาปํ อทาสีติ ฯ

เรื่องบุตรเศรษฐี มาในอรธกถापทุมชาดก ใน ทุตติยวรรค ติกนิบาต.

ติกนิปาตสฺส ทุตฺติยวคฺเค ปทุมชาตกถาณณายํ

เรื่องเศรษฐีบุตรจบ.

เสฏฺฐิปุตฺตวตฺถุ ฯ

[๒๘๐] ในคำว่า และประสพทุกขนี้ ฟังกล่าวกักการชาดกในจตุกกนิบาต และเจตติยชาดกในอัฐกกนิบาต; เพราะฉะนั้น บุคคลควรกลัวแต่มุสาวาท เหมือนกนินร ๒ คนในอดีตกาล.

[๒๘๐] ทุกฺขณฺจ ปปฺปโถตีติ เอตถ จตฺตูกนิปาเต
 กกฺการชาตกํ อฏฺฐกนิปาเต จ เจตฺติยชาตกํ กเถตพฺพํ ฯ
 ตสฺมา อตีเต ทฺวีหิ กิณฺนเรหิ วิย มุสาวาทโ
 ภายิตพฺพํ ฯ

[เรื่องกนิกร ๒ คน]

ดังได้สดับมา พรานชาวกรุงพาราณสีคนหนึ่ง ไปป่าหิมพานต์นำกนิกร ๒ ตัวเมียมาถวายพระเจ้ากรุงพาราณสี อันท้าวเธอตรัสถามว่า “กนิกรเหล่านี้มีคุณอย่างไร?” ทูลว่า “พระเจ้าข้า กนิกร ๒ ตัวนี้ ย่อมขับร้องด้วยเสียงอันไพเราะ, และพ้อนรำน่าพอใจ; แม้มนุษย์ทั้งหลายก็ไม่ว่าจะขับร้องและพ้อนรำได้อย่างนี้.” พระราชาทรงยินดี ได้พระราชทานทรัพย์เป็นอันมากแก่พรานแล้ว ตรัสกะเหล่ากนิกรว่า “จงขับร้องพ้อนรำไป.” กนิกรเหล่านั้นคิดว่า “ถ้าพวกเราขับร้อง จักไม่อาจทำพญานาคให้บริบูรณ์ไซ้, ก็จะไม่ขับร้องไม่พ้อนรำ, พระราชาจักทรงดี จักทรงฆ่าพวกเราเสีย, ก็แลเมื่อพวกเรากล่าวมากไป ก็จะกลายเป็นมุสาวาท” ดังนี้แล้ว แม้ถูกพระราชตรัสบ่อยๆ ก็ไม่ขับร้อง ไม่พ้อนรำ เพราะกลัวมุสาวาท. พระราชาทรงกริ้ว ตรัสสั่งว่า “ท่านทั้งหลายจงฆ่ากนิกรเหล่านี้ แล้วนำมา.” กนิกรได้ฟังพระดำรัสนั้นคิดว่า “พระราชกริ้วแล้ว จักทรงฆ่าพวกเราอย่างไม่ต้องสงสัย, ควรเราจะกราบทูลในบัดนี้” จึงกล่าวคาถานี้ว่า

[๒๔๑] “คำที่เป็นทพภาษิตตั้งแสน ก็ไม่ถึง
แม้เลี้ยวหนึ่งแห่งคำที่เป็นสุภาษิต, กนิกรรังเกียจ
คำทพภาษิต หมั่นหมองอยู่; เพราะเหตุนั้น กนิกร
จึงนั่งไม่ขับ หาใช่เป็นเพราะความเขลาไม่.”

[แก้อรธ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สงกมาโน** ความว่า รังเกียจคำทพภาษิตอย่างนี้ว่า “เราเมื่อก่อน ฟังกล่าวคำทพภาษิตในกาลบางครั้ง.” บทว่า **กิลเส** ได้แก่ หมั่นหมอง คือลำบากใจ. บทว่า **ตสฺมา** ความว่า ด้วยเหตุนี้ จึงไม่ขับร้อง แต่พระองค์. บทว่า **น พาลยา** แปลว่า เพราะความเป็นผู้เขลาหามีได้.

พระราชาทรงยินดีต่อกนิกรแล้ว ตรัสว่า “จงปล่อยกนิกรไป, จงนำไปป่าหิมพานต์เถิด, จงปล่อยกนิกรในเวลากินอาหารเช้า ในเวลาเช้า.” กนิกรได้ฟังพระดำรัสนั้นแล้ว คิดว่า “พระราชานี้จักทรงฆ่าเราผู้ไม่พูดเสียแน่นอน, ควรเราจะกราบทูลในบัดนี้” จึงกราบทูลว่า

พาราณสีวาสิ กิเรโก ลุทโก ทิมวนต์ คนดูวาเทว ชายปติเก กนิกรเร อาเนตวา พาราณสีธมโย ทตฺวา เต กิคุณา อิมมติ ปฏฺโจ เทว เอเต มธฺรสุสเรน คายนติ มนุญญจ นจฺจนติ มนุสฺสาปิ เอว คายิตฺ นจฺจิตฺตฺยจ น ชานนฺตฺติ อาท ๑ ราชา ตฺลิตฺวา ลุททกสฺส พทฺธนํ ทตฺวา กนิกรเร คายถ นจฺจถาติ อาท ๑ เต สเจ มยํ คายนฺตา พุญฺชนํ ปริปฺพณฺณํ กาดุํ น สกฺขิสฺสสาม ทฺคฺคิํ ฑฺโทธิ อมฺเท ครทิสฺสติ วธิสฺสติ พทฺุ กเถนฺตานญจ ปน มุสฺวาวิท ฑฺโทธิติ มุสฺวาทกเยน รมฺญา ปุณฺปุณฺ วุตฺตปิ น คายิสฺ น นจฺจิสฺ ๑ ราชา กุชฺฌิตฺวา อิมเ มาเรตฺวา มํสํ ปจฺจิตฺวา อหฺรธาติ อาท ๑ ตํ สุตฺวา กนิกริ ราชา กุทฺโธ นิสฺสํสยํ มาเรสฺสติ อิทานิ กเถตุํ วฏฺฏฺตฺติ จินฺเตตฺวา อิมํ คาทฺมาท

[๒๔๑] สตํ สทฺสฺสาน ทพฺภาสิตานํ
กลมฺปิ นาคฺฆติ สุภาสิตสฺส
ทพฺภาสิตํ สงฺกมาโน กิลเส
ตสฺมา ตฺนฺทฺทิ กิมฺปริโส น พาลฺยาติ ๑

ตตถ **สงกมาโน**ติ กทาจิ อหํ ภาสมาโน ทพฺภาสิตํ ภาสเยนฺติ เอวํ ทพฺภาสิตํ สงฺกมาโน ๑ **กิลเส**ติ กิลิสฺสติ กิลมติ ๑ **ตสฺมา**ติ เตนการณน ตุมหากํ น คายิ ๑ **น พาลฺยา**ติ น พาลภาเวนาติ ๑

ราชา กนิกริยา ตฺลิตฺวา กนิกริ มุญฺจนฺตุ ทิมวนต์ นยฺนตุ กนิกรํ ปาโต ปาตราเส ปจฺนตฺติ อาท ๑ ตํ สุตฺวา กนิกรโร อยํ มํ อกเถนฺตํ อวสฺสํ มาเรสฺสติ อิทานิ กเถตุํ วฏฺฏฺตฺติ จินฺเตตฺวา มหาราช ติณภกฺขา ปสฺโว เมฆนาถา นาม

“มหาราชเจ้า ธรรมดาฝูงสัตว์เลี้ยงที่มีหญ้าเป็นภักษา มี
 เมฆ (ฝน) เป็นที่พึ่ง, ส่วนเหล่ามนุษย์ชื่อว่า มีสัตว์เลี้ยง
 เป็นที่พึ่ง เพราะอาศัยปัจจุโครสเลี้ยงชีวิต. ส่วนข้า
 พระองค์มีพระองค์เป็นที่พึ่ง, พระองค์เป็นที่พำนักของข้า
 พระองค์. ส่วนภริยาของข้าพระองค์ก็มีข้าพระองค์เป็นที่
 พึ่ง ข้าพระองค์เป็นที่พำนักของภริยานั้น. ก็พวกข้า
 พระองค์มีชีวิตอยู่ ย่อมไม่ทอดทิ้งกันและกัน, เพราะ
 ฉะนั้น ถ้าพระองค์ทรงประสงค์จะส่งภริยาไปป่าหิมพานต์
 ไชร์, ขอพระองค์ทรงฆ่าข้าพระองค์เสียก่อนแล้วจึงส่งภริ
 ยาไปภายหลัง.” พระราชาทรงยินดีแต่อกินนรแล้ว จึง
 ยังกินนรทั้ง ๒ นั้นให้นั่งอยู่ในกรงทอง ตรัสสั่งให้หาพราน
 ผู้นั้นแล้ว ตรัสว่า “เจ้าจงไปปล่อยไว้ ณ ที่ๆ จับมาเถิด.”
 พรานนั้นได้ทำตามพระดำรัสสั่งนั้น. กินนร ๒ ตัวเมื่อนั้น
 ไม่กล่าวคำทูลภาษิตเพราะกลัวมุลาวาท อาศัยคำสุภาษิต
 ของตนแท้ๆ พ้นจากมรณทุกข์แล้ว ดังพรรณนามาฉะนี้.

เพราะฉะนั้น บุคคลผู้มีปัญญาดี ปรารถนา
 พ้นจากมรณะ พึงละคำเหลาะแหละ พูดแต่คำจริง
 แล.

เรื่องกินนร มาในอรรถกถาตักกการิชชาตกในเตรส
 นิบาต.

[พระวังคีสเถระอ้างคำสุภาษิต]

[๒๘๒] แม้พระวังคีสเถระ เมื่อจะยังกุลบุตรให้
 เข้าใจความนี้แล จึงกล่าวคาถา นี้ ซึ่งนับเข้าในสุภาสิต
 สูตร เฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคว่า

“คำสัตย์แล เป็นวาจาไม่ตาย, นี่เป็นธรรม
 เก่า, สัตบุรุษทั้งหลายตั้งมั่นแล้ว ในคำสัตย์อันเป็น
 ประโยชน์ด้วย เป็นธรรมด้วย.”

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อมตา ความว่า คำ
 สัตย์ ชื่อว่า วาจาไม่ตาย เพราะเป็นวาจายังประโยชน์ให้
 สำเร็จ. สมจริงดังพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ใน

มนุสสา ปน ปยจโครเส อุปชิวโนโต ปสุนาถา
 นาม อหิ ปน ตวินาโถ ตวี มม ปติฏฐา มยหิ
 ปน ภริยา อหฺนถา อทมสสา ปติฏฐา ชิวมานา
 ปน มยํ อญญมญญํ น ชหาม ตสฺมา สเจ ตวี
 ภริยํ หิมวนต์ เปเสตฺมิจฺฉลฺลํ มํ ปจฺมํ มาเรตฺวา
 ปจฺฉา เปเสหิตฺติ อาห ๑ ราชา กิณนรสฺสาปิ
 ตฺลิตฺวา เต เทว สุวณฺณปญฺชเร นิสิตาเปตฺวา
 ตเมว ลุทฺทกํ ปกฺโกสาเปตฺวา คจฺฉ คหิตฺฏฺฐาเน
 วิสสชฺเซหิตฺติ อาห ๑ โส ตถา อกาลิ ๑ อิติ เต
 มุสวาทภเยน ทฺพฺภาสิตํ อวตฺวา อตฺตโน สุภาสิตเมว
 นิสฺสาย มรณทุกฺขโต มุจฺฉิสฺสุ ๑

ตสฺมา มรณโต โมกฺขํ ปฏฺจยฺนฺเตน ชนฺตฺนา
 ปทาย อลิกํ สจฺจํ ภาสิตทฺพํ สุธมฺมตฺติ ๑

เตรสฺนิปาเต ตกฺการิชชาตกถาญฺจณนํ ยํ กิณนรตฺถ ๑

[๒๘๒] วงคีสเถโรปิ อิมเมวตถํ วิญญาเปเนโต
 ภควโต สมมุชา สุภาสิตสฺสุดปฺริยาปนนํ อิมํ
 คาถมาห

สจฺจํ เว อมตา วาจา เอส ธมฺโม สนนฺตโน
 สจฺเจ อตฺเถ จ ธมฺเม จ อหุ สนฺโต ปติฏฺฐิตฺติ ๑

ตตฺถ อมตฺติ สาธฺฐาเวน อมตา วาจา
 นาม สจฺจํ ๑ สจฺจํ ทเว สาธฺฐโร รลาณนฺติ หิ
 อาทวสฺสฺเต วุตฺตํ ๑ เอส ธมฺโม สนนฺตโนติ ยายํ

อาทวสุตฺรว่า “คำสัตย์แล ยังประโยชน์ให้สำเร็จกว่ารสทั้งหลาย ดังนี้. บาทคาถาว่า **เอส ธมฺโม สนนฺโต** ความว่า ธรรมที่ชื่อว่า วาจาสัตย์ เป็นธรรม คือจริยา ประเพณีเก่า. ความจริง คำสัตย์นี้แล คนเก่าทั้งหลาย ประพฤติกันมาแล้ว, ด้วยว่า คนเก่าเหล่านั้นไม่กล่าวคำเหลวไหลเลย. ด้วยเหตุนี้แล พระวังคิสิเถระจึงกล่าวว่า “สัตบุรุษทั้งหลายตั้งมั่นแล้วในคำสัตย์อันเป็นประโยชน์ด้วย เป็นธรรมด้วย” ดังนี้. สัตบุรุษเหล่านั้นพึงทราบว่ “ในประโยชน์และธรรมเหล่านั้น เป็นผู้ชื่อว่า ตั้งมั่นแล้วในประโยชน์ของตนและชนเหล่าอื่น ก็เพราะตั้งอยู่ในคำสัตย์นั้นแล, และชื่อว่าเป็นผู้ตั้งมั่นแล้วในธรรม ก็เพราะเป็นผู้ตั้งมั่นในประโยชน์นั่นเอง.”

อีกอย่างหนึ่ง บททั้ง ๒ เป็นวิเสสณะของสัจจะ สัตบุรุษทั้งหลายตั้งมั่นแล้วในคำสัตย์. ในคำสัตย์เช่นไร? ในคำสัตย์ที่เป็นประโยชน์ด้วย เป็นธรรมด้วย. คำสัตย์ชื่อว่า เป็นประโยชน์ เพราะไม่ไปปราศจากประโยชน์ของชนเหล่าอื่น. มีคำอธิบายว่า “ยอมทำความไม่ผิด.” ชื่อว่าเป็นธรรม ก็เพราะแม้เมื่อคำสัตย์ทำความไม่ผิดอยู่ไม่ไปปราศจากธรรม. มีคำอธิบายว่า “คำสัตย์ยอมยั้งกิจที่ประกอบด้วยธรรมเท่านั้นให้สำเร็จ.”

[๒๘๓] ก็ธรรมดา บุคคลผู้พูดคำสัตย์ ย่อมนำประโยชน์มาให้ทั้งแก่ตนทั้งแก่ชนเหล่าอื่น เหมือนอริมุตตกสามเณรและมหาสุตโตสมบัตินิตเป็นต้น. ในบุคคลทั้ง ๒ นั้น เรื่องอริมุตตกสามเณรกล่าวไว้แล้วในอริการแห่งการเสพบัตินิตนั้นแล. เรื่องมหาสุตโตสมบัตินิตก็พึงตรวจดูในอัสตินิบาท.

[เรื่องสตรีผู้รักษาคำสัตย์]

ดังได้สดับมา ในกาลก่อน สตรีคนหนึ่ง ไม่ได้ให้ทาน, ไม่ทำการบูชา ไม่สดับธรรมเลย รักษาเพียงคำสัตย์อย่างเดียว ทำกาลแล้วไปบังเกิดในเทวโลก. ที่นั่น ท่านพระมหาโมคคัลลานะจาริกไปในเทวโลก ยืนอยู่ใกล้ประตูวิมานของเทพธิดานั้น ถามนางผู้มาลำนักตนว่า “สมบัติของเธอมาก, เธอทำกุศลอะไร จึงได้สมบัตินี้?” นางละอายใจ เพราะสมบัตินั้นตนได้ด้วยกรรมเล็กน้อย แม้ไม่

สจฺจวาจา นาม เอส โปราณโก ธมฺโม จริยา ปเวณิ ฯ อิทมเว ทิ โปราณานิ อาจิณฺณํ น ทิ เต อลิกํ ภาสิสฺสุ เตเนวาท สจฺเจ ฯ เปฯ ปติฏฺฐิตาติ ฯ ตตถ สจฺเจ ปติฏฺฐิตตฺตา เอว อตตโน จ ปเรสญจ อตเถ ปติฏฺฐิตา อตเถ ปติฏฺฐิตตฺตา เอว จ ธมฺเม ปติฏฺฐิตา โหนตฺติ เวทิตพฺพา ฯ

ปทพฺพํ วา สจฺจวิเสสนํ ฯ สจฺเจ ปติฏฺฐิตา ฯ กิทิเส ฯ อตเถ จ ธมฺเม จ ฯ ปเรสํ อตถโถ อนเปตตฺตา อตถํ ฯ อนุปโรธํ กโรตฺติ วุตฺตํ โหติ ฯ สติปิ จ อนุปโรธกตฺเต ธมฺมโถ อนเปตตฺตา ธมฺมํ ฯ ยํ ธมฺมิกเมว อตถิ ตํ สาเวตฺติ วุตฺตํ โหติ ฯ

[๒๘๓] สจฺจวาที จ นาม อตตโน จ ปเรสญจ อตถาวโห โหติ อริมุตตกสามเณรมหาสุตโตสมปญฺฐิตาทโย วีย ฯ ตตถ อริมุตตกสามเณรวตถุ ปญฺฐิตเสวนาธิกาเร วุตฺตเมว ฯ มหาสุตโตสมปญฺฐิตวตถุ อสฺตินิปาเต โอลเกตพฺพํ ฯ

ปุพฺเพ กิเรกา อิตฺถิ เนว ทานมทาสี น ปุชา กตา น ธมฺโม สฺสูโต ฯ เกวลํ สจฺจมตฺตํ รกฺขิตฺวา กาลํ กตฺวา เทวโลเก นิพฺพตฺติ ฯ อถายสฺมา มหาโมคฺคฺลลาโน เทวจาริกํ คนฺตฺวา ตสฺสา วิมานทฺวาเร จิโต ตํ อตตโน สนนฺตํ อากตฺตํ ปุจฺฉิ มหตี เต สมฺปตฺติ กิ กตฺวา อัย ลทฺธาติ ฯ สา ปรีตตกมฺเมเน ลทฺตตฺตา ลชชมานา

ปรารธนาจะบอก ถูกระเถอะถามบ๋อยเข้า ไม่อากจะ ปกปิดไว้ได้ จึงเรียนว่า “ดิฉันรักษาเพียงคำสัตย์.”

พระเถระสดับค่านั้นแล้ว มาถวยบังคมพระศาสดา ในพระเชตวันแล้วทูลถามว่า “พระเจ้าข้า บุคคลอากได้ ทิพยสมบัติด้วยคุณเพียงพูดแต่คำสัตย์ได้หรือ?” พระศาสดา ตรัสว่า “โมคคัลลานะ เหตุไฉนเธอจึงถามเราเล่า? ความ ข้อนีเทพธิดาบอกแก่เธอแล้วมิใช่หรือ?” ดังนี้แล้ว จึง ตรัสว่า “สัตว์ทั้งหลายแม้กล่าวแต่เพียงคำสัตย์ ย่อมไป เทวโลกได้เหมือนกัน.”

เรื่องนี้มาในกถาพรรณนาคาถาว่า **สจจํ ภณ**
น กุชฺฌเมยฺย เป็นต้น ในโกธวรรคธรรมบท.

อากิจิตุํ อนิจฺจนฺตีปิ เถเรน ปุณฺณปุณฺํ ปุญฺจา
นิคฺยหิตุํ อสฺสโกณฺตี สจฺจมตฺตํ มยา รกฺขิตฺวา อาท ๑

ตํ สุตฺวา เถโร อากนฺตฺวา เชตฺวนเ สตถารํ
วณฺทิตฺวา สกฺกา นุ โข ภนฺเต สจฺจกถนฺมตฺเตน
ทิพฺพสมฺปตฺตี ลทฺธฺนฺตี ปุจฺฉิ ๑ สตถา กสฺมา มํ
โมคคฺลลฺลาน ปุจฺฉลลฺลี นนฺ เต เทวธิตาย อยฺมตฺถ
กถิตฺตติ วตฺวา สจฺจมตฺตํ กเถตฺวาปิ เทวโลกํ
คจฺจนฺตีเยวาทิ อาท ๑

อิทํ วตฺถุ ธรรมปทสฺส โกธวคฺเค **สจจํ ภณ**
น กุชฺฌเมยฺยยาติ คาถาถนฺนนายมาคตํ ๑

[วาจาสุภาสิตเป็นมงคล]

[๒๔๔] ดั่งนั้น วาจาที่ประกอบด้วยองค์คืออวัยวะ ๔ มีกล่าวคำสุภาสิตเป็นต้น จึงชื่อว่าเป็นสุภาสิต วาจา สุภาสิตนั้น จัดเป็นมงคลเพราะนำมาซึ่งโลกียสุข และโลกุตระสุข. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวไว้ในอรรถกถา สุภาสิตสูตรว่า “พระผู้มีพระภาค เมื่อตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย วาจาประกอบด้วยองค์ ๔ เหล่านี้แล เป็นสุภาสิต” ดังนี้ ชื่อว่า ทรงปฏิเสธวาจาที่ประกอบด้วยอวัยวะมีปฏิญญา เป็นอาทิ และสมบัติคือนาม ลิงค์ วจนะ วิภัติ กาล และการก ซึ่งชนเหล่าอื่นบัญญัติแก่ชนเหล่าอื่นว่า “เป็น สุภาสิต” โดยธรรม. แท้จริง วาจาประกอบด้วยทุกจริตมี คำส่อเสียดเป็นต้น แม้ถึงพร้อมด้วยอวัยวะเป็นต้น ก็ชื่อ ว่าเป็นทุพภาสิต เพราะนำมาซึ่งความพินาศแก่ตนและชน เหล่าอื่น. ส่วนวาจาประกอบด้วยองค์ ๔ นี้. แม้ถ้าเป็น วาจาับเข้าในภาษาของชาวมลฺกษะ หรือนับเข้าในเพลง ขัณฑ์ของเด็กหญิงผู้นำหม้อน้ำ. ถึงอย่างนั้น ก็ชื่อว่าเป็น สุภาสิตอยู่นั่นเอง เพราะนำมาซึ่งโลกียสุขและโลกุตระสุข.

[๒๔๕] อิติ สุภาสิตภาสนาทิติ จตฺตฺติ อวฺยวฺจเคทฺติ
ยุตฺตา วาจา สุภาสิตา นาม ๑ ส่า
โลกียโลกุตฺตรสุขาวหตฺตา มงฺคลํ ๑ เตน วุตฺตํ
สุภาสิตสฺสทวณฺณนํ อิมฺหิติ โข ภิกฺขเว จตฺตฺติ
องฺเคทฺติ สมฺนฺนาคฺตา วาจา สุภาสิตา โหตฺติติ ภณฺนฺโต
ปเรสํ ยมิตฺมณฺเณ ปฏฺธิญฺยาทิติ อวฺยเวทิติ นามลฺิงค-
วจนฺวิภตฺติกาลการกสมฺปตฺตีทิติ จ สมฺนฺนาคตํ วาจํ
สุภาสิตาติ ปญฺญเปเนติ ตํ ธรรมโต ปฏฺธิเสธติ ๑
อวฺยวาทิสฺมปฺนนาปิ ทิติ เปสฺสญฺยาทิสฺมฺนฺนาคฺตา วาจา
ทุพฺภาสิตา โหติ อตฺตโน จ ปเรสญจ อนตฺถา-
วหตฺตา ๑ อิมฺหิติ ปน จตฺตฺติ องฺเคทฺติ สมฺนฺนาคฺตา
สเจปิ มลฺกฺษภาสาปฺริยาปฺนนา ฆญฺเจฏฺฐิกาคิตฺกปฺริยาปฺนนา
วา โหติ ตถาปิ สุภาสิตา เอว โลกียโลกุตฺตรสุข-
าวหตฺตา ๑

[เพลงขับที่เป็นสุภาสิตอาจให้บรรลุลุคนพิเศษ]

ก็ในข้อนี้ มีภิกษุนักวิปัสสนาประมาณ ๖๐ รูป กำลังเดินทางได้สดับเด็กหญิงชาวสีหลผู้เฝ้าข้าวกล้าที่ข้างทางในเกาะสีหล ผู้ขับเพลงขับอันประกอบด้วยชาติ ชรา พยาธิ มรณะ ด้วยภาษาสีหลนั้นแล แล้วบรรลุลุพระอรหัตต์ เป็นอุทาหรณ์. อีกอุทาหรณ์หนึ่ง ภิกษุชื่อว่า ติสสะ ผู้ปรารภวิปัสสนา กำลังเดินไปโดยทางใกล้สระปทุม สดับเด็กหญิงผู้หักปทุมในสระปทุม ขับเพลงขับอยู่ดังนี้ว่า

[๒๔๕] “ดอกปทุมชื่อโกกนทบานแล้วในเวลาเช้า ถูกแสงพระอาทิตย์แผดเผา (ให้เที่ยวแหงไป) ฉนใด, สัตว์ทั้งหลายผู้ถึงความ เป็นมนุษย์ ย่อมเที่ยวแหงไปด้วยกำลังชราฉนนั้น.”

ดังนี้แล้ว บรรลุลุพระอรหัตต์.

อนึ่ง บุรุษผู้หนึ่งในพุทธันดร ๑ กลับจากป่าพร้อมกับบุตร ๗ คน ฟังเพลงขับของสตรีผู้หนึ่งซึ่งกำลังเอากาถ้ำข้าวสารดังนี้ว่า

“สรีระนีอาศัยหนังมีผิวเที่ยวแหง ถูกชราย้ายแล้ว, สรีระนีถึงความ เป็นอามิส คือเหยื่อของมฤตยู ย่อมตกไปเพราะมรณะ, สรีระนีเป็นที่อยู่ของหมู่หนอน เต็มไปด้วยซากศพต่างๆ, สรีระนีเป็นภาชนะของไม่สะอาด, สรีระนีเสมอด้วยท่อนไม้”

แล้วพิจารณาอยู่ ก็บรรลุปัจเจกโพธิญาณพร้อมกับบุตรทั้งหลาย.

แม้เทพดาและมนุษย์เหล่าอื่น บรรลุลุอริยภูมิด้วยอุบายเช่นนี้ เป็นอุทาหรณ์. ก็ข้อที่ภิกษุ ๕๐๐ รูป สดับคาถาอันพระผู้มีพระภาคผู้ฉลาดในอาสยานุสยญาณ ตรัสโดยนัยว่า “สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง” เป็นต้นแล้ว บรรลุลุพระอรหัตต์. และเทพดาและมนุษย์เป็นอเนก สดับกาถาอันประกอบด้วยชั้นร้อยตนะเป็นอาทิในพระสูตรแล้ว บรรลุลุพระอรหัตต์ ไม่น่าอัศจรรย์.”

สีหลทีเป มคคปสเส สสส์ รกขนุตติยา สีหลเจฎิกาย สีหลเกเนว ชาติชราพยาธิมรณยุตต์ คีตกั คายนุตติยา สุตวา มคคั คจจนดา สฎุจิมตตา วิปัสสกา ภิกขุ เจตถ อรหตตปตตดา นิตถสสนั ฯ ตถา ติสโส นาม อารทวิปัสสโก ภิกขุ ปทุมสร- สมิเปน คจจนโต ปทุมสเร ปทุมานิ ภณชิตวา

[๒๔๕] ปาตมุลลั โกกนทั สุริยาโลเกน ตชชียเต เอวั มนุสสตตคตา สตตดา ชราภิเวเคน มึลายนุตติ

อิมั คีตั คายนุตติยา เจฎิกาย สุตวา อรหตตม- ปตโต ฯ

พุทธนตเร จ อณตโร ปุริโส สตตทิ ปุตเตหิ สทุธิ วนา อาคम्म อณตตราย อิตถิยา มุสเสน ตณทุเล โกฎญญนติยา

ชราย ปริมทิตั เอตัง มิลาตจจวมนิสสิตัง มรณเณ ภิชชติ เอตัง มจจสส สสมามิสัง คตัง กิมินัง อาลยัง เอตัง นานากุณปปุริตัง อสุจิกาชนัง เอตัง กฏักกขนุชสมัง อิมนติ

คีตัง สุตวา ปจจเวกขนโต สห ปุตเตหิ ปจเจกโพธิ- ปตโต ฯ

อณเณปิ อีทิสเสหิ อุปาเยหิ อริยภูมิปตตดา นิตถสสนั ฯ อนจจริยัง ปเนตัง ยัง ภควตวา อาสยานุสยกุลเสน สพเพ สงขารา อนิจจาติอาทินา นเณน วุตตคาถาโย สุตวา ปณจสตา ภิกขุ อรหตตัง ปาปุณิสสุ สุตเต จ ขนธายตนาทึปปฎิสัยุตตกา ถา สุตวา อนเณเก เทวมนุสสาติ ฯ

[แก้อรธ]

บรรดาบทเหล่านั้น คำว่า **อนจฉริยํ ปเนตํ ยํ** ความว่า ข้อที่สดับพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคตรัสแล้ว จึงบรรลुพระอรหัต ไม่น่าอัศจรรย์เลย. ส่วนข้อที่สดับ เพลงขับซึ่งเด็กหญิงเป็นต้นกล่าวแล้วบรรลุพระอรหัต น่าอัศจรรย์เหลือเกิน. อธิบายว่า ข้อนั้น ยังกุลบุตรทั้งหลาย ให้เข้าใจความที่แม่เพลงขับเช่นนั้น ก็เป็นสุภาสิต.

[๒๕๖] ก็เพราะเสียงนั่นเอง ชื่อว่า วาจา โดยนัย ที่กล่าวแล้วในหนหลังในมงคลชื่อว่า **สุภาสิตา จ ยา วาจา** นี้, หาใช่เจตนาและวิริตีไม่ ฉะนั้น วาจาจึงไม่นับ เข้าในมงคลชื่อว่าวินัยนี้. เพราะในอาคาริยวินัย เจตนามี เจตนาเป็นเครื่องเว้นจากการพูดเท็จเป็นต้นกัตี วิริตีก็ตี ย่อมควร, เสียไม่ควร, ความข้อนั้นแม่ในอรรถกถาอัญญา สาลินี ท่านก็กล่าวไว้แล้ว. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาค จึงตรัสวาจาสุภาสิตไว้โดยความเป็นมงคลแผนกหนึ่ง. แต่ คำใดท่านกล่าวไว้ในอรรถกถาว่า “ก็เพราะวาจาสุภาสิตนี้ นับเข้าในวินัยนั่นเอง; ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคจึงไม่ทรง สงเคราะห์วาจาสุภาสิตนั้นด้วยวินัยศัพท์ พึงสงเคราะห์ แต่วินัย (อย่างเดียว)” ดังนี้. บรรดาคำทั้ง ๒ นั้น ในคำ ว่า นับเข้าในวินัย พึงค้นหาเหตุ. พระอรรถกถาจารย์ แสดงความที่วาจาสุภาสิตนั้น เป็นวาจาที่พระผู้มีพระภาค พึงตรัสไว้โดยความเป็นมงคลแผนกหนึ่ง ด้วยคำนี้ว่า **เอตํ อสงคณหิตวา.**

สองบทว่า **วินโย สงคเหตุโพ** ความว่า ควร สงเคราะห์วินัย ๒ อย่างตามที่กล่าวมาแล้วนั้นแล ด้วย วินัยศัพท์, ไม่ควรสงเคราะห์วาจาสุภาสิต. พึงเห็น สันนิษฐานว่า “พระอรรถกถาจารย์ย่อมแสดงแม่ความที่ วาจาสุภาสิตนั้น ไม่นับเข้าในวินัยด้วยสองบทนี้” ดังนี้. ส่วนในอรรถกถาท่านกล่าวคำเพียงเท่านั้นเท่านั้นว่า “แม้วา จาสุภาสิตนี้ พึงทราบว่าเป็นมงคล เพราะนำมาซึ่ง ประโยชน์สุขในโลกทั้ง ๒.”

กถาในนัยที่ ๑ จบ

ตตถ อนจฉริยํ ปเนตํ ยนฺติ ยํ ภควตา วุตตวาจํ สุตวา อรหตตปชชนํ เอตํ อจฉริยํ น โหติ ฯ ยมฺปน เจฏิกาทิทิ วุตตคิตฺตํ สุตวา อรหตตปชชนํ เอตํ อติวิย อจฉริยํ โหติ ฯ ตํ ตาทิสสฺส คิตฺตสฺสาปิ สุภาสิตภาวํ วิญญาเปตฺติติ อธิปฺปาโย ฯ

[๒๕๖] ยสฺมา ปเนตถ เญจฺสา วุตตนเยน สทฺโทเยว วาจา น เจตนาวิริตีโย ตสฺมา อัย วาจา วินโยติ เอตถ ปรียาปนนา น โหติ ฯ อาคาริยวินยสฺมี ทิ มุสวาทา เวรมณิอาทโย เจตนาปิ วฏฺฏนฺติ วิริตีโยปิ น สทฺโท ฯ อยมตฺถอ อฏฺฐสาลินิยมฺปิ วุตโต ฯ ตสฺมา สุภาสิตา วาจา วิสุมฺงคฺลภาเวน วุตตา ฯ ยมฺปนฏฺฐกถายํ ยสฺมา จ อัย วินยปรียาปนนาเอว ตสฺมา วินยคฺคหเณน เอตํ อสงคณหิตวา วินโย สงคเหตุโพติ วุตตํ ตตถ วินยปรียาปนนาติ วจเน การณํ คเวสิตัพฺพํ ฯ เอตํ อสงคณหิตวาติ เอเตน ตสฺสา วิสุมฺงคฺลภาเวน วุตตัพฺพตํ ทสฺเสติ ฯ

วินโย สงคเหตุโพติ ยถาวุตโต ทูริยวินโย เอว วินยคฺคหเณน สงคเหตุโพ น สุภาสิตา วาจา ฯ อิมินา ตสฺสา วินเย อปรียาปนนตฺปิ ทสฺเสตฺติ ทฏฺฐัพฺพํ ฯ อฏฺฐกถายนฺตุ อยมฺปิ อฏฺฐ- โลกहितสฺสชาวหนโต มงฺคฺลนฺติ เวทิตัพฺพาติ เอกตตฺกเมว วุตตํ ฯ

ปจฺมมเย กถา ฯ

[นัยที่ ๒]

[๒๘๗] อีกนัยหนึ่ง วาจาเป็นเครื่องแสดงธรรมแก่ชนเหล่าอื่นพึงทราบว่าเป็นวาจาสุภาสิต ในมงคลข้อนี้. ความจริง วาจาสุภาสิตนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่าเป็นมงคล เพราะเป็นปัจจัยแห่งประโยชน์สุขในโลกทั้ง ๒ และบรรลुพระนิพพานแห่งสัตว์ทั้งหลายเหมือนการอยู่ในประเทศอันสมควรฉะนั้น. แท้จริง พระพุทธพจน์ท่านก็กล่าวว่าเป็นสุภาสิต เพราะเป็นวาจาสูงสุดแห่งวาจาทั้งปวงโดยความเป็นวาจาอันเกษม.

[๒๘๗] อถวา ปเรสฺส ธมฺมเทสนา วาจา อธิสุภาสิตา วาจาติ เวทิตพฺพา ฯ สา ทิ ยถาปฏิรูปเทสวาโส เอวํ สตฺตานํ อุภยโลกहितสุขนิพฺพานาธิคมปจฺจยโต มงฺกฺลนฺติ วุจฺจติ ฯ พุทฺธวณฺณยฺหิ เขมภาเวน สพฺพวาจาณํ อุตฺตมตฺตาสุภาสิตนฺติ วุจฺจติ ฯ

[พระวังคีสเถระว่าพระพุทธพจน์เป็นวาจาสูงสุด]

แม้พระวังคีสเถระ เมื่อจะยังกุลบุตรให้เข้าใจความนี้แล จึงกล่าวคาถานี้ อันนับเข้าในสุภาสิตสูตร เฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคว่า

“พระพุทธเจ้า ตรัสพระวาจาใดอันเกษม เพื่อบรรลุพระนิพพาน เพื่อทำที่สุดทุกข์, พระวาจานั้นแล เป็นวาจาสูงสุดแห่งวาจาทั้งหลาย.”

วังคีสตเถโรปี อิมเมวตถํ วิญญาเปนโต ภควโตสมมุขา สุภาสิตสูตรปริยาปนฺนํ อิมํ คาถมาห

ยํ พุทฺโธ ภาสตี วาจํ เขมํ นิพฺพานปตฺติยาทุกฺขสฺสนฺตกิริยา ย สภา เว วาจาณมุตฺตมาติ ฯ

[แก้อรธ]

นัยอันมาในอรรถกถาสุภาสิตสูตรนั้นว่า “บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า เขมํ คือ ไม่มีภัย ได้แก่ ไร้อุปัทวะ. เพื่อเฉลยคำย่อนถามว่า เพราะเหตุไร ท่านจึงกล่าวว่า...พระนิพพานเป็นต้น. อธิบายว่า ชื่อว่า เกษม เพราะวาจานั้นให้บรรลุกิเลสนิพพาน และเป็นไปเพื่อทำที่สุดวิภูฏทุกข์. อีกอย่างหนึ่ง พระพุทธเจ้าตรัสพระวาจาใดชื่อว่าเกษม เพราะประกาศมรรคอันเกษม. ก็ตรัสเพื่อประโยชน์อะไร? ตรัสเพื่อบรรลุพระนิพพาน คือเพื่อถึงกิเลสนิพพาน (และ) เพื่อทำที่สุดทุกข์ คือเพื่อทำให้แจ้งซึ่งอมตนิพพาน อันนับว่าที่สุดแห่งทุกข์ในวิภูฏะ. วาจา นั้นแลสูงสุด คือประเสริฐสุดแห่งวาจาทั้งปวงโดยส่วนเดียวแท้จริง.”

ตตถ เขมฺนฺติ อภยํ นิรูปฺททวํ ฯ กสมฺมาติอาห นิพฺพานจฺจาที ฯ ยสฺมา สา วาจา กิเลส-นิพฺพานํ ปาเปติ วุฏฺฐทุกฺขสฺส จ อนฺตกิริยา ยสํวตฺตติ ตสฺมา เขมาติ อตฺถิ ฯ อถวา พุทฺโธ ยํเขมมคฺคปฺปกาสนโต เขมํ วาจํ ภาสตี ฯ กิมตถํ ฯ นิพฺพานปตฺติยา กิเลสนิพฺพานปชฺชนตถํ ทุกฺขสฺสนฺต-กิริยา ย วุฏฺฐทุกฺขนฺตสงฺขาตอมตนิพฺพานสจฺฉิกรณตถยจ ฯ สา วาจา เว เอกํเสเนว สพฺพวาจาณํ อุตฺตมาเสฏฺฐาติ ตพฺพณฺณนาโย ฯ

[จำนวนผู้ได้ดื่มอมฤตรสเพราะฟังวาจาสุภาสิต]

[๒๔๘] นัยอันมาในอรรถกถาเอกนิบาตอังคตตร-
นิกายว่า “พรหม ๑๘ โภกีกัปปพระอัญญาโกณฑัญญเถระ
ฟังธัมมจักกัปปวัตตนสูตรแล้วดื่มน้ำอมฤต. พระปัญจ-
วัคคียเถระ ฟังอนัตตลักขณสูตรในวันดิถีที่ ๕ ตั้งอยู่ใน
พระอรหัต. บุรุษ ๕๕ คนมียศกุลบุตรเป็นต้น ฟังเทศนา
ของพระศาสดาแล้ว ตั้งอยู่ในพระอรหัต. ภิกษุวัคคีย
กุมาร ๓๐ คน ฟังเทศนาของพระศาสดาในชฎาดงฝ้าย ได้
ตั้งอยู่ในผลทั้ง ๓ เบื้องต่ำ. ชฎิลฟังหนึ่ง ฟังอาทิตต-
ปริยายสูตรในคยาสิสประเทศตั้งอยู่ในพระอรหัต.
พราหมณ์และคฤหบดี ๑๑ นหุต (๑๑ หมื่น) มีพระเจ้า
พิมพิสารเป็นประมุข ฟังเทศนาของพระศาสดาในสวน
ตาลหนุ่ม ตั้งอยู่ในพระโสตาปัตติผล. นหุตหนึ่ง (หมื่น
หนึ่ง) ตั้งอยู่ในสภาวะ. สัตว์แปดหมื่นสี่พัน ดื่มน้ำอมฤตใน
เวลาจบอนุโมทนาด้วยติโรกฐตสูตร. ในสมาคมแห่งนาย
สุมนมาลาการก็เหมือนกัน. ในสมาคมแห่งข้างธนบาล
สัตว์หมื่นหนึ่งดื่มน้ำอมฤต. ในสมาคมแห่งขत्रीรงค์ชาตก
ในสมาคมแห่งขัมพูกาชีวิต และในสมาคมแห่งอานันท-
เศรษฐี สัตว์แปดหมื่นสี่พันดื่มน้ำอมฤต. ในวันที่ตรัส
ปารายนสูตรสัตว์ ๑๔ โภกฺ. ในวันที่แสดงยมกปาฏิหาริย์
สัตว์ ๒๐ โภกฺ. เมื่อพระศาสดาทรงแสดงพระอภิธรรมใน
ดาวดึงส์ภพ สัตว์ ๘๐ โภกฺ. ในวันที่เสด็จลงจากเทวโลก
สัตว์ ๓๐ โภกฺ. ในสักกปัญหสูตร เทพดาแปดหมื่นดื่มน้ำ
อมฤต. ในสถานทั้ง ๔ นี้ คือ ในมหาสมัยสูตร ๑
มงคลสูตร ๑ จุฬราหุโลวาหสูตร ๑ สมจิตตปฏิบัติปาฐสูตร
๑ สัตว์ผู้ได้บรรลุมัชฌิม กำหนดไม่ได้.”

[๒๔๙] อรรถกถาธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ในมหาวรรค
สังยุตตนิกายว่า “พระอัญญาโกณฑัญญเถระ ตั้งอยู่ใน
โสตาปัตติผล พร้อมกับพรหม ๑๘ โภกฺ.”

อรรถกถามหาสมัยสูตรว่า “เทพดาประมาณแสน
โภกฺ บรรลุพระอรหัต. เทพดาผู้บรรลุมรรค ๓ พันที่
จะนับได้.”

อรรถกถาจุฬราหุโลวาหสูตร ในอุปริยัณณาสก์ว่า
“เทพดาบางเหล่าได้เป็นพระโสตาบัน, บางเหล่าเป็น
พระสกทาคามี. บางเหล่าเป็นพระอนาคามี, บางเหล่า
เป็นพระชีนาสพ. ก็และจะกำหนดนับเทพดาเหล่านั้นว่า

[๒๕๐] ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร สุตวา อญญา-
โกณฑญญตเถเรน สทฺธิ อฏฺฐจารส พรหมโภกฺโย
อมตปานํ ปิวิสุ ฯ ปญจมีทิวเส อนตตลกขณสูตร
สุตวา ปญจวคคียตเถรา อรหตเต ปตฺติฏฺฐหิสิ ฯ
ยสกุลปุตตาทโย ปญจปณฺณาส ปุริสา สตฺถุ เทสนํ
สุตวา อรหตเต ฯ กปฺปาลีกวนสนฺนเท ติส ภทฺทวคคิยา
เทญฺจิเม ผลตฺตเย ฯ คยาสิเส อาทิตตปริยายํ สุตวา
ชฎิลสทฺสส อรหตเต ฯ ลฺภฺจิวเน พิมฺพิสารปฺมุข
เอกาทสนฺนหุตฯ พฺราหมณคหปตฺติกา โสตาปัตติผล
เอก-
นหุตํ สรณฺสุ ปตฺติฏฺฐหิ ฯ ติโรกฺฐทอนุโมทนาวสาเน
จตฺราสิตี ปาณสทฺสสาณี อมตปานํ ปิวิสุ ฯ ตถา
สุมนมาลาการสมาคเม ฯ ธนปาลสมาคเม ทล
ปาณสทฺสสาณี อมตปานํ ปิวิสุ ฯ ขत्रीรงค์ชาตก-
สมาคเม ขมพูกาชีวิตสมาคเม อานนฺทเสฏฺฐิสมาคเม จ
จตฺราสิตี ปาณสทฺสสาณี ฯ ปารายนสูตรกถิตทิวเส
จฺกฺทล ปาณโภกฺโย ฯ ยมกปฺปาทฺฏิหาริยทิวเส วิสตี
ปาณโภกฺโย ฯ ดาวตฺติสภวเน อภิธมฺเม เทสิเต อสิตี
ปาณโภกฺโย ฯ เทโวโรหणे ติส ปาณโภกฺโย ฯ
สกุปฺปยหฺสฺสฺเต อสิตี เทวตาสทฺสสาณี อมตปานํ
ปิวิสุ ฯ มหาสมยฺสฺสฺเต มงฺคฺลสฺสฺเต จุฬราหุโลวาเท
สมจิตตปฏิบัติปาทยาตี อิมฺเส จตฺตฺส จาเนสฺ อภิสมย-
ปตฺตสฺสฺตทานํ ปริจฺเจโท นตฺถิตี เอกนิบาตจฺกตฺตร-
วณฺณนาณโย ฯ

[๒๕๑] อญญาโกณฑญญตเถโร อฏฺฐจารสฺหิ
พรหมโภกฺยฺหิ สทฺธิ โสตาปัตติผล ปตฺติฏฺฐหิตี สยฺตตเท
มหาวคฺเค ธัมมจักกัปปวัตตนสูตรวณฺณนา ฯ

โภกฺิสตลสทฺสสเทวตา อรหตฺตํ ปตฺตา ตโย
มคฺเค ปตฺตา เทวตา คณนปถิ อตฺติตาตี
มหาสมยฺสฺสฺตวณฺณนา ฯ ตถา มงฺคฺลสฺสฺตวณฺณนา ฯ

กาจิ เทวตา โสตาปนนฺนา อหฺเส กาจิ
สกทาคามินโย กาจิ อนาคามินโย กาจิ ชีนาสวา ฯ
ตาสญฺจ ปน เทวตานํ เอตตกาตี คณนปริจฺเจโท
นตฺถิตี อุปริยัณณาสเก จุฬราหุโลวาหสูตรวณฺณนา ฯ

“มีประมาณเท่านี้” ไม่ได้เลย.”

อรรถกถาราหุลสูตร ในเอกนิบาต อังคุตตรนิกาย ว่า “ในเวลาจบเทศนา พระราหุลเถระ บรรลุพระอรหัตต์ พร้อมกับเทพดาประมาณแสนโกฏิ. เทพดาผู้เป็นพระโสดาบัน สกทาคามี และอนาคามีนับไม่ได้.”

อรรถกถาสมจิตตสูตร ในทุกนิบาต อังคุตตรนิกาย ว่า “ในเวลาจบเทศนา เทพดาประมาณแสนโกฏิ บรรลุพระอรหัตต์. เทพดาผู้เป็นพระโสดาบันเป็นต้น กำหนดไม่ได้เลย. เทพดาแสนโกฏิ บรรลุพระอรหัตต์ ในมหาสมยสูตร ในมงคลสูตร และจุพราหุโลวาหสูตรก็เหมือนในสมาคมนี. เทพดาและมนุษย์เป็นพระโสดาบันเป็นต้น กำหนดไม่ได้เลย.”

[๒๙๐] อรรถกถาปรามาสสูตร ในปฐมวรรค สุตตนิบาต ว่า “ในเวลาจบเทศนา เทพดาผู้ฟังทางเสื่อมทั้งหลาย (ปรามาสสูตร) เริ่มตั้งความเพียรโดยปัญญา ตามสมควร แก่ความสังเวชที่เกิดขึ้นแล้วบรรลุโสดาปัตติผล สกทาคามีผล และอนาคามีผล พันที่จะนับ. ดังท่านกล่าวไว้ว่า

“เทพดาประชุมกันในสถานเหล่านั้น คือ ในมหาสมยสูตร ๑ มงคลสูตร ๑ สมจิตตสูตร ๑ อัมมจักกัปปวัตตนสูตร ๑ ปรามาสสูตร ๑ มากมายประมาณไม่ได้, ก็การตรัสรู้ธรรมในสถานเหล่านี้ ใครๆ ไม่พินับโดยค่านวณ.”

เพราะฉะนั้น พระพุทธพจน์มีอัมมจักกัปปวัตตนสูตรเป็นต้น ตามที่กล่าวมา พึงเห็นว่า เป็นวาจาสุภาสิต โดยพิเศษแล.

นัยที่ ๒ จบ

กล่าวด้วยวาจาเป็นสุภาสิต จบ.

เทสนาวสาเน ราหุลตเถโร โภกิสตสทสสเทวตาทิ สทฐี อรหตต์ ปาปุณิ ฯ โสตาปนนสกทาคามีอนาคามี-เทวตานี คณนา นตถิติ เอกนิปาตงคุดตเร ราหุลสูตร-วรรณนา ฯ

เทสนาปริโยสาเน โภกิสตสทสสเทวตา อรหตต์ ปาปุณิสฺสุ ฯ โสตาปนนาทินี ปริจเฉทิว นาโหสิ ฯ ยถา จิมสฺมี สมากเม เอว มหาสมยสูตรเต มงคฺลสูตรเต จุพราหุโลวาหสูตรเต จ โภกิสตสทสสเทวตา อรหตต์ ปาปุณิสฺสุ ฯ โสตาปนนาทินี เทวมนุสฺसान์ ปริจเฉโท นาโหสิตี ทุกนิปาตงคุดตเร สมจิตตสูตร-วรรณนา ฯ

[๒๙๐] เทสนาปริโยสาเน ปรามวมุขานิ สุตวา อุปฺปนนสํเวคานุรูปิ โยนิโส ปทหิตฺวา โสตาปตติ-สกทาคามีอนาคามีผลานิ ปตฺตา เทวตา คณนํ วิตฺตวตฺตา ฯ ยถาห

มหาสมยสูตรเต จ อโถ มงคฺลสูตรเตเก
สมจิตเต ราหุโลวาเท ธมฺมจกฺเก ปรามเว
เทวตาสมิติ ตตฺถ อปฺปเมยฺยา อนปฺปกา
ธมฺมาภิสมโย เจตฺถ คณนาโต อสงฺขโยติ ฯ

สุตตนิปาตสฺส ปจฺมวคฺเค ปรามาสุตฺตวรรณนา ฯ

ตสฺมา ยถาวุตฺตธมฺมจกฺกปฺวัตตนสูตรตาทิ วิเสสโต สุภาสิตา วาจาติ ทฎฺฐพฺพุนฺติ ฯ

ทุติยนโย ฯ

สุภาสิตวาจกถา ฯ

พระผู้มีพระภาคตรัสมงคล ๔ ประการ คือ เอมิมาย คากาย พาลุสจฺจํ ลิปปี สุลิกขิต-
 “ความเป็นพหุสูต ๑ ศิลปะ ๑ วินัยที่ศึกษาดี ๑ วาจา วินโย สุภาลีตา วาจาติ มงฺคลจตุกกํ วุตฺตํ ฯ
 เป็นสุภาสิต ๑” ด้วยคากานี้ ดังพรรณนามาฉะนี้ อิทมปิ ปจฺยาวตฺตนฺติ ฯ
 แม้คำเป็นคากานี้ ก็เป็นปัสุยาวัตรแล.

พรรณนาความแห่งคากาที่ ๓ จบ.

ตติยคากายตฺถวณฺณนา ฯ